

Res Publica

Volume XLVI | 2004 / 2-3

2003 **Politiek Jaarboek**
Année Politique
Political Yearbook
of Belgium

acco

De foto op de kapt van het Jaarboek toont federaal formateur Guy Verhofstadt tijdens de persconferentie in Brussel op 8 juli 2003 nadat volledige overeenstemming werd bereikt over een ontwerp van regeerakkoord voor de nieuwe regering-Verhofstadt III. De formateur wordt omringd door de belangrijkste onderhandelaars van de verschillende partijen; v.r.n.l. Karel De Gucht (VLD), Louis Michel (MR), Guy Verhofstadt (VLD), Etio Di Rupo (PS) en Steve Stevaert (SPA). Ook Els Van Weert (Spirit) zit mee aan tafel maar is niet te zien op de foto.

© Foto: Reuters

Verantwoordelijke uitgever:

Politologisch Instituut v.z.w.
E. Van Evenstraat 2B
3000 Leuven

Omslagontwerp:

Danny Juchtmans en Stefaan Fiers

© 2004 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

Phidoc 87c X

Arteveldehogeschool
Savaanstraat 18 9000 Gent
Mediatheek
Tel: (09) 235 57 85
Fax: (09) 235 89 65

RES PUBLICA

Tijdschrift voor politieke wetenschappen
Revue de science politique
Journal of political science

Driemaandelijks tijdschrift
Revue trimestrielle
Published quarterly

POLITIEK JAARBOEK ANNÉE POLITIQUE POLITICAL YEARBOOK OF BELGIUM **2003**

- Mark DEWEERDT
Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2003 145
- Sam DEPAUW and Mark DEWEERDT
Belgian Politics in 2003 263
- Edith DRIESKENS en Bart KERREMANS
Verdeeldheid en vertraagde vooruitgang: de Europese Unie in 2003 287
- Mark DEWEERDT
Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2003 309
- Jo NOPPE
De samenstelling van de Belgische regeringen in 2003 en 2004
La composition des gouvernements belges en 2003 et 2004 343
- William FRAEYS
Les élections régionales et européennes du 13 juin 2004: analyse des résultats 357
- Bram WAUTERS, Karolien WEEKERS en Jean-Benoit PILET
Het gebruik van de voorkeurstem bij de regionale en Europese parlementsverkiezingen van 13 juni 2004 377
- Jo NOPPE
Morphologie des partis politiques francophones en 2002 et 2003 413

Het Belgische politiek gebeuren in 2003

I.	De laatste maanden van de regering-Verhofstadt I	146
A.	De aankondiging van de vervroegde verkiezingen van 18 mei	146
B.	Begrotingsresultaat 2002, begrotingscontrole 2003 en milieufiscaliteit	146
C.	De politieke crisis over de nachtvluchten en het ontslag van de Ecolo-regeringsleden	149
D.	België en de oorlog in Irak	153
E.	De herziening van de genocidewet	158
F.	Wetgeving	161
G.	De verklaring tot herziening van de grondwet	167
H.	Parlement en regering kunnen het werk niet afmaken	170
II.	De federale verkiezingen van 18 mei en de vorming van de nieuwe regering-Verhofstadt	172
A.	De kieswetgeving en het 'Brabant-arrest' van het Arbitragehof	172
B.	De lijstvorming	176
C.	De verkiezingscampagne	179
D.	De verkiezingsuitslag	183
E.	De regeringsvorming	186
III.	Het eerste halfjaar van de nieuwe regering-Verhofstadt	194
A.	Regering	194
B.	De Werkgelegenheidsconferentie	195
C.	Het begrotings- en fiscaal beleid	201
D.	De eenmalige bevrijdende aangifte	210
E.	De intrekking en vervanging van de genocidewet	214
F.	De nachtvluchten op Zaventem	215
G.	Het migrantenstemrecht	220
H.	Wetgeving	224
IV.	Overige gebeurtenissen en ontwikkelingen	226
A.	Staatshervorming	226
B.	Communautaire problemen	228
C.	Het asiel- en vreemdelingenbeleid	232
D.	Het justitiebeleid en de politiehervorming	234
E.	Het werkgelegenheids- en sociaal beleid	236
F.	Het mobiliteitsbeleid	238
G.	Het buitenlands en het defensiebeleid	241
H.	Varia	246
I.	De evolutie in de politieke partijen	250

Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2003

Mark DEWEERDT

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen
Politiek redacteur bij De Tijd

De Kamer- en senaatsverkiezingen verdeelden het politieke jaar in drie grote periodes. Om die reden is dit jaaroverzicht anders gestructureerd dan gebruikelijk. Het eerste deel beschrijft de belangrijkste gebeurtenissen tijdens de laatste maanden van de bestuursperiode van het paars-groene kabinet-Verhofstadt I. Het tweede deel gaat over de parlementsverkiezingen van 18 mei en de daaropvolgende coalitieonderhandelingen die leidden tot de vorming van de paarse regering-Verhofstadt II. Het beleid dat die regering in de tweede helft van het verslagjaar voerde, komt aan bod in deel drie. Het vierde deel, ten slotte, behandelt feiten en ontwikkelingen die niet of nauwelijks tot een van die drie periodes waren beperkt of daar in ondergebracht konden worden, onder meer de evolutie in de politieke partijen.

De regering-Verhofstadt I werd, zoals verder zal blijken, begin mei geconfronteerd met een politieke crisis over de spreiding van de vluchten van op de luchthaven van Zaventem, die eindigde met het ontslag, op 5 mei, van de Ecoloregeringsleden. Doordat de coalitie uit nog maar vijf in plaats van zes partijen bestond, wil de – ongeschreven – politiekwetenschappelijke regel dat vanaf die dag gesproken wordt van de regering-Verhofstadt II en dat bijgevolg de regering die na de verkiezingen van 18 mei werd gevormd, de regering-Verhofstadt III wordt genoemd.¹ De media hebben die regel evenwel niet toegepast en zijn pas na de verkiezingen van 'Verhofstadt II' gaan spreken. Wij hebben er de voorkeur aan gegeven in deze kwestie niet de 'wetenschappelijke' maar de meer gebruikelijke 'journalistieke' nummering te gebruiken.

1. Zie in dit Jaarboek: J. NOPPE, De samenstelling van de Belgische regeringen in 2003 en 2004. La composition des gouvernements belges en 2003 et 2004, pp. 344-347.

I. De laatste maanden van de regering-Verhofstadt I

A. De aankondiging van de vervroegde verkiezingen van 18 mei

Op 8 januari deelde eerste minister Guy Verhofstadt (VLD) mee, dat de verkiezingen voor het federale parlement op 18 mei zouden worden gehouden, een maand vroeger dan eerder was gezegd en twee maanden vóór de wettelijke datum. Volgens het Kieswetboek hadden de verkiezingen op 20 juli moeten vallen.² Op 26 april 2002 had Verhofstadt 15 juni 2003 als verkiezingsdatum genoemd.³ Speculaties over een verdere vervroeging van de verkiezingen had hij nadien van de hand gewezen.⁴

De premier zei op 8 januari dat de regering haar termijn "maximaal" wilde uitdoen en dat de verkiezingen "om een aantal praktische redenen" op 18 mei zouden plaatsvinden. Hij zei dat het aangewezen was dat het parlement de verklaring tot herziening van de grondwet, waarmee de Kamers ontbonden zouden worden, vóór de paasvakantie (5-27 april) zou behandelen, omdat anders de verkiezingen in de zomervakantie zouden vallen.⁵ Volgens Verhofstadt was 18 mei beter geschikt dan juni, omdat steeds meer mensen in juni met vakantie gaan en omdat de examenperiode in die maand valt. In de pers werd er ook op gewezen dat de vervroeging van de verkiezingen het voordeel had dat het formatieberaad niet de hele zomervakantie in beslag zou nemen.

Verhofstadt zei dat de resterende parlementaire vergaderweken gebruikt zouden worden om, naast de verklaring tot herziening van de grondwet, "een pak regeringsprojecten af te werken, zoals de uitvoering van het sociaal akkoord, inclusief de wet op de aanvullende pensioenen, de wet op de verkeersveiligheid, de wet op de verzekering tegen natuurrampen, de nieuwe wet op de uitvoer van wapens, en tal van andere wetsontwerpen die in bespreking zijn, en eventueel de nodige wettelijke aanpassingen na de begrotingscontrole".

B. Begrotingsresultaat 2002, begrotingscontrole 2003 en milieufiscaliteit

De overheid sloot de rekeningen over 2002 af met een overschot van 170,8 miljoen euro of 0,1% van het bruto binnenlands product (BBP), tegenover 1,367 miljard

- 20 juli 2003 was "de eerste zondag die volgt op het verstrijken van de termijn van vier jaar die begint met de volledige vernieuwing van de Kamer en de Senaat", in casu 14 juli 1999, de dag waarop de gecoöpteerde senatoren de eed hadden afgelegd.
- M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 244.
- Eind november, begin december 2002, toen er in de coalitie spanningen waren over o.m. de uitvoer van wapens naar Nepal en de versoepeling van het tabaksreclameverbod, was in de pers 30 maart 2003 als verkiezingsdatum genoemd.
- De paasvakantie in het Nederlandstalig en het Franstalig onderwijs viel in 2003 niet volledig samen. Het parlementair reces zou daardoor drie in plaats van twee weken duren.

euro of 0,6% van het BBP in 2001.⁶ De federale overheid had een tekort van 673 miljoen euro. In de sociale zekerheid was er een overschot van 829,1 miljoen euro. De gemeenschappen en gewesten, die dankzij de Vlaamse Gemeenschap in 2001 nog een overschot van 1,999 miljard euro hadden gerealiseerd, gingen voor 460 miljoen euro in het rood. De lokale besturen boekten een overschot van 341,4 miljoen euro. De overheidsschuld was eind 2002 in absolute cijfers gestegen tot 275,2 miljard euro (+ 0,7 miljard euro), maar ten opzichte van het BBP gedaald van 108,5 naar 105,8%.

Zowel de gouverneur van de Nationale Bank, Guy Quaden, bij de voorstelling van het jaarverslag (17 februari), als de Hoge Raad van Financiën (HRF), in zijn advies over de uitvoering van het Stabiliteitsprogramma (3 maart), complimenteerde de regering omdat ze, ondanks de zwakke economische groei en in tegenstelling tot andere EU-landen,⁷ de begroting niet had laten ontsporen. Quaden zei dat er de komende jaren weinig ruimte zou zijn voor nieuwe beleidsinitiatieven. Hij noemde het, gezien de zware overheidsschuld en de gevolgen van de vergrijzing, "van essentieel belang" om, zodra de economie zou aantrekken, weer aansluiting te vinden "bij een ambitieus begrotingstraject".

Op 21 februari keurde de regering de aanvullingsbegroting voor 2003 goed. De groeiprognoze werd verlaagd van 2,1 tot 1,4%. Door de lagere groei en de supplementaire doorstorting, als gevolg van de afrekening voor 2002, van 195,8 miljoen euro aan de deelstaten, zag de regering zich gedwongen voor 303,5 miljoen euro aan uitgaven te schrappen. Met uitzondering van de sociale uitkeringen, de kredieten voor ontwikkelingssamenwerking en de dotatie aan De Post en de NMBS, werden alle beleidssectoren getroffen.

Door besparingen, de overdracht van een reserve van 360 miljoen euro uit de begroting van 2002 en de vermindering van de rentelasten beschikte de regering over voldoende geld voor negen maatregelen om de economie en de werkgelegenheid te stimuleren. Het ging om onder meer: de verhoging van de fiscale aftrekbaarheid van beveiligingsinvesteringen door zelfstandigen en KMO's; de erkenning als beroepskosten van investeringen door zelfstandigen en bedrijven in nieuwe, erkende opvangplaatsen voor kinderen van minder dan 3 jaar; de verlenging tot eind 2003 van de BTW-verlaging (6%) voor renovatie van gebouwen ouder dan 5 jaar; de toekenning van een belastingvermindering (maximum 600 euro) aan eigenaars die een woning renoveren in stedelijke achterstandswijken, alsook de bevriezing gedurende 6 jaar van het kadastraal inkomen van de gerenoveerde woning; de oprichting van een Startersfonds dat goedkope leningen verstrekt aan beginnende zelfstandigen en bedrijven, en de toekenning van een

6. Het cijfer (967,5 miljoen euro) dat vermeld werd in M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2001, *Res Publica*, 2002, 2-3, p. 230, werd na het afsluiten van de kopij door het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) naar boven gecorrigeerd.

7. In 2002 groeide het BBP met 0,7%, tegenover 0,6% in 2001 en 3,8% in 2000. In de andere landen van de eurozone bedroeg het financieringstekort over 2002 gemiddeld ongeveer 2,3% van het BBP.

belastingvermindering (maximum 210 euro) aan particulieren die intekenen op obligatieleningen van het Startersfonds; de oprichting van een Kringloopfonds dat, door middel van deelname in het kapitaal of het verstrekken van leningen, projecten in de sociale en duurzame economie steunt en de toekenning van een belastingvermindering (maximum 210 euro) aan particulieren die intekenen op obligatieleningen van het Kringloopfonds; de onmiddellijke toekenning (in plaats van na 9 maanden) van een wachttuitkering aan schoolverlaters die een opleiding in een bedrijf volgen.

De regering besliste voorts de portefeuille van oude, uitdovende hypothecaire leningen van Credibe, het voormalige Centraal Bureau voor Hypothecair Krediet (CBHK), te verkopen en zo de privatisering van Credibe te voltooien. De opbrengst zou naar het Zilverfonds gaan en de overheidsschuld met 1,1 procentpunt van het BBP verminderen.⁸

De beslissingen van het begrotingsconclaaf werden nader geregeld in de programmawet van 8 april 2003 (B.S. 17 april 2003).

Milieufiscaliteit – Op 10 januari besliste de regering de publicatie in het *Belgisch Staatsblad* van de wet van 30 december 2002 houdende diverse bepalingen op het stuk van milieutaksen en ecobonussen, die voor die dag was gepland, wegens “praktische problemen” uit te stellen tot 10 maart.⁹ Volgens de regering moest er nog een dienst worden opgericht om de samenstelling van drankverpakking te controleren en waren nog afspraken nodig met de Europese Commissie. De Commissie had de regering meegedeeld dat de bepalingen in de wet over het verplicht aanbrengen van een kenteken en een registratienummer op de drankverpakkingen waarop een milieutaks zou moeten worden betaald, strijdig konden zijn met de Europese regelgeving. De groene partijen noemden het onaanvaardbaar dat de ecotaks/ecobonus-regeling niet vóór de verkiezingen van 18 mei van kracht zou worden.

Op 12 maart besliste het kernkabinet de verplichte aanbrenging van het kenteken en registratienummer te schrappen. De wet zou van kracht worden op 1 april wat de oprichting van het controleorgaan en op 1 juli wat de eigenlijke ecotaks/ecobonus-regeling betreft. De afspraken werden opgenomen in amendementen op het ontwerp van programmawet dat op dat ogenblik in de Kamer in behandeling was.

Op 25 maart keurde de Kamercommissie voor Financiën tijdens een chaotische vergadering een MR-amendement goed dat de inwerkingtreding van de wet uitstelde tot 1 oktober. Agalev-Kamerlid Peter Vanhoutte had het amendement mee goedgekeurd, tot woede van zijn partij en van Ecolo, die tegen de verdaging protesteerden. Op verzoek van de regering stuurde de Kamer het ontwerp van

8. Op 11 juli deelde de regering mee dat de hypothecaire portefeuille voor 2,820 miljard euro verkocht was aan de Nederlandse bank ABN AMRO. Bij koninklijk besluit van 23 oktober 2003 werd de netto-opbrengst van de verkoop (2,646 miljard euro) aan het Zilverfonds toegevoegd.

9. Zie ook M. DEWEERDT, *a.w.*, pp. 239-241.

programmawet op 26 maart terug naar de commissie voor Financiën, die met een nieuw amendement de inwerkingtreding van de wet weer op 1 juli vaststelde. De programmawet van 8 april 2003 met de gewijzigde bepalingen over de milieufiscaliteit op drankverpakking verscheen in het *Belgisch Staatsblad* van 17 april.¹⁰

Zilverfonds – Bij koninklijk besluit van 25 maart 2003 werd aan het Zilverfonds een som toegewezen van 213.965.560 euro. Het ging om de 'winst' die de Nationale Bank had gemaakt door de niet-inwisseling van bankbiljetten bij de invoering, op 1 januari 2002, van de euro. Het Zilverfonds was in 2001 opgericht om in het vooruitzicht van de vergrijzing, door de aankoop van staatsobligaties, de vermindering van de overheidsschuld te waarborgen.

C. De politieke crisis over de nachtvluchten en het ontslag van de Ecolo-regeringsleden

Het strijdpunt van de nachtvluchten van op de luchthaven van Zaventem veroorzaakte in de eerste maanden van het verslagjaar opnieuw politieke spanning en leidde tot het ontslag, in volle verkiezingscampagne, van de Ecolo-regeringsleden.

Minister van Mobiliteit Isabelle Durant (Ecolo) had op 25 oktober 2002 een nieuw routeplan bekendgemaakt, waardoor in uitvoering van het zgn. luchthavenakkoord van 16 juli 2002 vanaf 31 oktober 80 procent en vanaf 26 december alle nachtvluchten over de noordrand van Brussel (vooral de gemeenten Vilvoorde, Meise en Grimbergen) zouden worden geconcentreerd. Na protest van bewoners, van alle Vlaamse partijen en van de Vlaamse regering, die zei dat niet aan de voorwaarden van het luchthavenakkoord was voldaan, had het Overlegcomité op 29 november beslist de verdere uitvoering van het akkoord op te schorten tot 15 maart 2003.¹¹

Durant verdedigde op 13 januari, tijdens interpellaties in de Kamer, haar 'concentratieplan' en zei dat voor 10.000 omwonenden de lawaaihinder afgenomen was. De Vlaamse minister van Leefmilieu, Vera Dua (Agalev), zei op 14 januari niet meer in het luchthavenakkoord te geloven en voorstander te zijn van de spreiding van de nachtvluchten over het hele gebied rond Zaventem, inclusief het Brusselse gewest. Indien de Brusselse gewestregering haar strenge geluidsnormen niet versoepelde, zou Dua de Vlaamse regering voorstellen voor Vlaanderen

10. Met een bericht in het *Belgisch Staatsblad* van 24 juni 2003 (tweede editie) deelde ontslagnemend minister van Financiën Didier Reynders (MR) later mee dat de inwerkingtreding van de artikelen van de wet die betrekking hadden op de drankverpakkingen werd uitgesteld tot 1 januari 2004. Het uitstel werd naderhand bevestigd in de programmawet van 5 augustus 2003 (zie III.3).

11. M. DEWEERDT, *a.w.*, pp. 300-302.

dezelfde normen uit te vaardigen, waardoor nachtvluchten *de facto* onmogelijk zouden worden.¹²

De Brusselse regering bevestigde op 16 januari dat ze bereid was haar geluidsnormen gelijk te schakelen met die van de Vlaamse regering, zoals in het luchthavenakkoord was overeengekomen, maar zei dat het een "ingewikkeld proces" was dat enkele maanden kon duren. Ze liet in het midden of ze nachtvluchten over haar grondgebied zou aanvaarden. De Vlaamse regeringsleden, Jos Chabert (CD&V) en Guy Vanhengel (VLD), hadden daar de voorgaande dagen voor gepleit, maar hun Franstalige collega van Leefmilieu, Didier Gosuin (MR-FDF), wilde daar niet van horen.

Op 23 januari overhandigden vertegenwoordigers van milieuorganisaties en actiecomités uit het noorden van Vlaams-Brabant aan premier Verhofstadt een platformtekst waarin ze pleitten voor een stelselmatige afbouw en op termijn een volledig verbod van nachtvluchten. Tegelijk betoogden in Brussel bijna 1.000 werknemers van het koerierbedrijf DHL, dat het grootste deel van de nachtvluchten verzorgde, tegen een dergelijk verbod.

In het Overlegcomité werden de federale, de Vlaamse en de Brusselse regering het er op 24 januari over eens de nachtvluchten van op Zaventem te verdelen over vier routes. Van de vluchten zouden er dagelijks gemiddeld 6,4 over de noordrand gaan, 7,7 over de oostrand, 3,3 over het centrum van Brussel en 4,7 over een nieuwe route die deels over de noordrand, deels over de westrand zou lopen. DHL had de regering beloofd de luidruchtigste toestellen onmiddellijk (in plaats van 15 maart) buiten gebruik te stellen en te onderzoeken of en hoe het aantal nachtvluchten in het weekeinde verminderd kon worden. Het compromis werd door de actiecomités uit zowel de noord- en de oostrand als Brussel negatief onthaald.

De uitvoering van het beginselakkoord van 24 januari verliep met horten en stoten. Noch het Overlegcomité, noch de ministerraad kon het op 14 februari eens worden over het precieze tracé van de nieuwe vluchtroutes. Minister Durant, die het compromis niet genegen was, zei dat uit de eerste resultaten van een studie over de veiligheidsaspecten van de nieuwe route over Brussel bleek, dat die te hoge risico's inhield.

Op 6 maart meldde *Le Soir* dat premier Verhofstadt op 28 februari Belgocontrol, de dienst die het luchtverkeer boven België regelt, de opdracht had gegeven de vliegroutes internationaal te laten registreren, zodat ze van kracht konden worden op 15 mei, drie dagen vóór de verkiezingen. Nadat Durant dat had vernomen, had ze, als voogdijminister van Belgocontrol, de procedure meteen laten stilleggen. Het kabinet van de premier zei dat Verhofstadt "zijn werk [had] gedaan" omdat Durant Belgocontrol nog geen instructies had gegeven en daardoor de uitvoering van het akkoord van 24 januari tegenwerkte. Durant repliceerde

12. De Brusselse gewestregering had haar besluit van 27 mei 1999 over de geluidsnormen op 2 juli 2002 opgeschort. De strenge normen en de daaraan gekoppelde hoge boetes in het besluit maakten nachtvluchten boven Brussel economisch niet interessant.

dat nog niet alle adviezen binnen waren en dat nog onderzocht werd of de route boven Brussel veilig was. In de Kamercommissie voor Infrastructuur zei Durant (12 maart) dat het niet zeker was dat het akkoord van 24 januari vóór 18 mei kon worden uitgevoerd.

De zaak van de nachtvluchten kwam almaar meer in electoraal vaarwater. Vooral minister Durant, die de Ecolo-lijst in Brussel-Halle-Vilvoorde zou trekken, en minister Frank Vandenbroucke (SP.A) en Spirit-kopman Bert Anciaux, de Vlaams-Brabantse boegbeelden van het SP.A-Spirit-verkiezingskartel, trachtten er munt uit te slaan. Na de vergadering van de ministerraad van 14 maart zei Vandenbroucke dat Durant de afspraken van 24 januari diende na te komen, anders "kunnen wij met haar niet langer samenwerken in de regering".

Op 17 maart bevestigde het kernkabinet het akkoord van 24 januari. De nachtvluchten zouden vanaf 15 mei gespreid worden over het noorden, oosten en westen van Brussel en vanaf 12 juni ook over het centrum van het gewest. Minister Durant zei op 19 maart in een mededeling dat zij "niet op de snoeverij en de gespierde taal van sommigen of op de lessen van professor Vandenbroucke heeft gewacht om de spreiding van de nachtvluchten te organiseren" en dat zij van Belgocontrol op 7 maart had geëist dat het nieuwe vluchtplan op 15 mei kon ingaan.

Op 1 mei maakten minister Vandenbroucke en N-VA-Kamerlid Frieda Brepoels onafhankelijk van elkaar melding van een nieuw initiatief van Durant. In een 1-meitoespraak zei Vandenbroucke dat hij twee dagen voordien had vernomen dat Durant met een nota de verplaatsing van een deel van de geluidslast van de noordrand naar Brussel wilde verhinderen. Volgens Brepoels had Durant Belgocontrol en het Directoraat-generaal Luchtvaart van de federale overheidsdienst (FOD) Mobiliteit en Vervoer geïnstrueerd de route over het centrum van Brussel die Belgocontrol op 28 april had meegedeeld, in te trekken. Vandenbroucke zag in het handelen van Durant "een bewijs van kwade trouw" en een "uiting van onbetrouwbaarheid". Hij eiste dat premier Verhofstadt de nota introk. Durant bevestigde een en ander en zei dat Belgocontrol de route zonder haar toestemming had gepubliceerd, dat ze om veiligheidsredenen de intrekking ervan bevolen had en dat ze nog altijd wachtte op de definitieve resultaten van een veiligheidsstudie.

Alle Vlaamse partijen haalden zwaar uit naar Durant. De oppositie eiste dat de premier haar uit de regering zette. De VLD zei dat Durant na 18 mei in geen geval kon terugkeren als minister van Mobiliteit; voor SP.A-Spirit kon ze zelfs helemaal geen minister meer worden.

Nadat premier Verhofstadt gedurende meer dan een etmaal alleen maar had gezegd dat hij de zaak bestudeerde, meldde de eerste minister in de vooravond van 2 mei dat hij de beslissing van Durant had tenietgedaan. In een brief aan Michel Damar, de voorzitter van het directiecomité van de FOD Mobiliteit en Vervoer, gaf hij de opdracht de nota van Durant terug te trekken. Hij zei dat Durant de regels die gelden in een periode van 'voorzichtige en lopende zaken' na de ontbinding van het parlement overtreden had en dat haar instructie strijdig was met de verklaringen die ze vóór de ontbinding van de Kamers (10 april) had afgelegd.

Verhofstadt verzocht Durant "geen nieuwe stappen te doen", maar nog diezelfde avond zei ze als enige bevoegd te zijn voor het dossier en instructies te kunnen geven aan Belgocontrol. Dat laatste werd door staatsrechtsgeleerden bevestigd.

Op 3 mei zei Verhofstadt dat hij alle grondwettelijke middelen zou gebruiken om de beslissing van Durant terug te draaien en dat hij hoopte haar niet te moeten ontslaan. In het middagjournaal van de VRT-radio zei hij de politieke crisis "binnen 24 uur" te zullen oplossen.

Durant legde op een persconferentie uit dat ze de route die Belgocontrol gepubliceerd had, had laten annuleren omdat die te dicht kwam bij drukbewoonde wijken van Evere en Schaarbeek, haar woonplaats.

De PS en de MR, die geschrokken waren van het 'ultimatum' van Verhofstadt aan Durant en vreesden dat de premier haar te zeer in een slachtofferrol duwde, begonnen zich actief met de zaak in te laten. Omstreeks 18 uur riep PS-voorzitter Elio Di Rupo in een mededeling tot kalme op. Hij verzocht premier Verhofstadt de ministerraad bijeen te roepen "om een einde te maken aan deze kakofonie". Durant zei dat ze niet zou deelnemen aan regeringsberaad over de nachtvluchten zolang de eerste minister zijn ultimatum aan haar adres en zijn instructie aan Damar niet formeel had ingetrokken.

Op zondagmiddag 4 mei deelde de PS mee dat de partij, na raadpleging van experts, een alternatieve route had getekend die ze nog dezelfde dag aan de ministerraad zou voorleggen. Omstreeks 15 uur begon regeringsoverleg waaraan ook Durant en haar partijgenoot Olivier Deleuze, de staatssecretaris voor Energie en Duurzame Ontwikkeling, deelnamen. Om 17.15 uur verlieten beiden het regeringsberaad, nadat hun collega's geweigerd hadden in te gaan op het verzoek van Durant ten minste 24 uur de tijd te krijgen om het PS-alternatief te onderzoeken en ermee hadden bedreigd Durant de bevoegdheid voor de luchtvaart te ontnemen. De belaagde minister sprak van "politiek terrorisme".

Na het vertrek van de twee Ecolo-leden keurde de regering een besluit goed dat de bevoegdheid van Durant voor de luchtvaart overdroeg aan vice-premier Laurette Onkelinx (PS).¹³ De regering keurde ook de 'PS-route' goed die vanaf 12 juni zou worden gevolgd.

Omstreeks 19.30 uur deelden Durant en Deleuze mee dat ze ontslag namen uit de regering. De koning aanvaardde het ontslag (koninklijk besluit van 5 mei 2003, B.S. 5 mei 2003).

Om de taalpariteit in de ministerraad te herstellen, werd Yvan Ylief (PS), de regeringscommissaris die met het wetenschapsbeleid was belast, bij hetzelfde besluit benoemd tot minister, toegevoegd aan de minister van Wetenschappelijk Onderzoek. Eveneens bij hetzelfde koninklijk besluit werd Alain Zenner (MR), de regeringscommissaris voor de vereenvoudiging van de fiscale procedures en de strijd tegen de grote fiscale fraude, benoemd tot staatssecretaris voor Energie en Duurzame Ontwikkeling. Hij behield zijn opdracht van regeringscommissaris.

13. Koninklijk besluit van 4 mei 2003 tot vaststelling van de ministeriële bevoegdheden inzake luchtvervoer, B.S. 4 mei 2003.

Ten slotte werd vice-premier en minister van Werkgelegenheid Onkelinx belast met Mobiliteit en Vervoer, in opvolging van Durant. Aangezien het parlement op 10 april ontbonden was, had het vertrek van Ecolo geen verdere gevolgen voor de regering-Verhofstadt.

De kwestie van de nachtvluchten zou na de verkiezingen van 18 mei ter sprake komen op het formatieberaad (zie II.5) en een zorg blijven van de regering-Verhofstadt II (zie III.6).

D. België en de oorlog in Irak

De voorbereiding van de militaire actie van de Verenigde Staten tegen het regime van president Saddam Hoessein van Irak veroorzaakte spanningen in de paars-groene coalitie en vertroebelde de betrekkingen met Washington.

De regering had op 6 september 2002 gezegd dat een "eventueel optreden" tegen Irak slechts mogelijk was op basis van een VN-resolutie van de Veiligheidsraad. In zijn beleidsverklaring van 8 oktober 2002 had premier Verhofstadt, tot misnoegen van de groenen, Belgische "militaire inzet" in Irak evenwel niet uitgesloten.¹⁴ Staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking Eddy Boutmans (Agalev) zei op 2 januari dat België zich in de Navo moest verzetten tegen de oorlog die de VS voorbereidden. Op 3 januari kantte Ecolo zich tegen elke Belgische militaire interventie in Irak, zelfs op basis van een VN-resolutie. De partij riep de regering op met Duitsland en Frankrijk een harde kern van Europese landen te vormen tegen een militair ingrijpen in Irak. VLD-voorzitter Karel De Gucht nam afstand van het "ongenuanceerd pacifistische" standpunt van Ecolo en zei dat, wanneer eind januari zou blijken dat Irak bleef weigeren mee te werken met de VN-wapeninspecteurs, "Belgische logistieke steun aan een militaire operatie moet kunnen". De Gucht zei echter geen voorstander te zijn van het sturen van troepen. Minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel (MR) zei dat het "demagogische, electoraal geïnspireerde" standpunt van Ecolo zijn diplomatieke inspanningen verzwakte om Irak tot samenwerking met de wapeninspecteurs aan te zetten. Hij vroeg zich af welke reden Irak nog kon hebben om de VN-resoluties uit te voeren, wanneer het regime wist dat er in Europa landen waren die in geen geval de VS zouden steunen.

Aan *De Standaard* (6 januari) zei Jos Geysels, de politiek secretaris van Agalev, de verklaringen van Boutmans volledig te steunen en zich door Michel niet te laten intimideren.

Op 10 januari raakte bekend dat via de haven van Antwerpen manschappen en materieel van het Amerikaanse leger uit Duitsland naar Irak zouden worden verscheept. CD&V greep het bericht aan om te trachten Agalev en de regering in het nauw te drijven. Agalev-minister Jef Tavernier (Volksgezondheid en Leefmilieu)

14. M. DEWEERDT, *a.w.*, p. 307.

zei dat het kernkabinet door minister van Landverdediging André Flahaut (PS) over het transport was geïnformeerd. Parlementsleden van de meerderheidspartijen zeiden dat het om routinetransporten ging die pasten in een bilateraal akkoord tussen België en de VS, waarvoor geen toestemming van de Belgische regering vereist was.

Op 17 januari herhaalde premier Verhofstadt dat de Irak-kwestie "in een multilateraal verband en in de schoot van de Verenigde Naties" opgelost moest worden, en dat voor een militaire interventie een tweede VN-resolutie vereist was. In zijn toespraak tijdens de nieuwjaarsreceptie voor de gestelde machten op het Paleis (28 januari) zei Verhofstadt dat België van mening bleef "dat elke actie gebaseerd moet zijn op een klaar en duidelijk mandaat van de Verenigde Naties" en dat slechts naar de wapens mocht worden gegrepen "als er echt geen andere uitweg blijft".

Half januari verzocht Washington het militair comité van de Navo plannen te maken voor defensieve opdrachten ter bescherming van Turkije in geval van een oorlog in Irak. Hoewel premier Verhofstadt op 17 januari van een "positief gevoel" tegenover het verzoek had gesproken, sloot België zich aan bij het verzet van Duitsland en Frankrijk tegen wat werd beschouwd als indirecte Navo-steun aan een aanval op Irak. De Navo-ambassadeurs konden op de vergadering van de Noord-Atlantische Raad van 6 februari niet tot een eensgezind standpunt komen. Ondanks een oproep van Turkije hun verzet te staken, bleven België, Duitsland en Frankrijk weigeren "in de oorlogslogica van Washington te stappen". Navo-secretaris-generaal George Robertson zag zich genoodzaakt de procedure van het stilzwijgende besluit in te zetten, die inhield dat elke lidstaat tot 10 februari 10 uur de tijd kreeg openlijk verzet aan te tekenen, zoniet zou met de planning begonnen worden. In de Italiaanse krant *La Repubblica* (8 februari) noemde VS-minister van Defensie Donald Rumsfeld de houding van België, Duitsland en Frankrijk "schandalig".

Minister Michel zei op 9 februari op de VRT-televisie dat België, samen met Frankrijk, een positieve beslissing zou tegenhouden. "Anders belanden we in een oorlogslogica en wordt de boodschap gegeven dat het te laat is voor diplomatieke initiatieven", zei Michel in *De Standaard* (10 februari). "Onze Amerikaanse vrienden moeten begrijpen dat de Atlantische betrekkingen niet eenzijdig kunnen verlopen. Zij moeten ook luisteren naar onze moeilijkheden en onze publieke opinie".

In de ochtend van 10 februari deelden België en Frankrijk formeel mee, zich te verzetten tegen de voorbereiding van maatregelen ter bescherming van Turkije. Duitsland steunde de houding van beide landen, maar tekende zelf geen verzet aan. Turkije riep daarop artikel 4 van het Navo-verdrag in, dat bepaalt dat de lidstaten moeten overleggen wanneer een bondgenoot zich bedreigd voelt. Het was de eerste keer dat een Navo-land op het artikel een beroep deed.

Premier Verhofstadt verdedigde de handelwijze van de regering en zei dat er nog altijd een kleine kans bestond om zonder oorlog de Irakese massavernietigingswapens te elimineren. De eerste minister, die op 12 februari naar New York zou

vliegen om België aan te prijzen als investeringsland, zei niet te geloven dat de houding van de regering negatieve gevolgen zou hebben voor de Belgische bedrijven. Volgens het Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO) kwam de *roadshow* echter op een "ongunstig" ogenblik. De werkgeversorganisatie wees erop dat bij investeringsbeslissingen ook gevoelsmatige elementen en de reputatie van België in het buitenland een rol kunnen spelen.¹⁵

Willy Claes, de voormalige secretaris-generaal van de Navo, bekritiseerde de houding van de regering omdat België zich van zijn bondgenoten isoleerde. CD&V verweet de regering een "gebrek aan solidariteit in de verdediging van de bedreigde Turkse bevolking". De regeringspartijen en de vredesbeweging steunden het regeringsstandpunt.

Op 15 februari betoogden in Brussel 50.000 (politie) tot 80.000 (organisatoren) mensen tegen een oorlog in Irak. De manifestatie, onder het thema 'Geen oorlog voor olie', was een initiatief van het Anti-oorlogsplatform Irak en Stop-USA, waarin een 200-tal organisaties verenigd waren.¹⁶

Na dagenlang overleg kwam op 16 februari tegen middernacht een einde aan de crisis in de Navo. Nadat Brussel, Berlijn en Parijs een compromisvoorstel van Robertson hadden afgewezen, werd de kwestie doorgeschoven van de Noord-Atlantische Raad naar het Comité voor Defensieplanning, waar Frankrijk geen lid van is omdat het geen deel uitmaakt van de militaire structuur van de Navo. Het Comité kreeg, ook van België, de toestemming om defensieve maatregelen te plannen voor de bescherming van Turkije in geval van een oorlog met Irak. België verkreeg dat in de beslissing vermeld werd dat de steun aan Turkije niet als een opstap naar een militaire operatie kon worden beschouwd en dat de uitvoering ervan gekoppeld werd aan de evolutie van de Irak-kwestie in de VN.

In het RTBf-televisieprogramma *Controverses* zeiden de ministers Flahaut en Michel op 16 maart dat België de doorvoer van Amerikaanse en Britse strijdkrachten zou moeten verbieden indien beide landen zonder VN-mandaat Irak zouden aanvallen. Flahaut maakte ook gewag van een verbod het Belgische luchtruim te gebruiken. Na contacten met premier Verhofstadt, die volgens persberichten zeer ontstemd was, nuanceerden beide ministers hun standpunt. Flahaut preciseerde dat de kans klein was dat de VS zouden vragen het Belgische luchtruim te gebruiken en dat hij elk verzoek daartoe aan de regering zou voorleggen. Michel zei later (23 maart) dat zijn verklaring een onderdeel was van de diplomatieke druk om de VS ertoe te bewegen Irak niet aan te vallen.

In de Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken zei Verhofstadt (18 maart) dat België het verzoek van de VS om troepen of materieel via het Belgische grondgebied of luchtruim te transporteren, zou toetsen aan de internationale regels en dat

15. Later werd de beslissing van autobouwer Ford de vestiging in Genk in te krimpen door sommigen, mede op basis van berichten over een rapport van de Staatsveiligheid, in verband gebracht met de houding van België in het Irak-conflict, zie voetnoot 56. Zie ook voetnoot 49.

16. Wereldwijd kwamen die dag naar schatting 7 miljoen mensen tegen een oorlog in Irak op straat.

de regering tegenover landen die zonder VN-mandaat in Irak interveniëren dezelfde houding zou aannemen als Frankrijk en Duitsland.

Agalev en Ecolo hadden intussen de verklaringen van Flahaut en Michel aangegrepen om zich tegen militaire transporten van en het gebruik van het Belgische luchtruim door de VS te verzetten.

In de nacht van 19 op 20 maart begon de aanval van Amerikaanse en Britse troepen op Irak. In de loop van de dag kwamen in veel steden, hoofdzakelijk in Vlaanderen, duizenden studenten en scholieren op straat om te protesteren. 's Avonds hielden meer dan duizend manifestanten een protestwake aan de Amerikaanse ambassade in Brussel.

Tijdens een minidebat in de Kamer (20 maart) waren alle fracties het erover eens dat de aanval strijdig was met de internationale rechtsregels. Premier Verhofstadt zei dat België zich desondanks niet kon onttrekken aan zijn internationale verplichtingen. Hij verwees naar een 'geheim akkoord' van 19 juli 1971, dat de VS toelaat in een periode van internationale spanning zonder toestemming van de regering militair materieel door België te transporteren. De Navo-lidstaten bevonden zich sinds de aanslagen van 11 september 2001 in zulk een periode. Wegens de opzegtermijn van zes maanden kon er op korte termijn niets veranderen aan het 'geheim akkoord', liet Verhofstadt verstaan. De premier zei nog dat minister Michel op 19 maart had ingestemd met het gebruik van het Belgische luchtruim door de VS. Hij zei dat het regeringsstandpunt "door alle coalitiepartners gedragen wordt".

Agalev-Kamerlid Peter Vanhoutte eiste dat de wapentransporten onmiddellijk opgeschort werden. Hij noemde daarbij ook de technische tussenlandingen die Amerikaanse chartertoestellen in Oostende maakten. Het was niet duidelijk of die vliegtuigen militairen dan wel logistiek materieel vervoerden. Vanhoutte, die geen verkiesbare plaats op de Limburgse Agalev-Kamerlijst had gekregen, vond dat Agalev feller tegen de wapentransporten moest ageren en de regering moest verlaten.

Op 22 maart betoogden in Brussel opnieuw 10.000 (politie) tot 25.000 (organisatoren) mensen tegen de oorlog in Irak.

Op 24 maart beraadde het partijbestuur van Agalev zich over de kwestie van de militaire transporten. Na de vergadering, die vijf uur had geduurd, vroeg politiek secretaris Geysels premier Verhofstadt snel "een diplomatiek signaal aan de Amerikaanse overheid te geven dat nieuwe militaire transporten over Belgisch grondgebied niet gewenst zijn". De groenen vroegen ook duidelijkheid over de VS-activiteiten in de haven van Antwerpen en op de luchthaven van Oostende, en over de precieze inhoud van het verdrag van 19 juli 1971. Agalev kreeg enige steun van de PS, die eiste dat de regering de opzegging van het verdrag van 1971 op haar agenda zette.

Het kernkabinet maakte op 26 maart een einde aan het bekvechten in de coalitie, dat de verstandhouding tussen de partijen, inzonderheid tussen de groenen en de socialisten, had vertroebeld. De zes regeringspartijen zeiden dat ze gewonnen waren voor een aanpassing van het akkoord van 1971, maar dat dit, gezien het

lange onderhandelingsproces, een opdracht zou zijn voor de volgende regering.¹⁷ In het parlement zou een ad-hoccommissie worden opgericht waar de regering de parlementsleden ook na de ontbinding van Kamer en Senaat zou informeren over de ontwikkelingen aangaande Irak.¹⁸

In de parlementaire ad-hoccommissie, die maar één keer zou bijeenkomen, zei premier Verhofstadt op 28 maart dat Washington op 29 januari de regering had ingelicht over het Amerikaanse voornemen om op basis van het akkoord uit 1971 militaire transporten uit te voeren. Sindsdien waren met 19 treinen, 152 schepen en 890 vrachtwagens 13.000 stuks materieel vervoerd. Er waren nog geen militaire vluchten over het Belgische grondgebied geweest.

Nog op 28 maart nam Agalev-Kamerlid Vanhoutte "afstand van deze regering" die hij "niet langer kan en wil steunen". Aan de werkzaamheden van de Kamer zou hij niet langer deelnemen, tenzij in verband met de wapentransporten. Agalev-Kamerfractieleider Joos Wauters noemde het initiatief van Vanhoutte, tien dagen voor de parlementsontbinding, "weinig geloofwaardig".

In een gesprek met *De Financieel-Economische Tijd* (11 april) zei Stephen Brauer, de Amerikaanse ambassadeur in Brussel, dat de stugge houding van België in het Irak-conflict zeker ter sprake zou komen wanneer zou worden gepraat over de zetel van de Navo. Er lagen plannen voor om in Evere een nieuw Navo-hoofdkwartier te bouwen, maar een definitief besluit over de vestigingsplaats was nog niet genomen. Premier Verhofstadt riep op 12 april de pers bijeen om een brief voor te lezen die hij van Brauer had gekregen en waarin die zei dat het artikel in de krant "vol incorrecte citaten, onjuiste verklaringen en verdraaiingen staat". Brauer schreef dat de vestiging van het Navo-hoofdkwartier in Brussel niet ter discussie stond. Verhofstadt zei dat voor hem het incident gesloten was. *De Financieel-Economische Tijd* hield zijn bericht staande en publiceerde op 12 april de letterlijke weergave van het gesprek met de ambassadeur, waaruit bleek dat deze wel degelijk een verband had gelegd tussen het Belgische Irak-beleid en de Navo-zetel. Tijdens de discussie over de aanpassing van de genocidewet zou de kwestie van de Navo-zetel opnieuw opduiken (zie I.5 en II.5).

Het zou nog vele maanden duren vooraleer de betrekkingen tussen Brussel en Washington genormaliseerd werden. Voor de regering, inzonderheid premier Verhofstadt, waren de meningsverschillen die gerezen waren, reden om voortgang te maken met een Europees defensiebeleid. België trachtte om, samen met Frankrijk en Duitsland, daarin het voortouw te nemen (zie ook IV.7).

17. Een van de afspraken in het paarse regeerakkoord van 10 juli zou zijn "de herziening in functie van de gewijzigde internationale situatie van de akkoorden die tijdens de Koude Oorlog in Navo-kader zijn afgesloten".
18. Nog diezelfde dag besliste de Conferentie van de Voorzitters van de Kamer dat de commissie uit acht Kamerleden en zeven senatoren zou bestaan, één per fractie.

E. De herziening van de genocidewet

Niet alleen het Irak-conflict, ook de zogenaamde genocidewet zette de relaties tussen België en de Verenigde Staten onder druk. Sinds de zomer 2002 werkte de paars-groene coalitie aan een bijsturing van de wet van 16 juni 1993, die Belgische rechtbanken een universele jurisdictie gaf voor misdaden tegen de menselijkheid en voor genocide. In de Senaat waren daartoe twee wetsvoorstellen ingediend. De toepasbaarheid van de genocidewet stond op de helling nadat de kamer van inbeschuldigingstelling (KI) van het hof van beroep in Brussel in april en juni 2002 klachten tegen de voormalige Congolese minister Yerodia resp. de Israëli-sche premier, Ariel Sharon, onontvankelijk had verklaard omdat de verdachten zich buiten België bevonden.¹⁹

Op 14 januari werden premier Verhofstadt en senatoren van de meerderheidspartijen het eens over een aanpassing van de wet. Voor de 28 klachten die bij het Brusselse gerecht waren ingediend, zou een interpretatieve wet verduidelijken dat de bepaling in het Wetboek van Strafvordering, dat in het buitenland gepleegde feiten enkel vervolgd kunnen worden wanneer "de verdachte in België wordt gevonden", niet geldt voor de genocidewet. Voor klachten die werden of worden ingediend na 1 juli 2002, de dag waarop het Internationaal Strafhof in Den Haag operationeel was geworden, zou de federaal procureur de klacht kunnen seponeren, bijvoorbeeld bij het vermoeden dat er louter politieke motieven spelen. Tegen zijn beslissing zou beroep mogelijk zijn bij de KI.

Een week later, op 22 januari, keurde de senaatscommissie voor Justitie de twee hangende wetsvoorstellen goed, alsook de amendementen daarop die uitvoering gaven aan het akkoord van 14 januari. Op 31 januari keurde de plenaire Senaat de twee wetsvoorstellen goed.

Het Hof van Cassatie zei op 12 februari dat het Belgische gerecht bevoegd was om een onderzoek te voeren naar de slachtpartijen in de Libanese vluchtelingenkampen Sabra en Shatila (1982), waarvoor in 2001 een klacht tegen Sharon was ingediend. Het verwierp op grond van de universele reikwijdte van de genocidewet de stelling van de KI, dat de aanwezigheid van de verdachte in België vereist was om misdrijven in het buitenland te kunnen vervolgen. Het Hof stuurde de klacht terug naar de KI, maar wees er wel op dat Sharon voor de duur van zijn ambtstermijn als eerste minister van Israël onschendbaar was en niet vervolgd kon worden. Nog dezelfde dag riep Israël zijn ambassadeur in Brussel voor overleg terug; de Belgische ambassadeur in Tel Aviv werd op het Israëli-sche ministerie van Buitenlandse Zaken ontboden. Minister van Buitenlandse Zaken Michel zei op 13 februari in de Kamer dat de relaties tussen België en Israël te lijden hadden onder de zaak-Sharon, maar dat er geen sprake was van een diplomatiek conflict.

19. M. DEWEERDT, *a.w.*, p. 306.

In een brief van 13 februari aan Kamervoorzitter Herman De Croo (VLD) uitte Gary Lintman, de ondervoorzitter van de Amerikaanse Kamer van Koophandel, kritiek op de aanpassing van de genocidewet. Volgens Lintman zou de wet zakenlui blootstellen aan vervolging wegens politieke acties van buitenlandse regeringen waar ze geen vat op hebben en "rampzalige gevolgen" hebben voor de Belgische economie en voor de aantrekkingskracht van België voor buitenlandse investeerders.

Op 18 maart, net vóór de militaire invasie van Irak, dienden zeven Irakese families bij het gerecht in Brussel een klacht in tegen de voormalige president van de VS George Bush sr., de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Colin Powell, vice-president Dick Cheney en oud-commandant Norman Schwarzkopf wegens misdaden tegen de menselijkheid tijdens de Golfoorlog (1991). Het voorval veroorzaakte grote deining. Powell suggereerde dat het Navo-hoofdkwartier uit België kon wegtrekken. In een communiqué (19 maart) eiste de VS-ambassadeur in Brussel de onmiddellijke verwerping van de klacht en maatregelen om een herhaling te voorkomen. Minister Michel zei, verwijzend naar de scheiding der machten, dat de regering niet de bevoegdheid had de klacht te seponeren. Hij zei dat de genocidewet het imago van België in het buitenland schaadde en stelde voor het wetsontwerp, dat in de Kamer in behandeling was, verder aan te scherpen: indieners van een klacht over een buitenlands misdrijf zouden drie in plaats van één jaar in België moeten verblijven, en klachten van burgers uit landen die een vergelijkbare wetgeving hebben, zouden onontvankelijk verklaard en naar het betrokken land doorgestuurd worden. Die beperkingen zouden ook gelden voor alle hangende zaken, inclusief de klacht tegen Sharon. De liberalen steunden het voorstel van Michel, maar de PS en de groenen maakten voorbehoud. Informeel overleg met Kamerleden van de meerderheid op 21 maart leidde niet tot een consensus.

Op 25 maart, tijdens nieuw overleg tussen parlementsleden van de meerderheid en de kabinetten-Verhofstadt en -Michel, kwam het wel tot een vergelijk en amendeerde de Kamercommissie voor Justitie het wetsontwerp. Slachtoffers van misdaden tegen de menselijkheid die niet in België werden gepleegd of die geen Belg zijn, zouden ten minste drie jaar in België moeten wonen om een ontvankelijke klacht te kunnen indienen. De federaal procureur en de minister van Justitie zouden de klacht kunnen doorsturen naar het Internationaal Strafhof, het land van de indiener van de klacht, het land waar de inbreuk gepleegd werd of het land van de verdachte. Een VLD-amendement om de regeling uit te breiden tot de klachten die vóór 1 juli 2002 waren ingediend, werd door PS, Agalev en Ecolo niet aanvaard. Op 27 maart keurde de Kamercommissie, meerderheid tegen minderheid, het geamendeerde wetsontwerp goed. Op 1 april slaagden Verhofstadt en Michel er niet in de PS en de groenen te overhalen alsnog de datum van 1 juli 2002 uit het wetsontwerp te halen. Op verzoek van de MR stuurde de Kamer het ontwerp evenwel terug naar de commissie voor Justitie. Daar konden de liberalen het met de steun van CD&V en het Vlaams Blok alsnog amenderen en de datum van 1 juli 2002 schrappen. Ook bij de plenaire stemming, in de nacht van 1 op 2

april, werd het geamendeerde ontwerp na een emotioneel debat met een alternatieve meerderheid (VLD, MR, CD&V en Vlaams Blok) goedgekeurd. De Senaat keurde op 5 april de geamendeerde tekst van het wetsontwerp goed. Ook daar was er een wisselmeerderheid van liberalen, christen-democraten en Vlaams Blok. De PS en de groenen hadden op 4 april met een verzoek om advies van de Raad van State nog getracht de stemming te vertragen of zelfs vóór de parlementsontbinding onmogelijk te maken, maar de Raad van State bracht nog in de nacht van 4 op 5 april een spoedadvies uit. In dat advies zei de Raad dat de rol die de regering in de procedure kreeg een inbreuk vormde op de scheiding der machten, maar een meerderheid van de senatoren legde die opmerking naast zich neer.

De wet van 23 april 2003 tot wijziging van de wet van 16 juni 1993 betreffende de bestraffing van ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht en van artikel 144ter van het Gerechtelijk Wetboek (*B.S.* 7 mei 2003) gaf een nieuwe opsomming van de misdaden van genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden, die beter in overeenstemming was met de internationale verdragen en het Statuut van het Internationaal Strafhof. Volgens de wet kon strafvordering enkel worden ingesteld indien het misdrijf niet in België werd gepleegd, de vermoedelijke dader niet de Belgische nationaliteit had, de vermoedelijke dader zich niet in België bevond en het slachtoffer geen Belg was of niet gedurende minstens 3 jaar zijn verblijfplaats in België had. De federaal procureur moest een onderzoek laten instellen naar de klacht, behalve indien de klacht kennelijk niet gegrond was, de feiten niet overeenstemden met een omschrijving in de wet, uit de klacht geen ontvankelijke strafvordering kon volgen of wanneer bleek dat de zaak, in het belang van een goede rechtsbedeling en het respect van de internationale verplichtingen van België, aanhangig zou moeten worden gemaakt bij de internationale rechtscolleges, bij een rechtscollege van de plaats waar de feiten waren gepleegd of bij een rechtscollege van de staat waarvan de dader een onderdaan was of van de plaats waar hij kon worden gevonden, voorzover dit rechtscollege bevoegd, onafhankelijk, onpartijdig en billijk was. Tegen een beslissing van de federaal procureur was beroep mogelijk bij de kamer van inbeschuldigingstelling.

De minister van Justitie kon, op grond van een beslissing van de regering, een klacht ter kennis brengen van het Internationaal Strafhof, voor zover de feiten niet op het Belgische grondgebied, niet door een Belg of niet tegen een Belg waren gepleegd. Hij kon de klacht ook doorsturen naar de staat waar het misdrijf werd gepleegd, waarvan de vermoedelijke dader de nationaliteit had of op het grondgebied waarvan de vermoedelijke dader zich bevond. Het doorsturen van de klacht naar het land van de vermoedelijke dader was alleen mogelijk wanneer de wetgeving van dat land ernstige schending van het humanitair recht strafbaar stelde en het recht op een onafhankelijk, onpartijdig en billijk proces waarborgde.

Het wetsvoorstel tot interpretatie van artikel 7 van de wet van 16 juni 1993, dat al op 30 januari door de Senaat was goedgekeurd, raakte door het hoge absentieïsme

in de laatste vergadering voor de ontbinding (8 april) niet meer goedgekeurd door de Kamer (zie I.8).

Begin mei werd in de pers bericht dat er een klacht zou worden ingediend tegen de Amerikaanse generaal Tommy Franks, de opperbevelhebber van de Amerikaans-Britse troepen in Irak. Kamervoorzitter De Croo zei na een ontmoeting met de ondervoorzitter van de Amerikaanse Kamer van Koophandel en de VS-ambassadeur in Brussel (7 mei) dat een gerechtelijk onderzoek zeer schadelijk kon zijn voor België en er binnen drie jaar 50.000 banen verloren konden gaan indien de VS hun investeringen in België zouden terugschroeven.

Op 14 mei dienden 17 Irakezen en twee Jordaniërs bij de federaal procureur een klacht in tegen Franks wegens oorlogsmisdaden. Daags voordien had generaal Richard Myers, de Amerikaanse chef-staf, gezegd dat de Amerikaanse regering zeer zwaar tilde aan de klacht die "een enorme impact zal hebben op de keuze van de Navo-vergaderplaats". Een maand eerder al had de Amerikaanse ambassadeur een verband gelegd tussen de Belgische houding in het Irak-conflict en een mogelijke verplaatsing van de Navo-zetel (zie I.4).

Volgens minister Michel maakten de indieners van de klacht misbruik van de genocidewet. De VS vroegen de Belgische regering de nodige maatregelen te nemen om de klacht te verwerpen.

Federaal procureur Serge Brammertz noemde de klacht op 16 mei ontvankelijk, maar adviseerde minister van Justitie Marc Verwilghen (VLD) de klacht door te sturen naar de VS. De ministerraad nam op 20 mei op grond van de aangepaste genocidewet van 23 april een beslissing in die zin, die op 16 juni aan de betrokken partijen betekend werd.²⁰

F. Wetgeving

Vooraleer het federale parlement ontbonden werd, keurde het nog een groot aantal wetsontwerpen en -voorstellen goed.²¹ Hierna volgt een overzicht van de belangrijkste daarvan.

Programmawet – De programmawet van 8 april 2003 (B.S. 17 april 2003) regelde niet alleen de beslissingen die de regering bij de begrotingscontrole getroffen had en de verdaging van de invoering van het ecotaks/ecobonusstelsel (zie I.2), maar bevatte ook bepalingen over heel diverse onderwerpen. Te vermelden is de verplichting voor bedrijven en overheidsdiensten met meer dan 100 werknemers om de drie jaar informatie over het woon-werkverkeer van hun werknemers mee te delen aan de federale overheidsdienst Mobiliteit en Vervoer. De gegevens, die in

20. De advocaat van de Irakezen en Jordaniërs zou op 27 juni beroep aantekenen bij de KI van Brussel, maar die zou zich op 23 september onbevoegd verklaren op grond van de intussen nogmaals gewijzigde genocidewet (zie III.5).

21. Enkele ontwerpen of voorstellen raakten niet goedgekeurd omdat de Kamer op haar laatste vergadering wegens het hoge absentisme niet rechtsgeldig kon stemmen (zie I.8).

een centrale databank verzameld worden, zouden dienen om een mobiliteitsplan op te stellen en zouden bedrijven moeten aanmoedigen een vervoersplan op te stellen. De maatregel was een compromis tussen de socialisten en de groenen, die de bedrijven hadden willen verplichten een bedrijfsvervoerplan op te stellen, en de liberalen, die zich daartegen hadden verzet.

Arbitragehof – De bijzondere wet van 9 maart 2003 tot wijziging van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof (B.S. 11 april 2003) breidde de bevoegdheid van het Arbitragehof uit tot de toetsing van wetten, decreten en ordonnances aan het geheel van de grondwettelijke rechten en vrijheden (titel II van de grondwet), aan de gelijkheid inzake belastingen (grondwetsartikelen 170 en 172) en aan artikel 191 over de bescherming van vreemdelingen op het Belgische grondgebied. De wet verhoogde het aantal referendarissen en bepaalde dat het Hof samengesteld is uit rechters van verschillend geslacht.²² Ten slotte verkortte de wet de maximumtermijn om een arrest te wijzen van 18 tot 12 maanden en kregen, naast de regeringen, de parlementen en particulieren het recht vernietigingsberoep in te stellen tegen rechtsnormen die het Arbitragehof in antwoord op een prejudiciële vraag ongrondwettelijk had verklaard.

Raad van State – De wet van 2 april 2003 tot wijziging van sommige aspecten van de wetgeving met betrekking tot de inrichting en de werking van de afdeling Wetgeving van de Raad van State (B.S. 14 mei 2003, tweede editie) verlengde de termijn voor een dringend advies van de afdeling Wetgeving van 3 tot 5 dagen en beperkte de advisering tot de bevoegdheid, de rechtsgrond en de vormvereisten. Voor een gewoon advies werd een maximumtermijn van één maand ingevoerd, die verlengd kan worden, alsook de mogelijkheid het onderzoek tot de drie genoemde aspecten te beperken. De regering was aanvankelijk van plan de verplichte advisering te schrappen voor ontwerpen van koninklijke, ministeriële en andere besluiten, maar kwam daar van terug na kritiek van de oppositie en van de Raad van State zelf. De wet breidde voorts het personeelskader van de afdeling Wetgeving uit.

Wapenuitvoer – De wet van 26 maart 2003 tot wijziging van de wet van 5 augustus 1991 betreffende de in-, uit- en doorvoer van en de bestrijding van illegale handel in wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie (B.S. 7 juli 2003) gaf uitvoering aan het vergelijk dat de meerderheidspartijen op 10 december 2002 hadden gevonden. De wetswijziging was een gevolg van de zogenaamde Nepal-crisis in de paars-groene coalitie, die tot het ontslag van Agalev-minister Magda Aelvoet had geleid.²³ De nieuwe wet integreerde de Gedragscode van de EU in de Belgische regelgeving en breidde het uitvoer- en doorvoerverbod van wapens uit tot landen die kindsoldaten inzetten in het geregeld leger en tot wapens, munitie en militair materieel die

22. Sinds april 2001 maakte geen enkele vrouw meer deel uit van het twaalfhoofdige rechtscollege.

23. M. DEWEERDT, *a.w.*, pp. 223-230.

voor ordehandhaving worden gebruikt en zogenaamde *dual use*-goederen. Bij de beoordeling van de aanvragen voor een uitvoerlicentie moet rekening worden gehouden met de "technische en economische capaciteit van het ontvangende land" en mag rekening worden gehouden "met het effect op de economische, sociale, commerciële en industriële belangen van België". Die laatste bepaling was onder druk van de Waalse partijen, vakbonden en werkgeversorganisaties in de wet opgenomen. De wet verplicht de regering om de zes maanden verslag uit te brengen aan het parlement.

Drugswet – Met de goedkeuring door de Kamer (13 februari) en de Senaat (27 maart) van het wetsontwerp dat de regering op 21 juni 2002 op basis van de drugsnota van 18 januari 2001 bij het parlement had ingediend, kwam een einde aan de slepende discussie over een wettelijke regeling van het gedoogbeleid inzake cannabisgebruik.²⁴ De wet van 3 mei 2003 tot wijziging van de wet van 24 februari 1921 betreffende het verhandelen van de giftstoffen, slaapmiddelen en verdovende middelen, ontsmettingsstoffen en antiseptica (B.S. 2 juni 2003) behield de principiële strafbaarheid van het bezit en het gebruik van cannabis. "In geval van de vaststelling van het bezit door een meerderjarige van een gebruikershoeveelheid van cannabis dat niet vergezeld gaat met openbare overlast of met problematisch gebruik" wordt niet tot vervolging, maar "slechts tot registratie door de politie overgegaan". Onder problematisch gebruik verstaat de wet "gebruik dat gepaard gaat met een graad van verslaving die de gebruiker niet langer de mogelijkheid biedt zijn gebruik te controleren en dat zich uit door psychische en lichamelijke symptomen". Onder openbare last wordt hoofdzakelijk de verstoring van de openbare orde verstaan, alsook "het bezit van cannabis in een strafinrichting, in een opvoedingsinstituut of in het gebouw van een maatschappelijke instelling of in hun onmiddellijke omgeving, of op andere plaatsen waar minderjarigen samenkomen voor onderwijs, sport en andere gezamenlijke bezigheden".

Tijdens de parlementaire bespreking leek er onder de meerderheidspartijen een consensus te zijn om de 'gebruikershoeveelheid' te beperken tot 5 gram. In de ministeriële richtlijn van 16 mei 2003, die eveneens in het *Belgisch Staatsblad* van 2 juni 2003 werd gepubliceerd, stelde minister van Justitie Verwilghen de toegestane gebruikershoeveelheid evenwel vast op 3 gram cannabis en één vrouwelijke cannabisplant. Protest daartegen van Agalev haalde, een paar dagen vóór de verkiezingen, niets uit.

Verkeersveiligheid – Op 18 december 2002 had de Kamer het wetsontwerp houdende verschillende bepalingen inzake verkeersveiligheid aangenomen en doorgezonden naar de Senaat.²⁵ Tijdens de behandeling in de Senaat stelde senator

24. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2000, *Res Publica*, 2001, 2-3, pp. 240-241 en Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2001, *Res Publica*, 2002, 2-3, pp. 190-191.

25. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 302-303.

Jean-Marie Dedecker (VLD), samen met enkele partijgenoten, de campagne 'S.O.S. Chauffeurs' voor (9 januari) om de automobilist weer "het recht te geven de weg te gebruiken". De affichecampagne was vooral gericht tegen de "superboetes" waarin het wetsontwerp over de verkeersveiligheid voorzag. De campagne lokte heel wat kritiek uit in de media en de politieke wereld. Op verzoek van het VLD-partijbestuur en onder druk van premier Verhofstadt trok Dedecker op 13 januari de campagne in. De Senaat keurde op 23 januari het wetsontwerp goed; Dedecker onthield zich bij de stemming.

De wet van 7 februari 2003 houdende verschillende bepalingen inzake verkeersveiligheid (B.S. 25 februari 2003) voerde vier in plaats van twee categorieën (gewone en zware) verkeersovertredingen in: gewone overtredingen en zware overtredingen van resp. eerste, tweede en derde graad. De wet verhoogde het bedrag van de minimum- en maximumboetes met 10%, tot maximaal 2.750 euro. De maximumgevangenisstraf voor het veroorzaken van een dodelijk ongeval werd opgetrokken van 2 tot 5 jaar. Bij een veroordeling voor een zware overtreding van de derde graad is de rechter verplicht een rijverbod op te leggen van minimum 8 dagen en maximum 5 jaar. De wet voorzag voorts in de invoering van een voortgezette rijopleiding en in de toewijzing van de meerontvangsten door de verhoging van de verkeersboetes aan de lokale politiezones voor de financiering van verkeersveiligheidsprojecten. De wet en de bijhorende uitvoeringsbesluiten dd. 22 december 2003, die op 31 december in het *Belgisch Staatsblad* werden gepubliceerd, zouden op 1 maart 2004 van kracht worden.

Kernenergie – Na de Kamer (6 december 2002) keurde de Senaat op 16 januari het wetsontwerp goed over de geleidelijke sluiting van de zeven kerncentrales in België. De wet van 31 januari 2003 houdende de geleidelijke uitstap uit kernenergie voor industriële elektriciteitsproductie (B.S. 28 februari 2003) bepaalt dat er geen nieuwe nucleaire centrales voor industriële elektriciteitsproductie door splijting van kernbrandstoffen kunnen worden opgericht en/of in exploitatie gesteld en dat de bestaande centrales 40 jaar na hun gebruikneming "worden gedesactiveerd" en van dan af geen elektriciteit meer mogen produceren. "In geval van bedreiging van de bevoorradingszekerheid inzake elektriciteit" kan de regering evenwel "de noodzakelijke maatregelen" nemen. In principe zou de eerste centrale in 2015 gesloten worden, de laatste in 2025.

Overstromingen – De wet van 21 mei 2003 tot wijziging van de wet van 25 juni 1992 op de landverzekeringsovereenkomst en de wet van 12 juli 1976 betreffende het herstel van zekere schade veroorzaakt aan private goederen door natuurrampen (B.S. 15 juli 2003) voerde voor de bewoners van – in overleg met de gewesten af te bakenen – risicozones een verplichte verzekering tegen overstromingen in. Het oorspronkelijke wetsontwerp, dat al eind 2000 bij de Kamer was ingediend, voorzag in de uitbreiding van de brandverzekering tot alle natuurrampen. Na de overstromingen die eind 2002, begin 2003 verscheidene delen van het land teisterden, kwam premier Verhofstadt op 22 januari persoonlijk naar de Kamercommissie voor het Bedrijfsleven op de snelle behandeling van het wetsontwerp

aandringen. Op 18 februari diende de regering amendementen in om het toepassingsgebied van het ontwerp te beperken tot overstromingen en tot de bewoners van risicogebieden. Daarop keurden de Kamer (20 maart) en de Senaat (3 april) het wetsontwerp goed. De wet zou pas van kracht worden na de afbakening van de risicogebieden, maar dat zou niet meer gebeuren in 2003.

Centraal akkoord – De wet van 1 april 2003 houdende uitvoering van het interprofessioneel akkoord voor de periode 2003-2004 (B.S. 16 mei 2003, tweede editie) bevatte de wettelijke regels die nodig waren om uitvoering te geven aan het centraal sociaal akkoord dat vakbonden en werkgeversorganisaties op 12 december 2002 gesloten en op 17 januari 2003 ondertekend hadden.²⁶

Aanvullende pensioenen – De wet van 28 april 2003²⁷ betreffende de aanvullende pensioenen en het belastingstelsel van die pensioenen en van sommige aanvullende voordelen inzake sociale zekerheid (B.S. 15 mei 2003, tweede editie) heeft tot doel het aanvullend (extralegaal) bedrijfs- of bedrijfstakpensioen, als tweede pijler van het pensioenstelsel, te 'democratiseren'. Het wetsontwerp was al in juli 2001 bij de Kamer ingediend.²⁸ In september 2002 had de regering beslist het ontwerp te amenderen om het aanvullend bedrijfspensioen fiscaal aantrekkelijker te maken. De Kamer keurde het wetsontwerp op 13 maart goed, de Senaat op 3 april.

De wet, die op 1 januari 2004 van kracht zou worden, moedigt de vorming aan van 'sociale' pensioenfondsen, hetzij per bedrijfssector, hetzij in een bedrijf. Een 'sociaal pensioenstelsel' geldt voor alle werknemers, bevat een solidariteitsregeling en moet in een CAO geregeld en paritair beheerd worden. De winst moet volledig onder de werknemers verdeeld worden. De wet maakt het mogelijk een aanvullend bedrijfspensioen te laten omzetten in een lijfrente. Voorheen kon het enkel in de vorm van een kapitaal of een maandelijks rente worden uitgekeerd. De rente wordt in de personenbelasting als een gewoon pensioen belast, de uitkering in kapitaal wordt belast tegen het tarief van 10 of 16,5%. Bij een uitkering in de vorm van een lijfrente wordt jaarlijks 3% van het kapitaal belast als een roerend inkomen tegen het tarief van 15%. De werkgeversbijdragen worden in hoofde van de werknemer niet meer als een voordeel van alle aard belast. Werknemers die veranderen van werkgever en van wie de nieuwe werkgever geen aanvullend bedrijfspensioen heeft ingericht, kunnen tot 1.500 euro per jaar van hun loon laten afhouden als premie voor een aanvullend pensioen.

Illegale arbeid en sociale fraude – De wet van 3 mei 2003 houdende oprichting van de Federale Raad voor de strijd tegen de illegale arbeid en de sociale fraude, het Federale Coördinatiecomité en de Arrondissementscellen (B.S. 10 juni 2003), die op 1 juli van kracht werd, richtte een aantal diensten op om de bestrijding van het

26. *Ibidem*, pp. 286-288.

27. Zie voor de datum van de wet het erratum in B.S. 26 mei 2003.

28. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2001, *Res Publica*, 2002, 2-3, pp. 205-206.

zwartwerk en de sociale fraude te versterken en een permanente structuur te geven. De Federale Raad voor de strijd tegen de illegale arbeid en de sociale fraude bestaat uit vertegenwoordigers van alle betrokken federale diensten en moet vooral de acties van die diensten coördineren. De Raad kan ook voorstellen doen om de wetgeving aan te passen. Het negen leden tellende Federaal Coördinatiecomité, onder wie een magistraat van een arbeidsauditoraat, moet vooral de acties van de arbeids- en de sociale inspectiediensten coördineren. In elk gerechtelijk arrondissement moet een arrondissementscel, voorgezeten door de arbeidsauditeur, de controle op de naleving van de sociale wetgeving organiseren en coördineren.

Veiligheidskorps – De wet van 25 februari 2003 houdende de inrichting van de functie van veiligheidsbeambte [...] (B.S. 6 mei 2003) voorzag in de oprichting van een korps van veiligheidsbeambten, die geen deel uitmaken van een politiedienst en die instaan voor de politietaken in de gerechtshoeven en voor de begeleiding van het vervoer van gedetineerden. Voor de functie van veiligheidsbeambte kwamen in de eerste plaats militairen in aanmerking. Wegens een gebrek aan kandidaten, werd de functie al snel opengesteld voor alle federale ambtenaren en voor de laureaten van een bijzonder wervingsexamen. De eerste 50 leden van het veiligheidskorps werden op 15 december beëdigd. Het zou uiteindelijk 310 leden moeten tellen.

Alimentatiefonds – De wet van 21 februari 2003 (B.S. 28 maart 2003, derde uitgave) richtte bij de federale overheidsdienst Financiën een Dienst voor Alimentatievorderingen op. De dienst kent voorschotten (maximum 175 euro per maand per gerechtigde) toe aan gescheiden mannen en vrouwen en aan kinderen die recht hebben op alimentatiegeld van wie de onderhoudsplichtige in gebreke blijft. Tot dan toe konden enkel gescheiden personen met een bescheiden inkomen bij het OCMW een voorschot van maximum 125 euro per maand op het onderhoudsgeld voor de kinderen krijgen. De wet zou op 1 september 2003 van kracht worden, maar kort na haar aantreden besliste de regering-Verhofstadt II de inwerkingtreding om budgettaire redenen uit te stellen tot 1 september 2004 (programmawet van 5 augustus 2003, B.S. 7 augustus 2003). De programmawet van 22 december 2003 (B.S. 31 december 2003) bevatte een reeks wijzigingen aan de wet van 21 februari 2003 en bepaalde dat vanaf 1 juni 2004 begonnen zou worden met de terugvordering van voorschotten die door de OCMW's waren verstrekt. De uitbetaling van voorschotten zou beginnen op een bij koninklijk besluit vast te stellen datum. Volgens de regering zou dat 1 september 2004 zijn.

Adoptie – De Senaat (27 februari) en de Kamer (20 maart) werkten de in 1993 ingeleide vereenvoudiging en modernisering van de adoptiewetgeving af. De wet van 24 april 2003 tot hervorming van de adoptie (B.S. 16 mei 2003) geeft ook niet-gehuwde heteroparen die ten minste drie jaar samenwonen het recht kinderen te adopteren. De socialisten en de groenen hadden adoptie ook willen openstellen voor homoparen, maar vooral de Franstalige liberalen verzetten zich

daar tegen. De leeftijd waarop kinderen toestemming kunnen geven voor adoptie werd verlaagd van 15 tot 12 jaar. De wet maakte ook de toepassing mogelijk van het internationaal verdrag van Den Haag van 29 mei 1993 inzake internationale samenwerking en de bescherming van kinderen bij interlandelijke adoptie. Voorts hevelde de wet de bevoegdheid voor adoptie over van de rechtbank van eerste aanleg naar de vrederechter en voerde ze de herziening van de gewone of volle adoptie in. De regering zou bij koninklijk besluit bepalen wanneer de wet van kracht werd. Daartoe was overleg nodig met de gemeenschappen, die bevoegd zijn voor de uitvoering van de adopties. Eind 2003 was een dergelijk besluit nog niet genomen.

'Homohuwelijk' – Ondanks een negatief advies van de Raad van State had de Senaat op 28 november 2002 het wetsvoorstel goedgekeurd dat het huwelijk opentstelt voor personen van hetzelfde geslacht. Volgens de Raad van State is een verschillende behandeling van homo- en heteroparen gerechtvaardigd omdat alleen die laatste kinderen kunnen krijgen, tastte het wetsontwerp het instituut van het huwelijk aan omdat het altijd een evidentie is geweest dat enkel een man en een vrouw konden huwen en zou het beter zijn voor homoparen een nieuwe juridische constructie te ontwerpen. De ministers Onkelinx (Justitie) en Aelvoet (Volksgezondheid) hadden eind 2001 felle kritiek op het "morele" advies van de Raad van State, dat volgens hen haaks stond op de veranderde tijdgeest waarin het huwelijk zijn louter op voortplanting gericht karakter verloor. Ook de holebi-beweging laakte het standpunt van de Raad van State.

De Kamer stemde op 30 januari met het wetsontwerp in. De wet van 13 februari 2003 tot openstelling van het huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht en tot wijziging van een aantal bepalingen van het Burgerlijk Wetboek (B.S. 28 februari 2003) trad op 1 juni in werking.

Embryo-onderzoek – De wet van 11 mei 2003 betreffende het onderzoek op embryo's in vitro (B.S. 28 mei 2003) stelde de voorwaarden vast waaronder onderzoek op embryo's in vitro is toegestaan. De wet staat therapeutisch klonen toe en verbiedt het aanmaken van embryo's voor onderzoeksdoeleinden, behalve indien het doel van het onderzoek niet kan worden bereikt door onderzoek op overtallige embryo's, voor het reproductief menselijk kloneren en voor onderzoek of behandelingen die gericht zijn op geslachtsselectie, tenzij om geslachtsgebonden ziekten te voorkomen. De wet was het resultaat van lange en grondige besprekingen in de bijzondere senaatscommissie voor bio-ethische problemen. De Senaat keurde het wetsvoorstel-Monfils, dat aan de basis lag, op 5 december 2002 goed, de Kamer op 3 april 2003.

6. De verklaring tot herziening van de grondwet

Om de federale verkiezingen op 18 mei te kunnen houden, was het nodig de Kamer en de Senaat vervroegd te ontbinden. De regeringspartijen deden daarvoor

een beroep op de procedure van de verklaring tot grondwetsherziening.²⁹ Liberalen, socialisten en groenen hadden trouwens al in hun akkoord van 26 april 2002 over 'Politieke Vernieuwing' afgesproken op het einde van de legislatuur de grondwetsartikelen voor herziening vatbaar te verklaren die nodig zouden zijn om het tweekamerstelsel te hervormen (omvorming van de Senaat tot een paritaire assemblee van de gewesten en de gemeenschappen en uitbreiding van de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 150 tot 200 leden), om aan het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest constitutieve autonomie toe te kennen en om de gemeenschaps- en gewestraden officieel de naam 'parlement' te geven.³⁰ Volgens het akkoord zou ook grondwetsartikel 195, dat de procedure van de grondwetsherziening regelt, voor herziening worden opengesteld, teneinde de fase van de goedkeuring van een herzieningsverklaring en de parlementsontbinding te schrappen, zodat de grondwet soepeler en permanent gewijzigd zou kunnen worden.

In *Le Soir* kantten eerst PS-senator Philippe Moureaux (8 februari) en vervolgens MR-voorzitter Daniel Ducarme (10 februari) zich tegen de mogelijke herziening van artikel 195, omdat die de deur zou openzetten voor verdere stappen in de staatshervorming. Moureaux zei dat het communautaire klimaat sinds april 2002 meer gespannen was geworden. Ook Ducarme verwees naar het "op hol geslagen communautaire debat". Beiden doelden kennelijk op de bespreking in het Vlaams Parlement van de nota die minister-president Dewael begin 2003 had ingediend met een minimumprogramma voor de verdere staatshervorming³¹ en op de klacht over de miskennis van het Nederlands in de Brusselse openbare ziekenhuizen die in de Raad van Europa in behandeling was (zie IV.2). Het Vlaams Parlement keurde op 12 februari een voorstel van resolutie van de meerderheidsfracties over de verdere staatshervorming goed, dat André Denys (VLD) daags voordien, in de commissie voor Institutionele en Bestuurlijke Hervorming, een signaal had genoemd aan het "Franstalige front" dat zich verzette tegen een herziening van grondwetsartikel 195.

Op het federale beleidsniveau werd nauwelijks op de verklaringen van Moureaux en Ducarme gereageerd. Bij de VLD werd verwezen naar het akkoord van 26 april 2002 en werd gezegd dat voor een uitbreiding van de autonomie van de

29. Sinds de grondwetsherziening van 1993 zijn de mogelijkheden om het parlement te ontbinden beperkt. De Kamer kan worden ontbonden wanneer een meerderheid van de Kamerleden een motie van wantrouwen tegen de regering goedkeurt of een motie van vertrouwen verwerpt, en het niet lukt op korte termijn een nieuwe regering te vormen. De regering kan de Kamer ook ontbinden wanneer ze zelf ontslag neemt en de helft van de Kamerleden akkoord gaat met de ontbinding. Beide scenario's zijn bedoeld om een einde te maken aan een kortsluiting in de coalitie. Daarnaast kunnen Kamer en Senaat 'crisisvrij' ontbonden worden door de goedkeuring van een verklaring tot herziening van de grondwet.

30. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 244-245.

31. Zie in dit Jaarboek: M. DEWEERDT, Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2003, pp. 312-313.

deelstaten geen grondwetswijziging nodig was. Kennelijk om spanningen in de regering te vermijden, stelde premier Verhofstadt de gesprekken over een ontwerpverklaring tot herziening van de grondwet zo lang mogelijk uit.

In de nacht van 17 op 18 maart werd het kernkabinet het eens over een eerste pakket artikelen dat in de herzieningsverklaring zou worden opgenomen, maar over de 'gevoelige' artikelen werd nog niet gesproken. Na een nieuwe nachtelijke vergadering keurde de regering op 20 maart de ontwerpverklaring goed die in de Kamer en in de Senaat zou worden ingediend.

De Kamer keurde de ontwerpverklaring op 4 april goed. Tijdens de bespreking ervan in de commissie voor de Herziening van de Grondwet en de Hervorming der Instellingen was de meeste aandacht naar artikel 195 gegaan. Wordvoerders van de Franstalige partijen lieten verstaan dat zij bij de herziening van het artikel zouden eisen dat voor een wijziging van de grondwet niet alleen meer een tweederde meerderheid maar ook een meerderheid in elke taalgroep vereist zou zijn.

In de Senaat verliep de bespreking van de ontwerpverklaring moeizaam. Verscheidene senatoren gaven uiting aan hun ongenoegen over de geplande hervorming van hun assemblee. Zowel de commissie voor Institutionele Aangelegenheden als de plenaire Senaat verwierp de mogelijkheid in de grondwet een artikel op te nemen over de tweede lezing van wetteksten, zoals de regering in haar ontwerpverklaring had bepaald. Volgens het akkoord van 26 april 2002 zou een speciale commissie in de Kamer die rol van de Senaat overnemen. Aangezien de Kamer, de Senaat en de regering een gelijkkluidende verklaring moeten goedkeuren, kwam de bepaling over de tweede lezing niet in de uiteindelijke herzieningsverklaring voor.

De ministerraad keurde op 5 april zijn verklaring goed. Het was de bedoeling de verklaringen van enerzijds het federale parlement en anderzijds de federale regering op 8 april in het *Belgisch Staatsblad* te publiceren, maar omdat Kamer onverwacht werd bijeengeroepen om op die dag te vergaderen, werd de publicatie – en de daarmee samenhangende ontbinding van de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat – uitgesteld tot 10 april. In hetzelfde *Staatsblad* van 10 april verscheen het koninklijk besluit over de bijeenroeping van de kiescolleges voor de verkiezing van het federale parlement (18 mei) en van de nieuwe Kamers (5 juni).

De verklaring schiep de mogelijkheid 46 grondwetsartikelen geheel of gedeeltelijk te herzien, een reeks nieuwe bepalingen in de grondwet op te nemen en enkele overbodig geworden overgangsbepalingen te schrappen. Het grootste deel van de artikelen die voor herziening opengesteld werden, had betrekking op de geplande hervorming van het tweekamerstelsel. Samenhangend daarmee zou de parlementaire zitting al in september in plaats van oktober geopend kunnen worden en zouden de regels voor de ontbinding van de Kamer gewijzigd kunnen worden. De mogelijkheid werd geschapen om de duur van de zitting te verlengen van vier tot vijf jaar en om de verkiezingen voor het federale parlement en de deelstaatsparlementen te laten samenvallen. Andere artikelen die voor herziening vatbaar werden verklaard hadden betrekking op: de toegang van niet-Belgen tot

betrekkingen in overheidsdienst; de modernisering van het petitierecht; de uitbreiding van het briefgeheim tot moderne communicatiemiddelen; de uitbreiding van de vrijheid van drukpers tot de andere informatiemiddelen; de afschaffing van de doodstraf; de hervorming van het gerecht en de politie; de versoepeling van de verplichting vonnissen integraal voor te lezen; de invoering van de gewestelijke volksraadpleging; de toekenning van constitutionele autonomie aan het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Duitstalige Gemeenschap; de verlaging van de verkiesbaarheidsleeftijd van 21 naar 18 jaar; de vervanging van de benaming 'raad' voor de wetgevende assemblee van de gemeenschappen en de gewesten door 'parlement'; de verruiming van de bevoegdheid van het Rekenhof en van het Arbitragehof, dat de naam Grondwettelijk Hof zou krijgen; de herziening van de grondwetgevingsprocedure (artikel 195).

Het parlement dat op 18 mei verkozen zou worden, kreeg ten slotte de mogelijkheid nieuwe bepalingen in de grondwet op te nemen in verband met: de duurzame ontwikkeling als algemene beleidsdoelstelling; de bescherming van de rechten en vrijheden; de garantie van het genot van de rechten en vrijheden aan personen met een handicap; de bescherming van de aanvullende rechten van het kind; het recht op een universele dienstverlening inzake post, communicatie en mobiliteit; de internationale rechtscolleges.

H. Parlement en regering kunnen het werk niet afmaken

Het conflict over de nachtvluchten, het vertrek van Ecolo uit de regering, de wrijvingen tussen de coalitiepartners over de Amerikaanse wapentransporten door België en het gesteggel over de aanpassing van de genocidewet, waarover hierboven verslag werd uitgebracht, wierpen een schaduw op het einde van de paars-groene regeerperiode. Ook de laatste parlementaire vergaderweek droeg ertoe bij dat de coalitie de legislatuur in mineur afsloot.

De moeilijkheden begonnen op 31 maart, toen wegens het hoge absentisme in twee Kamercommissies niet kon worden gestemd. In de commissie voor Financiën bleven de liberalen afwezig om de goedkeuring te verhinderen van een wetsvoorstel over de invoering van een zogenaamde Tobin-taks op speculatieve geldstromen. Het voorstel, dat was ingediend door socialisten, groenen en christen-democraten, zou hoe dan ook voor de ontbinding van het parlement niet meer door de Senaat kunnen worden behandeld, maar de goedkeuring ervan had voor de indieners een hoge symboolwaarde. In de Kamercommissie voor de Herziening van de Grondwet en de Institutionele Hervormingen kon niet worden gestemd over twee wetsontwerpen tot uitvoering en aanvulling van de bijzondere wet resp. de wet van 2 mei 1995 die ministers, parlementsleden, provinciegouverneurs, burgemeesters en dergelijke meer verplicht jaarlijks een lijst van hun mandaten, ambten en beroepen in te dienen, en bij het begin en het einde van hun mandaat bij het Rekenhof onder gesloten omslag een vermogensaangifte te deponeren.

De twee wetsontwerpen waren, als wetsvoorstel, in de vorige legislatuur door de Senaat goedgekeurd. Net vóór de ontbinding van het parlement (5 mei 1999) had de Kamer de ontwerpen geamendeerd, waardoor ze niet meer opnieuw door de Senaat behandeld konden worden. Na de verkiezingen van 13 juni 1999 waren de twee wetsvoorstellen opnieuw ingediend en op 13 februari 2003 door de Senaat goedgekeurd. Op 3 april keurde ook de Kamercommissie voor de Herziening van de Grondwet en de Institutionele Hervormingen de twee wetsontwerpen goed. Daniel Feret, het enige FN-Kamerlid, weigerde evenwel in te stemmen met een afwijking van het reglement, dat bepaalt dat pas drie dagen na de goedkeuring in de commissie in de plenaire vergadering over een wetsvoorstel of -ontwerp kan worden gestemd. Daardoor zou het niet mogelijk zijn over de twee ontwerpen te stemmen op 4 april, de laatste dag waarop de Kamer en de Senaat volgens plan zouden bijeenkomen.

Op 4 april vroegen de senatoren van de PS, Agalev en Ecolo het advies van de Raad van State over het wetsontwerp tot aanpassing van de genocidewet waarover in de plenaire vergadering gestemd zou worden. Dat ontwerp was in de Kamer en in de senaatscommissie voor Justitie met een wisselmeerderheid aangenomen (zie 1.5) en de Franstalige socialisten en de groenen waren daarover ontstemd. Als gevolg van het adviesverzoek kon de Senaat zijn werkzaamheden niet op 4 april beëindigen en zouden de senatoren op 5 april opnieuw bijeenkomen.

Een en ander had gevolgen voor de Kamer. Daar wilden de PS en de groenen op 4 april niet overgaan tot de stemming over het wetsontwerp tot interpretatie van artikel 7 van de genocidewet, dat als wetsvoorstel op 30 januari door de Senaat was goedgekeurd, vooraleer er duidelijkheid was over de uitkomst van de stemming over de genocidewet in de Senaat. Kamervoorzitter De Croo kon niet anders dan vaststellen dat ook de Kamer haar werkzaamheden niet kon beëindigen en riep de volksvertegenwoordigers opnieuw bijeen voor 8 april.

Op 5 april keurde de Senaat, ondanks het negatieve advies van de Raad van State, zonder noemenswaardige moeilijkheden met een wisselmeerderheid de wijzigingen aan de genocidewet goed.

De laatste vergaderdag van de Kamer, op 8 april, verliep minder rimpelloos. Voor het begin van de stemmingen verliet de oppositie het halfroond. Van de meerderheidspartijen waren onvoldoende leden aanwezig om geldig te kunnen stemmen, zodat de Kamer onverrichter zake uiteenging. Door die gang van zaken, waarin de oppositie het "ultieme bewijs van het gebrek aan samenhang in de meerderheid" zag, raakten de twee wetsontwerpen met nadere regelen over de vermogensaangifte en de publicatie van de mandaten van politici andermaal niet goedgekeurd en bleef de basiswet, acht jaar na de totstandkoming ervan, nog altijd dode letter. Dat het wetsontwerp over de interpretatie van artikel 7 van de genocidewet niet kon worden goedgekeurd had minder belang, aangezien de genocidewet intussen grondig gewijzigd was.

Enkele andere wetsvoorstellen en -ontwerpen waren, hoofdzakelijk wegens tijdsgebrek, niet meer door de beide Kamers behandeld kunnen worden. Het ging om

onder meer: het wetsvoorstel dat het bezit en het gebruik van wapens verstrengt; het wetsvoorstel dat bestuurders en directeurs van beursgenoteerde bedrijven verplicht hun bezoldiging en aandelentransacties in de eigen vennootschap bekend te maken; de herziening van de wet op de bewakings- en beveiligingsfirma's; het wetsontwerp dat het begrip 'terrorisme' in de Belgische strafwet opneemt en definieert; het wetsontwerp over het Europese aanhoudingsbevel; het wetsvoorstel over de invoering van een vaste boekenprijs. Een ontwerp van bijzondere wet dat voorzag in de verhoging van het maximumaantal kandidaten op de kieslijsten bij de verkiezing van het Vlaams Parlement en het Waals Parlement en dat eind 2001 door de Senaat was goedgekeurd, kreeg op 20 maart niet de vereiste tweederde meerderheid in de Kamer. Hoewel de oppositie het principieel eens was met de maatregel, stemde ze tegen de wetwijziging om uiting te geven aan haar ongenoegen over de haast waarmee de meerderheid tijdens de laatste weken voor de parlementsontbinding belangrijke wetsontwerpen wilde behandelen.

Ook de regering kon vóór de ontbinding van het parlement en het begin van de periode van de 'voorzichtige zaken' haar werk niet volledig afmaken. Tijdens de vergadering van de ministerraad van 4 april weigerden de PS-ministers de voorstellen goed te keuren van minister van Ambtenarenzaken Luc Van den Bossche (SP.A) over de hervorming van de loopbaan van de federale ambtenaren van niveau A, zowat het sluitstuk van de zogenaamde Copernicushervorming, de modernisering van de rijksadministratie. Van den Bossche stelde voor de automatische loonschaalverhoging gedeeltelijk te vervangen door een prestatiegerichte beloning, gebaseerd op competentiemetingen. De regering besprak de kwestie opnieuw op 5 april, tijdens de vergadering die aanvankelijk enkel bedoeld was om de verklaring tot grondwetsherziening goed te keuren. De PS, die meermaals kritiek had geuit op de hervorming van de administratie, hield evenwel voet bij stuk en weigerde het ontwerpbesluit van Van den Bossche goed te keuren. PS-voorzitter Elio Di Rupo zei dat de volgende regering de Copernicushervorming zou moeten terugschroeven.

II. De federale verkiezingen van 18 mei en de vorming van de nieuwe regering-Verhofstadt

A. De kieswetgeving en het 'Brabant-arrest' van het Arbitragehof

De Kamer- en senaatsverkiezingen van 18 mei hadden plaats volgens enkele nieuwe wettelijke bepalingen, waarvan de regeringspartijen de krachtlijnen hadden vastgesteld in het akkoord van 26 april 2002 over 'Politieke vernieuwing' en die ze nadien nader hadden geregeld in de wet van 13 december 2002 tot wijziging van het Kieswetboek en de wet van 13 december 2002 houdende ver-

schillende wijzigingen van de kieswetgeving.³² Het ging meer bepaald om de veralgemening van de provinciale kieskringen, behalve in de voormalige provincie Brabant, de invoering van een kiesdrempel van 5%, de herinvoering van de afzonderlijke lijst van kandidaat-opvolgers en de eenmalige mogelijkheid tegelijk kandidaat te zijn voor de Kamer en de Senaat.³³

In de voormalige provincie Brabant werden de bestaande kieskringen (Brussel-Halle-Vilvoorde, Leuven en Waals-Brabant) behouden, maar zouden de Vlaamse partijen in Leuven en Brussel-Halle-Vilvoorde elk een gemeenschappelijke lijst kunnen indienen. Op die lijsten en op de Franstalige lijsten in Brussel-Halle-Vilvoorde zouden maximum 29 kandidaten mogen staan, de som van het aantal Kamerleden in Leuven (7) en Brussel-Halle-Vilvoorde (22). In Brussel-Halle-Vilvoorde zouden de zetels eerst over de twee taalgroepen worden verdeeld. Het aantal Nederlandstalige zetels zou vervolgens bij het aantal zetels van de kieskring Leuven worden gevoegd en over de partijen verdeeld worden volgens hun stemcijfer in de twee kieskringen samen. De kiesdrempel zou voor de Nederlandstalige lijsten gelden in de 'kieskring' Leuven-Brussel-Halle-Vilvoorde, voor de Franstalige lijsten in de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde. Tussen de Franstalige lijsten in Brussel-Halle-Vilvoorde en Waals-Brabant zou de lijstverbinding of apparentering behouden blijven.

Hoewel de Kamer en de Senaat de wetswijzigingen op 25 september resp. 7 november 2002 hadden goedgekeurd en de regering en de Koning beide wetten op 13 december bekrachtigd hadden, duurde het tot 10 januari 2003 vooraleer ze in het *Belgisch Staatsblad* werden bekendgemaakt. De Vlaamse oppositiepartijen verweten de regering met de publicatie te hebben gewacht om te beletten dat het Arbitragehof nog vóór de verkiezingen omstreden wetsbepalingen zou kunnen vernietigen.³⁴

Zoals ze hadden aangekondigd, dienden kandidaten en kiezers van CD&V, het Vlaams Blok en de N-VA bij het Arbitragehof schorsings- en vernietigingsberoep in tegen de verkiezingsregels voor de voormalige provincie Brabant. CD&V betwistte ook de gelijktijdige kandidaatstelling voor Kamer en Senaat. De kleine partij Vivant vocht de invoering van een kiesdrempel aan.

Op 26 februari schorste het Arbitragehof de onderdelen van de twee wetten van 13 december 2002 die betrekking hadden op de drie kieskringen in de voormalige

32. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 242-249.

33. In uitvoering van de wet van 13 december 2002 werden bij koninklijk besluit van 22 januari 2003 (*B.S.* 7 februari 2002) de leden van de Kamer van Volksvertegenwoordigers ingedeeld over de nieuwe kieskringen, op grond van het bevolkingscijfer van 1 oktober 2001. De kieskringen West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen verloren elk één zetel in vergelijking met het aantal zetels dan hun arrondissementele kringen in 1999 samen hadden; de kieskringen Limburg en Luxemburg kregen er elk één zetel bij.

34. De wettelijke proceduretermijnen voor een vernietigingsberoep bij het Arbitragehof maken een afhandeling binnen vier maanden onmogelijk. Over een schorsingsberoep moet het Arbitragehof "onverwijld" uitspraak doen.

provincie Brabant. Volgens het Arbitragehof was aan de schorsingsvoorwaarden voldaan en zou er een moeilijk te herstellen ernstig nadeel ontstaan indien de verkiezingen gehouden zouden worden volgens regels waarvan achteraf zou blijken dat ze ongrondwettig waren. Het Arbitragehof was van oordeel dat de kiezers en kandidaten van Leuven en Brussel-Halle-Vilvoorde gediscrimineerd werden omdat de verdeling van de Kamerzetels over de twee kieskringen niet zou gebeuren op grond van het bevolkingscijfer, zoals de grondwet bepaalt, maar van het stemgedrag in de twee kieskringen. Daardoor waren de kiezers en kandidaten van Leuven niet zeker de zeven Kamerzetels te hebben waar de kieskring volgens de grondwet recht op had. Het Arbitragehof schorste om die reden alle bepalingen in de twee wetten die op de voormalige provincie Brabant betrekking hadden, inclusief de invoering van een kiesdrempel. De bepalingen over de gelijktijdige kandidaatstelling en de invoering van een kiesdrempel van 5% in de andere, provinciale kieskringen werden niet geschorst.

Al op 27 februari beslisten de regeringspartijen geen andere regeling voor de voormalige provincie Brabant te ontwerpen. Zoals het Arbitragehof in zijn arrest had aangegeven, werd daardoor de 'oude' regeling van kracht en zou op 18 mei in de voormalige provincie Brabant gestemd worden in drie kieskringen (Leuven, Brussel-Halle-Vilvoorde en Waals-Brabant), met apparentering tussen enerzijds Leuven en Brussel-Halle-Vilvoorde en anderzijds Waals-Brabant en Brussel-Halle-Vilvoorde, zonder dat er een kiesdrempel van 5% zou gelden.

Het arrest was voor de N-VA, Vivant en het Liberaal Appel aanleiding om (voor de eerste twee opnieuw) schorsings- en vernietigingsberoep tegen de invoering van een kiesdrempel in te dienen. De partijen voerden aan dat, door de schorsing van de kiesdrempel in Brabant, de kandidaten in de provinciale kieskringen ongelijk behandeld werden. De N-VA zag ook een ongelijke behandeling tussen Vlaams-Brabant en de andere Vlaamse provincies. Het Arbitragehof noemde op 10 april het schorsingsverzoek onontvankelijk. Het zei dat het niet bevoegd was zich uit te spreken over de gevolgen van een eerder arrest en over de weigering van de wetgever na het arrest van 26 februari het bestreden verschil in behandeling ongedaan te maken.³⁵

Kort na de verkiezingen, op 26 mei, vernietigde het Arbitragehof alle eerder geschorste artikelen in de twee wetten van 13 december 2002. Het Arbitragehof, dat in 1994 nog had gezegd dat de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde niet ongrondwettig was, stelde in het zgn. Brabant-arrest dat na de veralgemening van de provinciale kieskringen een nieuwe toestand was ontstaan. Door het behoud van de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde vormden de provincie Vlaams-Brabant en het administratief arrondissement Brussel-Hoofdstad als enige geen provinciale kieskring en werden de kandidaten op een andere wijze behandeld dan de kandida-

35. Het Arbitragehof zou op 4 februari 2004 het vernietigingsberoep om dezelfde reden verwerpen.

ten van de andere provincies. Volgens het rechtscollege is dat niet aanvaardbaar. Het gaf de wetgever tijd tot het einde van de legislatuur (juni 2007) om, wanneer de provinciale kieskringen behouden zouden worden, een provinciale kieskring Vlaams-Brabant te vormen en bijgevolg Brussel-Halle-Vilvoorde te splitsen. De splitsing zou volgens het Arbitragehof gepaard kunnen gaan "met bijzondere modaliteiten om de belangen van de Nederlandstaligen en de Franstaligen in de vroegere provincie [Brabant] te vrijwaren".

In het Brabant-arrest vernietigde het Arbitragehof ook de (niet-geschorste) bepalingen over de gelijktijdige kandidaatstelling voor de Kamer en de Senaat. Volgens het arrest was de dubbele kandidatuur "van die aard dat de kiezer kan worden misleid aangezien hij het nuttige effect van zijn stem niet kan inschatten". Bovendien bevoordeelde ze "zonder redelijke verantwoording de kandidaten die de dubbele kandidatuur kunnen genieten". Het Arbitragehof handhaafde evenwel de gevolgen van de vernietigde bepalingen, zodat het arrest de uitslag van de verkiezingen ongemoeid liet.

Het vernietigingsberoep tegen de invoering van een wettelijke kiesdrempel werd dan weer verworpen. Het Arbitragehof zei dat een kiesdrempel niet als een onevenredige beperking van het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging kan worden beschouwd.

Het parlement bracht begin 2003 nog enkele wijzigingen aan de kieswetgeving aan. Twee wetten van 19 februari 2003 (B.S. 21 maart 2003) maken het mogelijk om bij de verkiezingen voor het federale parlement en de regionale parlementen resp. het Europees Parlement boven de kandidatenlijst op het stembiljet het logo in plaats van het letterwoord van een lijst te vermelden. In plaats van uit zes letters mag een letterwoord of logo voortaan bestaan uit "twaalf letters en/of cijfers en ten hoogste dertien tekens". De wetwijziging speelde in op de trend in de partijnaam een teken te gebruiken en op de vorming van een verkiezingskartel tussen de SP.A en Spirit.

De wet van 11 maart 2003 tot organisatie van een systeem voor het controleren van de geautomatiseerde stemming [...] (B.S. 28 maart 2003, derde editie) maakte het mogelijk bij de verkiezingen van 18 mei een 'tickettingsysteem' te testen, waarmee de kiezers hun elektronisch uitgebrachte stem op papier konden controleren. Het systeem zou worden getest in twee kantons, Waarschoot en Verlaine.

De wet van 2 april 2003 tot wijziging van de wet van 4 juli 1989 betreffende de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven [...] (B.S. 16 april 2003) paste de wet van 4 juli 1989 aan de nieuwe indeling van de kieskringen aan. Ze bevatte voorts een reeks aanvullingen en preciseringen waarover in de Controlecommissie voor de verkiezingsuitgaven consensus was gegroeid. Zo werd het verbod commerciële telefooncampagnes te voeren uitgebreid tot het sms-verkeer. De bedragen in de wet van 1989 werden omgezet van frank in euro.

Pro memorie kan worden vermeld dat al in 2000 wetten waren uitgevaardigd over de halvering van het gewicht van de lijststem, en in 2002 over de 'man-vrouwpariteit' op de kandidatenlijsten en over het kiesrecht voor Belgen die in

het buitenland verblijven. Die wetten zouden, wat het federale beleidsniveau betreft, voor het eerst van toepassing zijn bij de verkiezingen van 18 mei.³⁶

B. De lijstvorming

De opstelling van de kandidatenlijsten was al in het najaar van 2002 begonnen. Uiteraard hielden de partijen rekening met het gewijzigde kiesstelsel, meer bepaald met de veralgemening van de provinciale kieskringen³⁷ en met de verplichting van elk geslacht evenveel kandidaten voor te dragen en ten minste een van de eerste drie plaatsen te reserveren voor een vrouw. De dubbele kandidaatstelling enerzijds en anderzijds het feit dat haast alle ministers van de regionale regeringen een belangrijke plaats op een lijst kregen, hoewel zij niet van plan waren een mandaat in het federale parlement op te nemen, hadden tot gevolg dat in vele gevallen de toewijzing van de eerste plaats(en) op de opvolgerslijst even belangrijk was als die van de verkiesbare plaats(en) op de lijst van de effectieve kandidaten. Ook deze keer gaf de lijstvorming in enkele partijen aanleiding tot interne conflicten; de VLD kreeg bovendien af te rekenen met een dubbele dissidentie.

Bij de VLD maakten in West-Vlaanderen oud-staatssecretaris Pierre Chevalier en minister van Justitie Marc Verwilghen aanspraak op de eerste plaats op de Kamerlijst.³⁸ Na een gesprek tussen beiden legde Chevalier zich op 14 november 2002 neer bij het leiderschap van Verwilghen. Hij zou de vierde plaats krijgen op de VLD-senaatslijst.

In Antwerpen contesteerde Kamerfractieleider Hugo Coveliërs het voornemen van de VLD-top de eerste plaats op de Kamerlijst toe te wijzen aan Bart Somers, de burgemeester van Mechelen. Op 21 november 2002 zei Coveliërs dat hij, na een gesprek met premier Verhofstadt, een plaats op de senaatslijst had aanvaard, maar dat hij van mening bleef dat zijn partij met de aanwijzing van Somers als lijsttrekker een verkeerde keuze had gemaakt.³⁹

Op 18 december verwierp de Oost-Vlaamse VLD de ontwerpvolgerslijst voor de Kamer, waarop de tweede plaats was toegewezen aan Luc Willems van de

36. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2000, *Res Publica*, 2001, 2-3, p. 248 en Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 249-250.

37. De 'provincialisering' van de kieskringen noopte de meeste partijen ertoe hun interne organisatie aan te passen. De VLD, bijvoorbeeld, vormde met het oog op de lijstvorming provinciale besturen waarin de arrondissementbesturen volgens hun ledenaantal vertegenwoordigd zijn. De SP.A fuseerde haar arrondissementele federaties tot vijf provinciale federaties, een operatie die de partijtopy al langer van plan was door te voeren. CD&V beschikte, als enige Vlaamse partij, al over provinciale bestuursgeledingen.

38. Verwilghen was begin 2001 verhuisd van Dendermonde naar Knokke-Heist. In de pers was de verhuizing in verband gebracht met de rivaliteit in het arrondissement Dendermonde tussen Verwilghen en VLD-voorzitter De Gucht.

39. Coveliërs liet na de vorming van de regering-Verhofstadt II verstaan dat de premier hem in dat gesprek een ministerportefeuille had beloofd, maar die belofte niet had gehonoreerd.

NCD, de beweging van oud-CVP-voorzitter Johan Van Hecke die in 2002 tot de VLD was toegetreten. De VLD-leden schoven Guy Hove naar voren als tweede kandidaat-opvolger. Daarop zegde VLD-voorzitter De Gucht Willems de achtste plaats op de senaatslijst toe, met de garantie dat, wanneer hij niet verkozen zou worden, de partij hem tot senator zou coöpteren.

Op 4 januari meldde *De Financieel-Economische Tijd* dat oud-VLD-senator Leo Goovaerts met een eigen partij aan de verkiezingen zou deelnemen. Goovaerts, die jarenlang penningmeester van de VLD was geweest, was begin 1999 uit het partijbestuur gezet en van de senaatslijst geschrapt, nadat hij in een kranteninterview kritiek had geuit op partijvoorzitter Verhofstadt.⁴⁰ Omdat een VLD-lid volgens de partijstatuten niet tegelijk lid kan zijn van een andere partij, maakte VLD-voorzitter De Gucht het initiatief van Goovaerts aanhangig bij de statutaire commissie. Goovaerts diende op zijn beurt een klacht in tegen Verhofstadt. Nadat hij op 13 januari door de statutaire commissie was gehoord, nam Goovaerts ontslag uit de VLD. De Gucht deelde enkele uren later mee dat Goovaerts uit de partij was gezet.

VLD-europarlementslid Ward Beysen, die op 23 maart 2002 de oprichting van de "verstandig rechts"-beweging Liberaal Appel had aangekondigd, maakte op 19 januari bekend dat hij met een eigen lijst aan de verkiezingen van 18 mei zou deelnemen. Beysen verweet de VLD-leiding het liberale gedachtegoed te "ondermijnen" door de partij open te stellen voor "figuren die weinig of niets met het liberalisme te maken hebben" en zette zich af tegen het 'cordon sanitaire' rond het Vlaams Blok.

Beysen en Goovaerts hadden op 23 januari een gesprek over een mogelijke krachtenbundeling, maar achteraf deelden ze mee onafhankelijk van elkaar aan de verkiezingen deel te nemen. Beysen wilde dat Goovaerts zich aansloot bij het Liberaal Appel, maar Goovaerts weigerde dat wegens het "geflirt" van Beysen met het Vlaams Blok. Al op 24 januari stelde hij enkele kandidaten voor van de lijst waarmee hij, onder de naam 'VeiligBlauw', aan de senaatsverkiezingen en aan de Kamerverkiezingen in Brussel-Halle-Vilvoorde zou deelnemen.

Op 13 februari deelde Kamerlid Frans Verhelst mee dat hij voor de rest van de legislatuur als onafhankelijk volksvertegenwoordiger zou zetelen. Bij de samenstelling van de kandidatenlijst voor de Kamer in West-Vlaanderen had hij niet de geambieerde vierde plaats gekregen, maar die van lijstduwer. Hij nam daar geen vrede mee.

Bij CD&V was er voor de eerste plaats op de Kamerlijst in Antwerpen strijd tussen Kamerfractie leider Marc Van Peel en Inge Vervotte, die als ACV-secretaris bekendheid had verworven in het sociaal conflict bij Sabena en wegens haar mediageniek voorkomen de voorkeur had van de partijleiding. Na een persoonlijke

40. Goovaerts zei aan *De Financieel-Economische Tijd* dat Verhofstadt hem nog een lening uit 1988 van 50.000 euro (2 miljoen frank) moest terugbetalen. Volgens Verhofstadt, die de verklaringen van Goovaerts "ronduit crapuleus" noemde, ging het niet om een lening maar om een gift van Goovaerts aan de partij.

interventie van CD&V-voorzitter Stefaan De Clerck stemde het provinciebestuur er op 10 januari mee in de lijsttrekkersplaats toe te wijzen aan Vervotte. Van Peel kreeg de tweede plaats op de senaatslijst.

Nadat in een op 1 februari gepubliceerde peiling van de VRT en *De Standaard* gebleken was dat Jean-Luc Dehaene de tweede populairste politicus in Vlaanderen was, na Steve Stevaert maar vóór Guy Verhofstadt, kwam in CD&V een campagne op gang om de oud-premier, die zich na de verkiezingen van 1999 uit de landelijke politiek had teruggetrokken, te overhalen alsnog deel te nemen aan de verkiezingen. Dehaene, die ondanks druk van de partijleiding en de basis eerder had gezegd geen kandidaat te zullen zijn, deelde op 13 februari mee dat hij de laatste plaats op de opvolgerslijst voor de Senaat aanvaardde. Hij beklemtoonde dat het een louter gebaar was om de partij te steunen en dat hij geen enkele ambitie had om "opnieuw een centrale rol te spelen op Belgisch federaal vlak".

De politiek secretaris van Agalev, Jos Geysels, zei op 18 januari dat zijn partij alle lijsten door een vrouw wilde laten aanvoeren. Het congres stemde er die dag mee in dat Vlaams minister Mieke Vogels de senaatslijst trok. Op 15 februari verwierp het provinciaal congres de modellijst voor de Kamer in West-Vlaanderen, die werd aangevoerd door Ann Croeckeaert, de politiek secretaris van de regio Brugge. Zij was door het pollcomité verkozen boven aftredend Kamerlid Anne-Mie Descheemaeker. De Agalev-leden wezen Rita Brauwers tot lijsttrekker aan. In Oost-Vlaanderen was aftredend Kamerlid Ferdy Willems, die in juli 2002 na de beslissing van Spirit samen te werken met de SP.A naar Agalev was overgestapt, ontevreden over de hem aangeboden derde plaats en de weigering hem de eerste opvolgersplaats te geven. Hij deelde mee met de nationale politiek te kappen.

De N-VA verloor twee 'bekende Vlamingen' die een plaats op een lijst hadden aanvaard. Op 6 februari deelde Paul Van Keer, de voormalige voorzitter van de politievakbond NSPV, mee dat hij zich terugtrok als tweede kandidaat op de senaatslijst, nadat in de pers berichten waren verschenen over het gebruik van vakbondsgeld voor de betaling van kosten die geen verband hielden met zijn voorzitterschap. Op 17 maart deelde de gewezen tv-presentator Walter Capiu mee dat hij om medische redenen afzag van de tweede plaats op de Kamerlijst van West-Vlaanderen die hij eerder had aanvaard.

Op 7 februari deelden de omstreden Arabisch-Europese Liga (AEL) van Dyab Abou Jahjah en de extreem-linkse Partij van de Arbeid (PVDA) mee dat zij onder de naam 'Resist' met een gezamenlijke lijst zouden deelnemen aan de senaatsverkiezingen en aan de Kamerverkiezingen in de provincie Antwerpen.

Na de schorsing (26 februari) door het Arbitragehof van de bepalingen in de wetten van 13 december 2002 die betrekking hadden op de kieskringen in de voormalige provincie Brabant (zie II.1), zagen alle partijen zich gedwongen hun kandidatenlijsten aan te passen. Voor de Franstalige partijen bleef de aanpassing beperkt tot het schrappen van zeven kandidaten op hun lijst voor Brussel-Halle-Vilvoorde, waarop nog maar 22 in plaats van 29 effectieve kandidaten mochten staan. De Vlaamse partijen, die oorspronkelijk in Leuven en Brussel-Halle-

Vilvoorde dezelfde lijst mochten indienen, moesten aparte lijsten opstellen voor de twee kieskringen. Verrassend was de aankondiging (28 februari) dat Frank Vandenbroucke de SP.A-Spirit-kartellijst zou trekken in Brussel-Halle-Vilvoorde en niet in Leuven, de kieskring van zijn woonplaats. Officieel verluiddde dat de grote kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde interessanter was voor de toen federale minister van Sociale Zaken, die er ook Franstalige kiezers kon aantrekken. De beslissing had ook te maken met verzet van de SP.A-basis tegen het mogelijke lijsttrekkerschap van Spirit-boegbeeld Bert Anciaux, die de tweede plaats had op de oorspronkelijke gezamenlijke lijst, na Vandenbroucke. In de kieskring Leuven werd Saïd El Khadraoui als SP.A-Spirit-lijsttrekker aangewezen. Agalev wees aftredend Kamerlid Lode Vanoost als lijsttrekker aan in Brussel-Halle-Vilvoorde, dat daardoor de enige kieskring werd waar de Agalev-lijst niet door een vrouw werd aangevoerd.

C. De verkiezingscampagne

Hoewel de datum sinds begin januari bekend was, waren de verkiezingen van 18 mei formeel gezien vervroegde verkiezingen en begon volgens de wet van 4 juli 1989 de 'sperperiode' niet drie maanden voordien (18 februari), maar pas bij de parlamentsontbinding (10 april). In de 'sperperiode' is het gebruik van commerciële affiches en het uitdelen van gadgets verboden en zijn de verkiezingsuitgaven van partijen en kandidaten, waarvan na de verkiezingen aangifte moet worden gedaan, wettelijk begrensd.

Vóór de sperperiode begon, voerden de meeste partijen een zogenaamde precampagne. De SP.A en Spirit vestigden in januari de aandacht op hun samenwerking met 20m²-affiches waarop in een eerste fase een lege schoendoos was afgebeeld en in een tweede fase twee sportschoenen met het logo van beide partijen en de slogan *Samen raken we verder*. Eind januari trachtte de N-VA met affiches met de slogan *De N-VA erin!* haar naambekendheid te vergroten en van het overschrijden van de kiesdrempel de inzet van de verkiezingen te maken. In het vooruitzicht van de uitspraak in het proces tegen het Vlaams Blok (zie IV.9) verspreidde die partij begin februari affiches waarop aanvankelijk de slogan *U weet toch waarom?* stond en nadien *Vlaams Blok. U weet waarom*. Eind februari voerde CD&V precampagne met 20m²-affiches en de slogans *Alle gezinnen eerst; Gezonde bedrijven, meer jobs; Minder stunten, meer betrouwbare overheid; Die vele vrijwilligers steunen en Drugs, niet met ons*.

De VLD beperkte haar precampagne tot de publicatie in de meeste Vlaamse kranten van een *Open brief aan de burger*, waarin premier Verhofstadt 40 realisaties van de aflopende legislatuur opsomde en 60 beleidsvoorstellen voor de komende legislatuur deed, die hij in de daaropvolgende weken tijdens vijf provinciale fora nader ging toelichten en die de basis vormden van het verkiezingsprogramma van de partij. Volgens de ACV-studiedienst zou de realisatie van de 60 voorstellen 12,325 miljard euro kosten. De VLD betwistte dat en zei dat de kostprijs van haar programma hooguit 7,453 miljard euro bedroeg, maar ze gaf toe dat er in de

periode 2003-2007 onvoldoende budgettaire ruimte zou zijn om het programma uit te voeren.⁴¹

In het Franstalige landsdeel voerde de MR precampagne met de slogan *Le souffle des idées, la force de les réaliser*.

De eigenlijke verkiezingscampagne begon na de ontbinding van Kamer en Senaat (10 april). Wegens de confederale aard van het partijwezen ontbrak ook deze keer een 'nationale' campagne en waren er in feite twee aparte campagnes, één in Vlaanderen en één in het Franstalige landsdeel. Toch waren er enkele opvallende 'grensoverschrijdende' initiatieven.

MR-voorman Louis Michel waarschuwde de Vlamingen, in een interview met *De Standaard* (7 mei), dat een stem voor CD&V gelijkstond met een stem voor PS-voorzitter en "kandidaat-premier" Di Rupo. Hij zei dat de eerste minister uit de grootste politieke familie zou komen, dat de christen-democraten nooit de grootste familie konden worden en dat wie CD&V stemde, de VLD verzwakte en onrechtstreeks Di Rupo verkoos als eerste minister.

De PS-voorzitter richtte zich op 8 mei met een paginagrote advertentie in enkele Vlaamse kranten tot de Vlamingen. Hij riep hen op geen politieke energie te verspillen aan communautaire thema's en "ons gezamenlijk te concentreren op de dingen die Franstaligen, Vlamingen en Duitstaligen verenigen". In de 'open brief' en het feit dat hij in interviews met de Vlaamse audiovisuele media voor het eerst Nederlands sprak, lazen sommigen de ambitie van Di Rupo om eerste minister te worden.

Guy Verhofstadt en Louis Michel ondertekenden op 9 mei namens de VLD resp. de MR een *Contract met de burgers van het land* waarin ze zeiden niet zonder elkaar in de nieuwe regering te stappen en zeven gemeenschappelijke beleidsdoelstellingen naar voren schoven, onder meer een verdere belastingverlaging, strijd tegen de criminaliteit, een versterking van het pensioenstelsel en het behoud van "de beste gezondheidszorg van West-Europa met de middelen die daarvoor nodig zijn". Ze zeiden ook dat de communautaire tegenstellingen op "een rationele, volwassen en niet-provocerende wijze" zouden "worden uitgesproken en opgelost".

In Vlaanderen was aftredend premier Verhofstadt het boegbeeld van de VLD-campagne, al wachtte de partij tot de laatste twee weken om hem voluit in te zetten. Zijn verkiezingslogan *Ons land staat er weer* was een antwoord op die van 1999: *Dit land kan beter*. In het 'Contract met de kiezer' van de VLD stond een verdere lastenverlaging centraal. Opvallend waren de thema-affiches van een kussend paar, een mannelijk homokoppel en een vader met een naakte baby op de schouders waarmee de partij de zachte, menselijke kant van het liberalisme wilde beklemtonen en de vrouwelijke kiezers hoopte aan te spreken.

41. Een wetsvoorstel van Pieter De Crem (CD&V) om het Planbureau de kostprijs van de verkiezingsprogramma's te laten berekenen, was in de lente 2002 door de Kamer verworpen. De Crem had op 29 januari de Vlaamse partijvoorzitters uitgenodigd een protocolakkoord te sluiten over de vrijwillige doorlichting van het verkiezingsprogramma, maar de voorzitters wuifden het voorstel wegens allerlei praktische bezwaren weg.

De SP.A en Spirit voerden hun gezamenlijke campagne onder de slagzin *Politiek gaat over de mensen*. De SP.A legde de klemtoon op 'gelijke kansen' en zette met de werkgelegenheid een 'klassiek' socialistisch thema centraal. De campagne werd gedragen door de zogenaamde teletubbies: voorzitter Stevaert, de ministers Vandecasteele en Vandenbroucke, aangevuld met 'coming lady' Freya Van den Bossche.⁴² Spirit richtte zich vooral tot de jongere kiezers.

CD&V trachtte zijn imago als solide alternatief voor paars-groen te versterken. Met de slogan *Voor mensen en waarden* wendden de christen-democraten zich tot de kiezers die teleurgesteld waren over het drugs- en veiligheidsbeleid en beklemtoonden zij hun bekommernis voor de zwakkeren in de samenleving. De tweede 'base line' plaatste CD&V als garant van een 'betrouwbare overheid' tegenover de 'beloftecultuur' van de paars-groene partijen.

Het Vlaams Blok voerde een "zachte en vrouwvriendelijke" campagne onder het thema *Veilig Vlaanderen* en met het beeld van een vrouw die het V-teken maakt, maar bespeelde niettemin zijn traditionele thema's: veiligheid, vreemdelingen, drugs.

Met de slogan *Agalev maakt het verschil* beklemtoonden de Vlaamse groenen dat zij geen partij zijn als een andere en dat het beleid van een regering met de groenen verschilt van een regering zonder hen. Agalev legde het zwaartepunt van zijn campagne op het rechtstreekse contact met de kiezer en ging voor het eerst systematisch canvassen. Eveneens voor het eerst mochten de belangrijkste kandidaten persoonlijke propaganda maken.

De N-VA presenteerde zich als de partij 'voor zes miljoen Vlamingen' en zette de Vlaamse staatsvorming vooraan in het programma.

In het Franstalige landsdeel werd de verkiezingscampagne beheerst door de strijd tussen de PS en de MR voor het politieke marktleiderschap. De PS profileerde zich met de slogan *Le progrès pour tous* als een vooruitstrevende partij die opkomt voor sociale bescherming en het behoud van een sterke staat. De MR koos als slogan *Du coeur à l'ouvrage*. In de campagne lag de klemtoon op 'klassieke' thema's als belastingverlaging en de gelijke behandeling van zelfstandigen. Met het 'sociaal charter' dat de MR op 1 mei, het Feest van de Arbeid, voorstelde en zich, zoals de PS, engageerde voor een forse verhoging van het gezondheidszorgbudget, trachtte de partij de kritiek te weerleggen dat zij niet sociaal zou zijn. Ecolo hield het op de korte slogan *Marche*. Met *Le 18 mai, place à l'humain* wilde het CDH aangeven dat voor de Franstalige christen-democraten de mens voor gaat op de markt, de staat en het leefmilieu.

In de campagne speelden de media, inzonderheid de televisie, nog meer dan voorheen de toonaangevende rol. In Vlaanderen kreeg het programma *Doe de stemtest* dat de VRT-televisie op 20 april uitzond en waarin de kijkers, aan de hand van 36 stellingen, konden nagaan welke partij het best bij hen paste, nogal wat kritiek, van onder anderen CD&V-voorzitter De Clerck, die zei dat het ge-

42. De vierde 'teletubbie', Patrick Janssens, was burgemeester van Antwerpen geworden en nam, hoewel hij kandidaat was voor de Kamer, niet deel aan de landelijke verkiezingscampagne.

maakt was op maat van het SP.A-Spirit-kartel. Algemeen leefde de indruk dat er een overaanbod aan verkiezingsprogramma's was. Opvallend was dat inhoudelijke debatten betere kijkcijfers haalden dan infotainmentprogramma's als *Bracke & Crabbé*.

De campagne was in hoge mate gepersonifieerd. Een allesoverheersend thema of strijdpunt ontbrak, al kwam in de laatste weken de werkgelegenheid als belangrijk onderwerp naar voren. Aanleiding was het voor de paars-groene partijen 'vervelende' bericht dat het aantal werklozen met een uitkering in april was gestegen tot 400.353 en daarmee voor het eerst sinds augustus 2000 weer boven de 400.000-grens lag.⁴³ Premier Verhofstadt relativeerde het cijfer door erop te wijzen dat de regering beslist had de 50- tot 56-jarigen weer in de werkloosheidsstatistiek op te nemen en er onder paars-groen 160.000 jobs waren bijgekomen. De christelijke vakbond ACV betwistte dat en zei dat de werkloosheid hoe dan ook hoger lag dan in 1999, het jaar van het aantreden van de regering-Verhofstadt I. De politieke crisis, begin mei, over de spreiding van de vluchten van op Zaventem en het ontslag van de Ecolo-regeringsleden (zie I.3) hadden vanzelfsprekend een weerslag op de verkiezingscampagne en riepen vragen op over de "betrouwbaarheid" van de groenen als regeringspartner en over de voortzetting van de paars-groene coalitie. Premier Verhofstadt had al op 26 januari, tijdens de nieuwjaarsreceptie van de Oost-Vlaamse VLD, gezegd dat, indien de VLD versterkt uit de verkiezingen zou komen, er met vier in plaats van zes partijen geregeerd zou kunnen worden. Op het verkiezingscongres (29-30 maart) had VLD-voorzitter De Gucht gezegd dat de groenen "veel, veel redelijker moeten worden" indien ze wensten verder met de liberalen te regeren. Na het vertrek van Ecolo uit de regering zei premier Verhofstadt (5 mei) dat zijn enthousiasme om samen te werken met Ecolo "onder het vriespunt is gedaald". Ook Louis Michel zei bij voorkeur niet meer met de "politiek onvolwassen" groenen te willen regeren. Opmerkelijk was dat CD&V-voorzitter De Clerck bij de start van zijn verkiezingscampagne in Blankenberge (14 april) een coalitie met de groenen had uitgesloten omdat ze zich een onbetrouwbare partner hadden getoond. Nadat ACW-voorzitter Jan Renders negatief op de verklaring had gereageerd, zwakte De Clerck het 'veto' tegen Agalev af en zei hij (18 april) "liever niet met de groenen" te willen regeren.

43. De mededeling van het INR (12 mei) dat de fiscale en parafiscale druk in 2002 tot de recordhoogte van 45,6% van het BBP was gestegen (2001: 45,0%) kwam voor de aftredende coalitie, inzonderheid de liberalen, eveneens ongelegen. De VLD en de MR schreven de stijging toe aan de hogere belastingopbrengst ingevolge de groei van de werkgelegenheid en aan de strijd tegen de fiscale fraude. Volgens Eurostat (13 juni) was de belastingdruk in België tussen 1995 en 2001 gestegen van 45,1 naar 46% van het BBP en was hij daarmee de op twee (Zweden en Denemarken) na hoogste in de Europese Unie. Uit cijfers van de OESO (22 oktober) bleek dan weer dat de fiscale en parafiscale druk gestegen was van 45,3% in 1999 en 45,8% in 2001 tot 46,2% in 2002, het derde hoogste cijfer van alle lidstaten.

In de campagne speelden ook opiniepeilingen een rol. Een enquête in opdracht van de VRT en *De Standaard* gaf op 1 februari aan dat het SP.A-Spirit-kartel met 19,2% van de kiesintenties goed lag in de kiezersmarkt. De VLD en CD&V bleven met 24,1 resp. 23,8% op gelijke hoogte. Agalev haalde nog 9,3% van de stemmen maar verloor in vergelijking met de VRT-DS-peiling van oktober 2002. Dat Jean-Luc Dehaene de tweede populairste politicus was, gaf, zoals gezegd (zie II.2), aanleiding tot een campagne in CD&V om hem alsnog een prominente rol in de verkiezingsstrijd te geven.

In de driemaandelijke peiling van *La Libre Belgique* (31 maart) bleef de VLD met 22,3% de grootste partij in Vlaanderen, voor CD&V (22,1%). Voor het SP.A-Spirit-kartel gaf de peiling 20,2% aan. Agalev (9,5%) zakte ook in deze peiling onder de 10%-grens. In Wallonië groeide de PS naar 32,3% en bleef de MR op 26,3% steken. Het CDH kreeg 15,9% van de kiesintenties, Ecolo nog 15,7%.

In de VRT-DS-peiling die op 10 mei werd gepubliceerd, lagen de VLD (23,6%) en CD&V (23,5%) nog altijd nek-aan-nek en rukte het kartel op naar 22,4%. SP.A-Spirit bleek vooral te winnen van Agalev, dat tot 5,7% van de kiesintenties was teruggevallen. Voor het Vlaams Blok gaf de peiling 16,9% aan, voor de N-VA 5,7%. De *Libre*-peiling van 12 mei gaf de VLD (22,5%) een ruimere voorsprong op CD&V (21,9%) en SP.A-Spirit (21,1%). Het Vlaams Blok kwam op 18%, Agalev op 8,4%. De N-VA bleef op 4,7% steken. In Wallonië kreeg Ecolo nog 14,8% van de kiesintenties. De PS stond op 32,4%, de MR op 26,5% en het CDH op 16,2%. De dramatische score van Agalev veroorzaakte ontredde in de partijgelederen. De partijleiding reageerde met een slotoffensief 'Groen is vandoen'.

D. De verkiezingsuitslag

Aan de verkiezingen van 18 mei namen, voor de Kamer, 39 partijen of lijsten deel, tegenover 53 in 1999 en 64 in 1995. Er waren 7.570.637 kiezers ingeschreven. Van de kiesgerechtigde Belgen die in het buitenland verbleven en die over ruimere mogelijkheden beschikten om aan de verkiezingen deel te nemen, hadden er zich 114.677 in een Belgische gemeente als kiezer laten inschrijven. Een meerderheid van hen (67,7%) verkoos per brief te stemmen. Zoals in 1999 werd in 62 van de 208 kantons (207 van de 586 gemeenten), die ongeveer 44% van de kiezers vertegenwoordigden, elektronisch gestemd.

Van de kiesgerechtigden namen er 6.936.801 aan de verkiezingen deel, van wie 86.279 van de ingeschreven 'buitenlandse Belgen'. Er waren 364.612 blanco en ongeldige stembiljetten (5,26%).

Voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers zag de landelijke uitslag er zo uit⁴⁴:

44. Voor een uitvoerige analyse, zie: W. FRAEYS, Les élections législatives du 18 mai 2003: analyse des résultats, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 379-399.

	Stemmen	%	Vershil	Zetels	Vershil
VLD	1.009.223	15,36	+ 1,06	25	+ 2
SP.A-Spirit	979.750	14,91	-	23	-
CD&V	870.749	13,25	- 0,84	21	- 1
PS	855.992	13,02	+ 2,86	25	+ 6
Vlaams Blok	767.605	11,68	+ 1,81	18	+ 3
MR	748.952	11,40	+ 1,26	24	+ 6
CDH	359.660	5,47	- 0,40	8	- 2
N-VA	201.399	3,06	-	1	-
Ecolo	201.118	3,06	- 4,29	4	- 7
Agalev	162.205	2,47	- 4,52	-	- 9
FN	130.012	1,98	- 0,53	1	-

In Vlaanderen (inclusief Halle-Vilvoorde) bleef de VLD met 24,20% (+ 1,68) de grootste partij. Het SP.A-Spirit-kartel verdrong de christen-democraten van de tweede plaats en boekte met 23,53% van de stemmen een onverwacht sterk resultaat. In 1999 was de SP gezakt tot 15,70%. Bij de senaatsverkiezingen haalde het kartel, met Stevaert als lijsttrekker, in het Nederlands kiescollege zelfs meer stemmen (1.013.560) dan de VLD (1.007.868).

De christen-democraten (20,99%) verloren nog eens 1,22 procentpunten. Het Vlaams Blok (17,86%) won 2,55 procentpunten. De N-VA bleef steken op 4,84% en haalde maar één Kamerzetel, in West-Vlaanderen, de enige kieskring waar ze over de kiesdrempel kwam. Voor de Senaat kwam de N-VA enkele duizenden stemmen te kort om de kiesdrempel te halen. In 1999 had de alliantie van de Volksunie en ID21 nog 8,84% van de stemmen gekregen. De grootste verrassing van de verkiezingen was de spectaculaire achteruitgang van Agalev (3,85%), dat 7,17 procentpunten verloor. Doordat de groenen nergens over de kiesdrempel kwamen, waren ze op slag alle negen hun Kamerzetels kwijt.

De strijd op de senaatslijsten tussen de 'boegbeelden' werd gewonnen door Steve Stevaert (604.667 voorkeurstemmen). Guy Verhofstadt kreeg 573.182 naamstemmen, Stefaan De Clerck 343.816.

In Wallonië versterkte zowel de PS als de MR haar positie. De socialisten kregen 36,40% van de stemmen (+ 7,19), de liberalen 28,37% (+ 3,65). De christen-democraten (CDH) leden licht verlies (15,36%, - 1,47). Ook hier werden de groenen zwaar afgestraft, maar Ecolo haalde met 7,46% (- 10,84) nog wel de kiesdrempel, waardoor de partij vier van haar elf Kamerzetels behield. Het FN kwam eveneens over de kiesdrempel (5,57%, + 1,47).

Louis Michel kreeg, voor de Senaat, iets meer voorkeurstemmen (446.469) dan Elio Di Rupo (442.537). Joëlle Milquet stond op de derde plaats met 185.717.

De kiesdrempel had enkel in Vlaanderen gevolgen. Zonder de drempel zou de N-VA een tweede Kamerzetel en twee senaatszetels (waarvan één bij de coöptatie) hebben behaald. Agalev zou twee Kamerzetels en één senaatszetel hebben behaald. Van die drie 'verloren' Kamerzetels gingen er twee naar het Vlaams Blok en één naar de VLD; van de drie 'verloren' senaatszetels kreeg de VLD er twee en

het SP.A-Spirit-kartel één. Voor de twee partijen had de verkiezingsuitslag zware financiële gevolgen. Doordat de Vlaamse groenen geen Kamerleden en senatoren meer hadden, verloren zij hun federale overheidsdotatie. Ook de N-VA was haar federale dotatie kwijt. De wet bepaalt immers dat een partij ten minste één rechtstreeks gekozen moet hebben in de Kamer en in de Senaat om op financiële ondersteuning aanspraak te kunnen maken.⁴⁵

Op 20 mei bood SP.A-voorzitter Stevaert een van de drie mandaten van gecoöpteerd senator waarop het SP.A-Spirit-kartel recht had, aan aftredend Agalev-senator Jacinta De Roeck aan. Agalev ging op het aanbod in, dat volgens waarnemers paste in het streven van Stevaert naar samenwerking en zo mogelijk de vorming van een kartel met Agalev, zeker in Limburg, tegen de Europese en deelstaatverkiezingen van 13 juni 2004.

De nieuwe Kamer werd op 5 juni geïnstalleerd. Die dag legden ook de rechtstreeks verkozen senatoren de eed af. Op 12 en 19 juni werden de gemeenschaps-senatoren resp. de gecoöpteerde senatoren beëdigd. Pas na de vorming van de regering-Verhofstadt II en de vervanging van de ministers en staatssecretarissen waren de Kamer en de Senaat 'definitief' samengesteld. Van de 150 Kamerleden hadden er 37 zitting als opvolger: 14 ter vervanging van een lid van de federale regering, 11 ter vervanging van een lid van een regionale regering, 5 als opvolger van een Kamerlid dat tegelijk als senator was verkozen en dat laatste mandaat opnam, 6 als vervanger van een Kamerlid dat eerder verkozen was als lid van het Europees Parlement of een deelstaatparlement en dat mandaat bleef uitoefenen, en één als opvolger van een gekozen die zijn mandaat niet wenste op te nemen. Kamervoorzitter De Croo waarschuwde er in dat verband voor dat zijn assemblee een "vervangingsparlement" dreigde te worden.⁴⁶ Van de 150 Kamerleden waren er 53 vrouwen, beduidend meer dan in de vorige Kamer (36).

Door de halvering van het gewicht van de lijststem, maar ook door het effect van de kiesdrempel in de kieskring Antwerpen, hadden er 18 Kamerleden en 7 senatoren de nuttige volgorde kunnen doorbreken. Twaalf van hen zouden ook zonder de halvering van het gewicht van de lijststem verkozen zijn. Van de overige dertien lieten er zich vier vervangen door een partijgenoot die wel in de nuttige volgorde verkozen was.⁴⁷

45. Eind augustus kwamen de voorzitters en topministers van de paarse regeringspartijen overeen de wet te wijzigen om de N-VA alsnog een overheidsdotatie te geven. Het initiatief kwam van de VLD, die daarin een middel zag om de lopende kartelgesprekken tussen de N-VA en CD&V te doen mislukken (zie ook IV.9). N-VA-voorzitter en -Kamerlid Geert Bourgeois diende op 2 oktober een wetsvoorstel in om de wet op de partijfinanciering te wijzigen. Een partij zou nog maar in één federale assemblee een rechtstreeks gekozen moeten hebben, om recht te hebben op een dotatie. Het voorstel was eind 2003 nog niet goedgekeurd.

46. Herman De Croo (VLD) was op 14 juli tot Kamervoorzitter herkozen. Dezelfde dag werd ook Armand De Decker (MR) herkozen als voorzitter van de Senaat.

47. B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 401-428.

E. De regeringsvorming

Zoals dat gebruikelijk is, bood premier Verhofstadt daags na de verkiezingen aan de koning het ontslag van de regering aan. Het staatshoofd belastte het demissionaire kabinet met de afhandeling van de lopende zaken. Nog dezelfde dag begon de vorst zijn politieke raadplegingen. De twee liberale partijen drongen aan op de snelle vorming van een paars kabinet en zeiden een informatieronde overbodig te vinden. De socialisten vonden het aangewezen dat een informateur de overeenstemming en de verschillen in de beleidsprioriteiten van de vier kandidaat-regeringspartijen zou inventariseren.

Op 21 mei belastte de koning PS-voorzitter Di Rupo met een informatieopdracht. Di Rupo ging meteen aan de slag en zou tijdens zijn opdracht 152 vertegenwoordigers van "de drijvende krachten van de samenleving" ontvangen. De liberalen reageerden koel op de aanstelling. Bij de VLD was sprake van een "ereronde" na de verkiezingszege van de PS-voorzitter.

Op 22 mei verklaarde gouverneur Quaden van de Nationale Bank, na een onderhoud met de informateur, dat de overheid in 2003 op een financieringstekort van 0,6% van het BBP afstevende indien er niet 1,5 miljard euro zou worden bespaard. Commissaris Henri Bogaert van het Planbureau deelde Di Rupo op 23 mei mee, dat er bij ongewijzigd beleid een financieringstekort zou zijn tot 2007. Volgens het lopende stabiliteitsprogramma zou er in 2003 een financieringsevenwicht moeten zijn en in 2004 en 2005 een overschot van 0,3% resp. 0,5%. Om die laatste doelstelling te halen, zou er in 2005 3 miljard euro moeten worden bespaard.⁴⁸ Di Rupo concludeerde uit de vooruitzichten van het Planbureau dat er bij de regeringsonderhandelingen een budgettair kader voor de hele legislatuur zou moeten worden uitgewerkt.

Op 25 mei bracht Di Rupo bij de koning mondeling verslag uit over zijn informatieopdracht. Aan de pers zei hij dat liberalen en socialisten de vaste wil hadden een regering te vormen en dat hij twee heikele punten zag: enerzijds de combinatie van het streven naar een begrotingsevenwicht met het voeren van een sociaal beleid en het oplossen van een aantal maatschappelijke problemen, anderzijds de samenstelling van een regering in overeenstemming met de verkiezingsuitslag. Eerder had Di Rupo er op gewezen, dat de liberale en de socialistische familie nagenoeg even groot waren en dat de ministerportefeuilles en invloedssferen bijgevolg gelijkmatig verdeeld zouden moeten worden.

Nadat hij op 27 mei een laatste reeks gesprekken had gevoerd, werkte de informateur zijn eindrapport af en overhandigde het op 28 mei aan de koning. In zijn verslag van 61 bladzijden, met de titel *Voor een creatief en solidair België*, noemde Di Rupo werkgelegenheid en sociale bescherming de belangrijkste prioriteiten

48. De cijfers van Bogaert kwamen uit de economische vooruitzichten die het Planbureau op 26 mei publiceerde. Het Planbureau verwachtte een groei van 1,2% in 2003, 2,3% in 2004 en gemiddeld 2,7% in 2005 en 2006. Tussen 2003 en 2008 zou de werkloosheid met 160.000 banen stijgen, maar door de toename van de beroepsbevolking zou het aantal werklozen met maar 38.000 afnemen.

voor de nieuwe regering. Hij stelde voor een nationale conferentie voor de werkgelegenheid te houden waarop politici en sociale partners afspraken zouden maken over het werkgelegenheidsbeleid en de creatie van 62.000 banen per jaar. Voor gezondheidszorg zou tijdens de legislatuur 5 miljard euro extra moeten worden uitgetrokken. De begrotingstoestand was volgens de informateur moeilijk maar niet dramatisch. Op korte termijn zou de overheidsschuld kunnen worden verminderd door de overname van het pensioenfonds van Belgacom, in ruil waarvoor de overheid het pensioen van de Belgacom-werknemers zou betalen. De lastenverlaging die de liberalen voorstonden, bleef volgens Di Rupo een "zeer gevoelig probleem". Onenigheid onder de toekomstige coalitiepartners was er over onder meer het jeugdbeschermingsrecht, het migrantenstemrecht en de privatisering van Belgacom.

Nog op 28 mei benoemde de koning, zoals verwacht, Guy Verhofstadt tot formateur. Die dag had Verhofstadt een eerste gesprek met de voorzitters van de VLD, de SP.A, Spirit, de PS en de MR over de organisatie van het formatieberaad. Afsproken werd dat de SP.A en Spirit met een gezamenlijke delegatie aan de onderhandelingen zouden deelnemen. Wegens Hemelvaart (29 mei) en de deelname van Verhofstadt aan de Russisch-Europese top in Sint-Petersburg (30-31 mei) duurde het tot 3 juni vooraleer de formateur een ontwerpregeerakkoord aan de kandidaat-regeringspartijen overhandigde en het formatieberaad van wal stak. Blikvanger van de 27 bladzijden tellende nota was een selectieve lastenverlaging van 1,5 miljard euro (telkens 750 miljoen euro in 2004 en 2005) die, samen met flankerende maatregelen, 210.000 jobs zou moeten genereren. Het budget voor gezondheidszorg zou dubbel zo snel kunnen groeien als de economie, met een maximum van 1,1 miljard euro per jaar. Verhofstadt gaf het lopende stabiliteitsprogramma op, aanvaardde voor 2004 een begrotingsevenwicht (in plaats van een overschot van 0,3% van het BBP) en nam vrede met een groei van 0,4% in 2007 (tegenover al 0,5% in 2005 in het stabiliteitsprogramma van 2002). De socialisten reageerden voorzichtig op de nota-Verhofstadt en zeiden meer duidelijkheid te wensen over de financiële impact van de voorstellen.

Op 13 juni kondigde Verhofstadt aan dat de kandidaat-regeringspartijen voor het begrotingsjaar 2003 in plaats van een evenwicht een "conjunctureel" financieringstekort van 0,4% van het BBP aanvaardden. "Structureel" zouden de overheidsfinanciën evenwel nog in evenwicht zijn. Om het tekort tot 0,4% van het BBP te beperken, zou een "correctie" van 1 miljard euro nodig zijn.

Tijdens de tweede week van het formatieberaad stak de kwestie van de spreiding van de nachtvluchten van en naar Zaventem (zie I.3) opnieuw de kop op. Op 10 juni stelde het hof van beroep van Brussel 47 inwoners van de noordrand in het gelijk, die eind 2002 de concentratie van de nachtvluchten hadden aangevochten en van wie de vordering in februari door de rechtbank van eerste aanleg was verworpen.

Volgens het hof van beroep schond de concentratie van de geluidsoverlast bij een beperkte groep omwonenden van de luchthaven het grondwettelijke recht op gezondheid en het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens, dat het rustig

genot van het privé-leven, het gezinsleven en de woning waarborgt. Het hof zei dat de overheid in de besluitvorming de gezondheidsrisico's niet in rekening had gebracht en niet op een aannemelijke wijze had verantwoord waarom de geluidslast boven de noordrand werd geconcentreerd. De rechtbank gaf de overheid 60 dagen de tijd om alle vluchten, zowel overdag als 's nachts, over de hele regio te spreiden, door zoveel mogelijk de drie start- en landingsbanen te gebruiken en door de vluchtroutes maximaal te spreiden en te laten uitwaaieren. Volgens de rechter kon de bevolkingsdichtheid geen criterium zijn voor de vaststelling van de vluchtroutes, wel de blootstelling aan lawaai, die voor alle burgers gelijk moet zijn. In een reactie zei formateur Verhofstadt "dat we exact bezig zijn met de uitvoering van het arrest". Hij verwees naar de laatste fase van het op 15 mei van kracht geworden spreidingsplan van 24 januari, die op 12 juni zou ingaan, en zei dat nog nooit een "daad van een regering zo dicht een uitspraak van een hof van beroep heeft gevolgd".

Alle Vlaamse politieke partijen juichten het arrest toe. Ze zagen er een middel in om het verzet van het Brusselse gewest tegen een meer doorgedreven spreiding van de nachtvluchten te breken. In het Vlaams Parlement zei minister van Leefmilieu Ludo Sannen (Agalev) dat het akkoord van 24 januari aangepast zou moeten worden. Hij kondigde aan dat de Vlaamse regering geluidsnormen zou uitvaardigen om een totale spreiding te realiseren en dat daartoe Brussel zijn normen op die van Vlaanderen zou moeten afstemmen. De Brusselse minister van Leefmilieu, Didier Gosuin (MR-FDF), vond het arrest een goede zaak voor Brussel, omdat de nachtvluchten over de noordrand ook de Brusselse wijken Haren en Neder-over-Heembeek troffen en omdat 90% van de dagvluchten over het grondgebied van het gewest kwam. SP.A-onderhandelaar Frank Vandenbroucke noemde de interpretatie van Verhofstadt "te optimistisch". Spirit-onderhandelaar Bert Anciaux zei dat Verhofstadt zich vergiste wanneer hij liet uitschijnen dat de regering al met een volledige en billijke spreiding bezig was.

Op het formatieberaad zou de kwestie van de nachtvluchten pas helemaal aan het einde ter sprake komen.

Eveneens tijdens de tweede week van het formatieberaad rezen er opnieuw problemen met de genocidewet, waarvan de paars-groene meerderheidspartijen kort voor de verkiezingen het toepassingsgebied verengd hadden (zie I.5).

De kamer van inbeschuldigingstelling van Brussel verklaarde op 10 juni een klacht tegen de Israëliische generaal Amos Yaron ontvankelijk. De klacht was samen met die tegen premier Sharon ingediend, maar Sharon kon wegens zijn immuniteit niet vervolgd worden. Yaron was minister van Landsverdediging op het ogenblik dat het Israëliische leger de vluchtelingenkampen Sabra en Chatila had bestormd. Israël vroeg België de zaak door te verwijzen naar een Israëliische rechtbank. De demissionaire regering ging op 13 juni op dat verzoek in.

De Amerikaanse minister van Defensie, Donald Rumsfeld, die in Brussel was voor een Navo-bijeenkomst, dreigde er op 12 juni opnieuw mee de bouw van een nieuwe Navo-zetel in Brussel tegen te houden "zolang we geen garanties hebben dat België een gastvrij land is". Hij zei dat het geen zin had in Brussel te

vergaderen indien militairen en ambtenaren er het risico liepen gearresteerd te worden. Ontslagnemend premier en formateur Verhofstadt en demissionair minister van Buitenlandse Zaken Michel zeiden op 13 juni dat de regering niet van plan was de wet nogmaals te wijzigen. Twee dagen later zei VLD-voorzitter De Gucht evenwel dat er aan de genocidewet gesleuteld zou moeten worden om te voorkomen dat Brussel zijn rol als diplomatieke ontmoetingsplaats zou verliezen. In het weekblad *Knack* (18 juni) zei oud-Navo-secretaris-generaal Willy Claes te vrezen dat de VS al beslist hadden het politieke hoofdkwartier van de Navo uit België weg te halen.

Verhofstadt zei op 18 juni dat er aan de onderhandelingstafel "een begin van consensus" was om de genocidewet aan te passen en onschendbaarheid te verlenen aan een ruime groep medewerkers van en bezoekers aan de internationale instellingen in Brussel.

Op 19 juni maakte ontslagnemend minister van Justitie Verwilghen bekend dat de federaal procureur hem had ingelicht over klachten tegen VS-president George Bush jr., andere Amerikaanse toppolitici en de Britse premier, Tony Blair, in verband met de oorlog in Irak. De regering stuurde nog diezelfde dag de klachten door naar de Verenigde Staten resp. het Verenigd Koninkrijk.

Geruchten als zouden Amerikaanse diplomaten hebben laten verstaan dat Washington Louis Michel en André Flahaut liever niet zag terugkeren als minister van Buitenlandse Zaken resp. van Landsverdediging vertroebelden intussen de sfeer op het formatieberaad. Michel zei (19 juni) dat het wat hem betrof "Buitenlandse Zaken wordt of niets".

Een woordvoerder van de VS-ambassade in Brussel zei op 20 juni dat de geplande verruiming van de immuniteit niet volstond en dat de genocidewet zou moeten worden ingetrokken. Leo Delwaide, de Havenschepen van Antwerpen, zei in het VRT-televisiejournaal bevreesd te zijn voor een boycot. Hij zei dat Amerikaanse bedrijven om politieke redenen de Antwerpse haven links wilden laten liggen.⁴⁹

In de nacht van 21 op 22 juni beslisten de liberale en socialistische onderhandelaars de genocidewet van haar universele karakter te ontdoen. Klachten zouden enkel nog ontvankelijk zijn indien het slachtoffer of de verdachte Belg is of in België verblijft. Verhofstadt zei dat de beslissing niet onder Amerikaanse druk was genomen, maar om misbruik tegen te gaan.⁵⁰

49. Thomas Leysen, de topman van Umicore en voorzitter van de werkgeverskoepel Agoria, zei in *De Standaard* van 11 oktober dat het Verbond van Belgische Ondernemingen de regeringstop in de zomer had ingelicht over het snel verslechterende imago van België bij het Amerikaanse bedrijfsleven, maar dat het "weggelachen" werd. Leysen zei dat zijn non-ferrogroep een jarenlange Amerikaanse klant had die "pissed off with Belgium" was.

50. Op 7 juli meldde de correspondentie van de VRT-televisie in de VS dat de aanpassing van de genocidewet voor de Amerikaanse regering onvoldoende ver ging en dat Washington aandrang op een automatische immuniteit voor alle VS-burgers. In het regeerakkoord dat op 8 juli werd voorgesteld, werd de wijziging van de wet niet vermeld.

Na het akkoord over de aanpassing van de genocidewet verluidde in de pers dat de sfeer aan de onderhandelingstafel verbeterd was en er overeenstemming groeide over de contouren van het begrotingskader voor 2004-2007. Algauw bleek dat die berichten voorbarig waren.

Uit het jaarverslag dat de Hoge Raad van Financiën (HRF) op 25 juni aan ontslagnemend minister van Financiën Reynders overhandigde,⁵¹ bleek dat zelfs in een relatief gunstig economisch klimaat de nieuwe regering geen ruimte zou hebben om zonder compenserende maatregelen nieuwe beleidsinitiatieven te nemen. De HRF drong in zijn advies aan op maatregelen om het tekort in 2003 zoveel mogelijk te beperken. Volgens de HRF zou in 2007 een financieringsoverschot van 0,7% gerealiseerd moeten worden.

Nadat zij in de nacht van 25 op 26 juni het juridische hoofdstuk van het ontwerp-regeerakkoord hadden afgerond, namen de onderhandelaars op 27 juni de draad van het begrotingskader weer op.

De gesprekken verliepen stroef. De PS, die klaagde over de "chaotische" werkwijze van de formateur, stelde zich hard op. "Mijn partij heeft de verkiezingen gewonnen, mijn kiezers moeten dat merken", zei PS-voorzitter Di Rupo (28 juni). Formateur Verhofstadt zag zich genoodzaakt bilaterale gesprekken te voeren met de partijdelegaties en apart met de partijvoorzitters te onderhandelen.⁵² In de nacht van 29 op 30 juni werden de onderhandelaars het eens over onder meer een selectieve lastenverlaging van 800 miljoen euro, de groei van het budget voor gezondheidszorg met 4,5% per jaar, de verhoging van de laagste netto-inkomens en de overname van de 'historische schuld' van de NMBS. Over de financiering van die maatregelen was er nog geen overeenstemming.

Na de persconferentie waarop het akkoord werd aangekondigd kwam het tot een felle aanvaring tussen VLD-voorzitter De Gucht en zijn PS-collega Di Rupo. Di Rupo, die al geïrriteerd was over de naar zijn mening onvoldoende neutrale opstelling van de formateur en de verklaring van De Gucht dat de PS "op een andere planeet leeft", was furieus omdat de VLD-voorzitter op de persconferentie de verhoging van het budget voor gezondheidszorg gekoppeld had aan de uitbreiding van de 'maximumfactuur' tot de zelfstandigen. Toen de PS-voorzitter op 30 juni en 1 juli niet kwam opdagen voor het formatieberaad, brachten de media zijn afwezigheid in verband met het incident en werd herinnerd aan de 'verdwintruc' van zijn voorganger Guy Spitaels, die in 1988 tijdens het formatieberaad drie dagen 'onderdook'. Bij de PS werd gezegd dat Di Rupo om privé-redenen afwezig bleef en dat de andere partijen daarvan vooraf op de hoogte waren gebracht.⁵³ Dat Verhofstadt en Di Rupo op 2 juli samen lunchten, suggereerde dat er toch

51. *De Financieel-Economische Tijd* had op 21 juni geschreven dat Reynders het rapport had willen achterhouden tot na het formatieberaad, maar dat de HRF beslist had het in voorkomend geval op eigen initiatief te zullen vrijgeven.

52. Louis Michel werd op 29 juni met vermoedingsverschijnselen in het ziekenhuis opgenomen. Hij bleef daar tot de middag van 1 juli.

53. Later bleek dat Di Rupo twee dagen in het ziekenhuis van Bergen was geweest, waar zijn partner een kleine medische ingreep had ondergaan.

meer aan de hand was. Vanaf 3 juli zat de PS-voorzitter weer aan de onderhandelingstafel in een, volgens de deelnemers, "opmerkelijk betere sfeer".

Op 3 juli kwam van het formatieberaad het bericht dat gewerkt werd aan een plan voor 'fiscale regularisatie' voor beleggers die hun kapitaal vanuit het buitenland naar België zouden repatriëren.⁵⁴ Ter verantwoording van de maatregel werd verwezen naar de EU-richtlijn die op 1 januari 2005 van kracht zou worden en financiële instellingen verplicht informatie over rekeningen van een buitenlandse klant door te geven aan de belastingdienst van diens land, maar ook naar de opbrengst van de operatie voor de schatkist. De 'fiscale amnestie', die voor de socialisten moeilijk lag, werd gekoppeld aan een strengere bestrijding van de fiscale fraude. Over het principe van de fiscale regularisatie waren alle partijen het eens, maar over de voorwaarden liepen de standpunten uiteen. De PS sprak over een 'bijdrage' van 15% op het kapitaal, de SP.A over 8 tot 10%, de liberalen over "enkele procenten".

Formateur Verhofstadt herwerkte op 4 juli zijn ontwerpreeksakkoord. Op zaterdag 5 juli kwamen de onderhandelaars omstreeks 10 uur weer bijeen, met de bedoeling het overleg in de nacht van 6 op 7 juli te beëindigen. In de laatste ronde zouden de communautair gevoelige thema's worden behandeld die tot dan toe uit de weg waren gegaan, zoals de verdeling van de inspanningen tussen de gewesten in het halen van de Kyoto-doelstellingen voor het terugdringen van broeikasgassen, de spreiding van de nacht- en dagvluchten van op Zaventem en de NMBS-investeringen. De gemeenschaps- en gewestregeringen zouden bij die onderhandelingen worden betrokken. De formateur wilde met hen ook afspraken maken over een verhoging van hun budgettaire inspanningen in het kader van het stabiliteitsprogramma. Uiteraard dienden in de slotfase de resterende knelpunten te worden beslecht, zoals de begrenzing van de socialezekerheidsbijdrage voor de hoogste lonen, de bijsturing van het Copernicusplan voor de hervorming van de administratie, de fiscale regularisatie en het migrantenstemrecht. Ten slotte moest een definitief akkoord worden gevonden over het financieel beleidskader, inclusief besparingsmaatregelen.

Na een marathonvergadering, van zondag 15 uur tot maandag 9.30 uur, met apart overleg onder de Vlaamse resp. de Franstalige onderhandelaars en bilaterale gesprekken tussen de formateur en de partijdelegaties, was er nog geen akkoord over de nachtvluchten, de andere communautaire dossiers en het begrotingskader. De onderhandelingen werden opgeschort tot 18 uur. Wel was met de vertegenwoordigers van de deelstaatregeringen afgesproken tegen eind september een politiek akkoord te zoeken over hun bijdrage – de federale regering sprak van 340 miljoen euro in 2004 – tot het stabiliteitsprogramma, de Kyoto-doelstellingen, een compensatie voor de (Vlaamse) gemeenten van het verlies van elektriciteitsdividenden en de regionale NMBS-investeringen.

54. Volgens de Nationale Bank was eind 2001 in het buitenland 174 miljard euro belegd, een vijfde van het vermogen van de particuliere beleggers.

Na een nieuwe nachtelijke vergadering kondigde Verhofstadt op 8 juli omstreeks 8 uur aan dat er volledige overeenstemming was over het ontwerp van regeerakkoord, dat de titel *Een creatief en solidair België. Zuurstof voor het land* droeg. Samen met de betrokken partijvoorzitters stelde hij het later op de dag aan de pers voor. De belangrijkste bepalingen waren:

- de creatie van 200.000 nieuwe banen door een eenmalige en selectieve lastenverlaging voor de bedrijven van 800 miljoen euro, die om budgettaire redenen pas midden 2004 zou ingaan (en dat jaar bijgevolg maar 400 miljoen euro zou kosten), de invoering van een 'werkbonus' die het voor laaggeschoolden aantrekkelijker moet maken te werken in plaats van te stempelen, en de begrenzing van de SZ-bijdragen voor 'kennisjobs'; over dat alles zou in september met de sociale partners en de gemeenschappen en gewesten een werkgelegenheidsconferentie worden gehouden;
- afschaffing van de stempelcontrole, gekoppeld aan een verscherpte controle van de werkbereidheid;
- een eenmalige fiscale regularisatie voor de repatriëring van kapitaal op buitenlandse rekeningen, gekoppeld aan een betere inning van de belastingen en een verscherping van de strijd tegen de fiscale fraude; drastische vereenvoudiging van de personenbelasting, binnen een neutraal budgettair kader;
- overname door de staat van de historische schuld van de NMBS (7,4 miljard euro) voor eind 2005; toekenning aan de NMBS van een toelage van 4 miljoen euro per jaar om het woon-werkverkeer via sociaal overleg gratis te maken; regionale co- of prefinanciering van spoorinvesteringen;
- reële groei van het budget van de ziekteverzekering met 4,5% per jaar, te financieren door onder meer een verhoging van de accijns op tabak; gelijkschakeling van het statuut van arbeiders en bedienden; volwaardig pensioenstelsel voor en uitbreiding van de 'maximumfactuur' (voor ziektekosten) tot de zelfstandigen; verhoging van het leefloon en de laagste sociale uitkeringen;
- om de Kyoto-norm te halen, wordt het gebruik van aardgas, zonne-energie en warmtepompen goedkoper, en worden steenkool en stookolie duurder; de accijns op brandstof wordt opgetrokken, in ruil wordt de federale heffing op nummerplaten afgeschaft;
- uitbreiding van de lokale politie met 2.500 agenten; evaluatie van de politiehervorming, met een financiële garantie voor de gemeentebesturen;
- versoepeling van de juridische bijstand; Themis-plan om de gerechtelijke achterstand weg te werken en een snelle rechtsbedeling te waarborgen; hervorming van het gevangeniswezen, met meer elektronisch toezicht, de bewaring van minder gevaarlijke gevangenen in oude militaire kazernes, een herziening van de wet-Lejeune (voorwaardelijke invrijheidsstelling) en een modernisering van het jeugdrecht;
- bijsturing van de Copernicushervorming van de federale administratie, vooral wat de rekruterings- en evaluatieprocedures betreft; de ministeriële kabinetten, die krachtens een besluit van de vorige regering afgeschaft hadden moeten worden, worden omgevormd tot "een persoonlijk secretariaat en een cel beleidsvoorbereiding";

- schrapping van de nationaliteitsvereiste voor werk in overheidsdienst;
- inkrimping van het leger tot 35.000 militairen; verhoging van de investeringen voor de modernisering van de militaire uitrusting tot het Europese gemiddelde;
- het buitenlandbeleid zal zich concentreren op Centraal-Afrika; België zal opnieuw deelnemen aan internationale vredesoperaties in zijn oud-kolonies.

Voor het budgettaire kader ging het regeerakkoord uit van een groei van het BBP van 1,8% in 2004. In dat jaar en in 2005 zouden de overheidsfinanciën in evenwicht moeten zijn. In 2007 zou er een financieringsoverschot van 0,3% van het BBP moeten zijn en zou de overheidsschuld gedaald moeten zijn tot 90% van het BBP.

Over een aanpassing van de genocidewet vermeldde, zoals gezegd, het regeerakkoord niets, maar meteen nadat zij van de Kamer de investituur had gekregen zou de regering de wet intrekken (zie III.5).

De beslissing of er al dan niet gemeentelijk migrantenstemrecht zou komen, werd doorgeschoven naar het parlement.

De verdere staats hervorming en andere communautaire en institutionele vraagstukken werden doorgestuurd naar een 'forum' van vertegenwoordigers van de federale overheid, de gemeenschappen en de gewesten, en van de partijvoorzitters. Het 'forum' zou een open agenda hebben, maar zware kwesties als de splitsing van de gezondheidszorg en de regionalisering van de Spoorwegen zouden pas na de regionale verkiezingen van juni 2004 behandeld worden. Op korte termijn zou de wapenuitvoer worden geregionaliseerd. De verkeersreglementering zou vóór de regionale verkiezingen van juni 2004 worden geregionaliseerd. De dotatie voor de hoofdstedelijke en internationale functie van het Brusselse gewest zou worden verhoogd van 100 miljoen euro per jaar tot 125 miljoen euro in 2007.

Over de vluchten van op de luchthaven van Zaventem waren de onderhandelaars niet verder gekomen dan het engagement in de daaropvolgende maanden een alomvattende oplossing te zoeken voor een "evenwichtiger" en "billijke spreiding" van de geluidshinder rond de luchthaven, zowel 's nachts als overdag, op grond van een grondige studie van de geluidsimpact, zone per zone. In afwachting zou door een verschuiving van twee routes de geluidshinder voor de noordrand met 40% moeten verminderen. Ook werd beslist cassatieberoep aan te tekenen tegen het arrest van het hof van beroep van Brussel van 10 juni; volgens de regering had de rechter het principe van de scheiding der machten geschonden.

Op 10 juli kwamen de partijcongressen bijeen om het ontwerp regeerakkoord te bespreken. Het werd overal met een overgrote meerderheid goedgekeurd. Bij de SP.A gebeurde dat unaniem. Bij de VLD waren er één tegenstem en een vijftal onthoudingen, bij Spirit waren er drie tegenstemmen en drie onthoudingen, bij de MR één tegenstem.

Nadat ook het PS-congres op 11 juli het ontwerp regeerakkoord unaniem had goedgekeurd, begonnen de laatste gesprekken over de portefeuillevdeling, waarover pas diep in de nacht een akkoord werd bereikt. Over de toewijzing van

het Belgische mandaat in de Europese Commissie die in november 2004 zou aantreden, werd geen overeenstemming gevonden. Aanvankelijk leek er consensus te zijn om het mandaat, dat in PS-handen was, aan de VLD te geven (voor partijvoorzitter De Gucht), maar op het laatste moment schoof SP.A-voorzitter Stevaert zijn partijgenoot Frank Vandenbroucke als kandidaat naar voren. Een beslissing daarover werd uitgesteld.

De vijftien ministers van de paarse regering-Verhofstadt II legden op 12 juli de eed af, de zes staatssecretarissen deden dat op 14 juli.⁵⁵

Op 14 juli las eerste minister Verhofstadt in de Kamer de regeringsverklaring voor, die haast helemaal in het teken stond van het sociaal-economische programma van het kabinet. De premier zei dat het herstel, dat alle internationale instellingen al tweemaal hadden aangekondigd, op zich liet wachten. "In deze moeilijke omstandigheden kan de regering de toestand verlamd aanstaren of zij kan de hand aan de ploeg slaan om het herstel uit te lokken of het in ieder geval te bevorderen. Deze regering kiest resoluut voor de tweede weg. Moeilijke tijden moeten we gebruiken als springplank", zei Verhofstadt. Hij riep iedereen en inzonderheid de bedrijfsleiders op, zich niet te laten verlammen door pessimisme en zich niet op te sluiten in fatalisme.

Na een tweedaags debat gaf de Kamer op 16 juli met 96 voor- en 49 tegenstemmen haar vertrouwen aan het paarse kabinet.

III. Het eerste halfjaar van de nieuwe regering-Verhofstadt

A. Regering

Een koninklijk besluit van 19 juli (B.S. 25 juli 2003) voerde, zoals tijdens het formatieberaad was afgesproken, de ministeriële kabinetten opnieuw in, in de vorm van beleidscellen en secretariaten. De 'cel beleidsvoorbereiding' die volgens het 'Copernicusbesluit' van 7 november 2000 in elke federale overheidsdienst (FOD) werd opgericht, werd vervangen door een 'beleidscel'. Elke minister of staatssecretaris beschikt over een beleidscel of een kern in een beleidscel binnen de federale overheidsdienst of federale overheidsdiensten die binnen zijn bevoegdheid vallen. Een beleidscel van een minister telt 24 leden, van wie 12 stafmedewerkers en 12 uitvoerende personeelsleden, die van een staatssecretaris 12 leden, van wie 6 stafmedewerkers en 6 uitvoerende personeelsleden. De minister of staatssecretaris kan zelf zijn stafmedewerkers aanstellen, zonder tussenkomst van het selectiebureau van de overheid. De stafmedewerkers rapporteren niet meer aan de beleidsraad van de FOD, maar aan de minister. De uitvoerende personeelsleden

55. Voor de samenstelling van de nieuwe regering, zie in dit Jaarboek: J. NOPPE, De samenstelling van de Belgische regeringen in 2003 en 2004. La composition des gouvernements belges en 2003 et 2004, pp. 346-347.

moeten uit de FOD komen waarvoor de minister bevoegd is. Daarnaast beschikt elke minister en staatssecretaris over een (politiek) secretariaat.

In de programmawet van 5 augustus 2003 (B.S. 7 augustus 2003) liet de regering bepalen dat een beleidscel niet onder de bestuursstaalwet valt.

Bij koninklijk besluit van 21 juli 2003 (B.S. 25 juli 2003) werd staatssecretaris voor Informatisering Peter Vanvelthoven, met terugwerking tot 12 juli, toegevoegd aan de minister van Begroting en Overheidsbedrijven (Vande Lanotte). Vanvelthoven was aanvankelijk toegevoegd aan de minister van Leefmilieu, Consumentenzaken en Duurzame Ontwikkeling (Van den Bossche).

Staatssecretaris voor Arbeidsorganisatie en Welzijn op het werk Anissa Tamsamani (SP.A) bood op 25 september haar ontslag aan, nadat het maandblad *Deng* had geschreven dat ze had gelogen over haar opleiding. Tamsamani had volgens het blad vóór de verkiezingen van 18 mei op de website van vice-premier Vande Lanotte, op wiens kabinet ze werkte, en in interviews gesuggereerd dat ze kandidaat in de handels- en financiële wetenschappen was, hoewel ze haar opleiding na de eerste kandidatuur had afgebroken. *Deng* maakte ook gewag van financiële problemen ingevolge faillissementen van enkele handelszaken, hoewel ze daarvoor nooit veroordeeld werd. Tamsamani ontkende over haar diploma te hebben gelogen of ooit een onrechtmatig voordeel te hebben genoten, maar zei "in deze omstandigheden de taak in de regering niet goed te kunnen uitvoeren". Ze werd opgevolgd door haar partijgenote Kathleen Van Brempt, die bij koninklijk besluit van 26 september 2003 (B.S. 29 september 2003, tweede uitgave) tot staatssecretaris voor Arbeidsorganisatie en Welzijn op het werk werd benoemd.

Bij koninklijk besluit van 14 november 2003 (B.S. 21 november 2003, tweede uitgave) werd de titel van minister van Ambtenarenzaken, Maatschappelijke Integratie en Grootstedenbeleid Marie Arena gewijzigd in 'minister van Ambtenarenzaken, Maatschappelijke Integratie, Grootstedenbeleid en Gelijke Kansen'. Vanuit de vrouwenbeweging was na het aantreden van de paarse regering kritisch geweten op het ontbreken van een titularis voor het gelijkekansenbeleid.

Met hetzelfde besluit werd de titel van staatssecretaris voor Europese Zaken Jacques Simonet gewijzigd in 'staatssecretaris voor Europese Zaken en Buitenlandse Zaken, toegevoegd aan de minister van Buitenlandse Zaken'. Door de bevoegdheidsuitbreiding kon Simonet ook naar landen buiten de EU worden gestuurd om de kandidatuur van België voor een mandaat in de VN-Veilighedsraad in 2007-2008 te verdedigen.

B. De Werkgelegenheidsconferentie

Op 19 september begon de Werkgelegenheidsconferentie waarop, zoals tijdens het formatieberaad was afgesproken, de federale regering met de sociale partners en de deelstaatregeringen zou overleggen over een pakket maatregelen om het arbeidsmarktbeleid te hervormen en tegen het einde van de legislatuur 200.000

supplementaire arbeidsplaatsen te scheppen. Volgens de economische vooruitzichten die het Planbureau op 26 mei had vrijgegeven, zou door de 'natuurlijke' economische groei het aantal arbeidsplaatsen in de periode 2003-2008 met 160.000 toenemen. Doordat tegelijk de beroepsbevolking zou aangroeien, door de hogere activiteitsgraad bij 50-plussers en vrouwen, zou het aantal werklozen in die periode met slechts 38.000 dalen.

Op het formatieberaad was overeengekomen 800 miljoen euro uit te trekken voor een verdere structurele verlaging van de bijdrage die werkgevers betalen voor de sociale zekerheid van hun werknemers. De maatregel zou op 1 juli 2004 ingaan. Op 1 september stelde premier Verhofstadt in een 'rentree-interview' met *De Morgen* voor, de lastenverlaging al op 1 januari 2004 te laten ingaan, "om snel te kunnen inspelen op de prille tekenen van economisch herstel". Omdat het budget voor de lastenverlaging niet kon worden verhoogd, zei de premier bereid te zijn "op halve kracht te beginnen".

Tony Vandeputte, de gedelegeerd bestuurder van het VBO, zei op 3 september in *De Morgen* dat de helft van het budget voor lastenverlaging naar de hoogste lonen zou moeten gaan, omdat het verschil met het buitenland daar het grootst is. Hij zei dat de werkgevers niet konden garanderen dat door de lastenverlaging de werkgelegenheid zou toenemen. De vakbonden reageerden boos en verweten het VBO het solidariteitsbeginsel waarop het socialezekerheidsstelsel berust in gevaar te brengen en een beleid van "sociale afbraak" voor te staan.

Op 18 september lichtten het ACV en het ABVV hun verwachtingen voor de Werkgelegenheidsconferentie toe. Ze zeiden bereid te zijn een "bijzondere tegemoetkoming" te doen voor de hoogbetaalde 'kennisjobs', maar niet in de vorm van een begrenzing van de SZ-bijdrage op de hoogste lonen, zoals het VBO voorstelde, en op voorwaarde dat een vergelijkbare inspanning zou worden gedaan voor een lastenvermindering op ploegenarbeid. Voor de bonden zou de lastenverlaging bij voorrang naar de laaggeschoolden en de laagste lonen moeten gaan.

Aan de conferentie namen 21 vertegenwoordigers van de federale regering, de gemeenschaps- en gewestregeringen en de sociale partners deel. De openingszitting van 19 september had plaats achter gesloten deuren. Jan Smets, de ondervoorzitter van de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid, presenteerde een nota over de Belgische arbeidsmarkt. Hij zei dat de werkzaamheidsgraad sinds het midden van de jaren 1990 was gestegen, maar dat tegelijk de achterstand tegenover de andere lidstaten van de Europese Unie was toegenomen. Volgens Smets waren er maatregelen nodig in vier domeinen: de creatie van duurzame groei; de verhoging van de mobiliteit van arbeidskrachten; de uitbreiding van dienstverlening aan personen; de vermindering van de loonkosten.

Er werd afgesproken een politieke en een sociale werkgroep op te richten waarin de federale regering met de gemeenschappen en gewesten resp. met de sociale partners de technische en budgettaire aspecten van de vijf deelonderwerpen zou bespreken. Het ging om: een lastenverlaging voor doelgroepen; de invoering van een werkbonus voor laagverdieners; de hervorming van het dienstenchequestel-

sel; de opleiding, begeleiding, inzetbaarheid en controle van werkzoekenden; de herstructurering van ondernemingen.

Minister van Werk Vandenbroucke zei de 'G21' pas opnieuw bijeen te roepen indien de werkzaamheden in de werkgroepen voldoende waren gevorderd, maar vóór de regering met haar Beleidsverklaring voor de Kamer zou komen (14 oktober). Verwijzend naar de analyse van Smets, riep hij de sociale partners op de gebaande paden van het arbeidsmarktbeleid te verlaten. Hij beklemtoonde dat de Werkgelegenheidsconferentie maar het begin was van een "programma van vier jaar intensief werken aan verbeteringen op de arbeidsmarkt".

In een gezamenlijke mededeling zeiden de sociale partners "hun verantwoordelijkheid te willen opnemen en in een constructieve geest voorstellen te doen om de werkgelegenheid op een hoger peil te tillen".

Op 21 september, twee dagen na de openingszitting, zei ACV-voorzitter Luc Cortebeek tijdens een debat met VLD-Kamerfractie leider Rik Daems in het VRT-programma *De zevende dag*, dat zijn vakverbond zijn medewerking aan de Werkgelegenheidsconferentie opschortte. Cortebeek reageerde in het debat op verklaringen van twee VLD-politici. In *Het Laatste Nieuws* van 19 september had Daems, in verband met de 'fiscale amnestie' die de paarse coalitie voorbereidde, gezegd dat "grote belangengroepen de morele plicht [hebben] om het voortouw te nemen in de repatriëring van buitenlands spaargeld", en daarbij expliciet verwezen naar de stakingskas van het ACV op buitenlandse rekeningen. Premier Verhofstadt had diezelfde dag in het VRT-programma *Villa Politica* gezegd dat het ACV "niet het goede voorbeeld geeft". Cortebeek sprak van een "zoveelste aanval op rij tegenover het ACV". Hij gaf toe dat het ACV 30 miljoen euro uit de 'stakingskas' op een buitenlandse spaarrekening had staan, maar zei dat dit om veiligheidsredenen was en dat het om wit geld ging, waarop de vakbond roerende voorheffing betaalde.

De VLD noemde de reactie van Cortebeek overtrokken. Premier Verhofstadt riep het ACV op loyaal te blijven meewerken aan de Werkgelegenheidsconferentie. ABVV-voorzitter Mia De Vits zei dat de verklaringen van Daems geen reden mochten zijn om de conferentie te verlaten.

Het nationaal bestuur van het ACV beraadde zich op 23 september over zijn verdere medewerking aan de Werkgelegenheidsconferentie. Het zei dat het ACV vertrouwen en respect wilde van alle partners van de conferentie, eiste dat er een einde kwam "aan de aanvallen vanuit de VLD" en vroeg een onderhoud met Verhofstadt. Dat gesprek had nog diezelfde avond plaats. Cortebeek las achteraf een verklaring voor. Daarin stond dat de premier bevestigd had dat het ACV een "respectabele organisatie en een ernstige sociale partner is", die een "belangrijke bijdrage kan leveren tot het welslagen van de Werkgelegenheidsconferentie". Cortebeek zei dat het ACV "in die omstandigheden" bereid was loyaal mee te werken aan de Werkgelegenheidsconferentie.

Op 24 september berichtte *De Financieel-Economische Tijd* over een studie van het Planbureau, waaruit bleek dat met de 2,6 miljard euro aan lastenverlaging die de bedrijven in 2000 hadden gekregen, 35.700 tot 38.700 jobs waren gecreëerd. De

krant besloot daaruit dat het de overheid 70.000 euro kost om een extra arbeidsplaats te creëren en dat de 800 miljoen euro die de paarse coalitie voor lastenverlaging had gereserveerd, maar 11.500 jobs zou opleveren. Premier Verhofstadt zei in een reactie dat het Planbureau geen rekening had gehouden met het terugverdieneffect en dat een arbeidsplaats de overheid maar netto 20.000 tot 36.900 euro kostte.

De aankondiging, op 1 oktober, van de directie van *Ford of Europe* dat in de Ford-assemblagefabriek in Genk, bovenop de lopende herstructurering met een verlies van 1.400 banen, nog eens 3.000 werknemers zouden moeten afvloeien, wierp een schaduw over de Werkgelegenheidsconferentie.⁵⁶ De vakbonden, die op 1 oktober in het kader van de conferentie bilateraal overleg hadden met minister Vandenbroucke, eisten een "maximale omzetting van de nieuwe lastenverlaging in werkgelegenheid en bijkomende vormingsinspanningen". Volgens het VBO bewees de beslissing van Ford dat de lasten op arbeid in België te hoog waren en dat een onvoorwaardelijke lineaire lastenverlaging de beste remedie was voor jobbehoud en jobcreatie.

Premier Verhofstadt stelde op 2 oktober voor, de sociale bijdragen op overuren en ploegenarbeid te verminderen. De financiering daarvan zou deels gebeuren met een deel van de 800 miljoen euro die voor lastenverlaging beschikbaar was, deels met geld dat daarvoor zou worden vrijgemaakt in de begroting voor 2004. De vakbonden wezen een lastenverlaging op overuren af, maar steunden ze voor ploegenarbeid. De PS zei dat er geen sprake van kon zijn extra geld vrij te maken voor een lastenverlaging voor ploegenarbeid.

Vanaf 6 oktober schakelde de Werkgelegenheidsconferentie in een hogere versnelling. Die dag en ook op 7 oktober vergaderde minister Vandenbroucke gedurende enkele uren met alle sociale partners. Hij zei achteraf dat het niet mogelijk zou zijn alle onderwerpen tot in detail te bespreken vooraleer de regering in het weekeinde van 11-12 oktober de ontwerp-begroting voor 2004 zou opmaken en dat voor sommige punten enkel doelstellingen en grote lijnen zouden worden

56. Ford Genk zou, in tegenstelling tot wat eerder was gezegd, het nieuwe Focus-model niet mogen bouwen. Bovendien zou in januari 2004 voor de assemblage van de Mondeo van een drie- naar een tweeploegenstelsel worden overgeschakeld. Op 10 oktober schreef *Het Belang van Limburg* dat de voorzitter van het Comité I, dat de inlichtingendiensten controleert, daags voordien tegenover de parlementsleden van de begeleidingscommissie had laten verstaan dat de Staatsveiligheid eind juni van een VS-bron had vernomen dat Ford enkele van zijn vestigingen zou sluiten en dat landen die positief stonden tegenover de Irak-politiek van de VS daarbij ontzien zouden worden. Het bericht veroorzaakte politieke deining. Premier Verhofstadt bevestigde dat de Staatsveiligheid op 5 en op 10 juni in een intern verslag gemeld dat een "occasionele, niet-verifieerbare en anonieme bron" gewag had gemaakt van de waarschijnlijke sluiting van Ford Genk om economische redenen en daarbij één keer naar de houding van België in de Irak-kwestie had verwezen. De Staatsveiligheid had Luc Coene, de voorzitter van het directiecomité Kanselarij, op de hoogte gebracht, die de opdracht had gegeven de informatie te verifiëren. Uit nader onderzoek was gebleken dat de bewering ongegrond was. Volgens Verhofstadt had de VS-ambassade in Brussel hem gezegd dat er geen verband was tussen de beslissing van de Ford-directie en het Belgische Irak-beleid.

vastgelegd. Op 8 en 9 oktober zaten Vandenbroucke en de sociale partners de hele dag bijeen. De politieke werkgroep van de Werkgelegenheidsconferentie kwam in de avond van 9 oktober bijeen. De federale regering en de deelstaatregeringen sloten er een akkoord over onder meer de dienstencheques, de sociale economie en de controle van werkzoekenden. Het akkoord werd 's anderendaags aan de sociale partners inee gedeeld.

Op 10 oktober, na opnieuw een hele dag vergaderen, zette omstreeks 21 uur ook de sociale werkgroep een punt achter haar werkzaamheden, zonder dat er een echt akkoord werd gesloten. Vakbonden en werkgevers stemden wel in met de *Besluiten van de Werkgelegenheidsconferentie* die minister Vandenbroucke had uitgeschreven.

In de *Besluiten* engageerden de federale regering, de deelstaatregeringen en de sociale partners zich ertoe "tijdens de komende jaren topprioriteit te geven aan de werkgelegenheid". De conclusies van de Werkgelegenheidsconferentie "vormen daar een eerste stap" toe.

De sociale partners bevestigden de afspraak van het centraal akkoord 2003-2004 om de inspanningen voor vorming tegen eind 2004 op te trekken tot 1,9% van de loonsom en zeiden bereid te zijn een nieuw groeipad uit te tekenen om de vormingsinspanningen te versterken en beter te verdelen, zodat tegen 2010 één werknemer op de twee in de loop van een jaar vorming zou volgen of opleiding zou krijgen.

Over de verdeling van de 800 miljoen euro voor lastenverlaging werd afgesproken de vermindering van de werknemersbijdrage voor de allerlaagste lonen te versterken en de loongrens voor de toepassing van de bijdragevermindering te verhogen van 1.738 tot 1.957 euro bruto per maand (kostprijs: 51 miljoen euro in 2004 en 179 miljoen euro vanaf 2005). De structurele bijdragevermindering die voor alle werknemers geldt, zou vanaf 1 januari 2004 verhoogd worden van 381,33 euro per trimester tot 400 euro (kostprijs: 146 miljoen euro). Voor de hoogste lonen (vanaf 12.000 euro bruto per trimester) zou op de SZ-bijdrage een korting worden toegestaan van 1,73 procentpunt in 2004 en 6 procentpunt vanaf 2005 (kostprijs: 79 miljoen euro in 2004 en 277 miljoen euro vanaf 2005). Voor de verruiming van de bijdragevermindering voor deeltijds werkenden, door de afschaffing van de prestatiegrens van minimum 27,5% per trimester voor arbeidsovereenkomsten die ten minste halftijds zijn, werd 28,5 miljoen euro uitgetrokken voor 2004 en 38 miljoen euro vanaf 2005.

Voor een verhoging van de bijdragevermindering in de social-profitsector, de zogenaamde sociale maribel, werd voor 2004 37,5 miljoen euro en vanaf 2005 115 miljoen euro gereserveerd. Om dat mogelijk te maken, werd het budget van de Werkgelegenheidsconferentie verhoogd van 800 miljoen tot 840 miljoen euro.

De vermindering van de loonkosten voor ploegenarbeid zou langs fiscale weg worden gerealiseerd en dus buiten het budget van de Werkgelegenheidsconferentie vallen.

Om bedrijven in herstructurering aan te moedigen een tewerkstellingscel in te schakelen voor de herplaatsing van werknemers, zouden de outplacementkosten worden terugbetaald (maximum 1.800 euro) en zou de SZ-bijdrage van zowel de

werknemer als de nieuwe werkgever tijdelijk verlaagd worden (budget: 25 miljoen in 2004 en 50 miljoen euro in 2005).

Om de sociale fraude efficiënt en krachtig aan te pakken, inzonderheid zwartwerk en 'schijnzelfstandigen', zouden de vier sociale inspectiediensten beter samenwerken en centraal gestuurd worden. De Sociale Inspectie en de Inspectie op de Sociale Wetten zouden worden uitgebreid en versterkt.

In de *Besluiten van de Werkgelegenheidsconferentie* kwamen de federale regering en de deelstaten overeen het stelsel van de dienstencheques, dat ten bedrage van 25 miljoen euro door de gewesten werd meegefinancierd, te 'federaliseren'. De federale regering zou het systeem volledig overnemen en zegde toe tegen het midden van de legislatuur met het stelsel 25.000 "buurt- en nabijheidsbanen" te scheppen in de sector van thuishulp voor huishoudelijke activiteiten. De particuliere sector zou daar betrokken bij worden. Het vergelijkbare PWA-stelsel (plaatselijk werkgelegenheidsagentschap of 'klusjesdienst') zou uitdoven.

De federale regering en de deelstaten bevestigden hun engagementen van het samenwerkingsakkoord van 4 juli 2000 over de sociale economie en te streven naar 12.000 extra arbeidsplaatsen voor de sociale inschakeling van doelgroepwerknemers, gespreid over een periode van vier jaar.

De gewesten en de Duitstalige Gemeenschap zouden in het najaar een samenwerkingsakkoord sluiten met het oog op de bevordering van de interregionale mobiliteit van arbeidskrachten.

De federale regering stelde de vervanging in het vooruitzicht van artikel 80 van het besluit over de werkloosheidsverzekering door "een ander en rechtvaardiger" stelsel van controle op de beschikbaarheid van de werklozen.⁵⁷ De gewesten en de Duitstalige Gemeenschap verbonden er zich toe om, in overleg met de sociale partners, de bestaande afspraken over de melding door hun diensten voor arbeidsbemiddeling en beroepsopleiding van werkonwilligheid aan de RVA (de zogenaamde transmissie) af te stemmen op het nieuwe federale controlestelsel. Ze verbonden er zich tevens toe het aantal individuele trajectbegeleidingen gevoelig te verhogen, zodat tegen 2006 alle werkzoekenden er een beroep op zouden kunnen doen.

Ten slotte zegden de federale regering en de deelstaatregering toe het stelsel van de startbanen grondig te vereenvoudigen, met ingang van 1 januari 2004. Het zogenaamde cascadesysteem zou worden afgeschaft, zodat enkel nog jongeren tot en met 25 jaar in aanmerking kwamen voor een startbaanovereenkomst, waarvan de duur niet langer beperkt zou zijn tot een jaar maar tot de 26ste verjaardag zou kunnen lopen (kostprijs: 30 miljoen euro).⁵⁸

57. Artikel 80 regelt de schorsing uit de werkloosheidsverzekering van werklozen die abnormaal lang werkloos zijn "in vergelijking met gelijkaardige profielen".

58. In het cascadesysteem werd per subregio bepaald welke jongeren, afhankelijk van de verhouding tussen werkloosheidsgraad en arbeidsaanbod, in aanmerking kwamen. In Vlaanderen ging het om alle jongeren tot en met 30 jaar.

In een slotparagraaf onderstreepten alle partners van de Werkgelegenheidsconferentie "dat deze voorstellen en beslissingen slechts een eerste stap vormen om de structurele achterstand die ons land kent inzake het scheppen van jobs weg te werken". De sociale partners en de federale regering namen zich voor "om ook andere aspecten van de arbeidsmarkt te bestuderen en waar nodig te hervormen", onder meer het einde van de loopbaan en de harmonisering van het statuut van arbeiders en bedienden.

De maatregelen van de Werkgelegenheidsconferentie zouden de diverse overheden samen ongeveer 1 miljard euro kosten en goed zijn voor de creatie van 60.000 arbeidsplaatsen, waarvan 18.000 in de particuliere sector. Opvallend was dat van de invoering van een 'werkbonus' voor laagverdieners geen sprake meer was. Minister Vandenbroucke sprak van een "behoorlijk vernieuwend plan". De werkgevers en zelfstandigen waren tevreden en spraken van een "evenwichtig" akkoord. Het ACV noemde (11 oktober) het akkoord onvoldoende. Het ABVV zei op 14 oktober dat "stappen vooruit zijn gedaan, maar dat de resultaten nog onvoldoende zijn". De Waalse ABVV-vleugel ging op 20 oktober verder en zei dat de Werkgelegenheidsconferentie mislukt was. Op de vergadering werd kritiek geuit op de nationale vakbondsleiding, die zich te snel in een "Vlaamse logica" zou hebben ingeschakeld en niet eerst de militanten had geraadpleegd.

De meeste afspraken van de Werkgelegenheidsconferentie zouden worden opgenomen in de programmawet van 22 december 2003 (zie III.3). Over de hervorming van de werklozencontrole en de aanleunende begeleiding van werklozen zou in 2004 onderhandeld en een akkoord gesloten worden.

C. Het begrotings- en fiscaal beleid

De programmawet van 5 augustus 2003 – Nog vóór ze het vertrouwen van de Kamer had gekregen, stelde de regering op haar eerste vergadering (12 juli) een ontwerp van programmawet op met enkele dringende maatregelen die op het formatieberaad waren afgesproken. Nadat de Raad van State zijn advies had gegeven, keurde de ministerraad op 18 juli het wetsontwerp definitief goed. Het werd op 22 juli ingediend bij de Kamer, die het op 29 juli goedkeurde. De Senaat deed dat op 1 augustus.

De programmawet van 5 augustus 2003 (B.S. 7 augustus 2003, tweede editie) verhoogde de bijzondere accijns op ongelode benzine (vanaf 1 augustus) en op dieselolie (vanaf 1 januari 2004). De accijnsverhoging zou gespreid gebeuren door, tot en met het jaar 2007, bij elke daling van de prijs van de brandstof de helft van die prijsvermindering om te zetten in een accijnsverhoging, met een maximum van 28 euro per jaar (14 euro in 2003). De verhoging van de bijzondere accijns op diesel, die het gebruik van een wagen duurder maakte, werd deels gecompenseerd door de geleidelijke afschaffing, in de periode 2004-2007, van de accijnscompenserende belasting op dieselwagens, waardoor het bezit van een wagen

goedkoper zou worden.⁵⁹ Om dezelfde reden voorzag de wet in de halvering op 1 januari 2004 en de afschaffing per 1 januari 2006 van de retributie op de inschrijving van voertuigen.

De programmawet verhoogde met ingang van 4 augustus de energiebijdrage op ongelode benzine, diesel, huisbrandolie en elektriciteit. De energiebijdrage op aardgas, dat volgens de regering een milieuvriendelijker brandstof is, werd dan weer verlaagd.⁶⁰ Later besliste de regering de energiebijdrage op 'groene' huisbrandolie met een kwart te verminderen. Die maatregel werd opgenomen in de programmawet van 22 december 2003 (B.S. 31 december 2003).

Voorts gaf de programmawet de regering de mogelijkheid de belasting op effecten aan toonder te verdubbelen (tot 0,4%) en de taks op de inventariswaarde van Belgische beleggingsfondsen te verdrievoudigen (tot 0,018%). Van die bevoegdheidsdelegatie zou de regering geen gebruik maken. Ze kwam, na kritiek van de financiële instellingen, integendeel terug van de beslissing de taks op de inventariswaarde van Belgische beleggingsfondsen te verhogen. De programmawet van 22 december 2003 (B.S. 31 december 2003) bracht de taks terug op 0,06%, maar breidde, met ingang van 1 januari 2004, het toepassingsgebied uit tot buitenlandse beleggingsfondsen en zogenaamde tak-23-producten (levensverzekeringen die aan een beleggingsfonds zijn gekoppeld). Dezelfde programmawet trok, eveneens met ingang van 1 januari 2004, de belasting op effecten aan toonder verder op tot 0,6%. De maatregelen zouden ongeveer 150 miljoen euro per jaar opbrengen.

Om budgettaire redenen stelde de programmawet van 5 augustus 2003, ten slotte, de inwerkingtreding van de wet over de oprichting van een Dienst voor alimentatievorderingen (zie I.6) met een jaar uit, tot 1 september 2004. In de programmawet van 22 december 2003 zou er nogmaals een aanpassing gebeuren (zie verder).

De begroting van 2004 en de Federale Beleidsverklaring – Nog tijdens het formatiebeeraad, op 20 juni, had het Planbureau de zogenaamde economische begroting gepubliceerd, die de basis vormde voor de opmaak van de begroting van 2004. Het Planbureau verwachtte dat de economie in 2004 met 1,8% zou groeien, de werkgelegenheid met 16.500 plaatsen zou toenemen, de werkloosheidsgraad zou stijgen (van 8% in 2003 tot 8,2% in 2004) en de inflatie tot 1,1% zou vertragen.

Aan *Het Laatste Nieuws* (2 augustus) zei VLD-voorzitter De Gucht dat de regering supplementaire maatregelen zou moeten nemen indien de economie in 2004 met

59. Voor de transport- en taxisector stelde de regering de invoering, per 1 januari 2004, in het vooruitzicht van 'professionele diesel', waarvoor de accijnsverhoging niet zou gelden. Een beslissing daarover was eind 2003 nog niet genomen.

60. De Belgische Federatie van Brandstofhandelaars (Brafco) zei dat het niet bewezen was dat stookolie het milieu meer zou vervuilen dan aardgas. De federatie noemde de verhoging van de heffing discriminerend voor de 1,7 miljoen gezinnen die zich met huisbrandolie verwarmen. Met een fietstocht in en om Gent had een honderdtal brandstofhandelaars op 23 juli tegen de verhoogde energiebijdrage geprotesteerd.

minder dan 1,8% zou groeien. De Gucht sprak van niet nader omschreven "extra financiële inspanningen van de burgers", maar hij sloot uit dat de verlaging van de personenbelasting teruggedroefd zou worden. In een reactie noemde SP.A-voorzitter Stevaert het voorbarig uitspraken te doen over 2004. Hij zei ervan overtuigd te zijn dat er voldoende geld kon worden gevonden door een betere inning van de belastingen. De Gucht preciseerde dat hij "alleen maar eerlijk geantwoord had op een hypothetische vraag".

In het vooruitzicht van de vergadering van het Overlegcomité van 3 september, waarop onder meer de bijstelling van het stabiliteitsprogramma 2002-2007 zou worden besproken, ontmoette de Waalse minister-president, Jean-Claude Van Cauwenberghe (PS), op zijn initiatief, op 1 september zijn Vlaamse ambtgenoot Bart Somers (VLD) in Namen. Hoewel ze hun standpunt voor het Overlegcomité reserveerden, lieten ze tegenover de pers grote terughoudendheid blijken tegenover het verzoek van de federale regering aan de deelstaten hun schuld in 2004 met 340 miljoen euro extra te verminderen.

Op 3 september besliste het Overlegcomité zes werkgroepen op te richten over resp. de aanpassing van het stabiliteitsprogramma, de impact van het federale regeerakkoord op de financiën van de gemeenschappen en de gewesten, een regionale verdeling van de inspanningen voor de realisatie van de doelstellingen van het Kyoto-protocol (waarvoor Vlaanderen op de "omgekeerde solidariteit" van Wallonië rekende), de spoorinvesteringen, de gevolgen van de liberalisering van de elektriciteitsmarkt voor de gemeenten en enkele financiële geschilzaken tussen de federale regering en de deelstaatregeringen. Afsproken werd tegen de vergadering van het Overlegcomité van 18 september naar een alomvattend akkoord te streven.

Op 17 september schreef *De Financieel-Economische Tijd* dat de Waalse regering een deel van de opbrengst van de 'fiscale amnestie' opeiste als compensatie voor de successierechten die het gewest door de operatie zou mislopen. Een deel van het geld dat voor fiscale regularisatie in aanmerking kwam, was immers afkomstig uit erfenissen waarop geen successierechten waren betaald. De Waalse regering voerde aan dat de gewesten door de regularisatie geen successierechten meer zouden kunnen heffen op de gewitte sommen.

Omdat de werkzaamheden van de werkgroepen nog niet waren afgerond, werd de voor 18 september geplande vergadering van het Overlegcomité uitgesteld tot 22 september.

Informeel overleg tussen de federale regering en de gemeenschaps- en gewestregeringen resulteerde op 19 september in een politiek akkoord, dat het Overlegcomité op 22 september bekrachtigde.

De gewesten en gemeenschappen zegden toe in 2004 en 2005 hun schuld met telkens 163,3 miljoen euro extra te verminderen. Voor het begrotingsjaar 2004 zouden ze daar het geld voor gebruiken dat de federale regering ter beschikking stelde. Het ging om enerzijds 75 miljoen euro van de opbrengst van de fiscale regularisatie en anderzijds 88,3 miljoen euro van een aantal slepende dossiers: de terugbetaling (aan de Vlaamse overheid) van 39 miljoen euro ten onrechte toege-

kende overheidssteun door de textielgroep Beaulieu,⁶¹ een deel van de opbrengst van de verkoop van het Rijksadministratief Centrum in Brussel en achterstallige huur van enkele overheidsgebouwen.

Om de Vlaamse gemeenten te compenseren voor het verlies van de dividenden van de elektriciteitsintercommunales ingevolge de vrijmaking van de energiemarkt, beloofde de federale overheid een heffing in te voeren op de distributie van hoogspanning. Er was sprake van een som van 170 miljoen euro. Wallonië en Brussel zouden Elia, de verdeler van de hoogspanning in België, kunnen vrijstellen van de heffing, omdat de elektriciteitsmarkt in de twee gewesten nog niet volledig geliberaliseerd was.

Inzake de vermindering van de uitstoot van broeikasgassen ('Kyoto') legde het politiek akkoord een 'draaiboek' vast om tegen eind december tot een alomvattend akkoord te komen in de Nationale Klimaatcommissie.

Voor de spoorinvesteringen voor de periode 2004-2007 werd overeengekomen dat de gewesten 687 miljoen euro zouden prefinancieren, waardoor de NMBS enkele projecten vroeger zou kunnen laten beginnen dan in het investeringsplan was bepaald. De Vlaamse overheid zou 376 miljoen euro voorschieten voor de bouw van de Liefkenshoektunnel onder de Schelde en 41 miljoen euro voor de spoorinfrastructuur in de haven van Zeebrugge; de realisatie van een tweede spoorverbinding naar de haven van Antwerpen werd dan weer in de tijd achteruit geschoven. Wallonië zou 265 miljoen euro prefinancieren voor verscheidene projecten, onder meer de modernisering van de lijn Brussel-Luxemburg. Brussel zou 5 miljoen euro op tafel leggen voor een spoorproject in de haven. De NV Biac, de exploitant van de luchthaven van Zaventem, zou de verdere spoorontsluiting van de luchthaven prefinancieren (106 miljoen euro).

De Belgische Staat en het consortium van minderheidsaandeelhouders van Belgacom (SBC, Teledanmark en Singapore Telecommunication) ondertekenden op 2 oktober een overeenkomst over de beurgang van het telecombedrijf. Het consortium zou zijn participatie volledig verkopen. Belgacom zou een deel van de aandelen inkopen, de rest (ongeveer 40% van het totale aantal Belgacom-aandelen) zou op de beurs te koop worden aangeboden. De overeenkomst bepaalde ook dat Belgacom 1,4 miljard euro zou uittrekken om zijn pensioenfonds (waarde 3,6 miljard euro) in één keer vol te storten en het vervolgens over te dragen aan de Belgische Staat, die het zou gebruiken om, via het Zilverfonds, de overheidsschuld te verminderen. In ruil zou de overheid vanaf 1 januari 2004 de wettelijke pensioenverplichtingen van de statutaire personeelsleden van Belgacom overnemen.⁶² Mi-

61. De federale regering en de Vlaamse regering hadden lange tijd getwist over de vraag wie van beide recht had op het geld. De kwestie was ter sprake gekomen op de vergadering van het Overlegcomité van 29 november 2002, zie: M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 235-236.

62. Een en ander werd geregeld door de wet van 11 december 2003 houdende overname door de Belgische Staat van de wettelijke pensioenverplichtingen van de naamloze vennootschap van publiek recht Belgacom ten opzichte van haar statutair personeel (B.S. 15 december 2003).

nister van Begroting Vande Lanotte zei dat het op lange termijn om een neutrale operatie ging en dat de vermindering van de rentelasten ruimschoots de latere pensioenuitgaven zou compenseren. Hij zei van oordeel te zijn dat het Belgacom-geld bij de inkomsten van het begrotingsjaar 2003 mocht worden geteld, waardoor de rekening van dat jaar een licht overschot zou hebben.

Na de reguliere vergadering van de ministerraad begon op (vrijdag) 10 oktober het 'begrotingsconclaaft'. De regering kwam op 11 oktober vanaf 12.30 uur opnieuw bijeen. Op die vergadering stemde ze in met de conclusies van de Werkgelegenheidsconferentie, die de avond voordien haar werkzaamheden had beëindigd (zie III.2). Op (zondag) 12 oktober werd vanaf 15 uur opnieuw vergaderd. Pas om 10 uur in de ochtend van 13 oktober kon het 'conclaaft' worden afgerond. Het overleg had zolang geduurd omdat de SP.A de begrotingsdoelstelling voor 2004 wilde versoepelen en een tekort wilde aanvaarden. De drie andere regeringspartijen hielden vast aan het afgesproken financieringsevenwicht en stelden voor daartoe een deel van de Belgacom-middelen te gebruiken. Uiteindelijk stemden de Vlaamse socialisten ermee in de inkomsten van het Belgacom-pensioenfonds over twee begrotingsjaren te spreiden: 3,6 miljard euro zou op de begroting van 2003 worden aangerekend en 1,4 miljard euro op die van 2004. Minister Vande Lanotte zei dat hij zich om technische redenen lange tijd tegen de spreiding had gekant. Hij zei nogmaals te verwachten dat Eurostat, het statistisch bureau van de EU, ermee zou instemmen het fonds in mindering te brengen van het financieringstekort.

In de ontwerpbegroting van 2004 werden de inkomsten geraamd op 43,52 miljard euro, waarvan 850 miljoen euro van de 'eenmalige bevrijdende aangifte' (EBA), zoals de 'fiscale amnestie' werd genoemd. De uitgaven werden op 44,76 miljard euro geraamd. Het begrotingstekort kwam uit op 1,24 miljard euro of 0,4% van het BBP (tegenover een tekort van 0,99 miljard euro op de initiële en een overschot van 0,83 miljard euro op de aangepaste begroting van 2003). Het primair saldo (begrotingsresultaat zonder de rentelasten) bedroeg 4,2% van het BBP, tegenover 5,3% in 2003 en 5,4% in 2002. Door tijdens het formatieberaad de doelstelling te versoepelen (een evenwicht van de overheidsfinanciën in plaats van een overschot van 0,3%), de EBA en de meevaller van het Belgacom-pensioenfonds had de paarse coalitie haar beleidsruimte met ruim 3 miljard euro kunnen vergroten.

Het budget van de ziekteverzekering werd, zoals in het regeerakkoord was afgesproken, met 4,5% of 900 miljoen euro opgetrokken tot 16,26 miljard euro. Voor een verlaging van de sociale bedrijfslasten werd, zoals aangekondigd, 400 miljoen euro uitgetrokken. Justitie kreeg 6,7% (82 miljoen euro) extra, de politie 1,5% (20 miljoen euro). Ook De Post (20 miljoen euro) en de NMBS (200 miljoen) kregen extra geld. Landsverdediging moest 8 miljoen euro (0,3%) inleveren.

Het bedrag van de 'alternatieve financiering' voor de sociale zekerheid – deels uit de algemene middelen, deels de opbrengst van de op 1 januari 2003 ingegane verhoging van de accijns op tabak – liep op tot 6,44 miljard euro, ruim 1,5 miljard euro meer dan in 2003. Vande Lanotte zei in dat verband dat er moest worden

nagedacht over een structurele oplossing van de financiering van de sociale zekerheid.⁶³

Volgens de regering zouden de overheidsfinanciën in 2004 in evenwicht zijn en zou de overheidsschuld in het begin van het jaar onder de 100% zakken, wat van 1982 geleden was, en tegen het einde van het jaar 97,6% van het BBP bedragen.

In de Federale Beleidsverklaring die hij op 14 oktober in de Kamer voorlas, zei premier Verhofstadt dat België voor het derde opeenvolgende jaar een laagconjunctuur onderging, met een groei van minder dan 1%, en dat er in die drie jaar 70.000 werklozen waren bijgekomen. Voor de regering zag Verhofstadt maar één prioriteit: "Werk, werk en nog eens werk". Om die doelstelling te realiseren, zou de werkzaamheidsgraad moeten verhogen, zouden de lasten moeten vermindere en zou er meer scholing, opleiding en vorming moeten worden gegeven. De eerste minister ging uitvoerig in op de afspraken van de Werkgelegenheidsconferentie om 60.000 mensen meer aan het werk te helpen en engageerde zich ertoe tegen het einde van het jaar alle maatregelen te nemen om de afspraken tot uitvoering te brengen.

De premier zette de extra middelen voor justitie en politie in de verf en zei dat de regering ermee zou doorgaan een ethisch geïnspireerd buitenlands beleid te voeren. Hij herhaalde te willen streven naar een modelstaat, maar zei te beseffen dat dit slechts op lange termijn te realiseren is. "Maar wie zijn doel niet ambitieus stelt, brengt nooit iets in beweging en zal nooit iets veranderen", zei Verhofstadt. De Kamer gaf op 16 oktober het vertrouwen aan de regering. De premier was niet bij de stemming aanwezig omdat hij op dat ogenblik in Brussel een bijeenkomst bijwoonde van de staatshoofden en regeringsleiders van de EU. De oppositie maakte daar misbaar over.

In de daaropvolgende dagen werd bekend dat de regering op het 'begrotingsconclaf' beslist had de inkomsten van de bedrijfsvoorheffing te verhogen. Voor de berekening van de voorheffing werd het gemiddelde tarief van de (gemeentelijke) aanvullende personenbelasting opgetrokken van 6,7 naar 7%. Bovendien zou vanaf 1 januari 2004 bedrijfsvoorheffing worden ingehouden op uitkeringen wegens arbeidsongeschiktheid en vader- en moederschapsverlof, alsook op de tijdskredietpremies. De maatregelen waren goed voor een eenmalige opbrengst van 255 miljoen euro. Voorts kwam aan het licht dat de regering beslist had de uitkering van slachtoffers van arbeidsongevallen met een invaliditeitsgraad van 20% (in plaats van 16%) niet meer te indexeren (besparing 24 miljoen euro) en de gemeenten, OCMW's, provincies, gewesten en gemeenschappen te verplichten van-

63. Op 8 september was bekend geworden dat de RSZ voor 2004 een tekort verwachtte van 2 miljard euro. Naar aanleiding daarvan hadden de socialistische vakbond (ABVV) en PS-vice-premier Onkelinx (in *Le Soir* van 11 september) opnieuw een lans gebroken voor een algemene sociale bijdrage (ASB), die langs fiscale weg op alle inkomens, ook die van zelfstandigen en vennootschappen, zou worden geheven. De andere regeringspartijen hadden afwijzend gereageerd.

af 1 januari 2004 zelf (in plaats van de RVA) de tijdskredietpremies van hun werknemers te laten betalen (besparing 59 miljoen euro).

Die laatste maatregel, waartegen de deelstaten en de lokale besturen hadden geprotesteerd, kwam op 5 november ter sprake in het Overlegcomité. De federale regering gaf daar toe dat voor de invoering ervan het voorafgaande akkoord van de gewesten en de gemeenschappen nodig was. Een dergelijk akkoord kwam in het verslagjaar niet tot stand.

Op 28 november stelde de regering het stabiliteitsprogramma op dat ze elk jaar bij de Europese Commissie moet indienen. Volgens het programma verwachtte België voor 2003 een financieringsoverschot van 0,2% van het BBP, voor 2004, 2005 en 2006 een financieringsevenwicht en voor 2007 een overschot van 0,3%.

Op 4 december schreef *De Tijd* dat vertegenwoordigers van het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) en van Eurostat het niet eens waren geworden over de integratie van het Belgacom-pensioenfonds in de begrotingen van 2003 en 2004. België vroeg daarom het Comité voor Monetaire, Financiële en Betalingsbalansstatistieken (CMFB) te raadplegen, waarin vertegenwoordigers van de statistiekinstellingen en de centrale banken van de EU-lidstaten zitting hebben. Het CMFB brengt, met een gewone meerderheid, advies uit aan Eurostat. Op 24 december meldde dezelfde krant dat het CMFB bij staking van stemmen geen advies had kunnen geven. Er zou een nieuwe overlegronde worden gehouden, die enkele weken of maanden kon duren.

Omdat het niet zeker was of Eurostat ermee zou instemmen het Belgacom-geld over twee begrotingsjaren te spreiden, had de regering in de programmawet van 22 december 2003 de mogelijkheid ingebouwd vanaf 1 november al een deel van de dotatie aan De Post en de NMBS van het volgende begrotingsjaar (in casu 2004) vast te leggen en te ordonnanceren (in casu in 2003). Op 30 december meldde CD&V-voorzitter Yves Leterme dat hij op de website van de Kamer had vastgesteld dat de regering een wetsontwerp had ingediend om de uitgavenbegroting van 2003 op de valreep aan te passen. Volgens de toelichting was gebleken dat Eurostat "de splitsing van de Belgacom-operatie uitsluit en dat bijgevolg die 5.000 miljoen euro als ontvangst in 2003 moet worden geboekt". Voor de begroting van 2003 was dat een meevaller van 1,4 miljard euro, voor de begroting van 2004 een even grote tegenvaller. Om die laatste gedeeltelijk op te vangen werd, conform de programmawet, 1 miljard euro van de NMBS-dotatie voor 2004 al aangerekend op de begroting van 2003. Voor de begroting van 2003 bleef aldus een meevaller van 400 miljoen over.

Op 18 december werden de federale regering en de gewestregeringen het eens over de overname, op 29 december, door de drie regionale huisvestingsmaatschappijen van hun deel van de schulden van het Alesh bij de banken. Het Alesh (Amortisatiefonds van de Leningen voor de Sociale Huisvesting) was in 1987 opgericht om voor rekening van de federale overheid en de gewesten de schulden te beheren uit de periode vóór de regionalisering van het huisvestingsbeleid (1980). Het had op 1 januari 1990 de schulden overgenomen die de Nationale Maat-

schappij voor de Huisvesting en de Nationale Landmaatschappij bij de banken hadden. Volgens het akkoord van 18 december namen de drie gewestelijke huisvestingsmaatschappijen samen 4,350 miljard euro van de Alesh-schulden over. In ruil vervielen hun jaarlijkse aflossingen aan het Alesh, behalve voor de Waalse huisvestingsmaatschappij die een deel van haar schuld (850 miljoen euro) pas later zou overnemen. Door de Alesh-operatie daalde de rijksschuld met 3,5 miljard euro of 1,3% van het BBP.

Zilverfonds – Bij koninklijk besluit van 23 oktober 2003 werd de opbrengst van de verkoop van Credibe, waartoe de regering-Verhofstadt I had besloten (zie I.2), aan het Zilverfonds toegewezen. Het ging om een som van bijna 2,646 miljard euro. Bij koninklijk besluit van 22 december 2003 werd de 5 miljard euro die Belgacom voor de overname van de wettelijke pensioenverplichtingen had gestort, toegewezen aan het Zilverfonds, waarvan 3,6 miljard euro voor 2003 en 1,4 miljard euro voor 2004. Een ander besluit van 22 december 2003 wees de winst (290,021 miljoen euro) die Belgacom aan de Belgische Staat had gestort, eveneens aan het Zilverfonds toe.

De programmawet van 22 december 2003 – De maatregelen die de uitvoering van de begroting van 2004, inclusief de besluiten van de Werkgelegenheidsconferentie, mogelijk moesten maken, werden, zoals gebruikelijk, opgenomen in een ontwerp van programmawet. Bij de opmaak daarvan rees een conflict over de dienstencheques tussen minister van Werk Vandenbroucke, die de steun had van zijn partij (SP.A) en de liberalen, en minister van Justitie Onkelinx, zijn voorganger op dat departement, die door haar partij (PS) en de vakbonden, inzonderheid de Waalse FGVB, werd gesteund.

Op de Werkgelegenheidsconferentie (zie III.2) was afgesproken dat vanaf 1 januari 2004 de federale regering het dienstenchequestelsel, dat tot dan toe door de gewesten werd meegefinancierd en dat enkel in Vlaanderen een succes was, volledig zelf zou financieren. Met dienstencheques kunnen gezinnen op een goedkope manier een beroep doen op huishoudhulp. Minister Vandenbroucke wenste ook de particuliere sector (uitzendkantoren) in het stelsel betrekken, zoals dat in het 'Vlaamse' systeem het geval was, en stond ook tijdelijke en deeltijdse contracten toe. De PS verzette zich daartegen. De partij verdedigde het 'Waalse' systeem, waarin enkel overheidsbedrijven in aanmerking kwamen, en wilde enkel met contracten van onbepaalde duur werken.

Na een nacht vergaderen, keurde de regering in de ochtend van 20 november het ontwerp van programmawet goed. Over de dienstencheques was een vergelijk gevonden, dat later op de dag door kabinetsmedewerkers in een wettekst zou worden gegoten. Omdat daarbij "interpretatieverschillen" rezen, stuurden de technici de zaak terug naar de regering. Na nog eens bijna een hele dag vergaderen, met hoog oplopende spanningen tussen Vandenbroucke en Onkelinx, kwam de ministerraad op 21 november niet verder dan de afspraak dat het kernkabinet op zondagavond 23 november zou bijeenkomen om de knoop te ontwarren. Naar op 23 november werd meegedeeld, waren kabinetsmedewerkers tijdens het weekeinde in die mate opgeschoten, dat een bijeenkomst van het kernkabinet niet

nodig was en dat de besluitvorming per e-mail kon gebeuren. Dat bericht bleek echter voorbarig te zijn. Op 24 november diende de regering het ontwerp van programmawet bij de Kamer in, zonder het hoofdstuk over de dienstencheques. Vandembroucke en Onkelinx werkten de hele dag afzonderlijk aan teksten die ze aan premier Verhofstadt bezorgden, die als 'go between' tussen beiden fungeerde. De regering gaf toe dat de zaak "zeer vervelende proporties" begon aan te nemen.

In de nacht van 25 op 26 november vond de regering dan toch een 'Belgisch compromis'. De federale overheid zou de dienstenondernemingen erkennen. Zowel overheidsinstellingen als de non-profitsector en de particuliere sector kregen toegang tot het systeem. De federale regering zou het basisstatuut van de werknemers vaststellen, onder meer de minimale duur van tijdelijke overeenkomsten en de minimale wekelijkse arbeidsduur. Werknemers die een aanvullende uitkering krijgen, zouden na zes maanden een contract van onbepaalde duur krijgen, de andere werknemers na drie maanden. De gewesten en gemeenschappen zouden, via een samenwerkingsakkoord, de contractvoorwaarden kunnen wijzigen en, bijvoorbeeld, het soepele statuut dat tijdens de eerste maanden van kracht is, verstrengen en zo impliciet de uitzendsector uitsluiten. Een dienstencheque bleef 6,2 euro kosten (inclusief de forfaitaire fiscale aftrek: 4,34 euro). De federale overheid legt per cheque 13,27 euro bij. De werknemer verdient ten minste 8,2 euro. Vanaf maart 2004 zouden geen werklozen meer tot het (vergelijkbare) PWA-stelsel worden toegelaten. PWA-werknemers zouden zoveel mogelijk moeten overschakelen naar een zogenaamde dienstenbaan.

De programmawet van 22 december 2003 werd bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 31 december 2003. Het gros van de 510 artikelen had betrekking op maatregelen die uitvoering gaven aan de besluiten van de Werkgelegenheidsconferentie, meer bepaald de vereenvoudiging van het startbanenstelsel, de diverse vormen van vermindering van de socialezekerheidsbijdrage en het vernieuwde dienstenchequestelsel. Wat de lastenverlaging voor nacht- en ploegenpremies betreft, bepaalde de wet dat de werkgevers op de ploegen- en nachtpremies maar 0,5% (2004) resp. 1% (vanaf 2005) van de gebruikelijke bedrijfsvoorheffing dienden in te houden en aan de overheid door te storten. Omdat nog overleg nodig was met de Europese Commissie, zou de regering later bepalen wanneer de maatregel van kracht werd.

De programmawet bevatte ook een nieuwe regeling voor de milieufiscaliteit (zie hierna), maakte het mogelijk de NMBS op te splitsen in een exploitatie- en een infrastructuurbeheersbedrijf en wijzigde, naar aanleiding van het proces-Cools (zie IV.8) de wrakingsprocedure in assisenzaken (zie IV.4).

Milieufiscaliteit – Op 12 juni, nog tijdens het formatieberaad, schreef *De Financieel-Economische Tijd* op de jaarvergadering van de Spadel-groep te hebben vernomen dat de voor 1 juli geplande invoering van de ecotaks/ecobonusregeling (zie I.2) zou worden uitgesteld tot 1 januari 2004. In regeringskringen werd bevestigd dat er problemen waren met de controle van de verpakkingen die voor de regeling in aanmerking kwamen, mede als gevolg van de laattijdige publicatie van het uitvoeringsbesluit bij de wet van 30 december 2002.

In de tweede uitgave van het *Belgisch Staatsblad* van 24 juni stond een 'bericht' waarin ontslagnemend minister van Financiën Reynders meedeelde, dat de inwerkingtreding van de artikelen van de wet van 30 december 2002 die betrekking hadden op de drankverpakkingen, werd uitgesteld tot 1 januari 2004. Volgens Reynders was het uitstel bedoeld om de producenten meer tijd te geven vrijstelling van de heffing aan te vragen. Tegelijk werd op het formatieberaad afgesproken te onderzoeken of het stelsel vereenvoudigd kon worden. Door de ontbinding van het parlement was er volgens Reynders geen andere mogelijkheid dan de wet met een 'bericht' te wijzigen. De ontslagnemende Agalev-minister van Leefmilieu, Jef Tavernier, noemde de handelwijze "onwettig" en diende bij de Raad van State een verzoek in het 'bericht' te schorsen. Op 2 juli verwierp de Raad van State het schorsingsverzoek.

Het uitstel werd 'geregulariseerd' door de programmawet van 5 augustus 2003 (B.S. 7 augustus 2003), waarin de inwerkingtreding van een aantal artikelen van de wet van 30 december 2002 werd uitgesteld tot 1 januari 2004.

In de Kamercommissie voor Volksgezondheid bevestigde minister van Volksgezondheid Demotte op 21 oktober, op vraag van Yves Leterme (CD&V), dat de invoering van de ecotaks/ecobonus-regeling waarschijnlijk opnieuw zou worden uitgesteld omdat de verpakkingindustrie nog altijd niet kon verzekeren dat milieuvriendelijke gerecyclede verpakkingen aan de gezondheidsnormen beantwoordden.

Op 21 november kondigde premier Verhofstadt na het wekelijkse kabinetsberaad onverwacht aan dat het stelsel "definitief" zou worden aangepast en er einde was gekomen aan "de tien jaar durende lijdensweg van de ecotakswetgeving". Aan het principe dat drank in hergebruikbare verpakking goedkoper en die in wegwerpverpakking duurder zou worden, werd niet getornd. De BTW-verlaging (van 21 naar 6%) voor drank waarin de wet van 30 december 2002 voorzag, werd behouden. De accijns voor water werd, ongeacht de verpakking, geschrapt, die voor limonade werd verlaagd van 7 naar 5 eurocent. De accijnsverlaging voor alcoholische drank waarin de wet van 2002 voorzag, werd dan weer ongedaan gemaakt. Op drank in wegwerpverpakking zou een heffing van bijna 10 (in plaats van ruim 11) eurocent worden geheven. De vrijstelling daarvan voor gerecyclede verpakkingen zou later worden geregeld, wanneer er duidelijkheid zou zijn over de gezondheidsrisico's en indien de Europese Commissie haar toestemming zou geven. De nieuwe regels werden opgenomen in de programmawet van 22 december 2002 en zouden op 1 april 2004 van kracht worden.

D. De eenmalige bevrijdende aangifte

Van de eenmalige bevrijdende aangifte (EBA), zoals de 'fiscale amnestie' officieel werd genoemd, hadden de liberale en socialistische onderhandelaars in het regeerakkoord enkel het principe opgenomen.

Voor het ontwerp van programmawet dat de regering op 12 juli een eerste keer besprak, had minister van Financiën Reynders, in overleg met premier Verhofstadt,

hoofdstuk klaargemaakt met een gedetailleerde EBA-regeling. De socialistische ministers weigerden het hoofdstuk in het wetsontwerp te laten opnemen. Ze vonden de boetetarieven van 3%, 4,5% en 6% die Reynders voorstelde, te laag. Er werd afgesproken de kwestie te regelen bij de opmaak van de begroting voor 2004.

In een interview met *De Standaard* (6 augustus) zei Reynders dat hij een laag tarief wilde toepassen wanneer het gerepatrieerde geld in een Belgische vennootschap zou worden geïnvesteerd, een tussentarief wanneer het geld zou worden belegd in staatsobligaties en een hoog tarief wanneer er geen voorwaarden zouden gelden. Hij zei dat de EBA 400 tot 600 miljoen euro kon opbrengen.

In de regeringswerkgroep die op 5 september een eerste keer bijeenkwam, stelde Reynders voor drie heffingstarieven toe te passen: 3% bij een herbelegging in durfkapitaal of een investering in een KMO gedurende drie jaar; 6% bij een herbelegging in vastrentende schuldvorderingen (obligaties, sicav's, ...); 9% in de andere gevallen. De PS noemde het voorstel een "basis voor onderhandelingen", maar zei dat de maatregel enkel kon gelden voor 'grijs' geld (waarop personen- en vennootschapsbelasting was betaald, maar de roerende voorheffing ontdoken werd) en niet voor 'zwart' geld (waarop in België nooit belasting was betaald). De SP.A zei dat de EBA enkel kon gelden voor kapitaal dat al enkele jaren in het buitenland was ondergebracht.

Op 12 september besliste het kernkabinet dat er twee tarieven zouden komen: een basistarief van 9% op het gerepatrieerde kapitaal en een verlaagd tarief van 6% wanneer dat kapitaal gedurende drie jaar op een of andere manier in de Belgische economie zou worden geïnvesteerd (risicodragende kapitaalfondsen, starters- en participatiefondsen, sociale economie, renovatie of bouw van vastgoed). Om de betrouwbaarheid te garanderen, zouden de banken moeten nagaan of het geld in aanmerking kwam voor regularisatie en bijgevolg niet van criminele oorsprong was. Volgens de regering was het niet mogelijk een onderscheid te maken tussen zwart en grijs geld. Vice-premier Onkelinx maakte daar voorbehoud bij en zei dat het voor de belastingdiensten mogelijk zou moeten zijn in te grijpen indien zou blijken dat het gerepatrieerde kapitaal zwart van oorsprong was. De PS stond met standpunt echter alleen.

De Vereniging van Banken en Bankiers van het Groothertogdom Luxemburg (ABBL) kondigde op 17 september aan, dat ze de verplichte repatriëring van spaargeld en de koppeling van het verlaagde tarief aan de verplichting in België te investeren, zou aanvechten bij de Europese Commissie wegens strijdigheid met de EU-richtlijn over het vrij verkeer van kapitaal.

Op 28 september deelde minister Reynders mee dat de regering beslist had dat investeringen in het buitenland eveneens voor het verlaagde tarief van 6% in aanmerking zouden komen. Volgens Reynders hield de beslissing geen verband met de politiek van de Luxemburgse bankiers.

Op 30 september keurde de ministerraad het voorontwerp van EBA-wet goed en verzocht de Raad van State om advies.

De ABBL herhaalde op 6 oktober dat ze bij de Europese Commissie een klacht indienen tegen de verplichting in het buitenland belegd geld via een in België

gevestigde bank te repatriëren. Volgens de Luxemburgse bankiers was dat een "flagrante schending" van het principe van het vrije kapitaalverkeer.

De Raad van State bracht op 9 oktober een kritisch advies uit over het voorontwerp van EBA-wet. Volgens de Raad kon, zonder objectief criterium, de beperking van de maatregel tot in het buitenland geparkeerd geld strijdig zijn met het grondwettelijke gelijkheidsbeginsel. Ook de beperking tot geld dat op een rekening staat, leek volgens de Raad van State strijdig met het gelijkheidsbeginsel. Volgens het advies kon "het bewaren van niet-aangegeven waarden in een safe bezwaarlijk afkeurenswaardiger zijn dan het in bewaring geven bij een buitenlandse bank". Voorts merkte de Raad van State op, dat voor de aspecten van de EBA die betrekking hebben op de successie- en registratierechten, de gewesten bevoegd zijn. De bepalingen dienaangaande zouden uit het voorontwerp moeten worden geschrapt. Bovendien zou over dat onderdeel van de EBA een samenwerkingsakkoord moeten worden gesloten tussen de federale overheid en de gewesten.

Op 17 oktober paste de ministerraad het EBA-wetsontwerp aan. Om tegemoet te komen aan de bezwaren van de Raad van State werd de verwijzing naar de fiscale bevoegdheid van de gewesten voor de successie- en registratierechten geschrapt. Minister Reynders zei de kwestie in een samenwerkingsakkoord te zullen regelen. Voorts besliste de regering de EBA uit te breiden tot geld op een buitenlandse rekening dat niet naar België wordt gerepatriëerd. In dat geval zou het gewone tarief van 9% van toepassing zijn en zou de federale overheidsdienst Financiën ingelicht moeten worden, zodat de anonimiteitsregel niet van toepassing zou zijn. Over een uitbreiding van de EBA tot zwart of grijs vermogen dat niet op een rekening staat maar, bijvoorbeeld, in de vorm van aandelen of obligaties bewaard wordt in een safe in het buitenland, waar de liberalen voorstander van waren, liet de regering de beslissing over aan het parlement.

Op 5 november stemden de ministers-presidenten van de gewestregeringen er in het Overlegcomité mee in een decreet (Vlaanderen en Wallonië) resp. een ordonnantie (Brussel) uit te vaardigen om de aspecten van de EBA te regelen die betrekking hadden op hun fiscale bevoegdheid (successie- en registratierechten). Jos Stassen, de fractieleider van Agalev in het Vlaams Parlement, zei op 7 november (in *De Tijd*), dat zijn partij in geen geval een ontwerpdecreet zou goedkeuren dat 'fiscale amnestie' verleende voor ontdoken registratie- en successierechten. De groenen waren resoluut tegen de EBA gekant en zonder hun stemmen was er in het Vlaams Parlement geen regeringsmeerderheid voor een 'EBA-decreet'. De federale regering zag daar geen onoverkomelijk probleem in en zei dat de EBA zoals gepland op 1 januari zou ingaan. De VLD zei dat een dergelijk decreet ook nog na de regionale verkiezingen van 13 juni 2004 kon worden uitgevaardigd, aangezien de fiscale regularisatie het hele jaar mogelijk zou zijn.

Op 12 november begon in de Kamercommissie voor Financiën de bespreking van het EBA-wetsontwerp. Tegelijk werd binnen de meerderheid druk en discreet overlegd over een uitbreiding van de maatregel.

Op 19 november diende de Luxemburgse bankiersvereniging bij de EU-Commissie een klacht tegen de EBA-regeling in. Dezelfde dag kreeg de Kamercommissie voor Financiën een rapport waarin de Nationale Bank op enkele knelpunten wees die de EBA-operatie konden bemoeilijken. De NBB schatte het in het buitenland geparkeerde vermogen waarop de regularisatie van toepassing kon zijn, op 82 miljard euro. Om aan een opbrengst van 850 miljoen euro te komen, zou 13,8% daarvan gerepatriëerd moeten worden. De NBB leek te betwijfelen of dat cijfer gehaald kon worden. De economische activiteit zou door de EBA hoe dan ook met "amper 0,05%" toenemen, zei de Nationale Bank.

Op 29 november werden liberalen en socialisten het eens over een aanpassing van het EBA-wetsontwerp. De regeling, die aanvankelijk slechts gold voor geld dat op een rekening staat, werd uitgebreid tot effecten aan toonder (aandelen, obligaties, kasbons...), ongeacht of ze in het buitenland of in België, en in een safe of 'onder de matras' worden bewaard. Voor de regularisatie ervan zou het 'gewone' tarief van 9% gelden en zou de eigenaar moeten bewijzen dat hij de effecten vóór 1 juni 2003 in zijn bezit had. Door de verruiming van het toepassingsgebied zou volgens minister Reynders 160 miljard euro in plaats van 82 miljard euro voor regularisatie in aanmerking komen. In ruil voor deze tegemoetkoming aan de liberalen, verkregen de socialisten dat een bijkomende heffing van 6% werd opgelegd aan wie van de EBA gebruikmaakt, maar zich niet aan de voorwaarden houdt door, bijvoorbeeld, de geregulariseerde som niet gedurende drie jaar in de Belgische economie te investeren. Eigenaars van grijs of zwart geld die voor de EBA-regeling in aanmerking komen maar daar geen gebruik van maken, zouden, wanneer zij na 2004 'betrapt' worden, als sanctie een belastingverhoging van 100% moeten betalen. Ten slotte werd overeengekomen dat vanaf 2007 of 2008 geen nieuwe effecten aan toonder mogen worden uitgegeven. Precieze afspraken daarover zouden in september 2004, bij de opmaak van de begroting van 2005, worden gemaakt.

Nog op 29 november amendeerden de meerderheidsfracties in de Kamer het wetsontwerp. De commissie voor Financiën keurde het op 2 december goed.

Aan het begin van de plenaire bespreking van het wetsontwerp in de Kamer (11 december), verzamelde de oppositie voldoende stemmen (een derde) om de Kamervoorzitter te verplichten de Raad van State advies te vragen over enkele artikelen van het ontwerp en haar amendementen daarop. Daardoor werden de bespreking en de stemming een week uitgesteld.

Op 17 december bracht de Raad van State opnieuw een kritisch advies uit. Volgens de Raad was het wetsontwerp nog altijd strijdig met het gelijkheidsbeginsel en het Europees recht. De staatsraden struikelden erover, dat de wet van kracht kon worden vooraleer of zelfs zonder dat de drie gewesten een decreet resp. ordonnantie hadden uitgevaardigd over de EBA-aspecten die in hun bevoegdheid vielen. Dat effecten aan toonder niet onder het verlaagde tarief van 6% vielen, was volgens het advies in strijd met het grondwettelijke gelijkheidsbeginsel. Ten slotte had de Raad van State problemen met de bepaling dat wie zijn geregulariseerde geld in het buitenland laat staan, zijn anonimiteit bij de fiscus zou verlie-

zen, "terwijl in het ontwerp nochtans wordt benadrukt dat die anonimiteit onontbeerlijk is voor het welslagen van de operatie". De verantwoording van die bepaling was volgens de Raad mogelijk strijdig met het Europees recht.

Om verdere verdragingsmanoeuvres van de oppositie te voorkomen, beslisten de meerderheidspartijen het wetsontwerp niet meer aan te passen. De Kamer keurde het ontwerp op 18 december goed. Tegelijk werd een wetsontwerp aangenomen dat de zogenaamde witwaswet van 11 januari 1993 aanpaste aan een EU-richtlijn van 2001 en gevoelig verstrendde. Door de wetwijziging werden, naast de financiële instellingen, ook de advocaten, verzekeringsmakelaars en diamanthandelaars verplicht verdachte transacties te melden aan de Cel voor Financiële Informatieverwerking (CFI). Aankopen van meer dan 15.000 euro mogen niet langer met cash geld worden betaald. Dat verbod geldt niet voor de aankoop van effecten en voor een verkoop tussen particulieren. Financiële instellingen die vermoeden dat geld afkomstig is van georganiseerde fiscale fraude, zijn verplicht dat te melden aan de CFI. Ook 'EBA-geld' valt onder die laatste bepaling.

De Senaat nam al op 19 december de beide wetsontwerpen aan. Op 31 december keurde de regering het besluit goed dat bepaalt onder welke voorwaarden het verlaagde tarief van 6% van toepassing is. De EBA-wet en het uitvoeringsbesluit zouden op 6 januari in 2004 in het *Belgisch Staatsblad* worden bekendgemaakt. De regularisatieperiode kon daardoor niet op 1 januari beginnen, zoals eerder was gezegd. De regering tilde daar niet zwaar aan, omdat de regularisatietermijn tot 31 december 2004 liep.

CD&V-voorzitter Leterme had op 21 december, in het VRT-programma *De zevende dag*, bevestigd dat zijn partij de EBA-wet zou aanvechten voor het Arbitragehof en een "eenmalige gunstmaatregel" eiste voor de "correcte" belastingbetalers. Waarnemers zeiden dat de rechtsonzekerheid die door het vernietigingsberoep bij het Arbitragehof zou worden geschapen, het welslagen van de regularisatiemaatregel in het gedrang kon brengen.

E. De intrekking en vervanging van de genocidewet

Op haar eerste vergadering (12 juli) besliste de regering de zogenaamde genocidewet van 16 juni 1993, waarover er in het voorjaar en tijdens het formatieberaad heel wat te doen was geweest (zie I.5 en II.5), in te trekken en in het Strafwetboek en het Wetboek voor Strafvordering nieuwe bepalingen op te nemen over de bestraffing van genocide en misdaden tegen de menselijkheid, die gelijk zouden lopen met wat in de buurlanden bestond en die misbruik onmogelijk zouden maken. De Raad van State werd verzocht spoedadvies uit te brengen over het regeringsontwerp, zodat het parlement dat nog vóór het zomerreces zou kunnen goedkeuren.

Het Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO) reageerde verheugd over de regeringsbeslissing, waarvan het een verbetering van het imago van België in het buitenland verwachtte. Washington zei de intentie van de regering te appreciëren.

De regering keurde het wetsontwerp op 21 juli via een schriftelijke procedure goed en diende het meteen bij de Kamer in. De Kamer keurde het op 29 juli goed, de Senaat op 1 augustus.

De wet van 5 augustus 2003 betreffende ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht (*B.S.* 7 augustus 2003) hief, met ingang van 7 augustus, de genocidewet van 16 juni 1993 op en voegde in boek II van het Strafwetboek een titel Ibis 'Ernstige schendingen van het internationaal humanitair recht' in. Daarin werden de straffen bepaald voor misdaden van genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden. De wet bracht voorts nieuwe bepalingen aan in de wet van 17 april 1878 (voorafgaande titel van het Wetboek van Strafvordering), het Wetboek van Strafvordering en het Gerechtelijk Wetboek.

In de nieuwe regeling is vervolging voor schending van het internationaal humanitair recht niet mogelijk tegen buitenlandse staatshoofden, regeringsleiders en ministers van Buitenlandse Zaken tijdens hun ambtsperiode, tegen alle andere personen van wie de immuniteit door het internationaal recht is erkend en tegen personen die op grond van een verdrag gehele of gedeeltelijke immuniteit genieten. Slachtoffers kunnen maar een klacht indienen indien zij op het ogenblik van de feiten Belg waren of ten minste drie jaar in België verbleven. Burgerlijke partijstelling is niet mogelijk. De federaal procureur oordeelt of de klacht ontvankelijk en gegrond is; hij gaat onder meer na of de zaak niet aanhangig moet worden gemaakt bij een internationaal rechtscollege of bij een rechtscollege van de staat waar de feiten gepleegd werden of waarvan de verdachte een onderdaan is. Tegen zijn beslissing is geen beroep mogelijk. Indien de verdachte Belg is of zijn hoofdverblijfplaats in België heeft, is een klacht met burgerlijke partijstelling mogelijk en moet een onderzoeksrechter worden aangesteld.

De wet bevatte ook een overgangsregeling. Als gevolg daarvan bleven maar drie hangende zaken behouden. Het ging om zaken met ten minste één Belgische klager of ten minste één in België gevangen gehouden verdachte, die betrekking hadden op feiten die gepleegd waren in Guatemala, Rwanda en Tsjaad. Elf zaken waarvoor nog geen onderzoeksrechter was aangesteld, werden geseponeerd. De federaal procureur stuurde 29 andere zaken naar het Hof van Cassatie met het oog op onttrekking aan de Belgische rechtsgang indien niet aan de criteria van de nieuwe wet was voldaan. Zo verklaarde het Hof van Cassatie op 24 september het Belgische gerecht definitief onbevoegd voor de klachten tegen generaal Yaron, premier Sharon, oud-president Bush sr. en minister van Buitenlandse Zaken Powell. Inzake de boven genoemde klacht tegen generaal Franks (zie II.5) verklaarde de kamer van inbeschuldigingstelling van Brussel zich op 23 september onbevoegd. Het cassatieberoep dat tegen het vonnis werd ingediend, zou op 14 januari 2004 door het Hof van Cassatie worden verworpen.

F. De nachtvluchten op Zaventem

Om de federale regering in staat te stellen de dag- en nachtvluchten van en naar Zaventem beter te spreiden, zoals het hof van beroep van Brussel had opgelegd

en tijdens het formatieberaad was afgesproken (zie II.5), legde de Vlaamse minister van Leefmilieu, Ludo Sannen (Agalev), op 18 juli aan de Vlaamse regering een ontwerpbesluit ter goedkeuring voor dat geluidsnormen vastlegde op basis van concentrische zones rond de luchthaven. Ze zouden in de plaats komen van de bestaande normen die, uitgetekend op een kaart, de vorm aannamen van een 'koning met lange oren'. Sannen stelde ook voor het aantal nachtvluchten te bevroeden op 25.000 per jaar (68 per nacht). De Vlaamse regering keurde het ontwerpbesluit echter niet goed. De andere regeringspartijen zeiden de bekommernissen van Sannen te delen, maar de federale regering niet voor voldongen feiten te willen stellen en eerst met haar te willen overleggen.

Conform de beslissing die tijdens het formatieberaad was genomen, werden van 22 juli af enkele (gemiddeld 2,7) van de lawaaierigste nachtvluchten van de noordnaar de ooststrand verlegd. In de nieuwe regeling kreeg de ooststrand per nacht gemiddeld 10,4 vluchten (over één traject) te verwerken, de noordrand 8,4 vluchten (gespreid over drie trajecten) en het Brusselse gewest 3,2 vluchten.

Op 25 juli werd een werkgroep (Brunorr: Brussels Airport Noise Reduction and Redistribution) opgericht die de opdracht kreeg een plan op te stellen voor een evenwichtige spreiding van de dag- en nachtvluchten op Zaventem.

Daedalus, de actiegroep uit de noordrand die de 47 bewoners steunde die het concentratiemodel bij de rechter hadden aangevochten, zei op 11 augustus de regering een maand langer de tijd te geven om een spreidingsplan op te stellen. Indien er op 11 september geen spreidingsplan zou zijn, zouden de 47 bewoners de naleving van het arrest van het hof van beroep van 10 juni met een dwangsom laten afdwingen. Daedalus verwees voor het uitstel naar de "goede bedoelingen" van minister van Mobiliteit Anciaux "om alle omwonenden van de luchthaven gelijk te behandelen". Anciaux sprak van een "positief signaal", beloofde dat er in september een 'stappenplan' klaar zou zijn en zei te zullen onderzoeken of het cassatieberoep tegen het arrest kon worden ingetrokken, zoals Daedalus had gevraagd. Het stappenplan zou uit drie fasen bestaan. Op korte termijn zouden er lichte aanpassingen komen, met de bestaande infrastructuur en vliegprocedures. Op middellange termijn zouden er nieuwe vliegroutes in gebruik worden genomen. Op langere termijn (na 2005) zou er een algemene herziening van de vliegprocedures komen. De realisatie van de derde fase zou zware investeringen vergen voor de aanleg van nieuwe taxibanen, de verlenging van een startbaan en de aankoop van betere apparatuur.

Omdat er op 11 september niet was voldaan aan het bevel tot spreiding van de vluchten van op de luchthaven van Zaventem, dienden de 47 bewoners van de noordrand op 11 september bij het hof van beroep van Brussel een verzoekschrift in om de Belgische Staat, luchthavenexploitant Biac en Belgocontrol een dwangsom op te leggen.

Op 13 september, in een interview met *De Standaard* en een toespraak bij de opening van de Internationale Jaarbeurs van Gent, maakte premier Verhofstadt gewag van de bouw van een tweede 'nationale' luchthaven. In *De Standaard* had Verhofstadt het over de voorbereiding door Biac van de bouw van een tweede luchthaven, in Gent over een tweede exploitatiezetel van Biac, als onderdeel van

grotere investeringen in infrastructuur om van België het logistieke hart en dienstencentrum van Europa te maken. Op het 'proefballonnetje' kwamen overwegend negatieve reacties. Biac-voorzitter Pierre Klees noemde de bouw van een tweede luchthaven onzinnig omdat de capaciteit van Zaventem maar voor de helft gebruikt werd.

Op 26 september werd de Brunorr-werkgroep het eens over een stappenplan. Het kreeg op 30 september de goedkeuring van Eurocontrol en werd nog dezelfde dag aan de pers voorgesteld. Minister Anciaux zei dat het plan, op grond van objectieve criteria, een maximale spreiding realiseerde, maar dat het wegens technisch-operationele beperkingen en uit veiligheidsoverwegingen niet mogelijk was de geluidshinder helemaal gelijkmatig te spreiden over de zes betrokken zones (telkens één aan de beide uiteinden van de drie start- en landingsbanen).

De spreiding zou worden gerealiseerd door vanaf oktober de drie start- en landingsbanen meer gedifferentieerd te gebruiken. Uit een twintigtal mogelijke scenario's had de werkgroep het scenario A13 gekozen. In een tweede fase zouden op 22 januari 2004 enkele nieuwe oostelijke en op 18 maart 2004 enkele nieuwe westelijke routes in gebruik worden genomen; de noordelijke en zuidelijke vliegroutes zouden ongewijzigd behouden blijven. Op langere termijn zou de flexibiliteit van het banengebruik worden verhoogd door investeringen. Meer bepaald zouden de aanleg van een bijkomende taxibaan naar baan 25L, de verlenging van baan 25L/07R en de installatie van een elektronisch landingsstelsel op de banen 07L en 07R worden onderzocht.

Volgens Anciaux zou de zwaarst getroffen zone, Diegem-Haren, nog maar 31 in plaats van 48% van de lawaaihinder ondervinden. Zaventem, dat tot dusver nauwelijks hinder had, zou 2% van het lawaai te verwerken krijgen. Ook de zone Sterrebeek-Wezembeek-Oppem zou iets meer lawaai ondervinden (15 in plaats van 13%). Het aandeel van Erps-Kwerps zou dalen van 30 tot 22%, dat van Steenokkerzeel van 18 naar 16%. Perk, ten slotte, dat voordien nauwelijks hinder had, zou 14% van het totale lawaai-volume voor zijn rekening moeten nemen.

In de Kamercommissie voor Infrastructuur zei François-Xavier de Donnée (MR) op 1 oktober dat het plan van Anciaux indruiste tegen het regeerakkoord, omdat de minister niet op het geluidskadaster had gewacht. Hij wees er ook op dat er niet met de gewesten was overlegd en dat het plan niet door de regering was goedgekeurd. Anciaux antwoordde dat zijn plan niet te nemen of te laten was en dat hij nog met de gewesten en de meerderheidspartijen zou overleggen. In het Vlaams Parlement zei minister van Leefmilieu Sannen er niet zeker van te zijn dat het plan in overeenstemming was met het akkoord van 24 januari.

De Brusselse gewestregering zei op 2 oktober niet bereid te zijn het spreidingsplan te onderzoeken vooraleer de resultaten van de geluidsmetingen bekend waren. Anciaux zei dat de reële geluidsoverlast van vliegtuigen in de omgeving van Zaventem "binnen de twee tot drie weken in kaart kon worden gebracht".

Op 16 oktober zei minister Sannen in het Vlaams Parlement dat het spreidingsplan niet gerealiseerd kon worden indien het Brusselse gewest niet bereid was zijn geluidsnormen af te stemmen op die van Vlaanderen.

Op een debatavond in Meise pleitte Anciaux op 3 november voor een Europees verbod op nachtvluchten. Het koerierbedrijf DHL noemde dat onrealistisch; de Europese Commissie reageerde sceptisch op de suggestie.

Op 18 november beval het hof van beroep van Brussel, op verzoek van de 47 bewoners van de noordrand, de Belgische Staat uitvoering te geven aan het arrest van 10 juni en legde het een dwangsom op van 50.000 euro per dag. Volgens het hof kwam het stappenplan van minister Anciaux niet tegemoet aan de spreiding die het arrest oplegde. Anciaux zei dat hij zijn plan in overeenstemming zou brengen met het arrest. De 47 verzoekers zeiden dat ze het arrest met de dwangmaatregelen niet meteen zouden betekenen omdat ze "niet lichtzinnig" wensten om te gaan met belastinggeld.

Op 28 november stemde het kernkabinet in met een tijdens de voorgaande dagen door een interkabinettenwerkgroep lichtjes bijgestelde versie van scenario A13 voor het gebruik van de start- en landingsbanen op Zaventem. Het werd scenario A31 genoemd.

Omdat het Brusselse gewest op 25 november had aangekondigd derdenverzet te zullen aantekenen tegen het arrest van 10 juni, beslisten de 47 bewoners van de noordrand op 30 november het 'dwangsomarrest' van 18 november op 2 december door een deurwaarder te laten betekenen. Om de betaling van een dwangsom te voorkomen, zocht de regering in allerijl een oplossing. De Brusselse minister van Leefmilieu, Gosuin, herhaalde dat er eerst een geluidskadaster moest komen alvorens hij over de spreiding van de vluchten wilde onderhandelen. Volgens Gosuin kon alleen een dergelijke inventaris van de geluidsoverlast de basis vormen van een billijke spreiding. Het kadaster waar Anciaux mee had gewerkt, was volgens Gosuin te theoretisch en hield geen rekening met de werkelijke hinder. De twee Franstalige regeringspartijen, de PS en de MR, noemden het geluidskadaster een fundamentele voorwaarde om vooruitgang te boeken.

Na een lange vergadering van het kernkabinet, sloot de ministerraad op 3 december een principeakkoord over het lawaaibeleid voor de luchthaven van Zaventem. Inzake het gebruik van de start- en landingsbanen bevestigde de regering het A31-scenario, dat evenwel lichtjes werd aangepast om rekening te houden met opmerkingen van Biac en Belgocontrol. Wat de vliegroutes betreft, werd beslist de vluchten die vertrekken via baan 25R sneller te laten uitwaaiëren in noordelijke en oostelijke richting, en in zuidelijke richting de zogenaamde route-Chabert weer in dienst te nemen voor de dagvluchten tijdens het week-einde. De route-Chabert, die over het centrum van Brussel liep, was begin 2001 geschrapt. Het principeakkoord omvatte voorts afspraken over de wijze waarop, met een uitgebreider meetnet, het geluidskadaster zou worden opgesteld. Er werd overeengekomen dat het om een voorlopig plan ging, dat op basis van nieuwe en bijkomende geluidsmetingen na een jaar geëvalueerd zou worden.

Op 4 december zeiden de Brusselse minister-president, Daniel Ducarme (MR), en de Brusselse minister van Leefmilieu, Gosuin, dat het gewest zijn geluidsnormen in overeenstemming zou brengen met de aanbevelingen van de Wereldgezond-

heidsorganisatie. Ze verwezen naar het arrest van 10 juni, waarin het hof van beroep van Brussel had gezegd dat de "geluidsoverlastpieken de normen van de WGO niet mogen overschrijden". Volgens Biac kwam een strikte toepassing van de WGO-aanbevelingen neer op de sluiting van de luchthaven van Zaventem tijdens de nacht. De Vlaamse leden van de Brusselse regering zeiden dat Ducarme en Gosuin niet het regeringsstandpunt vertolkten.

In de Kamercommissie voor Infrastructuur kwam het op 5 december tot een felle woordenwisseling tussen Olivier Maingain (MR-FDF) en minister Anciaux. Maingain verweet Anciaux de regering voor te liegen over het spreidingsplan en diende een motie van wantrouwen in. Anciaux noemde Maingain een "racist", maar verontschuldigde zich daar nadien voor. Onder druk van MR-boegbeeld Michel trok Maingain zijn motie later in.

Op 5 december herhaalde de Brusselse regering, onder verwijzing naar het federale regeerakkoord, dat een evenwichtige spreiding van de geluidsoverlast gebaseerd moet zijn op een echt geluidskadaster. Over het plan van 3 december sprak de regering zich bij gebrek aan voldoende informatie niet uit. Minister Gosuin kreeg de opdracht een nota op te stellen over de gevolgen van het spreidingsplan en het arrest van 18 november.

De 47 bewoners van de noordrand stelden op 7 december een beslissing over het innen van de dwangsommen, die bij een consignatiekas waren gestort, uit tot na de bekendmaking van de precieze vliegroutes.

Op 9 december werd bekend dat vier luchtvaartmaatschappijen, waaronder SN Brussels Airlines, en het koerierbedrijf DHL in een brief aan minister Anciaux zeiden dat het spreidingsplan de operationele kosten zou vermeerderen (doordat de vliegtuigen trager zouden opstijgen), de lawaaihinder en luchtvervuiling zou doen toenemen (doordat vaker met rugwind zou moeten worden opgestegen, waarbij de motoren meer vermogen moeten ontwikkelen) en het veiligheidsrisico zou verhogen. Anciaux had op 10 december een gesprek met de maatschappijen. Afsproken werd de technische haalbaarheid van het plan te onderzoeken in een werkgroep met vertegenwoordigers van Biac, Belgacontrol, het Directoraat-generaal voor de Luchtvaart, de luchtvaartmaatschappijen en de piloten.

Op 19 december schorste de Raad van State, op verzoek van dertien inwoners van de oostrand, de tenuitvoerlegging van het principeakkoord van 3 december. Volgens de Raad van State ondervonden de verzoekers een moeilijk te herstellen ernstig nadeel door het verhoogde veiligheidsrisico ingevolge het frequentere gebruik van baan 02/20. Minister Anciaux zei dat hij door de schorsing het akkoord van 3 december niet kon uitvoeren en dat hij maatregelen zou nemen om het veilige gebruik van alle banen te garanderen. Hij zei dat het spreidingsplan zelf niet in het gedrang kwam. Nieuwe maatregelen werden in het verslagjaar niet meer genomen.

Intussen was deining ontstaan over de expansieplannen van koerierbedrijf DHL. Op 10 december meldde het VRT-televisiejournaal dat DHL zijn activiteiten op de luchthaven van Zaventem wilde uitbreiden. Door de uitbreiding zou er een duizendtal nieuwe arbeidsplaatsen worden gecreëerd, maar zou ook het aantal

nachtvluchten van DHL verdubbelen. Naderhand werd bekend dat het kernkabinet die dag van gedachten had gewisseld over de plannen van DHL om zijn capaciteit in Europa aanzienlijk uit te breiden. De maatschappij zou dat bij voorkeur in Zaventem doen, mits zij garanties kreeg over onder meer de verhoging van het aantal nachtvluchten. Leipzig was een andere mogelijke investeringsplaats. Het koerierbedrijf zou in de eerste helft van 2004 een beslissing nemen.

De regering was sinds de zomer van de investeringsplannen van DHL op de hoogte⁶⁴ en had luchthavenexploitant Biac gevraagd de uitbreidingsmogelijkheden te onderzoeken. In de studie die op 15 december aan de regering overhandigd werd, toetste Biac vier mogelijke vestigingsplaatsen aan economische, sociale en ecologische criteria. De uitbreiding in Zaventem werd de economisch meest logische oplossing genoemd. De luchthaven had een vergunning voor 25.000 nachtvluchten per jaar; in 2002 hadden er 19.575 nachtvluchten plaatsgevonden, waarvan 13.136 door DHL. De militaire luchthaven van Chièvres, nabij Charleroi, werd als alternatief naar voren geschoven. De verhuizing van DHL naar Bierset of Oostende werd niet realistisch genoemd.

Het kernkabinet besprak op 17 december het Biac-rapport. Achteraf werd gezegd dat de regering eind januari 2004 een beslissing zou nemen over de expansiemogelijkheden van DHL.

G. Het migrantenstemrecht

De eventuele toekenning van gemeentelijk stemrecht aan migranten, een strijdpunt dat onder de regering-Verhofstadt I felle politieke spanningen had veroorzaakt,⁶⁵ was tijdens het formatieberaad doorgeschoven naar het parlement. Drie van de vier regeringspartijen (PS, MR en SP.A-Spirit) waren voorstander van migrantenstemrecht, de VLD was tegen de invoering ervan. In het regeerakkoord was bepaald dat de regering het parlement zou uitnodigen "zich uit te spreken over de invoering van gemeentelijk stemrecht en de verkiesbaarheid voor vreemdelingen".

De PS diende al op 3 juli (Senaat) en 15 juli (Kamer) wetsvoorstellen in over de toekenning van actief en passief kiesrecht aan niet-Belgen van buiten de Europese Unie bij de gemeente- en provincieraadsverkiezingen. In de Senaat diende SP.A-Spirit op 12 juli eveneens een wetsvoorstel in. Op 29 augustus kondigde MR-Kamerlid Philippe Monfils aan dat hij, in opdracht van de partij, een eigen wetsvoorstel zou indienen. De VLD zei in een reactie de wetsvoorstellen over de toekenning van gemeentelijk stemrecht aan niet-Europese vreemdelingen "actief te

64. Het 'proefballonnetje' van Verhofstadt over een tweede luchthaven hield daar, naar achteraf bleek, verband mee.

65. M. DEWEERDT, *a.w.*, pp. 266-268.

[zullen] bekampen bij de eventuele parlementaire behandeling". De partij beklemtoonde "dat de inhoud van de diverse wetsvoorstellen zeer verschillend is en dat het nog te bezien is of een wetsvoorstel een meerderheid kan samenbrengen". De VLD refereerde aan de voorwaarden in het wetsvoorstel dat Monfils (op 9 september) bij de Kamer zou indienen. Zoals in het PS-voorstel zouden niet-Belgen van buiten de EU maar stemrecht kunnen krijgen wanneer ze ten minste 5 jaar in België verblijven, maar Monfils stelde als bijkomende voorwaarde dat ze daartoe een aanvraag moeten indienen en dat ze een verklaring moeten ondertekenen waarin ze beloven de grondwet en de wetten te respecteren. Terwijl de PS ook passief kiesrecht wilde toekennen, kende het voorstel-Monfils enkel actief kiesrecht toe. De MR beperkte het stemrecht ten slotte tot de gemeenteraadsverkiezingen, terwijl dat van de PS ook over de provincieraadsverkiezingen ging.

Op de fractiedagen in Oostende besliste de VLD op 26 september een wetsvoorstel in te dienen om de bevoegdheid voor de toekenning van stemrecht aan niet-EU-onderdanen te regionaliseren. VLD-voorzitter De Gucht zei dat er in Vlaanderen geen meerderheid voor het migrantenstemrecht was en dat het SP.A-Spirit-kartel geïsoleerd stond, en verwees naar de regionalisering van de bevoegdheid van de toekenning van wapenlicenties, waarover Vlamingen en Walen eveneens verdeeld waren. In de pers werd erop gewezen dat voor de regionalisering van het migrantenstemrecht een grondwetsherziening nodig was en dat het betrokken artikel niet voor herziening vatbaar was.

Het Vlaams Blok voerde van 22 oktober tot 4 november een 300.000 euro kostende campagne tegen het migrantenstemrecht, met onder meer 500 20m²-affiches met de slogan *Geen stemrecht voor vreemdelingen*, 5.000 raamaffiches, een half miljoen pamfletten en een slotmeeting in Antwerpen.

Op 11 oktober zei PS-voorzitter Di Rupo in een interview met *De Financieel-Economische Tijd* dat het migrantenstemrecht vóór Kerstmis goedgekeurd zou moeten zijn. Hij herhaalde dat daags nadien op het congres van zijn partij in Brussel. Eco-Kamerlid Marie Nagy zei op 15 oktober dat ze de Kamer zou vragen het wetsvoorstel over het migrantenstemrecht dat zij op haar beurt had ingediend, bij voorrang te behandelen. De socialisten beslisten niet op dat verzoek in te gaan, maar de week nadien de bespreking van de wetsvoorstellen over het migrantenstemrecht aan te vatten in de senaatscommissie voor Binnenlandse Zaken, die door de SP.A'er Ludwig Vanhove werd voorgezeten.

De bespreking begon op 21 oktober. De voorstanders van het migrantenstemrecht maakten duidelijk snel te willen gaan. Zeker bij de Vlaamse socialisten speelde de overweging mee de zaak niet mee te slepen naar de campagne voor de verkiezingen van 13 juni 2004. De PS en het SP.A-Spirit-kartel toonden zich bereid de voorwaarden te aanvaarden die de MR aan de toekenning van kiesrecht wenste te verbinden. De oppositie maakte duidelijk dat zij zou trachten de bespreking te vertragen. VLD-fractievoorzitter Hugo Coveliers haalde uit naar de SP.A, die hij verweet met de Franstaligen te "collaboreren" om de Vlamingen het migrantenstemrecht "door de strot te duwen". Hij zei dat zijn partij voldoende munitie achter de hand hield om de invoering van het migrantenstemrecht te verhinderen. Naast het al vermelde voorstel over de regionalisering van het migrantenstem-

recht, was er sprake van een nationale volksraadpleging over het migrantenstemrecht, hoewel ook daar grondwettelijke obstakels voor bestonden.

In het VTM-journaal zei Coveliers op 22 oktober te overwegen de alarmbelprocedure in te schakelen om de goedkeuring van het migrantenstemrecht tegen te houden. In die procedure kunnen drie vierde van de leden van een taalgroep in de Kamer of de Senaat in een motie verklaren dat de bepalingen in een wetsontwerp of -voorstel de betrekkingen tussen de gemeenschappen ernstig in het gedrang kunnen brengen. De parlementaire behandeling wordt opgeschort; de motie wordt verwezen naar de ministerraad, die binnen dertig dagen een gemotiveerd advies geeft en de betrokken kamer uitnodigt zich over het advies of over het geamendeerde ontwerp of voorstel uit te spreken. Waarnemers wezen erop, dat de VLD en de andere Vlaamse oppositiepartijen (CD&V en Vlaams Blok) in zowel de Senaat als de Kamer twee stemmen te weinig hadden om de procedure op gang te brengen. VLD-voorzitter De Gucht wees het gebruik van de alarmbel af. Op 24 oktober zei hij aan de VRT-radio, onder verwijzing naar het regeerakkoord, dat hij van het migrantenstemrecht geen regeringszaak wilde maken. Bovendien wenste de VLD geen gebruik te maken van de diensten van het Vlaams Blok.

Op 23 oktober werd bekend dat de Raad van State in een advies (van 6 oktober) over het wetsvoorstel dat de PS in de Kamer had ingediend, zei dat de bepalingen over de toekenning van het actief en passief kiesrecht aan niet-Belgen voor de provincieraadsverkiezingen strijdig waren met de grondwet. Het advies steunde onrechtstreeks het MR-voorstel dat, zoals gezegd, enkel op de gemeenteraadsverkiezingen betrekking had.

Uit een opiniepeiling die *Gazet van Antwerpen* en *Het Belang van Limburg* op 25 oktober publiceerden, bleek dat in Vlaanderen 79,6% en in Wallonië 56,6% van de bevolking tegen de toekenning van stemrecht aan vreemdelingen was. Sociologen noemden de enquête "niet ernstig".

In de senaatscommissie voor Binnenlandse Zaken zeiden de PS en SP.A-Spirit op 4 november de voorwaarden te aanvaarden die de MR verbond aan de toekenning van kiesrecht aan niet-EU-vreemdelingen die ten minste 5 jaar in België verblijven. Nog diezelfde dag diende MR-senator Christine Defraigne enkele amendementen op het PS-wetsvoorstel in, dat als basis voor de bespreking diende. De amendementen beperkten het kiesrecht tot het actief kiesrecht bij de gemeenteraadsverkiezingen en bepaalden dat vreemdelingen die dat recht wensten te genieten, een schriftelijke aanvraag zouden moeten indienen en een verklaring ondertekenen waarin zij er zich toe verbinden "de grondwet, de wetten van het Belgische volk en het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden na te leven".

Op 13 november meldden *De Morgen* en *De Standaard* dat de voorstanders van migrantenstemrecht hadden afgesproken die dag na de plenaire vergadering van de Senaat de bespreking van het PS-voorstel in de commissie voor Binnenlandse Zaken voort te zetten "tot de finish" en tot de stemming over te gaan. Het bericht zette kwaad bloed bij de VLD en bij de twee Vlaamse oppositiefracties, CD&V en het Vlaams Blok. Om het begin van de bijeenkomst van de commissie te ver-

tragen, gingen de drie fracties tijdens de plenumvergadering, waar de bekrachtiging van enkele internationale verdragen aan de orde was, aan het filibusteren.⁶⁶ De commissie kwam pas omstreeks 20 uur bijeen. Wegens lange uiteenzettingen van tegenstanders duurde de algemene bespreking tot 6.30 uur in de ochtend. Na tumultueus overleg beslisten de commissieleden de artikelsgewijze bespreking en de stemming uit te stellen tot 18 november.

De commissievergadering van 18 november kende een sereen verloop en eindigde 's avonds met de goedkeuring van het PS-voorstel en de MR-amendementen daarop. De tien vertegenwoordigers van de Franstalige fracties en SP.A-Spirit stemden voor, de zeven commissieleden van de VLD, CD&V en het Vlaams Blok stemden tegen.

Senaatsvoorzitter Armand De Decker deelde op 20 november mee dat hij, in het kader van "het goede beheer van de parlementaire werkzaamheden", het spoedadvies van de Raad van State over het goedgekeurde wetsvoorstel had gevraagd. De Decker zette daarmee de tegenstanders, die van plan waren de Raad van State in hun vertragingstrategie in te schakelen, een pad in de korf. In zijn advies van 27 november had de Raad van State geen wezenlijke opmerkingen over het wetsvoorstel.

Op 4 december zou de plenaire vergadering van de Senaat het wetsvoorstel behandelen en erover stemmen. De VLD- en de CD&V-fractie verzamelden voldoende handtekeningen (21, de helft plus één van het aantal leden van de Nederlandse taalgroep) om het spoedadvies van de Raad van State te vragen over vijf amendementen. Door het initiatief werd de stemming met een week uitgesteld.

In de zondagseditie van *Het Nieuwsblad* van 7 december zei VLD-voorzitter De Gucht dat zijn partij tegen de wet over het migrantenstemrecht vernietigingsberoep zou aantekenen bij het Arbitragehof. Het feit dat de opkomstplicht niet zou gelden voor de migranten, zou volgens de VLD het gelijkheidsbeginsel schenden. De Raad van State was daar in zijn advies niet over gestruikeld. Tegenover de VRT-radio en het VTM-journaal verantwoordde De Gucht de procedure bij het Arbitragehof ook met een politiek argument. Hij zei dat het parlement niet vrij over de kwestie kon stemmen, zoals in het regeerakkoord was afgesproken, omdat de SP.A en vooral de MR hun parlementsleden een tuchtstemming oplegden. Indien er vrijheid was om te stemmen, zou er volgens De Gucht geen meerderheid zijn voor het migrantenstemrecht.

Op 11 december keurde de Senaat het wetsvoorstel goed, met 41 stemmen voor (PS, MR, CDH, Ecolo, SP.A-Spirit en de VLD'ers Vankrunkelsven en Van de Casteele) en 29 tegen (de overige VLD'ers, CD&V, Vlaams Blok en FN). De behandeling van het wetsontwerp door de Kamer zou na het kerstreces beginnen.

66. Jean-Marie Dedecker (VLD), bijvoorbeeld, las voor uit een reisgids over Thailand. De VRT-televisie toonde in zijn verslag hoe hij, tijdens een 'discussie' met Marc Van Peel (CD&V), de "slappe lach" kreeg. De beelden lagen aan de basis van negatieve commentaren in de pers en van de beslissing van de VLD in het verdere debat over het migrantenstemrecht niet meer te filibusteren.

H. Wetgeving

Hieronder volgt een overzicht van enkele andere belangrijke wetten die in de tweede helft van het verslagjaar tot stand kwamen.

Wapenexport – Conform de afspraak van het formatieberaad de bevoegdheid voor de wapenuitvoer op korte termijn te regionaliseren, diende de regering op 22 juli bij de Senaat een ontwerp van bijzondere wet in tot wijziging van de bijzondere wet over de hervorming der instellingen. Met de regionalisering beoogde de paarse meerderheid een einde te maken aan de Vlaams-Waalse tegenstellingen over de toekenning van uitvoerlicenties aan het Waalse wapenbedrijf FN, die in de zomer van 2002 tot de zogenaamde Nepal-crisis hadden geleid.⁶⁷

De Senaat keurde het wetsontwerp op 29 juli met de vereiste tweederde meerderheid goed. De vier regeringspartijen kregen de steun van de twee leden van het Front National; het CDH en Ecolo onthielden zich. De Kamer nam het ontwerp op 30 juli aan; Ecolo en drie van de vier CDH-Kamerleden onthielden zich, de vierde CDH'er stemde met de meerderheid mee.

De bijzondere wet van 12 augustus 2003 tot wijziging van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen werd bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 20 augustus 2003 (derde uitgave) en werd op 30 augustus van kracht. Ze gaf de gewesten de supplementaire bevoegdheid voor "de in-, uit- en doorvoer van wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik of voor ordehandhaving dienstig materieel en daaraan verbonden technologie, evenals van producten en technologieën voor tweërlei gebruik", met uitzondering van "de in- en uitvoer met betrekking tot het leger en de politie", waarvoor de federale overheid bevoegd bleef. De gewesten moeten bovendien de criteria naleven die zijn vastgesteld in de Gedragscode van de Europese Unie inzake de uitvoer van wapens.

Uit het verslag dat de regering op 23 juli aan het parlement had bezorgd, bleek dat er in 2002 aan Waalse bedrijven 726 licenties voor de uitvoer van wapens waren toegekend, ter waarde van 682 miljoen euro. Aan Vlaamse bedrijven waren 277 uitvoervergunningen toegekend, voor een bedrag van 457,6 miljoen euro. Elf Waalse en één Vlaamse aanvraag waren afgewezen.

'Francorchampswet' – Op 25 juni, nog tijdens het formatieberaad, was onverwacht opnieuw de communautair geladen kwestie opgedoken van het tabaksreclameverbod, die al eerder politieke spanningen had veroorzaakt.⁶⁸ Aanleiding was de beslissing van de Wereldraad van de Internationale Automobielfederatie om de Grote Prijs van België in Francorchamps toch op de voorlopige kalender van de F1-wedstrijden van 2004 te plaatsen. PS-voorzitter Di Rupo drong meteen aan op een tijdelijke uitzonderingsmaatregel op het reclameverbod en tot 2005 of 2006 gedurende twee tot drie dagen per jaar op het circuit van Francorchamps tabaks-

67. M. DEWEERDT, *a.w.*, pp. 223-230.

68. *Ibidem*, pp. 263-264.

reclame toe te laten. Ontslagnemend minister van Financiën Reynders stelde voor de schrapping van het reclameverbod te koppelen aan een verbod sigaretten te verkopen aan minderjarigen of aan een verhoging van de tabaksprijs.

Op 26 juni besliste de Kamer een wetsvoorstel dat de MR, de PS en het CDH die dag hadden ingediend om op het tabaksreclameverbod een uitzondering toe te staan, met spoed te behandelen, maar de voorstanders lieten het initiatief uiteindelijk aan de Senaat over. Daar dienden de PS en de MR het wetsvoorstel opnieuw in dat de Senaat op 21 november 2002 had aangenomen, maar dat enkele weken later door de Kamer was verworpen. Omdat de Europese Commissie intussen beslist had vanaf 1 augustus 2005 in heel de Unie tabaksreclame te verbieden, kortte het voorstel de uitzonderingsperiode wel in van 1 oktober 2006 tot 31 juli 2005. De Senaat keurde het wetsvoorstel op 29 juli goed. Bij de meerderheid onthielden de SP.A-Spirit-fractie en Annemie Van de Casteele (VLD) zich en stemde Patrik Vankrunkelsven (VLD) samen met de Vlaamse oppositiepartijen en Ecolo tegen. Op 30 juli keurde de Kamer het wetsontwerp goed. De SP.A-Spirit-fractie stemde deze keer voor. Achteraf zei Spirit-voorzitter Els Van Weert dat het om een "collectieve vergissing" ging.

De wet van 26 augustus 2003 tot wijziging van de wet van 10 december 1997 houdende verbod op de reclame voor tabaksproducten en tot oprichting van een Fonds ter bestrijding van het tabaksgebruik (B.S. 26 september 2003, tweede uitgave) bepaalt dat het tabaksreclameverbod voor evenementen en activiteiten die op mondiaal niveau worden georganiseerd pas op 31 juli 2005 ingaat. De zogenaamde Francorchampswet voorziet ook in de oprichting van een Fonds ter bestrijding van het tabaksgebruik.

Europees aanhoudingsbevel – De wet van 19 december 2003 betreffende het Europees aanhoudingsbevel (B.S. 22 december 2003) zette een kaderbesluit van de Raad van de Europese Unie van 13 juni 2002 over de invoering van een Europese aanhoudingsregeling in Belgisch recht om. Het kaderbesluit paste in de uitbreiding van de gerechtelijke samenwerking tussen de lidstaten van de Europese Unie, waartoe na de aanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten was besloten. Door de wetswijziging wordt een verdachte niet langer 'uitgeleverd' maar 'overgeleverd' aan een ander land. Het verzoek om uitlevering tussen de twee staten op grond van een internationale overeenkomst, werd vervangen door een aanhoudingsbevel, uitgevaardigd door de bevoegde gerechtelijke autoriteit. Daardoor is niet langer de uitvoerende maar de rechterlijke macht bevoegd voor de beslissing tot 'overlevering' en wordt de procedure ingekort.

Bestrijding van terrorisme – De wet van 19 december 2003 betreffende de terroristische misdrijven (B.S. 29 december 2003) zette een ander kaderbesluit van de Raad van de Europese Unie van 13 juni 2002 in Belgisch recht om. De wet voegde in het Strafwetboek een definitie van 'terroristische misdrijven' en 'terroristische groep' in. Misdrijven met terroristische motieven worden zwaarder bestraft en financiële hulp aan een terroristische groep of een terrorist werd een hoofdmisdrijf. Door een wijziging van het Wetboek van Strafvordering werd de bevoegdheid

van de Belgische rechtscollleges uitgebreid tot iedere Belg of iedere persoon die zijn verblijfplaats in België heeft, die zich buiten het rijksgroengebied schuldig maakt aan terroristische misdrijven, alsook tot iedere persoon die een dergelijk misdrijf heeft gepleegd tegen een Belgische onderdaan of instelling, of tegen een instelling van de Europese Unie die in België is gevestigd.

IV. Overige gebeurtenissen en ontwikkelingen

Dit vierde deel van het politieke jaaroverzicht behandelt feiten en ontwikkelingen die niet of moeilijk passen in de chronologische indeling van de vorige delen.

A. Staatshervorming

Op 16 januari zei de Waalse minister-president, Van Cauwenberghe, dat de regionalisering van de ontwikkelingssamenwerking was uitgesteld tot na de federale verkiezingen van 18 mei en sprak hij daar zijn ongenoegen over uit. Volgens de bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen zouden "vanaf" 1 januari 2004 "onderdelen" van de ontwikkelingssamenwerking naar de gemeenschappen en de gewesten worden overgeheveld "in zoverre ze betrekking hebben op de gemeenschaps- en gewestbevoegdheden". Een bijzondere werkgroep zou, "in overleg met de sector en uiterlijk tegen 31 december 2002", een lijst voorstellen "van de aangelegenheden die betrekking hebben op de bevoegdheden van de gemeenschappen en gewesten inzake ontwikkelingssamenwerking".

De werkgroep had in december 2002 een laatste vergadering gehouden. Er was afgesproken dat de ministers Vande Lanotte en Michel, die in de federale regering bevoegd waren voor de staatshervorming, een rapport zouden opstellen, maar over de verdere procedure waren geen afspraken gemaakt. In de commissie voor Buitenlandse Aangelegenheden van het Vlaams Parlement bevestigde minister Vogels, die in de Vlaamse regering bevoegd was voor ontwikkelingssamenwerking, op 21 januari dat de overheveling van onderdelen van ontwikkelingssamenwerking niet zou worden gerealiseerd vóór de verkiezingen van 18 mei.

Bij de onderhandelingen over de vorming van de regering-Verhofstadt II werd de kwestie verwezen naar het "forum" dat de verdere staatshervorming zou behandelen. Volgens het regeerakkoord zou daar over de ontwikkelingssamenwerking worden gesproken "binnen de krijtlijnen van de bijzondere wet van 13 juli 2001".

Het Arbitragehof vernietigde op 25 maart artikel 38 van de bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen, een van de zogenaamde Lambermontwetten. Het artikel be-

paalde dat de vijf leden waarmee de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) in Brussel werd uitgebreid, over de partijen verdeeld werden volgens hun kiescijfer bij de rechtstreekse verkiezing van de leden van het Vlaams Parlement. Die bijzondere regeling maakte deel uit van het zogenaamde antiblokkeersysteem ('ABS') in het Brussel-deel van het Lambermontakkoord, een geheel van maatregelen die tot doel hadden te verhinderen dat het Vlaams Blok een dominante positie zou verwerven in de Nederlandse taalgroep van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad en zo de instellingen zou kunnen blokkeren. Door de vijf extra mandaten in de VGC te verdelen volgens de getalsterkte van de partijen in het Vlaams Parlement, werd verwacht dat de positie van het Vlaams Blok in de VGC zou 'verwateren'.

Volgens het Arbitragehof kon de wetgever zonder toelaatbare verantwoording niet afwijken van de regel dat de vertegenwoordigers in een representatief orgaan worden aangewezen door de burgers die door de beslissingen van dat orgaan kunnen worden geraakt. De verzekering van de goede werking van de Brusselse instellingen en de vermindering van de blokkering ervan waren volgens het Arbitragehof niet voldoende als doelstelling om te verantwoorden dat de vijf supplementaire leden van de VGC werden aangewezen op een manier die "geen enkele band heeft met de wil die door de Brusselse kiezers tot uiting wordt gebracht".

Door de vernietiging van artikel 38 verviel de uitbreiding van de VGC met vijf leden, waarin artikel 37 van de bijzondere wet van 13 juli 2001 voorzag. De vernietiging had bovendien een invloed op twee andere 'ABS-maatregelen' in de bijzondere wet van 13 juli 2001: de tweede voordracht, na een maand, door de verruimde VGC van de Vlaamse ministers en staatssecretarissen in de Brusselse regering wanneer er bij de eerste voordracht geen volstreekte meerderheid is in de Nederlandse taalgroep van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, en de aanneming van moties van wantrouwen tegen een Vlaamse minister in de Brusselse regering met een volstreekte meerderheid in de verruimde VGC.

Alle andere vernietigingsberoepen die waren ingesteld tegen de bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen, de bijzondere wet van 13 juli 2001 tot herfinanciering van de gemeenschappen en uitbreiding van de fiscale bevoegdheden van de gewesten en de wet van 13 juli 2001 houdende diverse institutionele hervormingen betreffende de lokale instellingen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest werden verworpen. Indieners daarvan waren onder meer CD&V, het Vlaams Blok, de N-VA, Franstalige mandatarissen uit de randgemeenten en een groep Franstalige Brusselaars. De vernietigingsberoepen hadden betrekking op in hoofdzaak de regionalisering van de bevoegdheid voor de ondergeschikte besturen, de lijstverbinding bij de verkiezingen voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, de forfaitaire verdeling van de zetels in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad over de Nederlandse en de Franse taalgroep, de versoepeling van de dubbelemeerderheidsregel in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad en een reeks bepalingen over de herfinanciering van de gemeenschappen en de uitbreiding van de fiscale autonomie van de gewesten.

B. Communautaire problemen

Minderhedenverdrag – Op 27 maart en 10 april keurden de Waalse regering resp. de Franse gemeenschapsregering een ontwerpdecreet goed houdende instemming met het Kaderverdrag van de Raad van Europa over de Bescherming van Nationale Minderheden. Met het initiatief gaven de beide regeringen uiting aan hun ongeduld over het uitblijven van de ratificatie door België van het Kaderverdrag, want ze kondigden aan het ontwerp pas in het parlement te zullen indienen nadat er een akkoord zou zijn gevonden over het begrip 'nationale minderheid'. Voor de ratificatie was de voorafgaande instemming nodig van het federale parlement en de zes regionale parlementen.

Bij de ondertekening van het Kaderverdrag (31 juli 2001) had België laten noteren dat "het begrip nationale minderheid gedefinieerd [zou] worden door de Interministeriële Conferentie voor het Buitenlands Beleid". Op 28 februari 2002 had de ICBB een werkgroep van experts opgericht om een definitie van 'nationale minderheid' op te stellen.

Op 2 juli stelde de werkgroep tijdens haar laatste vergadering vast dat de Nederlandstalige experts enerzijds en de Franstalige en Duitstalige experts anderzijds geen overeenstemming hadden gevonden. De werkgroep stuurde twee rapporten naar de ICBB. De Frans- en Duitstaligen konden zich vinden in de definitie die de Raad van Europa in 1993 had opgesteld. De Nederlandstaligen amendeerden die definitie en vervingen het numerieke criterium ("minder talrijk dan de rest van de bevolking van de staat of een deelstaat") door de notie "niet-dominante positie tegenover de rest van de bevolking". Van een regionale minderheid kon volgens de Vlaamse experts bovendien maar sprake zijn wanneer de betrokken regio over "pertinente bevoegdheden" beschikt om een dominante positie uit te oefenen. De Frans- en Duitstalige experts beschouwden de "Belgische Duitstaligen" en de "Belgische Franstaligen" als een minderheid op het nationale niveau, en de "Nederlandstalige Belgen van Brussel" en de "Nederlandstalige Belgen van het eentalig Franstalig gewest" als een minderheid op het regionale niveau. Voor de Vlaamse experts waren de "Duitstalige Belgen van het Duitse taalgebied en van de gemeenten van de streek rond Malmédy" een nationale minderheid. Een onderzoek zou volgens hen moeten uitwijzen of de Waalstaligen, de Luxemburgstaligen en de woonwagengewoners als een nationale minderheid en de Franstaligen en de Nederlandstaligen in de taalgrensgemeenten als een minderheid op het regionale niveau konden worden beschouwd.

De kwestie kwam in 2003 niet meer ter sprake in de ICBB.

Taalgebruik Brusselse ziekenhuizen – Op 10 januari besliste de commissie voor Juridische Aangelegenheden en Mensenrechten van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa een verslaggever aan te wijzen om de gegrondheid te onderzoeken van een klacht over de taaltoestanden in de Brusselse openbare ziekenhuizen en medische hulpdiensten. De klacht was geformuleerd in het verzoekschrift dat lokale mandatarissen van vijf partijen (VLD, CD&V, SP.A, Agalev en Spirit) uit Brussel en de Vlaamse Rand op 27 september 2002 bij de Raad van Europa hadden ingediend,

daags na de goedkeuring door de Parlementaire Vergadering van de resolutie-Nabholz over de bescherming van nationale minderheden in België.⁶⁹ Volgens de indieners worden Nederlandstalige patiënten in de Brusselse openbare ziekenhuizen en medische hulpdiensten in onvoldoende mate in hun eigen taal geholpen.

De commissie wees op 3 april het Letse parlementslid Boriss Cilevics tot rapporteur aan. Op 10 september was Cilevics in Brussel. Hij had er gesprekken met onder anderen de indieners van het verzoekschrift en de ministers van de Brusselse gewestregering die het toezicht over de OCMW's uitoefenen. Op 24 september zei de federale minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, Demotte, na een bezoek aan het Brugmannziekenhuis in Brussel, dat er binnen de vier jaar tweetalige spoedgevallendiensten zouden moeten komen. Later preciseerde hij dat hij niet de tweetaligheid van de dienst bedoelde, maar de beschikbaarheid van tweetalige personeelsleden.

In zijn verslag zei Cilevics dat het moeilijk te aanvaarden is dat Nederlandstalige patiënten in Brusselse openbare ziekenhuizen niet in het Nederlands worden geholpen. Hij zei dat het aangewezen was "praktische initiatieven aan te moedigen die op concrete wijze de situatie van de Nederlandstalige patiënten in de Brusselse ziekenhuizen verbeteren". Een fundamentele wijziging van de taalwetgeving wees hij af, omdat die "ernstige gevolgen zou kunnen hebben voor de modus vivendi tussen de verschillende bevolkingsgroepen".

De commissie voor Juridische Aangelegenheden en Mensenrechten adviseerde op 3 november het Bureau van de Parlementaire Vergadering een grondig onderzoek te laten instellen door de commissie voor Sociale Zaken, omdat de oplossing niet zozeer in een wetswijziging dan wel in sociale maatregelen zou liggen. Op 25 november besliste het Bureau het verzoekschrift voor verdere behandeling naar de commissie voor Sociale Zaken te verwijzen.

Splitsing Brussel-Halle-Vilvoorde – De burgemeesters van zeven gemeenten uit het arrondissement Halle-Vilvoorde riepen op 26 maart de Vlaamse partijen op bij de regeringsonderhandelingen na de verkiezingen van 18 mei de splitsing van de tweetalige kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde door te drukken. Hun oproep sloot aan bij een actie van burgerlijke ongehoorzaamheid van het Halle-Vilvoorde Komitee, de Vlaamse Volksbeweging en het Taalaktiekomitee. De drie organisaties vroegen de Vlamingen die opgeroepen werden in een stem- of telbureau te zitten, niet mee te werken "aan de organisatie van Waalse en Frans-Brusselse verkiezingen in Vlaanderen".⁷⁰ De burgemeesters zeiden dat na het zogenaamde Brabant-arrest van het Arbitragehof (zie II.1) een nieuwe toestand was ontstaan. Op 25 april herhaalden 28 van de 35 burgemeesters van Halle-Vilvoorde de oproep.⁷¹

69. *Ibidem*, pp. 257-260.

70. Twintig personen gaven gevolg aan de oproep tot "dienstweigering". Twee van hen werden vervolgd en zouden in 2004 door de correctionele rechtbank veroordeeld worden tot een geldstraf; één van beiden werd in beroep vrijgesproken.

71. Alleen de burgemeesters van de zeven gemeenten van Halle-Vilvoorde met taalfaciliteiten voor de Franstalige inwoners hielden zich afzijdig.

Na de verkiezingen van 18 mei nam de campagne voor de splitsing van de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde uitbreiding. Vooral het feit dat de hoofdzakelijk Franstalige stemmen van de buitenlandse kiezers van de kieskring bij die van het Nederlandstalige kanton Lennik waren gevoegd, had kwaad bloed gezet. Op 6 juni verenigden de 28 burgemeesters zich in de 'Conferentie van Burgemeesters van Halle-Vilvoorde' en riepen zij de regeringsonderhandelaars op de splitsing van zowel de kieskring als het gerechtelijk arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde in het regeerakkoord op te nemen en tegen de Europese verkiezingen van 13 juni 2004 te realiseren. De burgemeesters zeiden dat het voortbestaan van de kieskring en het gerechtelijk arrondissement strijdig was met de grondwet, omdat de gewest- en gemeenschapsgrenzen niet gerespecteerd werden. Ze dreigden met acties indien hun eis niet zou worden ingewilligd.

In een brief van 12 juni aan koning Albert II vroeg de Conferentie van Burgemeesters het staatshoofd erop toe te zien dat de splitsing van Brussel-Halle-Vilvoorde in het regeerakkoord zou worden opgenomen. Ze zeiden dat ze onmogelijk tegelijk aan de grondwet en aan een ongrondwettelijke kieswet konden gehoorzamen. Op 9 juli spraken de burgemeesters er hun ontgoocheling over uit dat de splitsing niet in het inmiddels gesloten regeerakkoord was opgenomen.

Op een 'staten-generaal' van de colleges van burgemeester en schepenen van Halle-Vilvoorde, op 10 oktober in Overijse, werd een wetsvoorstel over de splitsing van de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde voorgesteld. Parlementsleden van de VLD, CD&V, de SP.A, Spirit, de N-VA en Agalev dienden het wetsvoorstel half oktober in de Kamer en de Senaat in. De Vlaamse meerderheidsfracties (VLD en SP.A-Spirit) verwierpen evenwel de spoedbehandeling van het voorstel.

De provincieraad van Vlaams-Brabant (4 november) en het Vlaams Parlement (10 december) keurden een resolutie goed waarin ze de splitsingseis onderschreven en acties van de betrokken gemeenten steunden. Tegen het einde van het jaar hadden 22 van de 28 gemeenteraden of schepencolleges een resolutie goedgekeurd waarin ze ermee dreigden niet langer te zullen meewerken aan "de organisatie van verkiezingen voor Waalse en Frans-Brusselse lijsten".

Rondzendbrief-Peeters – In de aanloop naar de verkiezingen van 18 mei rees opnieuw controverse over het taalgebruik in de zes Vlaamse randgemeenten van Brussel waarvan de Franstalige inwoners taalfaciliteiten genieten. De Vlaamse minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Van Grembergen, deelde de gemeenten in januari in een rondzendbrief mee, dat de oproepingsbrieven voor de verkiezingen conform de rondzendbrief-Peeters en dus in het Nederlands moesten worden verzonden. De federale minister van Binnenlandse Zaken, Duquesne, zei op 30 januari in de Kamer dat de randgemeenten de rondzendbrief van Van Grembergen niet dienden toe te passen en dat de oproepingsbrieven in de taal van de betrokkene moesten worden gesteld. Van Grembergen vernietigde de gemeenteraadsbeslissing van drie van de zes randgemeenten, Kraainem, Sint-Genesius-Rode en Wezembeek-Oppem, om de oproepingsbrieven volgens de taalaanhorigheid van de betrokkene te versturen. Tegen het vernietigingsbesluit dienden de drie gemeenten vernietigingsberoep in bij de Raad van State.

Taalhoffelijkheidsakkoord – Op verzoek van het Vlaams Komitee Brussel schorste de Raad van State op 8 april voorlopig de rondzendbrieven van 18 juli 2002 van het Verenigd College van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie (aan de OCMW's) resp. 19 juli 2002 van de voorzitter van de Brusselse hoofdstedelijke regering (aan de gemeentebesturen) over de verlenging van het zogenaamde taalhoffelijkheidsakkoord.⁷²

Het taalhoffelijkheidsakkoord, dat van november 1996 dateert maar waarover pas eind 1997 twee rondzendbrieven waren verstuurd, bepaalt dat, in afwijking van de wettelijke regel dat alle ambtenaren van de 19 gemeenten en OCMW's van het Brusselse gewest bij hun aanwerving tweetalig moeten zijn, contractueel aangevonden ambtenaren twee jaar de tijd krijgen om hun kennis van de tweede landstaal te bewijzen.

Het akkoord was op 31 augustus 2000 een eerste keer verlengd, omdat tot dan toe maar weinig eentalige contractuele ambtenaren een taalbrevet hadden verworven. Met de rondzendbrieven van 18 en 19 juli 2002 was het taalhoffelijkheidsakkoord opnieuw verlengd. Eentalig contractuele ambtenaren kregen nog eens twee jaar om hun taalkennis te bewijzen. Indien ze na verloop daarvan geen taalbrevet zouden hebben verworven, zou hun contract met nog eens twee jaar kunnen worden verlengd, op voorwaarde dat ze konden bewijzen een taalopleiding te hebben gevolgd of op een taalexamen ten minste 40% van de punten te hebben behaald.

In zijn arrest zei de Raad van State dat de Brusselse gewestregering niet kon verzaken aan haar wettelijke bevoegdheid om benoemingen te vernietigen die strijdig zijn met de taalwetgeving. De Raad van State verwees expliciet naar de bepaling die, conform het Lambermontakkoord, in de bijzondere wet van 12 juli 2001 was opgenomen en waarin staat dat op geen enkele manier afbreuk mag worden gedaan aan het tweetalige karakter van het Brusselse gewest en aan de waarborgen voor de Nederlandstalige minderheid.

De Brusselse minister-president, François-Xavier de Donnée, zei dat de Brusselse regering het taalhoffelijkheidsakkoord zou blijven toepassen omdat er "geen andere keuze" was en anders de openbaredienstverlening in het gedrang zou komen. De Brusselse VLD pleitte ervoor de taalwetgeving aan de bepalingen van het taalhoffelijkheidsakkoord aan te passen door enerzijds in de wet te bepalen dat contractuele ambtenaren onder de taalwet vallen en anderzijds te voorzien in een overgangperiode voor het behalen van een tweetaligheidsbrevet.

Omdat op verzoek van de Brusselse regering een prejudiciële vraag was gesteld aan het Arbitragehof over de schorsingsbevoegdheid van de Raad van State, deed de Raad in het verslagjaar geen definitieve uitspraak over het schorsingsverzoek van het Vlaams Komitee Brussel.

72. De Vlaamse Volksbeweging, het Verbond van het Vlaams Overheidspersoneel en de Nieuw-Vlaamse Alliantie hadden een gelijkkluidend verzoekschrift ingediend. Gezien de voorlopige schorsing op verzoek van het VKB, hield de Raad van State het arrest over de andere schorsingsverzoeken in beraad.

Radiofrequenties – Hoewel op 22 oktober 2002 was gezegd dat een regeling was gevonden voor de verdeling tussen de Vlaamse en de Franse Gemeenschap van de laatste acht van de 845 radiofrequenties in de FM-band,⁷³ zei de Vlaamse minister van Media, Dirk Van Mechelen, op 1 april dat er na een vergadering op het kabinet van premier Verhofstadt over 13 frequenties nog steeds onenigheid was tussen de Vlaamse regering en de Franse gemeenschapsregering. Tijdens overleg tussen Van Mechelen en zijn ambtgenoot in de Franse gemeenschapsregering, Richard Miller, op 8 mei werd voor nog eens tien frequenties een oplossing gevonden. Bij besluit van 18 juli 2003 stelde de Vlaamse regering een nieuw frequentieplan vast.

C. Het asiel- en vreemdelingenbeleid

In 2003 dienden 16.470 vreemdelingen een asielaanvraag in, 2.335 minder dan het jaar voordien. In het 'recordjaar' 2000 werden 42.691 asielzoekers geregistreerd. Er werden 7.742 uitgeprocedeerde asielzoekers en illegalen met het vliegtuig gedwongen gerepatriëerd; 2.820 anderen keerden vrijwillig terug. Aan de grenzen, op lucht- en in zeehavens en in stations werden 3.548 vreemdelingen het land onmiddellijk uitgedreven.

Op 19 juni besliste minister van Begroting en Maatschappelijke Integratie Vande Lanotte de asielcentra *Zon en Zee* in Westende en *Hengelhoef* in Houthalen-Helchteren te sluiten. De federale overheid had de vakantiecentra eind 2000 van de christelijke arbeidersbeweging gekocht om het hoofd te kunnen bieden aan de aanzwellende stroom asielzoekers. *Hengelhoef* stond sinds maart 2002 leeg, nadat de rechtbank van eerste aanleg van Hasselt de stedenbouwkundige vergunning die de functie van het gebouwencomplex wijzigde, strijdig met het gewestplan had genoemd. Op 13 juni had de rechtbank van eerste aanleg van Brugge een gelijkaardig vonnis gevelde en gezegd dat het gebruik van *Zon en Zee* als asielcentrum niet strookte met het gewestplan. Het moest binnen de zes maanden ontruimd worden. Vande Lanotte zei geen beroep te zullen aantekenen. Hij besliste de twee centra definitief te sluiten en er een koper voor te zoeken. Vande Lanotte zei de slepende rechtsonzekerheid en de negatieve berichtgeving over de centra beu te zijn. Hij wees erop dat, door de vermindering van het aantal asielzoekers, de behoefte aan opvangplaatsen was afgenomen.

Op 24 juli ging in de Heilig-Kruiskerk in Elsene een honderdtal Afghanen in hongerstaking. Ze behoorden tot een groep van 828 Afghaanse asielzoekers aan wie tussen 8 en 10 juli was meegedeeld dat hun aanvraag om als vluchteling te worden erkend, was afgewezen en dat ze naar hun land moesten terugkeren. Ontslagnemend minister van Binnenlandse Zaken Duquesne had ermee inge-

73. M. DEWEERDT, *a.w.*, p. 265.

stemd dat ze tot oktober of, in het geval van gezinnen met kinderen, tot maart 2004 in België konden blijven.

Nog op 24 juli ging de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken, Dewael, akkoord met het voorstel van de Commissaris-generaal voor de Vluchtelingen, Pascal Smet, de verblijfsduur te verlengen tot maart 2004 voor alleenstaanden en gezinnen zonder kinderen en tot september 2004 voor gezinnen met kinderen. Begin 2004 zou worden onderzocht of, rekening houdend met de toestand in Afghanistan, de verblijfsduur verder kon worden verlengd.

De hongerstakers namen daar geen genoegen mee, eisten een collectieve regularisatie van het verblijfsstatuut van alle 828 de Afghanen en zetten hun actie voort. Dewael zei dat de wet collectieve regularisatie niet toestaat en dat in een democratische rechtsstaat een hongerstaking een "ontoelaatbaar actiemiddel is". Hij zei niet te zullen zwichten voor de eisen van de hongerstakers en maakte op 30 juli gewag van "manipulatie door externe krachten".

Bemiddelingspogingen van Smet en van een vertegenwoordiger van de VN-vluchtelingenorganisatie hadden geen resultaat. Op 6 augustus wees Dewael het voorstel af van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding (CGKR) om als bemiddelaar op te treden. Hij zei dat het Centrum niet als een neutrale tussenpersoon kon optreden omdat Henri Goldman, de coördinator van het Observatorium voor Migraties van het CGKR, het in de pers voor de asielzoekers had opgenomen en zich kritisch had uitgelaten over de vorige bemiddelaars. Dewael stelde op 7 augustus de oud-magistraat Victor Bricout als tussenpersoon aan, maar ook die gesprekken bleven zonder resultaat.

Op verzoek van de Afghaanse asielzoekers en met instemming van Dewael begon Pierre-Yves Monette, de Franstalige federale ombudsman, op 10 augustus te bemiddelen. Op 14 augustus maakten de Afghanen een einde aan hun actie. Volgens Dewael hadden "verduidelijkingen en praktische modaliteiten" de Afghanen "tot rede gebracht". Hij had bevestigd dat begin 2004 beslist zou worden of de Afghanen al dan niet langer in België kunnen blijven. Afghanen van wie de asielaanvraag onontvankelijk was verklaard, kregen een voorlopige arbeidsvergunning (wat normaal niet mogelijk is). Ten slotte zou de Dienst Vreemdelingenzaken binnen een redelijke termijn de aanvragen tot individuele regularisatie onderzoeken. Volgens de wet is dat mogelijk indien binnen een termijn van drie jaar (gezinnen met schoolgaande kinderen) of vier jaar (andere gevallen) geen definitieve beslissing over de asielaanvraag was genomen. De meeste Afghanen kwamen voor individuele regularisatie in aanmerking.

Johan Leman nam op 25 augustus ontslag als directeur van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding. In zijn ontslagbrief aan premier Verhofstadt verwees hij naar de beslissing van Dewael het Centrum niet te laten bemiddelen met de Afghaanse hongerstakers. Verhofstadt betreurde de "extreme reactie", maar aanvaardde het ontslag, dat op 1 oktober zou ingaan.

Op 12 december schortten de agenten van de dienst Repatriëringen van de federale politie hun medewerking aan de gedwongen uitwijzing van uitgeprocedeerde asielzoekers op. Ze namen die beslissing nadat de correctionele rechtbank van

Brussel eerder die dag vier ex-rijkswachters had veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van 12 tot 14 maanden wegens opzettelijke slagen en verwondingen. De vier begeleidden de uitwijzing van Sémira Adamu, een Nigeriaanse asielzoekster die op 22 september 1998 om het leven was gekomen nadat enkele rijkswachters haar met een kussen in bedwang hadden trachten te houden. Minister Dewael beloofde de procedure voor de uitwijzing te evalueren.

D. Het justitiebeleid en de politiehervorming

Uit een onderzoek van de K.U.Leuven en de Université de Liège, waarvan de resultaten op 25 september werden gepresenteerd, bleek dat een meerderheid van de Belgen (56%) vertrouwen had in het gerecht; 41% van de 3.200 respondenten zei geen vertrouwen te hebben in justitie. Het aantal respondenten dat zei vertrouwen te hebben, was het hoogst in Vlaanderen (51,3%) en het laagst in Wallonië (27,1%). Twee derde van de ondervraagden was van mening dat de werking van het gerecht er, ondanks de hervormingsmaatregelen, de voorbije jaren niet op vooruit was gegaan.

In interviews met *De Morgen* en *Le Soir* had minister van Justitie Onkelinx al op 5 september aangekondigd dat ze, door middel van rondetafelconferenties, met burgers, advocaten en magistraten zou overleggen over hervormingsmaatregelen om het vertrouwen van de burger in het gerecht te herstellen. Oud-Kamerlid Fred Erdman (SP.A), die voorzitter was geweest van de Kamercommissie voor Justitie, en Georges de Leval, de decaan van de rechtsfaculteit van de Université de Liège, kregen de opdracht de gesprekken te leiden. Onkelinx zei tegen mei 2004 een ver slag te verwachten.

Een werkgroep van magistraten van het gerechtelijk arrondissement Brussel die in opdracht van minister Onkelinx de gerechtelijke achterstand had onderzocht, overhandigde haar op 17 oktober een rapport met twaalf concrete maatregelen om het probleem te verhelpen. De werkgroep stelde onder meer voor de benoemingsprocedure bij de Hoge Raad voor de Justitie in te korten, het aantal referendarissen en parketjuristen te verhogen en het mandaat van de toegevoegde rechters te verlengen. De meeste voorstellen werden opgenomen in de wet van 22 december 2003 houdende diverse bepalingen (B.S. 31 december 2003). De wet verlengde onder meer het mandaat van toegevoegde rechters van drie tot zes jaar en verhoogde het maximaal aantal referendarissen en parketjuristen van 25 tot 35% van het aantal magistraten in een rechtsgebied. Andere maatregelen hadden betrekking op een vereenvoudiging van de rechterlijke organisatie.

De wet van 10 april 2003 tot regeling van de afschaffing van de militaire rechtscolleges in vreedstijd alsmede het behoud ervan in oorlogstijd (B.S. 7 mei 2003) schafte, met ingang van 1 januari 2004, in vreedstijd de krijgsraden en het Krijgshof af. Militairen die een misdrijf plegen, worden voor een gewone rechtbank berecht. Een andere wet van 10 april (B.S. 7 mei 2003) regelde de rechtspleging voor de militaire rechtscolleges. De afschaffing van de militaire rechtscolleges was een

onderdeel van het Octopusakkoord (1998). In 2002 was daartoe de grondwet gewijzigd.⁷⁴

De programmawet van 22 december 2003 (B.S. 31 december 2003) bevatte een aantal juridische maatregelen. Ze voerde de kosteloosheid in van de eerstelijns-rechtsbijstand. Voor het eerste advies, dat meestal verstrekt wordt in Justitiehuis-zen en OCMW's, moest tot dan toe 12,39 euro worden betaald. De maatregel paste in de verbreding van de toegang tot het gerecht die minister Onkelinx wenste te realiseren. Met het oog daarop werd bij koninklijk besluit van 18 december 2003 met ingang van 1 januari 2004 de inkomensgrens voor de volledige of gedeeltelijke kosteloosheid van juridische tweedelijnsbijstand en rechtsbijstand met ca. 13% verhoogd.

Naar aanleiding van enkele oneigenlijke wrakingsverzoeken tijdens het proces-Cools (zie IV.8) en om verder misbruik te voorkomen, werd het Gerechtelijk Wetboek gewijzigd. Volgens de nieuwe bepaling moet een vordering tot wraking worden ingeleid met een akte die de middelen bevat en die ondertekend wordt door een advocaat die meer dan tien jaar bij de balie is ingeschreven.

De programmawet bepaalde nog dat de ontzetting uit burgerlijke en politieke rechten die is uitgesproken in geval van volledig of gedeeltelijk uitstel van de straf, ingaat op de dag waarop het uitstel begint te lopen. Daarover bestond onduidelijkheid; sommige juristen waren van oordeel dat de ontzetting pas na afloop van het uitstel inging. Door te bepalen dat de nieuwe regel ook van toepassing was "voor de veroordeelde personen die uitstel genieten of genoten hebben", zou oud-minister Guy Coëme, die in 1998 een gevangenisstraf met uitstel had gekregen voor zijn rol in de Agusta-Dassaultaffaire en voor 5 jaar uit zijn politieke rechten was ontzet, in 2004 kandidaat kunnen zijn bij de verkiezingen voor het Waals Parlement.

Het Arbitragehof vernietigde op 28 januari enkele bepalingen in de wet van 15 juni 2001 die een 'derde weg' tot de magistratuur openden. Naast het bekwaamheidsexamen ('eerste weg') en het vergelijkend toegangsexamen voor de gerechtelijke stage ('tweede weg'), konden advocaten met meer dan 20 jaar dienst aan de balie die slaagden voor een mondeling evaluatie-examen bij de Benoemingscommissie van de Hoge Raad voor de Justitie tot rechter worden benoemd. Tientallen jonge advocaten hadden tegen die 'derde weg' vernietigingsberoep aange-tekend. Volgens het Arbitragehof was het weliswaar geoorloofd advocaten met lange ervaring vrij te stellen van het bekwaamheidsexamen, maar was de wetgever "verder gegaan dan wat vereist is opdat ervaren advocaten tot de magistratuur kunnen toetreden" door niet te bepalen in welke verhouding de nieuwe categorie van kandidaten tot de magistratuur kon toetreden. Doordat er nog geen uitvoeringsbesluit was genomen, waren nog geen magistraten via de 'derde weg' benoemd.

74. *Ibidem*, p. 241.

Politieherforming – Het Arbitragehof vernietigde op 22 juli enkele bepalingen van het door de programmawet van 30 december 2001 bekrachtigde zogenaamde mammoetbesluit van 30 maart 2001 tot regeling van de rechtspositie van het personeel van de politiediensten. Tegen het besluit was vernietigingsberoep ingesteld door voormalige leden van de gerechtelijke politie bij de parketten (GPP) en van gemeentelijke politiekorpsen. Het Arbitragehof struikelde er onder meer over dat inspecteurs en afdelingsinspecteurs van de GPP in de geïntegreerde politiediensten slechts de graad van hoofdinspecteur hadden gekregen, dat GPP'ers niet een bijkomende toelage kregen die rijkswachters van het operationeel korps wel kregen en dat sommige brevetten niet in aanmerking kwamen voor het behalen van de graad van commissaris. De regering zei dat een aanpassing van het politiestatuut aan het arrest besproken zou worden met de vakbonden tijdens het voor het najaar geplande overleg over de evaluatie van de politieherforming. Dat overleg begon op 3 september en was op het einde van het jaar nog niet afgerond. In een eerste verslag dat de 'Commissie ter begeleiding van de politieherforming op lokaal niveau' op 22 oktober aan de federale regering overhandigde, werden zestien knelpunten van de lokale politieherforming aangewezen. Het belangrijkste daarvan was de financiering van de lokale korpsen, die op een meer genuanceerde norm dan de zogenaamde KUL-norm zou moeten worden gebaseerd en die alle criteria van toetsing zou moeten kunnen doorstaan, zoals objectiviteit en het gelijkheidsbeginsel. Een vergroting van de (196) politiezones vond de commissie voorbarig. Ze pleitte wel voor een versterking van de samenwerking tussen de zones.

E. Het werkgelegenheids- en sociaal beleid

Werkgelegenheid – Op 31 december waren er 419.913 uitkeringsgerechtigde werklozen, 30.792 (7,9%) meer dan eind 2002. In Vlaanderen steeg het aantal uitkeringstrekkers met 8,6%, in Wallonië met 8,2% en in Brussel met 5,5%. Het aantal werkzoekenden nam in 2003 met 42.550 toe tot 554.788, van wie 213.188 (+ 17.990) in Vlaanderen, 256.389 (+ 21.085) in Wallonië en 85.211 (+ 3.475) in Brussel. De werkloosheidsgraad was opgelopen tot 12,7% (+ 1). In Vlaanderen bedroeg de werkloosheidsgraad 8,3%, in Wallonië 18,2% en in Brussel 21,2%.

Volgens het jaarverslag van de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid, dat op 7 juli werd voorgesteld, was het aantal werkenden in 2002 met 8.000 (0,2%) gedaald en was de werkzaamheidsgraad teruggevallen tot 59,9% (- 0,1). Vooral de werkgelegenheid bij de 55-plussers bleef ver beneden het Europese gemiddelde (25,1% tegenover 38,6%). Zowel de Oeso (6 februari) als de Europese Commissie, in haar aanbevelingen van 8 april, maande België aan de vervroegde pensionering financieel te ontmoedigen.

Arbeidsduur – Op 1 januari schakelden de laatste bedrijven uit de particuliere sector over op de 38-urige werkweek, zoals was afgesproken in het centraal ak-

koord 2001-2002. Volgens de federale overheidsdienst Arbeid ging het om 3.555 KMO's met 13.505 werknemers.

Sociaal overleg – Nadat op 17 januari het centraal akkoord 2003-2004 was ondertekend,⁷⁵ begonnen in de ongeveer veertig bedrijfssectoren de onderhandelingen over de omzetting van het akkoord in collectieve arbeidsovereenkomsten (CAO's) over de loon- en arbeidsvoorwaarden. Op de textielsector na, verliepen de onderhandelingen rustig. In de metaal- en voedingssector sprongen de onderhandelingen voor de bedienden af en dienden er op provinciaal of bedrijfsniveau CAO's gesloten te worden. In alle sectorale akkoorden werd de loonnorm (5,4%) gerespecteerd; de loonsverhogingen werden meestal doorgeschoven naar 2004. Uit een technisch rapport van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (9 december) bleek dat de loonkosten in 2003-2004 met 4,5% zouden toenemen, 0,8 procentpunt minder dan in Nederland, Frankrijk en Duitsland, en 0,9 procentpunt minder dan de indicatieve loonnorm. In 2001-2002 waren de loonkosten met 8,3% gestegen, tegenover 7% in de buurlanden.

Dienstencheques – Het nieuwe stelsel van buurtdiensten en dienstencheques dat door de wet van 20 juli 2001 was ingevoerd, trad op 1 mei in werking, nadat ook het Vlaams Parlement en de Raad van de Duitstalige Gemeenschap het samenwerkingsakkoord van 7 december 2001 hadden goedgekeurd. In Vlaanderen mochten de dienstencheques alleen worden gebruikt om huishoudelijke hulp te vergoeden; in Wallonië en Brussel kwamen ook ouderen-, zieken- en gehandicaptenoppas, in Brussel eveneens kinderoppas in aanmerking. Het stelsel, dat enkel in Vlaanderen enig succes zou hebben, werd, zoals gemeld, op grond van de besluiten van de Werkgelegenheidsconferentie in het najaar hervormd (zie III.2).

Vergrijzing – De Studiecommissie voor de Vergrijzing, die in 2001 samen met het Zilverfonds was opgericht, zei in haar tweede rapport (6 juni) dat het aandeel van de socialezekerheidsuitgaven in het BBP tussen 2000 en 2030 zou stijgen van 21,8 tot 26%. In het eerste rapport had de commissie nog met een groei van 3,1 procentpunten gerekend. Een toename van de werkzaamheidsgraad van de 58-plussers met 1 procentpunt per jaar zou volgens de commissie de kosten van de vergrijzing tegen 2030 met 0,3% van het BBP doen dalen.

Rondetafel zelfstandigen – Op 6 november begon een rondetafelconferentie over een grondige herziening van het sociaal statuut van de zelfstandigen, die in het regeerakkoord van het kabinet-Verhofstadt II was aangekondigd. Unizo, de grootste zelfstandigenorganisatie in Vlaanderen, had ermee gedreigd niet aan de conferentie deel te nemen omdat de regering in de begroting voor 2004 geen geld had gereserveerd voor een verbetering van het zelfstandigenstatuut. Nadat premier Verhofstadt had toegezegd de financiering van meet aan te bespreken op de rondetafel, een ambitieus stappenplan op te stellen dat meer kon kosten dan de 680 miljoen euro die Unizo nodig achtte om het verschil met de loontrekkenden

75. *Ibidem*, pp. 286-288.

weg te werken en het voor 2004 verwachte tekort (82 miljoen euro) in het socialezekerheidsstelsel voor de zelfstandigen aan te zuiveren, besliste Unizo toch aan de conferentie deel te nemen.

Na de installatievergadering werd voortoverlegd in drie werkgroepen over resp. de pensioenen, de gezondheidszorg en arbeidsongeschiktheid, en de financiering.

Begroting ziekteverzekering – De ziektekostenverzekering sloot het boekjaar 2003 af met een tekort van 41,86 miljoen euro (tegenover een overschot van 260 miljoen euro in 2002).

Minister van Volksgezondheid Demotte besliste de verhoging van het remgeld voor een huisbezoek die op 1 oktober zou ingaan, uit te stellen tot 1 januari 2004. De verhoging was een onderdeel van het tariefakkoord 2003-2004 dat artsen en ziekenfondsen op 20 december 2002 hadden gesloten. De artsenbonden protesteerden tegen de beslissing, maar Demotte wees erop dat hij bevoegd was om het tarief van het remgeld te bepalen.

Bij een ongewijzigd beleid zouden volgens het Riziv de uitgaven van de ziektekostenverzekering in 2004 stijgen tot 16,380 miljard euro. Volgens de wettelijke groeinnorm van het paarse regeerakkoord zou maximum 16,303 miljard euro mogen worden uitgegeven. De ziekenfondsen zeiden het normbedrag te kunnen aanvaarden, maar de zorgverstrekkers eisten 1 miljard euro meer, waarvan 835 miljoen voor nieuwe initiatieven. De regering stelde bij de begrotingsopnaak 16,260 miljard euro ter beschikking, waarvan 121,7 miljoen voor nieuwe initiatieven (onder meer de uitbreiding van de maximumfactuur). Besparingen voor een bedrag van 222 miljoen euro zocht de regering vooral bij de farmaceutische industrie (beperking van de reclame voor geneesmiddelen en van grote verpakkingen).

Artsen en ziekenfondsen sloten op 16 december een tariefakkoord voor 2004-2005. Het voorzag in onder meer een algemene verhoging van de honoraria (+ 1,38%) op 1 januari 2004 en een trapsgewijze verhoging van het huisartsenhonarium tegen 1 december 2005 in het kader van de opwaardering van de huisarts. De artsen verbonden zich tot een "rationeler voorschrijfgedrag".

F. Het mobiliteitsbeleid

NMBS – Gedelegeerd bestuurder Karel Vinck stelde op 5 juni, tijdens de onderhandelingen over de vorming van de regering-Verhofstadt II, aan de raad van bestuur van de NMBS het ondernemingsplan *Move* voor de periode 2003-2007 voor. Krachtlijnen daarvan waren: de versterking van het binnenlandse aanbod voor het reizigersvervoer, dat in vijf jaar met 12% zou moeten stijgen en waarvan de ontvangsten, door een meer autonome tariefbepaling, in dezelfde periode met 28% zouden moeten toenemen; een rationalisering van het (vooral 'traditionele') internationale reizigersverkeer; de hergroepering van de goederenactiviteiten; de verhoging van de productiviteit in alle sectoren met 15 tot 30%.

Vinck stelde voor het investeringsprogramma voor de periode 2004-2007 te verminderen van 6,5 miljard tot 5,8 miljard euro, waardoor onder meer de rechtstreekse verbinding tussen Antwerpen en de luchthaven van Zaventem en de tweede spoortoegang tot de haven van Antwerpen zouden worden uitgesteld. De federale overheid zou de 'historische schuld' van de NMBS van 7,2 miljard euro moeten overnemen. Het aantal werknemers zou tegen 2007 moeten verminderen van 42.000 tot 32.000, waarvan de helft door natuurlijke afvloeiing.

De twee grote vakbonden, ACV Transcom en ACOD, reageerden negatief op het plan, verwierpen de personeelsafslanking en kondigden een staking aan. Ze verzetten er zich ook tegen dat het vrachtvervoer in een aparte privaatrechtelijke vennootschap zou worden ondergebracht.

Negatieve reacties kwamen er ook van de Vlaamse regering, de stad Antwerpen en het Autonoom Gemeentelijk Havenbedrijf van Antwerpen. Het Vlaams Parlement keurde op 18 juni unaniem een resolutie goed, waarin de onverkorte uitvoering van het investeringsplan 2001-2012 werd geëist. Op 30 juni had de aangekondigde 24-urenstaking van de spoorbonden plaats.

Tijdens het formatieberaad kwamen liberalen en socialisten overeen dat de federale overheid de historische schuld van de NMBS zou overnemen, in ruil voor de overdracht van de activa van de NMBS aan de Belgische Staat, exclusief het rolfend materieel

In een interview met *Le Soir* (18 juli) zei Vinck dat het schrappen van 10.000 banen geen doel op zich was. Er konden wat hem betreft ook minder personeelsleden afvloeien, op voorwaarde dat de NMBS in 2007 een positieve cashflow zou hebben.

Op 22 september werd in het Overlegcomité afgesproken dat de gewesten een deel van de spoorinvesteringen konden prefinancieren, zodat belangrijke projecten als de Liefkenshoekspoortunnel niet uitgesteld zouden moeten worden (zie III.3).

Na bemiddeling van minister van Overheidsbedrijven Van de Lanotte, deelde Vinck het ondernemingsplan op in fasen. In een eerste fase, tegen eind 2005, zouden 4.524 banen moeten verdwijnen. In september begon het overleg tussen de directie van de NMBS en de vakbonden over een sociaal akkoord en het ondernemingsplan. De gesprekken vorderden maar moeizaam en werden vertroebeld door het ongenoegen van de vakbonden over de mogelijke opsplitsing van de NMBS in een exploitatie- en een infrastructuurmaatschappij (die geregeld werd in de programmawet van 22 december 2003), waarvan ze vreesden dat die de eenheid van sociale dialoog in het gedrang zou brengen. Eind 2003 was het overleg nog altijd niet afgerond.

Sabena – De bijzondere Kamercommissie die op 20 december 2001 was opgericht en belast was "met het onderzoek van de omstandigheden die hebben geleid tot het faillissement van Sabena, de bepaling van de eventuele verantwoordelijkheden en de formulering van aanbevelingen voor de toekomst", waarvan het mandaat was verlengd tot 21 januari 2003,⁷⁶ keurde haar rapport in de nacht van 28

76. *Ibidem*, p. 300.

op 29 januari goed. De vertegenwoordigers van het Vlaams Blok en de N-VA stemden tegen, die van Ecolo onthielden zich.

Commissievoorzitter Raymond Langendries (CDH) verkreeg op het laatste ogenblik dat in het hoofdstuk over de werkzaamheden van de commissie de gebrekkige medewerking van premier Verhofstadt werd vermeld, die niet onmiddellijk alle documenten van zijn kabinet over de zaak had ter beschikking gesteld. Eveneens op de valreep werd bij de vaststellingen vermeld dat minister van Overheidsbedrijven Daems "over het doel van de aan het advocatenkantoor [Nauta Dutilh] toevertrouwde opdracht" verklaringen had afgelegd "die niet stroken met de waarheid". Daems had gezegd dat hij het advocatenkantoor voor een som van 157.160 euro had ingehuurd om hem in zijn functie van minister te begeleiden en de belangen van de Belgische Staat te vrijwaren, maar volgens de onderzoekscommissie had hij de diensten van het kantoor minstens gedeeltelijk voor zijn persoonlijke verdediging gebruikt. In het hoofdstuk over de verantwoordelijkheden werden, onder druk van vooral de PS en de VLD, geen namen genoemd.

Volgens de onderzoekscommissie had Sabena in de onderzochte periode (1975-2001) een schrijnend gebrek aan een coherente bedrijfsstrategie. Het management reageerde op structurele problemen met ad-hocmaatregelen, trad niet proactief op en ontwikkelde geen langetermijnvisie. Het streven naar een alliantie met een buitenlandse partner liep drie keer uit op een fiasco (met British Airways en KLM in 1989-1991, Air France in 1992-1994 en Swissair in 1995-2001). Die opeenvolgende mislukkingen hebben een grote rol gespeeld in de verdwijning van Sabena. De hub-and-spokestrategie om Zaventem uit te bouwen tot de draaischijf van een Europees netwerk "was gekoppeld aan een zeer ambitieuze groeistrategie waarvan Sabena de nadelige gevolgen heeft ondervonden omdat de algemene kostenstructuur werd verzaard en de opbrengst per passagier daalde". De raad van bestuur vertoonde volgens het rapport een gebrek aan assertiviteit en keurde de opties en ondernemingsplannen van het management zonder veel weerwerk goed. De Belgische Staat zette zijn meerderheidsaandeelhouderschap onvoldoende om in voor hem gunstige machtsverhoudingen.

De belangrijkste verantwoordelijke van het faillissement was volgens de onderzoekscommissie de SAirGroup, die haar financiële verplichtingen tegenover Sabena niet was nagekomen en de Belgische luchtvaartmaatschappij meegesleurd had in avontuurtjes die ze financieel niet aankon, zoals de complete vernieuwing van de vloot en de aankoop (in 1997) van 34 Airbustoestellen.

In haar beleidsaanbevelingen stelde de bijzondere Kamercommissie voor de overheidsbelangen in commerciële ondernemingen actief te beheren via een 'centrale eenheid' en dringend te onderzoeken of de Federale Participatiemaatschappij die rol zou kunnen vervullen. Alle overheidsbedrijven of commerciële ondernemingen waarin de overheid een belang heeft, zouden de regels van *corporate governance* (deugdelijk bestuur) moeten toepassen en jaarlijks een verslag moeten indienen bij het parlement. De Kamer zou met het Rekenhof moeten onderzoeken hoe de parlementaire controle op overheidsbedrijven moet gebeuren.

Andere aanbevelingen betroffen de sociale wetgeving: een verhoging van de maximumbedragen die het Fonds voor de Sluiting van Ondernemingen uitkeert;

de toekenning van sluitingspremies aan werknemers van ondernemingen met minder dan 20 werknemers; de prioritairere behandeling door curatoren van de schuldvorderingen van werknemers.

De Kamer keurde op 6 februari een motie goed waarin ze de aanbevelingen van de onderzoekscommissie onderschreef. De oppositie stemde tegen; 13 leden van de PS- en de Ecolo-fractie onthielden zich. Van de vaststellingen van de commissie werd in de motie enkel akte genomen. De VLD had zich, wegens de kritiek op premier Verhofstadt en minister Daems, verzet tegen de goedkeuring van het volledige rapport. In het Kamerdebat over het commissieverslag verdedigde premier Verhofstadt de handelwijze van Daems in de Sabena-zaak.

Twee 'sociale' aanbevelingen van de commissie werden opgenomen en geregeld in de programmawet van 8 april 2003 (B.S. 17 april 2003). Een wetsvoorstel waarin de andere aanbevelingen in recht werden omgezet, werd wegens tegenstand van de liberalen, de PS en Ecolo vóór de ontbinding van het parlement (10 april) niet meer goedgekeurd. Volgens minister van Werkgelegenheid Onkelinx was er geen geld voor maatregelen als de verhoging van de sluitingspremies en de openstelling van het Fonds voor de Sluiting van Ondernemingen tot KMO's met minder dan twintig werknemers.

De rechtbank van koophandel van Brussel veroordeelde op 20 november SAirGroup en Swissair voor dubbele contractbreuk tegenover Sabena. Volgens de rechtbank hadden ze het akkoord van 21 januari 2001 over een kapitaalverhoging en het zogenaamde hotelakkoord van 2 augustus 2001 niet nageleefd. In het Astoriahotel in Brussel hadden de Zwitsers op 16 juli 2001 een financiële injectie van 258 miljoen euro en de overname van negen Airbustoestellen toegezegd. De rechtbank wees de schadeclaim van de Belgische Staat (700 miljoen euro) van de hand omdat die als aandeelhouder geen rechtstreekse schade had geleden en omdat er in hoofde van Swissair geen sprake was van kwade trouw, aangezien de maatschappij al in 2000 haar precaire financiële toestand had gemeld aan de Belgische Staat, de meerderheidsaandeelhouder van Sabena. De regering zei dat ze met de rechtszaak het pad had willen effenen voor de curator, om langs gerechtelijke weg schadevergoeding te verkrijgen voor het personeel en andere schuldeisers.

6. Het buitenlands en het defensiebeleid

Congo en Centraal-Afrika – Minister van Buitenlandse Zaken Michel bracht van 5 tot 10 januari een bezoek aan Congo, Angola, Burundi, Rwanda, Oeganda en Zuid-Afrika. Met zijn diplomatiek offensief hoopte hij beweging te krijgen in de uitvoering van het akkoord van Pretoria (17 december 2002) over de vorming van een overgangsregering, een sleutelement in het vredesproces in Congo.⁷⁷

77. Wegens voortdurende gevechten in het oosten van het land, ruzie over de leiding van het leger en meningsverschillen onder de oppositie, zou het nog tot 1 juli duren vooraleer president Kabila de leden benoemde van de overgangsregering die het land moest voorbereiden op vrije verkiezingen in 2005.

Van 13 tot 16 januari brachten minister van Landsverdediging Flahaut en een delegatie van officieren een officieel bezoek aan Congo. Flahaut kondigde er de hervatting aan van de militaire samenwerking tussen beide landen. Hij zei dat, om het vredesproces niet te laten uitdoven, België wilde helpen bij de opbouw van een eengemaakt Congolees leger, waarin de troepen van de rebellenbewegingen geïntegreerd zouden worden. Pas begin 2004 zou de regering beslissen bijna 300 militairen naar Congo te sturen om te helpen bij de vorming van een 'gemengde' brigade.

Op 22 mei zei premier Verhofstadt dat België bereid was in te gaan op de oproep van de VN deel te nemen aan een interventiemacht in de Oost-Congolese regio Ituri, waar rivaliserende militie van de Hema en de Lendu al wekenlang strijd leverden en tienduizenden Congolezen op de vlucht waren voor het geweld. Nadat de Veiligheidsraad op 30 mei had ingestemd met het sturen van 1.400 blauwhelmen, onder leiding van Frankrijk, stelde België 62 militairen, twee C-130-transportvliegtuigen en een Airbus-toestel ter beschikking van de Europese 'Artemis'-troepenmacht, die tot eind september in Ituri bleef. De helft van de militairen opereerde vanuit het logistieke centrum in Entebbe (Oeganda), de andere helft, vooral medisch personeel, verbleef in Bunia, de belangrijkste stad van Ituri. Het was de eerste keer sinds de moord op tien Belgische para's in Rwanda (1994) dat Belgische militairen in de oud-kolonie waren. De parlementaire Rwandacommissie had indertijd de regering aanbevolen geen Belgische militairen meer naar ex-kolonies te sturen. In het regeerakkoord van het kabinet-Verhofstadt II werd bepaald dat er opnieuw Belgische soldaten konden worden ingezet bij vredesoperaties in de oud-kolonies, maar enkel in een internationaal verband.

Drie maanden na de installatie van een overgangsregering in Kinshasa (1 juli) ondernamen minister van Buitenlandse Zaken Michel en minister van Ontwikkelingssamenwerking Verwilghen van 4 tot 10 oktober een reis naar Congo, Oeganda, Rwanda en Burundi, om de betrokken landen aan te moedigen na een decennium van burgeroorlog "de kans op vrede met beide handen te grijpen". In Kinshasa kondigden zij aan dat België de ontwikkelingshulp aan Congo, die sinds 1999 al verdubbeld was, nog eens zou verdubbelen tot 80 miljoen euro per jaar tegen eind 2004. Het geld zou naar justitie, leger, veiligheid, gezondheid en onderwijs moeten gaan.

De bijzondere senaatscommissie die op 15 juni 2001 was opgericht om, naar aanleiding van een belastend VN-rapport, "de legale en illegale exploitatie van en de handel in natuurlijke rijkdommen in de regio van de Grote Meren, in het licht van de huidige conflictsituatie en de betrokkenheid van België daarbij te onderzoeken",⁷⁸ had volgens haar verslag, dat op 20 februari meerderheid tegen oppositie werd goedgekeurd, "geen illegale feiten vastgesteld die strijdig zijn met de wet". Zonder hen bij naam te noemen, had het rapport kritiek op Kamerlid Pierre Che-

78. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2001, *Res Publica*, 2002, 2-3, pp. 228-229 en Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 305-306.

valier (VLD) en Jean-Claude Marcourt, de kabinetschef van vice-premier Onkelinx, die lid waren van de raad van bestuur van GFI, de holding van de omstreden Belgische zakenman George Forrest die actief is in Congo. "Om zelfs het risico op een indruk van belangenvermenging te vermijden, had de commissie er de voorkeur aangegeven dat betrokkenen hun relaties met betrokken bedrijven hadden beëindigd", stond in het rapport. Volgens de onderzoekscommissie was het niet aangewezen dat Forrest het voorzitterschap van het Congolese staatsmijnbedrijf Gécamines had waargenomen "omdat dat het vermoeden van belangenvermenging oproept". Bij toekenning van een omstreden staatswaarborg door de Nationale Delcrededienst aan het STL-mijnproject van Forrest had de commissie geen politieke druk kunnen vaststellen.

Verenigde Staten en Israël – De relaties tussen België en de Verenigde Staten, die tijdens de eerste jaarhelft zwaar hadden geleden onder de Irak-oorlog en, vooral, de klachten tegen Amerikaanse toppolitici en -militairen op grond van de zogenaamde genocidewet (zie I.4, I.5, II.5 en III.5), konden in het najaar genormaliseerd worden, nadat het Hof van Cassatie op 24 september het Belgisch gerecht onbevoegd had verklaard voor de klachten tegen ex-president Bush sr. en minister van Buitenlandse Zaken Powell. Op een briefing naar aanleiding van een bezoek (1 oktober) van kroonprins Filip aan het Navo-hoofdkwartier in Evere, waar Filip in een toespraak tot de ambassadeurs van de lidstaten en kandidaat-lidstaten zei dat België er hard aan werkte "om te verzekeren dat de organen van het bondgenootschap op een warme en efficiënte manier blijven verwelkomd worden in België", zei de VS-ambassadeur, Nicholas Burns, "zeer tevreden" te zijn over de ingrijpende afzwakking van de genocidewet. Hij voegde er evenwel aan toe dat de VS "de zekerheid moeten hebben dat er geen kans op herhaling is van deze zeer trieste episode" en dat de VS, ondanks de "recente verbetering van de relaties" nog niet beslist hadden de financiering te hervatten van het nieuwe Navo-gebouw in Brussel.

In het kader van een lunch in Brussel met de ministers van Buitenlandse Zaken van de 25 lidstaten en kandidaat-lidstaten van de Europese Unie, had de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Powell op 18 november een bilateraal gesprek van een half uur met minister Michel. Van Belgische zijde werd gezegd dat de ontmoeting hartelijk verliep en de relaties tussen Brussel en Washington daarmee genormaliseerd waren. Diezelfde dag ontmoette Michel ook zijn Israëlische ambtgenoot Silvan Shalom. Ook na dat gesprek werd gezegd dat de betrekkingen tussen beide landen, die eveneens door klachten op grond van de genocidewet verstoord waren, genormaliseerd waren.

Europese defensie – Op 29 april hielden de regeringsleiders van België, Duitsland, Frankrijk en Luxemburg, op initiatief van premier Verhofstadt, topperleg in Brussel. De vier landen, die zich tegen een oorlog in Irak hadden uitgesproken, keurden op de minitop – door critici 'pralinetop' genoemd – een blauwdruk voor een Europees defensiebeleid goed. Een van de voorstellen was de oprichting van een Europese generale staf, los van het Navo-bondgenootschap, die tegen 1 mei 2004 in Tervuren zou worden gevestigd. Het initiatief lokte ongeruste reacties uit.

Met name Londen en Madrid waarschuwden voor een eenzijdige actie en de bevestiging van de Europese verdeeldheid die tijdens het Irak-conflict aan het licht was gekomen. Ook Washington en de Navo zelf reageerden negatief.

Op 28 november deden Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië op de vergadering van de ministers van Buitenlandse Zaken van de EU in Napels een gezamenlijk voorstel voor een Europese defensie, dat door de andere landen werd aanvaard. Volgens het akkoord, waarvan de tekst op 12 december werd vrijgegeven, zouden bij EU-operaties die alleen met Europese middelen worden gevoerd, in eerste instantie nationale hoofdkwartieren worden gebruikt. Slechts in bepaalde omstandigheden "kan de Ministerraad beslissen, op advies van het militair comité van de EU, om een beroep te doen op de gezamenlijke militaire staf van de EU, meer bepaald wanneer er tegelijk een civiel en militair antwoord nodig is en als er geen enkel nationaal hoofdkwartier aangeduid wordt" om de operaties te leiden. In dat geval heeft de (bestaande) "civiel-militaire cel binnen de militaire staf van de EU de verantwoordelijkheid om een capaciteit te mobiliseren om de operatie te plannen en te leiden". Nadrukkelijk werd gezegd dat "niet zou gaan om een permanent hoofdkwartier".

Afghanistan – Conform de regeringsbeslissing van 21 december 2002 deel te nemen aan ISAF, de multinationale troepenmacht in Afghanistan, vertrok begin februari een voorhoede van een twintigtal militairen naar Kaboel. Op 1 maart vertrok de rest van het contingent van 160 militairen.

IJzeren Rijn – Op voorstel van premier Verhofstadt sloten België en Nederland op 23 juli een akkoord om het slepende geschil over de heropening en modernisering van de IJzeren Rijn, de goederenspoorlijn tussen Antwerpen en het Duitse Ruhrgebied, voor te leggen aan het Permanent Hof voor Arbitrage in Den Haag.

Ontwikkelingssamenwerking – De regering besliste op 7 december de ontwikkelingssamenwerking met Burkina Faso, Ethiopië, Bangladesh, Cambodja, Ivoorkust, Laos en de Ontwikkelingsgemeenschap voor Zuidelijk Afrika (SADC) te schrappen. In het regeerakkoord hadden liberalen en socialisten afgesproken het aantal zogenaamde concentratielanden te verminderen en in de ontwikkelingssamenwerking voorrang te geven aan Centraal-Afrika, meer bepaald Congo, Rwanda en Burundi. Daarnaast zouden nog vijftien andere landen ontwikkelingshulp krijgen: Algerije, Benin, Bolivia, Ecuador, Mali, Marokko, Mozambique, Niger, Palestina, Peru, Senegal, Tanzania, Oeganda, Vietnam en Zuid-Afrika.

Landsverdediging – De regering-Verhofstadt II besliste het 'Strategisch plan voor de modernisering van het Belgisch leger 2000-2015' van 12 mei 2000, dat voorzag in de vermindering van het legercontingent van 44.500 naar 39.500 militairen, versneld uit te voeren. Volgens het 'Stuurplan Defensie', dat premier Verhofstadt en minister Flahaut op 3 december voorstelden in de Kamercommissie voor Defensie, zouden er tegen het einde van de legislatuur nog maar 39.300 militairen meer mogen zijn en zou het contingent tegen 2015 tot 35.000 worden gereduceerd. De landcomponent zou volledig geherstructureerd worden, zodat 68 in

plaats van 40% van de manschappen operationeel kan worden ingezet. Het investeringsbedrag per militair zou worden opgetrokken van 5.700 euro naar 10.100 euro in 2008 en 15.100 euro in 2015. Om meer te investeren in aangepast materieel zou worden bespaard op de werkingskosten. Van een supplementaire sluiting van kazernes, waarover in oktober-november geruchten de ronde deden, was geen sprake. Wel zou het aantal operationele F16-gevechtsvliegtuigen worden verminderd van 90 naar 72 in 2004 en naar 60 in 2015, zou het aantal Leopard-tanks worden afgebouwd en zouden een fregat en een mijnenjager uit de vaart worden genomen.

Bij belangrijke militaire bestellingen zou de Belgische overheid opnieuw economische compensaties bedingen. Onder de regering-Verhofstadt I waren compensaties meer de uitzondering dan de regel. Volgens een studie van de federale overheidsdienst Economie zou België daardoor in de periode 2000-2003 ca. 4.500 jobs hebben misgelopen. Vooral onder druk van de PS en de defensie-industrie stemde Verhofstadt, die in de periode 1999-2003 voorstander was van de volledige afschaffing van de economische compensaties, met de veralgemeende wederinvoering in.

In het kader van het strategisch moderniseringsplan keerden op 12 mei de laatste twee operationele legereenheden, de tweede en vierde divisie Jagers te Paard, uit Duitsland naar België terug. Op dat ogenblik waren enkel nog een logistieke eenheid en enkele kleinere diensten in Duitsland gestationeerd. Zij zouden tegen midden 2004 naar België terugkeren.

De wet van 3 april 2003 tot wijziging van de wet van 30 november 1998 houdende regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdienst en van artikel 259bis van het Strafwetboek (B.S. 12 mei 2003) staat de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid (ADIV) van de krijgsmacht toe in het buitenland elke vorm van communicatie af te luisteren. Voordien mocht de dienst enkel radiocommunicatie onderscheppen. De wet werd gewijzigd met het oog op de deelname van België aan de internationale troepenmacht in Afghanistan.

De wet van 16 mei 2001 houdende statuut van de militairen van het reservekader van de krijgsmacht trad, ingevolge het koninklijk besluit van 3 mei 2003, op 1 november in werking. Als gevolg daarvan zou de krijgsmacht begin 2004 beginnen met de aanwerving van de eerste driehonderd vrijwillige reservisten. De oprichting van een 'nieuwe reserve' was het gevolg van de opschorting van de militaire dienstplicht in 1995.

De wet van 11 april 2003 tot instelling van een vrijwillige dienst van collectief nut (B.S. 13 mei 2003) maakt het mogelijk een "vrijwillige dienst van collectief nut" uit te oefenen bij Landsverdediging. De regeling staat open voor elke Belg of onderdaan van een EU-lidstaat die slaagt voor de basisopleiding van kandidaat-reservemilitair en kan bij koninklijk besluit worden uitgebreid tot andere federale overheidsdiensten en tot de administraties van gewesten, gemeenschappen, provincies en gemeenten. Een besluit over de datum van de inwerkingtreding van de wet was eind 2003 nog niet genomen. De wet beoogde "de jongeren opnieuw

warm te maken voor een militaire loopbaan" maar ook jongeren "meer op hun burgerplichten" voor te bereiden en uit de delinquentie te houden.

H. Varia

Koninklijk Huis – Op 20 en 21 juli werd in Brussel, samen met de nationale feestdag en onder het thema *Is dit Belgisch? C'est du belge!*, de tiende verjaardag van de troonsbestijging van koning Albert II gevierd. Er waren onder meer concerten in het Egmontpaleis en het Paleis voor Schone Kunsten, een volksbal op het Vossenplein, een tuinfeest in het kasteel van Laken en een slotconcert "van A tot Z" met bekende Belgische artiesten op het plein voor het Gerechtsgebouw.

Op 12 april trad prins Laurent, de jongste zoon van koning Albert en koningin Paola, in het huwelijk met Claire Coombs. De burgerlijke plechtigheid had plaats in het stadhuis van Brussel. Het kerkelijk huwelijk werd ingezegend in de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal en werd gekenmerkt door een geëngageerde en emotionele toespraak van de Franse priester Guy Gilbert, een vriend van Laurent. Bij koninklijk besluit van 1 april 2003 was aan Claire Coombs, met ingang van 12 april, de titel prinses van België verleend.

Op 23 april werd in Brussel prinses Laetitia Maria geboren, het vijfde kind van prinses Astrid en prins Lorenz.

Op 20 augustus werd in Brussel prins Gabriël Boudewijn Karel Maria geboren, het tweede kind en de eerste zoon van kroonprins Filip en prinses Mathilde.

Bij koninklijk besluit van 3 mei 2003 werd prins Filip benoemd tot erevoorzitter van de raad van bestuur van het Agentschap voor Buitenlandse Handel. Het Agentschap kwam in de plaats van de Belgische Dienst voor Buitenlandse Handel, waarvan traditioneel de kroonprins erevoorzitter was.

Minister van Staat – Bij koninklijk besluit van 31 juli 2003 werd Luc Coene benoemd tot minister van Staat. Coene, die bij koninklijk besluit van 30 juli benoemd was tot directeur en vice-gouverneur van de Nationale Bank van België,⁷⁹ was sinds 1999 de rechterhand van premier Verhofstadt, eerst als kabinetschef en nadien, na de 'afschaffing' van het kabinet, als voorzitter van de kanselarij. De benoeming tot minister van Staat werd algemeen beschouwd als een blijk van erkentelijkheid van Verhofstadt voor het werk van Coene.

Antwerpen – De stad Antwerpen werd geplaagd door een reeks schandalen die een landelijke weerklank hadden. *Gazet van Antwerpen* maakte op 7 februari melding van oneigenlijk gebruik van kredietkaarten en van dure buitenlandse reizen

79. Coene werkte van 1973 tot 1979 en van 1989 tot 1995 bij de Nationale Bank. Van 1986 tot 1989 was hij al kabinetschef geweest van Verhofstadt, toen die minister van Begroting was in de rooms-blauwe regering-Martens. Hij was al begin april tot lid van het directiecomité van de NBB benoemd, maar het besluit daarover werd op verzoek van de premier niet in het *Staatsblad* gepubliceerd omdat Verhofstadt tijdens de verkiezingscampagne en bij de regeringsvorming nog van de diensten van Coene gebruik wenste te maken.

aan de top van de politie. Korpschef Luc Lamine en hoofdcommissaris Luc Van Beylen werden op 18 maart in verdenking gesteld van knevelarij, verduistering en, wat Lamine betreft, schriftvervalsing. Ze werden door burgemeester Leona Detiège geschorst.

Op 26 februari kwam stadssecretaris Fred Nolf in opspraak; hij zou privé-aankopen hebben gedaan met een ambtelijke kredietkaart. Het schepencollege zei op 10 maart dat er geen reden was om Nolf te schorsen en gelastte een werkgroep met het opstellen tegen 30 juni van een reglement voor het gebruik van kredietkaarten. Op 11 maart bood Nolf "in het belang van de stad en ter wille van de representativiteit van zijn ambt" zijn ontslag aan, nadat schepen van Sociale Zaken Tuur Van Wallendael had vastgesteld dat Nolf, adjunct-stadssecretaris Freddy Vandekerckhove en stadsontvanger Roger Bekaert overheidsgeld voor persoonlijke doeleinden hadden gebruikt. Nolf en Bekaert werden op 20 maart aangehouden op verdenking van schriftvervalsing, verduistering en actieve en passieve corruptie. Vandekerckhove, die verdacht werd van misbruik van vertrouwen en verduistering, werd niet aangehouden.

Intussen had het Vlaams Blok op 11 maart bekendgemaakt dat uit een onderzoek van de kostenrekeningen gebleken was dat drie schepenen, Ann Coolsaet (VLD), Kathy Lindekens (SP.A) en Chantal Pauwels (Agalev), misbruik hadden gemaakt van hun ambtelijke kredietkaart en persoonlijke uitgaven als 'kosten eigen aan het ambt' hadden aangegeven. Volgens burgemeester Detiège (12 maart) hadden alle schepenen hun kredietkaart "te goeder trouw" gebruikt om 'kosten eigen aan het ambt' te betalen en zouden alle uitgaven waarover betwisting bestond worden terugbetaald.

Na negatieve perscommentaren, waarin het ontslag van het schepencollege werd gevraagd, en onder druk van de nationale partijvoorzitters kondigden op 13 maart eerst de vier VLD-schepenen hun ontslag aan, en vervolgens die van CD&V, Agalev en de SP.A. Op de middag nam het schepencollege collectief ontslag. Om de continuïteit van het bestuur te verzekeren, nam burgemeester Detiège op verzoek van de Vlaamse minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Van Grembergen, voorlopig geen ontslag.

Het plan van de SP.A om Detiège snel te vervangen door partijvoorzitter Patrick Janssens werd doorkruist door de aanspraak van het VLD op het burgemeesterschap. Volgens Bart Somers, die toen nog burgemeester van Mechelen was en (in het Canvas-programma *TerZake* van 13 maart) als eerste de claim naar voren schoof, hadden de socialisten na 70 jaar niet langer de legitimiteit om de burgemeesterssjerp op te eisen. Tot verrassing van de VLD wees Janssens de eis niet van de hand en vroeg hij de VLD snel de naam van de kandidaat-burgemeester bekend te maken. Pas in de late avond van 14 maart stelde de VLD Kamerfractie-leider Hugo Coveliers voor. Van de nationale partijleiding kreeg hij de voorkeur boven Leo Delwaide, de Antwerpse Havenschepen.

Coveliers was echter geen lid van de gemeenteraad. De SP.A verzette zich tegen een burgemeester buiten de raad en wees Janssens als kandidaat-burgemeester aan. De patstelling en het strategische pokerspel tussen liberalen en socialisten, dat dreigde af te stralen op de landelijke politiek, duurde tot 31 maart. Janssens

en Robert Voorhamme enerzijds en Coveliers en Ludo Van Campenhout anderzijds werden het er toen over eens dat de SP.A-voorzitter burgemeester zou worden. In ruil verkreeg de VLD de aanstelling van een crisismanager en een uitbreiding van de politionele bevoegdheid van schepen van Veiligheid Dirk Grootjans (VLD).

Omdat gewacht moest worden op gerechtelijke adviezen over vier lopende onderzoeken waarin hij zijdelings was genoemd,⁸⁰ duurde het tot 10 juli vooraleer Janssens tot burgemeester werd benoemd. Intussen was op 9 mei het nieuwe schepencollege geïnstalleerd. Op Lindekens en Coolsaet na, die vervangen werden door Voorhamme resp. Van Campenhout, werden alle ontslagnemende schepenen herverkozen, ook Pauwels die, ondanks partijdruk, geweigerd had op te stappen.

Eind september stelde het gerecht nog eens elf topambtenaren in verdenking die met een kredietkaart van de stad privé-inkopen hadden gedaan.

Op 13 oktober ontstond er opnieuw deining over Agalev-schepen Pauwels, nadat het Vlaams Blok had uitgebracht dat zij voor 144 euro per maand een OCMW-woning huurde. Agalev-Antwerpen en nationaal politiek secretaris Dirk Holemans vroegen haar op te stappen, maar toen bleek dat Pauwels de woning sinds 1993 op regelmatige wijze betrok, kwamen ze van dat verzoek terug.

Leenrecht – Het Europees Hof van Justitie veroordeelde op 17 oktober de Belgische Staat omdat een richtlijn uit 1992 over de uitkering van een leenrecht aan auteurs en componisten nog altijd niet in intern recht was omgezet, hoewel dat vóór 1 juli 1994 had moeten gebeuren. Premier Verhofstadt had in 2002 een ‘leenrechtcomité’ opgericht, maar de federale overheid, de gemeenschapsregeringen en de auteursverenigingen hadden daar nog geen overeenstemming gevonden.

Kyoto – Op 8 december werd de Nationale Klimaatcommissie geïnstalleerd, waarin de federale overheid en de gewestregeringen onder meer afspraken zouden maken over de verdeling van de inspanningen voor de realisatie van de Kyoto-doelstellingen. België had er zich, ter uitvoering van het VN-raamverdrag van 9 mei 1992 inzake Klimaatverandering en van het Protocol van Kyoto, in 1997 toe verbonden de uitstoot van broeikasgassen, inzonderheid koolstofdioxide (CO₂), in de periode 2008-2012 met 7,5% te verminderen tegenover het referentiejaar 1990. De oprichting van de Nationale Klimaatcommissie was geregeld in een samenwerkingsakkoord van 14 november 2002 tussen de federale overheid en de drie gewesten, waarin die er zich ook toe verbonden een Nationaal Klimaatplan op te stellen. Volgens de EU-Commissie zou, indien het beleid niet snel werd bijgestuurd, de uitstoot van broeikasgassen in België met 22,9% stijgen in plaats van met 7,5% te verminderen.

80. Het betrof klachten die na het losbarsten van de ‘Visa-affaire’ waren ingediend en betrekking hadden op de geplande verkoop van het SP.A-secretariaat aan de stad, de tewerkstelling van een medewerker van Janssens resp. van een werknemer van het stedelijk informatiecentrum Telepolis op het kabinet van schepen Van Wallendael, en mogelijke fraude bij Telepolis.

Op 15 oktober waren de federale regering en de gewestregeringen het eens geworden over de basiscijfers voor de verdeling van de Kyoto-lasten. Volgens het akkoord was in 1990 Vlaanderen verantwoordelijk voor 58,7% van de uitstoot van CO₂, Wallonië voor 38,5% en Brussel voor 2,8%.

Proces-Cools – Op 17 oktober begon voor het hof van assisen van Luik het proces tegen de acht vermoedelijke opdrachtgevers van de moord op de socialistische minister van Staat André Cools (18 juli 1991). Uit het gerechtelijk onderzoek was gebleken dat de moord beraamd werd op het kabinet van de toenmalige minister Alain Van der Biest, een partijgenoot en rivaal van Cools. Van der Biest, die eveneens beschuldigd was, pleegde op 18 maart 2002 zelfmoord. De twee Tunesische huurmoordenaars waren in 1998 in hun land tot 20 jaar gevangenis veroordeeld. Het proces kende een traag en tumultueus begin. Het lag van 23 tot 28 oktober stil omdat sleutelverdachte Pino di Mauro afwezig was wegens ziekte. Op 29 oktober wraakte het Hof van Cassatie Henri-Paul Godin als voorzitter van het assisenhof, nadat hij zich denigrerend had uitgelaten over enkele advocaten van de beklaagden. Hij werd vervangen door Luc Lambrecht. Op 6 november daagde Carlo Todarello op, een van de drie verdachten die verstek had gegeven. Omdat daarover niets geregeld is in de wet, schorste het hof de zitting. Nog dezelfde dag beslisten de drie rechters in een tussenarrest het proces voort te zetten en Todarello het recht te geven getuigen opnieuw te laten oproepen.

Op 17 november wraakte Benito Francesconi, die niets met de zaak te maken had maar er een 'sport' van had gemaakt in allerlei gerechtszaken procedurekwesties te stellen, voorzitter Lambrecht. Het Hof van Cassatie noemde nog diezelfde dag het verzoek onontvankelijk. In december diende Francesconi tot vier keer toe een wrakingsverzoek in tegen de voorzitter van het hof, maar Cassatie wees het telkens af. Om dergelijke zaken te vermijden, wijzigde het parlement in de programmawet van 22 december 2003 de wrakingsprocedure (zie III.4).

Agusta-Dassaultaffaire – Het hof van beroep van Brussel sprak op 26 november Carla Galle, de voormalige secretaris-generaal van de SP, vrij van schiftvervalsing en witwaspraktijken. Het proces was een uitloper van de Agusta-Dassault-smeergeldaffaire, die in 1995 aan het licht was gekomen. Galle werd er, samen met drie andere beklaagden, van verdacht 124.000 euro niet in de SP-boekhouding te hebben opgenomen omdat het smeergeld was dat de partij van de Italiaanse helikopterbouwer Agusta zou hebben gekregen. Ze was in juni 2002 door de correctionele rechtbank van Brussel tot een geldboete van 1.983 euro veroordeeld en voor vijf jaar uit haar politieke rechten ontzet. Galle, die altijd haar onschuld had staande gehouden en zei dat toenmalig SP-voorzitter Frank Vandembroucke valse verklaringen had afgelegd, was tegen het vonnis in beroep gegaan. Het hof van beroep oordeelde dat de feiten al in juli 2001 verjaard waren en sprak haar vrij.

Dutroux-affaire – De raadkamer van Neufchâteau verwees op 17 januari Marc Dutroux, Michel Lelièvre en Michelle Martin naar het assisenhof wegens bendevoorming, de ontvoering van twee meisjes en de ontvoering van en moord op vier

andere meisjes. Elf andere verdachten, onder wie Michel Nihoul, werden buiten vervolging gesteld. Procureur des Konings Michel Bourlet ging tegen de buitenvervolginstelling in beroep. Op 30 april verwees de kamer van inbeschuldigingstelling van Luik ook Nihoul naar het assisenhof. Het proces zou op 1 maart 2004 beginnen.

Milieuboxenaffaire – De correctionele rechtbank van Hasselt veroordeelde op 23 oktober oud-minister Leo Delcroix wegens schriftvervalsing in de zogenaamde milieuboxenaffaire tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van tien maanden en een boete van 7.500 euro. De rechter verbood hem ook gedurende 5 jaar een openbaar mandaat te bekleden. De zaak ging terug tot 1991, toen de Vlaamse overheid 2 miljoen milieuboxen liet maken. Het bedrijf Plascobel, dat 40% van de bestelling in onderaanneming kreeg, schonk 126.000 euro aan de CVP. Een deel van de gift (50.000 euro) was legaal, voor de overige 76.000 euro werd met een circuit van valse facturen gewerkt, waarvan Delcroix, die op dat ogenblik partijsecretaris van de CVP was, volgens de rechter de spilfiguur was. Naast Delcroix werden vijf andere beklaagden veroordeeld. Delcroix ging tegen het vonnis in beroep.

Obussenaffaire – Het Hof van Cassatie verbrak op 8 oktober het vonnis van de correctionele rechtbank van Brussel van 24 september 1998, dat Johan Lampaert veroordeelde wegens actieve corruptie en schriftvervalsing bij de aankoop, in 1985, van 100.000 granaten voor de Belgische krijgsmacht. Lampaert was de enige van de veertien beklaagden (onder wie toenmalige kabinetsmedewerkers van PVV-minister van Landsverdediging Freddy Vreven) in de zogenaamde obussenaffaire die veroordeeld werd. Volgens het Hof van Cassatie waren de feiten al in maart 1995 verjaard.

Al Qaeda – De correctionele rechtbank van Brussel veroordeelde op 30 september 18 leden van twee internationale islamistische terreurgroeperingen tot gevangenisstraffen van 5 tot 10 jaar. De veroordeelden hadden banden met het Al Qaeda-netwerk van Osama bin Laden. Een eerste groep, met onder anderen de Tunesische ex-profvoetballer Nizar Trabelsi, had een bomaanslag voorbereid op de militaire basis van Kleine-Brogel. De tweede groep leverde hand- en spandiensten aan de moordenaars van de Afghaanse oppositieleider Ahmad Shah Masoud, op wie op 9 september 2001 een aanslag was gepleegd.

1. De evolutie in de politieke partijen⁸¹

CD&V – Op 21 mei, drie dagen na de parlementsverkiezingen, meldde *De Standaard* dat er een “opstand in de maak” was tegen partijvoorzitter Stefaan De Clerck. Volgens anonieme bronnen was De Clerck te zwak geweest in de verkie-

81. De strubbelingen in de partijen bij de samenstelling van de kandidatenlijsten voor de verkiezingen van 18 mei worden behandeld in II.2.

zingsdebatten met zijn directe tegenstrevers, Verhofstadt en Stevaert, en kon in de aanloop naar de verkiezingen van juni 2004 een machtswissel niet langer worden uitgesteld. Voor de opvolging van De Clerck werd Kamerfractie leider Yves Leterme naar voren geschoven.

De Clerck had op 19 mei in het Politiek Bestuur uit de verkiezingsnederlaag de conclusie getrokken dat meer radicalisme, een meer gerichte doelgroepenbenadering en een verdere verjonging van het politiek personeel nodig waren. In een debat op de VRT-radio had hij gezegd dat er geen discussie bestond dat hij als voorzitter aanbleef. Op de bijeenkomst van de Algemene Vergadering (20 mei) heerste de mening dat de partij een nog onvoldoende duidelijke boodschap had gebracht en dat de vernieuwing onvoldoende was doorgezet. De Clerck kondigde aan dat hij op 10 juni aan de Algemene Vergadering een "routeplan" zou voorleggen om de partijstrategie inhoudelijk en personeel bij te sturen. Hij riep iedereen op deel te nemen aan de dialoog in plaats van toe te geven aan "impulsieve reacties".

Op 28 mei zei Boudewijn Muts, de voorzitter van de CD&V-afdeling van de stad Antwerpen, op de regionale tv-zender ATV dat een meerderheid van de aanwezigen op een partijvergadering het ontslag van De Clerck had geëist. Volgens persberichten waren andere arrondissementbesturen tot dezelfde conclusie gekomen.

Op een persconferentie na een vergadering van het Directiecomité kondigde De Clerck op 23 mei aan ontslag te nemen als CD&V-voorzitter. Hij zei dat hij al op 18 mei tot de conclusie was gekomen dat zijn positie onhoudbaar was, dat hij zijn ontslag pas na 10 juni had willen aankondigen maar dat we "in spektakelmaatschappij [leven] waarin alles versneld moet gebeuren".

De partijtop vergaderde nog op 23 mei urenlang over de opvolging van De Clerck en kon Pieter De Crem ervan overtuigen zich geen kandidaat te stellen tegen Leterme, die op brede steun van de top kon rekenen. Met 33 stemmen voor en één onthouding besliste het Politiek Bestuur op 24 mei de kandidatuur van Leterme te steunen. Dezelfde dag wees de Kamerfractie De Crem als haar voorzitter aan.

De Algemene Vergadering nam op 10 juni akte van de kandidatuur van Leterme. Andere kandidaten hadden zich niet gemeld. De Algemene Vergadering besliste de bestuursverkiezingen die volgens de statuten in het voorjaar 2004 hadden moeten doorgaan, uit te stellen tot na de Europese en regionale verkiezingen van 13 juni 2004.

Op 28 juni werd meegedeeld dat Leterme met 93,14% van de stemmen voor een termijn van drie jaar tot voorzitter was verkozen. Van de ruim 90.000 leden hadden er 20.083 aan de verkiezingen deelgenomen. Leterme zei openheid te zullen nastreven naar de N-VA, waarmee hij wilde samenwerken bij de verkiezingen van 2004 (zie daarover infra bij N-VA), en naar nieuwe kiezers, en dat hij tien nieuwkomers in het Vlaams Parlement wilde brengen. Op 30 juni stelde hij de twee nieuwe ondervoorzitters voor: Wouter Beke en Cathy Berx, die in de plaats kwamen van Hendrik Bogaert en Nahima Lanjri.

Naar aanleiding van de verklaring van oud-minister Leo Delcroix (in *Het Nieuwsblad* van 9 mei) liever met het Vlaams Blok dan met Agalev samen te werken, zei Leterme op 10 november aan *De Standaard* dat hij "dat soort opmerkingen" regelmatig hoorde bij zijn bestuursleden en dat zijn partij niet meer tegen een voorstel

zou stemmen "enkel en alleen omdat het van het Vlaams Blok komt". De verklaring werd her en der geïnterpreteerd als een versoepeling van het 'cordon sanitaire' rond het Vlaams Blok. Kamerfractie leider De Crem zei in enkele interviews (12 november) dat hij een "charter als dat van 1989" nooit meer zou ondertekenen en dat het cordon "niets anders dan de politieke levensverzekering van Agalev en de SP.A was en CD&V buitenspel zette".⁸² Zoals Leterme beklemtoonde De Crem geen bestuursakkoorden te willen sluiten met het Blok. Het ACW betreunde de verklaringen van De Crem en vroeg van CD&V, zijn bevoorrechte politieke partner, een "rechtzetting". Leterme zei dat CD&V het 'Charter voor democratie' trouw bleef en geen coalities zou vormen met het Vlaams Blok, maar over de voorstellen van het Blok, waarvan het merendeel "onbespreekbaar" was, het debat wilde aangaan en de kiezers ervan zou respecteren. Op 20 november deelden De Crem en de Kamerfractie mee unaniem achter het partijstandpunt over het cordon te staan, zoals het door Leterme was verwoord.

Agalev – Na een hele dag crisisberaad namen Jos Geysels en Luc Lemiengre in de avond van 19 mei ontslag als politiek resp. partijsecretaris van Agalev. Ze namen daarmee de verantwoordelijkheid op zich voor de verpletterende neerlaag van Agalev bij de federale verkiezingen. Doordat ze uit de Kamer en de Senaat was verdwenen, verloor de partij haar federale dotatie (2 miljoen euro) en de afdracht van de parlementsleden aan de partij (500.000 euro). Op 20 mei besliste de partijleiding de 84 werknemers (47 voltijdse betrekkingen) collectief te ontslaan en een deel van hen naderhand weer in dienst te nemen. Een deel van de nieuwe partijzetel, die begin 2003 was aangekocht, zou worden verhuurd.

Op de avond van de verkiezingen was al de vraag gerezen of Agalev nog de legitimiteit had om in de Vlaamse regering te blijven. Na een 'afkoelingsperiode' van 72 uur, waarin rationele afwegingen weer de bovenhand kregen op emotionele reacties, besliste de Politieke Raad op 21 mei dat Agalev "zijn verantwoordelijkheid in de regering bleef opnemen", op voorwaarde dat de coalitiepartners zouden garanderen dat het regeerakkoord onverkort zou worden uitgevoerd. De Politieke Raad besliste wel de twee Agalev-ministers in de Vlaamse regering te vervangen. Mieke Vogels en Vera Dua hadden eerder op de dag hun mandaat ter beschikking gesteld.⁸³

De verkiezingsnederlaag deed meteen de vraag rijzen naar de strategie voor de verkiezingen van juni 2004. De politiek secretaris van Agalev-Limburg, Fabian Spreeuwens, en oud-senator Jacinta De Roeck, die de Limburgse Kamerlijst had getrokken, pleitten er op 20 mei voor aan te sluiten bij het SP.A-Spirit-kartel.⁸⁴

82. De Crem verwees naar de tekst die in 1989 op initiatief van Jos Geysels (Agalev) was tot stand gekomen. Het 'Charter van de democratie', dat de oorspronkelijke tekst verving, dateert van 2000.

83. Zie in dit jaarboek: M. DEWEERDT, Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2003, p. 310.

84. Ludo Sannen, de fractieleider van Agalev in het Vlaams Parlement, had in de zomer van 2002 gesprekken gevoerd over een Limburgse rood-groene kartellijst voor de Kamerverkiezingen, maar was door de nationale partijleiding teruggefloten.

Het aanbod (21 mei) van SP.A-voorzitter Stevaert om De Roeck tot senator te coöpteren, werd algemeen beschouwd als een middel om Agalev tot samenwerking te bewegen. Agalev-Limburg besliste op 29 mei op het aanbod in te gaan. Spreeuwers beklemtoonde dat de beslissing los stond van een eventuele samenwerking met het SP.A-Spirit-kartel.

Voor de opvolging van Geysels en Lemiengre schoof het partijbestuur Dirk Holemans (Vlaams Parlement) resp. Marianne Vergeyle (kabinetschef van minister Tavernier) naar voren, maar de Politieke Raad gaf het bestuur op 14 juni de opdracht "een ruimere lijst" met kandidaten op te stellen, om de partijleden een echte keuze te geven. Het partijbestuur droeg daarop, naast Holemans, Jo Vermeulen (Vlaams Parlement) als kandidaat voor de opvolging van Geysels voor. Voor de functie van partijsecretaris werden drie kandidaten voorgedragen: Vergeyle, Guido Maertens en Johan Hamels. De Politieke Raad adviseerde het congres Holemans en Hamels te kiezen.

Nadat Vermeulen op de vooravond van de congresbijeenkomst zijn kandidatuur had ingetrokken, wees het congres op 21 juni met ruim twee derde van de stemmen Holemans tot politiek secretaris aan. Hamels werd tot partijsecretaris verkozen. Holemans zei dat Agalev groener zou moeten worden, minder met het "opgeheven vingertje" mocht zwaaien en de vergaderzaal moest ruilen voor de straat. Het congres keurde een resolutie goed waarin de nood aan een "sterke onafhankelijke en zelfstandige groene politieke partij" werd beklemtoond, maar "vormen van samenwerking" niet uitgesloten werden en een beslissing daarover naar het najaar werd verschoven.

Na enkele weinig overtuigende tv-optredens van Holemans, perikelen in Antwerpen⁸⁵ en een barslecht resultaat (2,6%) in een VRT-DS-peiling (17 oktober), besliste de partijleiding tegen het congres van 15 november een nieuw en radicaal project voor de 21ste eeuw uit te tekenen, de partijnaam te wijzigen en oud-minister Dua en Tinne Van der Straeten, de voorzitter van Jong Agalev, als boegbeeld en 'gezicht' naar voren te schuiven om de 'omslag' van de partij uit te dragen.

Op 27 oktober deelde Europees parlamentslid Jan Dhaene mee niet meer in de onafhankelijke koers van Agalev te geloven en naar de SP.A over te stappen.

Op 12 november, drie dagen voor het partijcongres, maakte Holemans bekend dat hij na het congres zou opstappen als politiek secretaris en zou worden opgevolgd door Vera Dua, die ook in de benaming partijvoorzitter zou worden. Als reden voor zijn vertrek gaf Holemans de nood op aan iemand "die beter in staat is onze boodschap wervend over te brengen". Naast de zwakke communicatie zou Holemans ook een gebrek aan leiderschap hebben vertoond.

Op 13 november sprak Agalev-Limburg zich met een nipte meerderheid (59 ja, 50 neen en 2 onthoudingen) uit voor de vorming van een verkiezingskartel met de

85. Holemans en Agalev-Antwerpen hadden schepen Chantal Pauwels op 13 oktober gevraagd ontslag te nemen (zie IV.8), maar dat verzoek drie dagen later een "verkeerde strategie" genoemd.

SP.A. In gesprekken daarover, die namens Agalev gevoerd werden door Dirk Holemans en Ludo Sannen, had SP.A-voorzitter Stevaert de groenen twee plaatsen op de lijst voor het Vlaams Parlement aangeboden, waarvan één verkiesbare. Het Agalev-congres, dat op 15 november bijeenkwam, bevestigde met een overweldigende meerderheid onafhankelijk aan de verkiezingen van 13 juni 2004 deel te nemen. Het verzoek van Limburg een kartel te vormen met de SP.A werd 438 stemmen tegen 286 en 60 onthoudingen afgewezen.⁸⁶ Sannen en De Roeck reageerden ontgoocheld en zeiden te betwijfelen of ze kandidaat zouden zijn op een aparte groene lijst in Limburg.

Het congres nam zonder veel enthousiasme kennis van het nieuwe project dat onder leiding van Holemans was uitgetekend en waarmee de partij zich wilde profileren als een "groen-progressieve stem tegen de centrupolitiek en de verrechtsing", die opkomt voor tolerantie en diversiteit, en die solidariteit met de zwakkeren hoog in het vaandel voert. Dua kreeg als partijvoorzitter het vertrouwen van 94% van de congresgangers. Aan het einde van de bijeenkomst werd de nieuwe partijnaam *Groen!* bekendgemaakt.

Op 24 november deelde senator De Rneck mee dat ze Groen! verliet en als onafhankelijk senator zou zetelen. Sannen had eerder (19 november) gezegd zich achter het groene project te scharen, maar hij liet in het midden of hij in 2004 voor Groen! zou kandideren.

N-VA – Op 28 januari werd bekend dat ondervoorzitter Eric Defoort ontslag had genomen uit alle partijfuncties. Defoort, die na de implosie van de Volksunie mee de N-VA had opgericht, zei dat zijn politieke activiteiten moeilijk te combineren waren met zijn academische opdracht, maar hij verheelde niet ontgoocheld te zijn over de koersrichting van de partij. Hij was als voorstander van een centrumlinks program enkele keren in aanvaring gekomen met Matthias Storme, die dicht bij de partijtop stond en een 'rechts' profiel had. De partijraad wees op 21 juni Bart De Wever tot ondervoorzitter aan.

Na de federale verkiezingen van 18 mei, waarbij de N-VA enkel in West-Vlaanderen over de kiesdrempel was gekomen en met voorzitter Geert Bourgeois maar één Kamerlid meer had, besliste de partijraad op 24 mei niet in te gaan op de oproep tot samenwerking van CD&V en het Vlaams Blok, maar als een onafhankelijke partij aan de verkiezingen van 2004 deel te nemen.

Doordat de partij niet langer in de Senaat vertegenwoordigd was, had ze niet langer recht op een dotatie van het federale parlement. Meer dan de helft van het partijpersoneel werd ontslagen. Voorzitter Bourgeois klaagde er in een brief aan de voorzitter van de Kamer en van de Senaat over, dat het FN, dat met minder dan 150.000 stemmen een Kamerlid en een senator had, een partijdotatie kreeg en de N-VA, met 200.000 stemmen, daar verstoken van bleef.

Op 21 juni herzag de partijraad op voorstel van het partijbestuur de electorale strategie. De partijraad gaf, met 37 stemmen voor, 29 tegen en 10 onthoudingen,

86. Het hele congres baadde in een anti-SP.A-sfeer. Iemand noemde Stevaert "het schijnheilig paterke van Hasselt".

het partijbestuur de opdracht met het oog op de verkiezingen van 2004 tegen september twee opties te onderzoeken. In de ene optie zou de N-VA op eigen kracht naar de verkiezingen trekken, in de andere zou ze als zelfstandige partij een kartel vormen met een andere partij, op voorwaarde dat het partijprogramma behouden werd, het kartel de slagkracht van de partij zou verhogen en de partner zich engageerde tot verdere stappen voor de verzelfstandiging van Vlaanderen. Een kartel met de SP.A, het Vlaams Blok en Agalev werd uitgesloten, zodat enkel de VLD en CD&V in aanmerking kwamen. Kandidaat-CD&V-voorzitter Leterme reageerde enthousiast en zei dat er "vroeg of laat" een "hergroepering van de Vlaamse krachten moet komen".

De 'verkennde gesprekken' tussen de top van de N-VA en de VLD werden na enkele weken afgebroken omdat de Vlaamse liberalen volgens de N-VA tijdens de regeringsonderhandelingen "onaanvaardbare toegevingen" hadden gedaan aan de Franstaligen en omdat het regeerakkoord "niet de minste vooruitgang in de staatsvorming maakte". Bij de VLD verluide het dat de partij niet geïnteresseerd was in een kartel met de N-VA, wel in de toetreding van individuele N-VA'ers.

Nadat hij verslag had uitgebracht over de contacten die hij met de N-VA-leiding had gehad, kreeg CD&V-voorzitter Leterme op 14 juli van het Politiek Bestuur een mandaat om formeel gesprekken aan te knopen met de N-VA over mogelijke samenwerking bij de verkiezingen van 13 juni 2004.

Op 14 augustus zei oud-Kamerlid Karel Van Hoorebeke aan *Het Nieuwsblad* het "absoluut eens te zijn" met de "vele N-VA'ers" die "niet gelukkig zijn met het overleg met CD&V en op eigen kracht willen voortdoen". Hij zei dat sommigen in de partij bereid waren "alles op te offeren" voor een kartel, inclusief het kernpunt van het partijprogramma: de Vlaamse onafhankelijkheid. In de daaropvolgende dagen verschenen in de pers berichten over verzet tegen de vorming van een kartel met CD&V bij onder meer de arrondissementen Brussel, Gent-Eeklo en Leuven. Bestuursleden van Gent-Eeklo lieten in *De Financieel-Economische Tijd* (19 augustus) verstaan in voorkomend geval een nieuwe partij te stichten. Voorzitter Bourgeois betreurde dat het debat op het publieke forum werd gevoerd, beklemtoonde dat de N-VA hoe dan ook een zelfstandige partij zou blijven en riep op de "demoeratische besluitvorming" sereen te laten verlopen.

Op 1 september besliste het partijbestuur met 12 stemmen en 3 onthoudingen geen kartel met CD&V te vormen. Volgens Bourgeois was CD&V niet bereid sluitende garanties te geven voor het opnemen van de resoluties van het Vlaams Parlement in het regeerakkoord bij een eventuele deelname aan de federale regering.⁸⁷ CD&V reageerde verbaasd op de beslissing. Het Politiek Bestuur had eerder op de dag, na een positief rapport van Leterme, nog mee ingestemd de onderhandelingen "over de laatste punten en komma's" voort te zetten. Leterme maakte op 2 september het ontwerpakkoord bekend, waarin onder meer stond

87. Het Vlaams Parlement had op 3 maart 1999 vijf resoluties goedgekeurd die beschouwd werden als het programma voor de verdere hervorming van de staat in (con)federale zin.

dat het kartel naar aanleiding van de verkiezingen van 13 juni 2004 "niet zal toetreden tot een federale regering zonder dat afspraken over de realisatie van de Vlaamse resoluties deel uitmaken van een regeerakkoord". Hij legde de schuld voor het afspringen van de gesprekken bij de interne tegenstellingen bij de N-VA. Op 6 september meldde *De Financieel-Economische Tijd* dat er gewerkt werd aan een wetswijziging om de N-VA toch een federale partijdotatie te geven. De krant had vernomen dat de VLD met het plan op de proppen was gekomen "in ruil voor het opbergen van de kartelplannen". Bourgeois ontkende dat de kartelgesprekken om die reden waren afgesprongen en zei aan *Het Laatste Nieuws* (9 september) dat CD&V 3,6 euru miljoen euro gedurende vijf jaar had toegezegd, meer dan de N-VA kon krijgen indien ze toch een overheidsdotatie zou ontvangen. Hoe het ook zij, op 10 september diende Bourgeois, op suggestie van Kamervoorzitter De Croo, een wetsvoorstel in dat een partij die in maar één van de federale kamers (een) gekozene(n) heeft, met terugwerking tot 1 juni 2003, eveneens recht op overheidsfinanciering gaf.⁸⁸

Op 13 september besliste ook de partijraad, zonder tegenstemmen en met vier onthoudingen, dat de N-VA volledig ongebonden naar de verkiezingen zou gaan. Bourgeois herhaalde dat CD&V niet bereid bleek de realisatie van een Vlaams minimumprogramma te garanderen in geval van toetreding tot de federale regering. Ondanks de beslissing zou de N-VA-leiding informele contacten onderhouden met CD&V, die begin 2004 in de vorming van een verkiezingskartel zouden resulteren.

Tijdens de partijraadsvergadering van 13 september riep Bourgeois de bestuursleden die openlijk kritiek hadden geuit op de kartelgesprekken op, hun mandaat neer te leggen. Karel Van Hoorebeke ging op de oproep in. Op 22 september besliste het partijbestuur een bemiddelaar te sturen naar Brussel en Gent-Eeklo. Met het bestuur van de Brusselse afdeling konden de plooiën worden gladgestreken. In Gent-Eeklo lukte dat niet en werden op 14 oktober vijf leden van het arrondissementsbestuur voor vier maanden geschorst; ze namen daarop ontslag uit de partij. Op 28 oktober werd bekend dat de voorzitter van het arrondissement Aalst naar het Vlaams Blok overstapte.

VLD – De verwijdering (5 juni) van Jaak Gabriëls uit de Vlaamse regering en de aanstelling van Marino Keulen en Patricia Ceysens als minister in de Vlaamse regering,⁸⁹ veroorzaakten ongenoegen bij de vijftigers. Ze waren er niet over te spreken dat de leeftijd blijkbaar het criterium was geworden voor de aanstelling tot minister. André Denys (Vlaams Parlement), die voor de vierde keer naast een ministerportefeuille had gegrepen, zei zich gekwetst te voelen en zich over zijn positie te beraden. Na een week rust en bezinning, en een gesprek met ontslagnemend premier Verhofstadt en partijvoorzitter De Gucht, deelde Denys op 16 juni

88. De Kamer keurde het wetsvoorstel begin 2004 goed; medio 2004 was het nog aanhangig bij de Senaat.

89. Zie in dit Jaarboek: M. DEWEERDT, Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2003, p. 311.

mee politiek actief te blijven. Hij zei dat hij er zich bij neergelegd had dat hij nooit minister zou worden en dat hij van Verhofstadt en De Gucht de toezegging had gekregen dat hij en andere ervaren parlementsleden vroeger en nauwer bij de besluitvorming zouden worden betrokken.

Kritiek kwam er ook van senator Hugo Coveliërs, die zei te hopen dat zijn leeftijd "de beloofde post in de federale regering" niet in het gedrang zou brengen. Naar eigen zeggen kreeg Coveliërs nadien een woedende telefoon van toenmalig formateur Verhofstadt, met de mededeling dat hij geen minister en misschien zelfs geen fractieleider zou worden. Na de vorming van de federale regering uitte Coveliërs, die intussen tot fractieleider was aangewezen, onder meer in het weekblad *Knack* (27 augustus), kritiek op het regeerakkoord, de partijleiding en de besluitvorming in de partij. De kwestie kwam op 1 september ter sprake in het partijbestuur, dat Coveliërs duidelijk maakte dat hij te ver was gegaan. Volgens De Gucht en Coveliërs was het incident daarmee bijgelegd.

Op 12 december besliste de VLD-senaatsfractie Coveliërs als voorzitter te vervangen door Paul Wille. De afzetting gebeurde op verzoek van negen van de twaalf senatoren, die een brief hadden ondertekend die door de partijtop was opgesteld. Coveliërs, die verrast was door het initiatief, reageerde woedend op zijn "liquidatie", die volgens hem te maken had met het feit dat hij de rechts-liberale stem vertegenwoordigde, die niet paste in de paarse centrumkoers van de partijleiding, en dat hij daar geregeld aan herinnerde. Volgens De Gucht ging het enkel om een personenkwesie en was Coveliërs verscheidene keren "te ver gegaan".

Op de vergadering van het partijbestuur van 15 december zei Coveliërs dat hij loyaal bleef tegenover de partij, maar dat hij problemen had met de "weinig democratische manier" waarop hij aan de kant was gezet als fractieleider. Coveliërs zei dat hij begin januari zijn achterban zou raadplegen over zijn politieke toekomst. De VLD-afdeling van de stad Antwerpen, die ontgoocheld reageerde op de verwijdering van Coveliërs, vroeg De Gucht in te gaan op een bemiddelingsaanbod van Havenschepen Leo Delwaide. Het conflict zou begin 2004 worden bijgelegd.

Na de goedkeuring door de Senaat van het wetsvoorstel over het migrantenstemrecht, waar de VLD zich fel tegen verzet had (zie III.7), gingen in de partij stemmen op om het standpunt te verstrakken en van het migrantenstemrecht een regeringszaak te maken. De Jong VLD-afdeling Antwerpen begon handtekeningen te verzamelen om het congres over de kwestie bijeen te roepen; volgens de statuten kan dat op verzoek van duizend leden. De partijleiding neutraliseerde het initiatief met haar beslissing (15 december) het voor 12-14 maart 2004 geplande programmacongres in twee delen te splitsen en het eerste deel al op 6-7 februari te houden. Het migrantenstemrecht zou daar met een actualiteitsmotie ter sprake kunnen worden gebracht.

SP.A – Patrick Janssens nam ontslag als voorzitter van de SP.A nadat de Antwerpse VLD er op 31 maart, na een wekenlange crisis, mee ingestemd had dat hij burgemeester van Antwerpen zou worden (zie IV.8). Het partijcongres had al op 29 maart Steve Stevaert met 97,6% van de stemmen als opvolger aangewezen.

Voor de reguliere verkiezing in het najaar was Stevaert de enige kandidaat. Ingevolge een in 2002 doorgevoerde statutenwijziging werd tegelijk een ondervoorzitter van het andere geslacht verkozen. Stevaert vormde een 'ticket' met Caroline Gennez. Op het congres van 11 oktober werd meegedeeld dat zij het vertrouwen hadden gekregen van 95,5% van de leden die aan de verkiezingen hadden deelgenomen. In een intentieverklaring *Wat goed is voor de mensen* had Stevaert zijn (her)verkiezing nadrukkelijk gekoppeld aan een voortzetting van de inhoudelijke vernieuwing van de partij.

Na de verkiezingen van 18 mei had de SP.A Caroline Gennez, samen met Agalev-politica Jacinta de Roeck (zie supra), tot senator laten coöpteren. Gennez was voorzitter van Animo (vroeger: Jongsocialisten) en schepen van Sint-Truiden. Op verzoek van Stevaert verhuisde ze naar Mechelen, om daar de partijafdeling te vernieuwen en te versterken. Een ander opvallend initiatief van Stevaert was de (op 25 augustus aangekondigde) vervanging van Robert Delathouwer als staatssecretaris in de Brusselse gewestregering door Pascal Smet, de commissaris-generaal voor de Vluchtelingen en Staatlozen. De 36-jarige Smet kreeg van Stevaert de opdracht de SP.A in Brussel – het derde "probleemgebied", naast Antwerpen en Mechelen – te vernieuwen en er de grootste Vlaamse partij van te maken.

Vlaams Blok – Het hof van beroep van Brussel bevestigde op 26 februari het vonnis van 29 juni 2001 waarin de correctionele rechtbank van Brussel zich onbevoegd had verklaard voor de klacht die de Liga voor Mensenrechten en het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding tegen drie vzw's van het Vlaams Blok hadden ingediend wegens schending van de antiracismewet. Ook het hof van beroep was van oordeel dat het vermeende misdrijf als een politiek misdrijf moest worden beschouwd omdat het gepleegd werd door een politieke partij, en bijgevolg voor een assisenhof behandeld zou moeten worden.

Het Hof van Cassatie vernietigde op 18 november het arrest van 26 februari. Volgens Cassatie ging het niet om een politiek misdrijf, dat "noodzakelijk bestaat in een rechtstreekse aantasting van de politieke instellingen in hun bestaan, hun inrichting of hun werking". Een politieke partij is volgens het arrest geen politieke instelling, "zelfs al kan ze een medium zijn voor de werking van de politieke instellingen". De zaak werd verwezen naar het hof van beroep in Gent, dat ze in 2004 zou behandelen.

In een gesprek met *De Standaard* (25 oktober) zei Filip Dewinter, de fractieleider in het Vlaams Parlement, dat het Vlaams Blok zich bij de verkiezingen voor het Vlaams Parlement (juni 2004) zou profileren als een beleidspartij, door 'niet-klasieke' thema's als onderwijs en ruimtelijke ordening aan te snijden en door nieuwe doelgroepen als leerkrachten, ondernemers en senioren te benaderen. Geert Van Cleemput, die ontslagen was als coördinator van de studiedienst, noemde (*De Standaard*, 4 november) het discours van Dewinter ongeloofwaardig. Hij zei dat Dewinter nooit het 70-puntenplan (voor een strak migrantenbeleid) had afgezworen en een verruiming van het Blok in de weg stond.

In de Kamer verzette het Vlaams Blok zich fel tegen het wetsvoorstel waarmee Claude Eerdekens (PS) en Muriel Gerkens (Ecolo) de zogenaamde droogleggings-

wet van 12 februari 1999 wilden activeren. De wet maakt het mogelijk dat de Raad van State, na een klacht van een derde van de leden van de parlementaire controlecommissie voor de partijfinanciering, beslist gedurende drie maanden tot een jaar de dotatie in te trekken van een partij die "door eigen toedoen of door toedoen van haar componenten, lijsten, kandidaten of gekozenen, duidelijk en door middel van verscheidene, met elkaar overeenstemmende tekenen, aantoonde dat ze vijandig staat tegenover de rechten en vrijheden die gewaarborgd worden door het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van 4 november 1950". Het voorstel-Eerdekens-Gerkens regelde de nadere procedure.

In zijn verzet kreeg het Vlaams Blok de steun van CD&V en de N-VA, maar ook de VLD liep niet warm voor het wetsvoorstel. Op 25 november dienden de meerderheidsfracties in de Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken enkele amendementen in, die de draagwijdte van het voorstel beperkten. Een van de amendementen bepaalde dat een klacht slechts ontvankelijk is wanneer "het laatste overeenstemmende teken dateert van na de inwerkingtreding van de wet". Op verzoek van Kamervoorzitter De Croo bracht de Raad van State op 16 december spoedadvies uit over het wetsvoorstel en de amendementen. De Raad struikelde vooral over de terugwerking van de sanctieregeling. De bespreking van het wetsvoorstel zou in 2004 worden voortgezet.

Vivant – Het ledencongres van Vivant besliste op 13 december niet als een zelfstandige partij aan de Europese verkiezingen (Nederlands kiescollege) en de verkiezingen voor het Vlaams Parlement van 13 juni 2004 deel te nemen, maar een kartel te vormen met de VLD. Partijvoorzitter Roland Duchâtelet had de voorgaande weken ook gesprekken gevoerd met de SP.A. De partij, die bij de federale verkiezingen in Vlaanderen 1,2% van de stemmen had gekregen, koos voor de VLD omdat die ermee instemde de partijnaam in de kartelnaam (VLD-Vivant) op te nemen en garanties gaf voor enkele strijdplaatsen op de kandidatenlijsten. Het VLD-congres zou begin 2004 met de kartelvorming instemmen.

Begin september hadden enkele leden van het partijbestuur ontslag genomen. Ze klaagden over een gebrek aan interne democratie en over een manke externe communicatie.

Ecolo – De *Conseil de Fédération* van Ecolo besliste op 21 mei, drie dagen nadat de partij bij de federale verkiezingen fors verlies had geleden, met 45 stemmen voor, 20 tegen en 3 onthoudingen in de Waalse gewest- en de Franse gemeenschapsregering te blijven. Anders dan Agalev achtte Ecolo het niet nodig zijn ministers in de beide regeringen te vervangen. Olivier Deleuze, die in de paars-groene regering-Verhofstadt I staatssecretaris voor Energie was geweest, deelde op 24 mei mee uit de politiek te stappen. Hij verweet Ecolo de voeling met de bevolking te hebben verloren.

Op 10 juni namen de drie federaal secretarissen van Ecolo, Philippe Defeyt, Evelyne Huytebroeck en Marc Hordies, ontslag. Daarmee namen ze de verantwoordelijkheid op zich voor de verkiezingsnederlaag van Ecolo. Ze hadden naar eigen zeggen met hun ontslag gewacht tot ze de oorzaken van het stembusverlies had-

den geanalyseerd. Dat had volgens hen te maken met een manke communicatie-strategie en een falende, te complexe partijstructuur. De *Assemblée Générale* verkoos op 6 juli Jean-Michel Javaux, Evelyne Huytebroeck en Claude Brouir tot federaal secretaris. Het trio kreeg 60,8% van de stemmen, de drie andere kandidaten (Paul Lannoye, Bernard Wesphael en Ann-Mary Francken) 37,5%.

PS – Elio Di Rupo werd, als enige kandidaat, tot voorzitter van de *PS* herkozen. De verkiezingen, waarvoor op 600 plaatsen een stembureau was ingericht, hadden plaats op 26 en 27 september. Di Rupo kreeg 93,8% van de ruim 32.000 uitgebrachte stemmen. Iets meer dan een derde van de *PS*-leden nam aan de verkiezingen deel.

MR – Partijvoorzitter en Europees parlamentslid Daniel Ducarme maakte op 26 mei bekend dat hij op 6 juni François-Xavier de Donnée, die op 18 mei tot Kamerlid was verkozen, zou opvolgen als minister-president van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest en tevens minister van Kunst, Letteren en Audiovisuele Media in de Franse gemeenschapsregering zou worden, in plaats van Richard Miller. De partijraad wees op 27 mei Antoine Duquesne tot *MR*-voorzitter aan. Eind juni kreeg hij van 94,28% van de 10.706 partijleden (27% van het totale aantal) die aan de schriftelijke verkiezing hadden deelgenomen een volwaardig mandaat voor vier jaar.

CDH – Op 15 september werd meegedeeld dat Joëlle Milquet door de partijleden tot voorzitter was herkozen. Zij haalde het met 62,6% van de 13.403 geldige stemmen van Richard Fournaux (28,3%), Denis Grimberghs (7%) en Fabrice Salmelier (2%). Ruim 63% van de partijleden nam aan de schriftelijke verkiezing deel.

FDF – Op de congresbijeenkomst van 15 maart werd Olivier Maingain met 90,6% van de stemmen tot partijvoorzitter herkozen. Hij had maar één tegenkandidaat, Eric Mergam.

Belgian Politics from 1978 to 2003
Overzicht van het Belgische politiek gebeuren sinds 1978
L'Année politique belge depuis 1978

<i>Year</i> <i>Jaar</i> <i>Année</i>	<i>Res Publica</i>	<i>Auteurs Nederlandse versie</i>	<i>Authors English text</i>
1978	79/2	M. Deweerdt	
1979	80/3	M. Deweerdt	
1980	81/2-3	M. Deweerdt	
1981	82/2	M. Deweerdt	M. Deweerdt, J. Smits
1982	83/2-3	M. Deweerdt	J. Smits
1983	84/4	M. Deweerdt	J. Smits
1984	85/2-3	M. Deweerdt	J. Smits
1985	86/3	M. Deweerdt	J. Smits
1986	87/3	M. Deweerdt	I. Couttenier
1987	88/2-3	M. Deweerdt	I. Couttenier
1988	89/3	M. Deweerdt	I. Couttenier
1989	90/2-3	M. Deweerdt	I. Couttenier
1990	91/3-4	R. D'Haese, P. Van den Driessche	I. Couttenier
1991	92/3-4	M. Deweerdt, R. Falter	I. Couttenier
1992	93/3-4	M. Deweerdt, R. Falter	I. Couttenier
1993	94/3-4	M. Deweerdt	K. Deschouwer, M. Deweerdt
1994	95/3-4	M. Deweerdt	K. Deschouwer, M. Deweerdt
1995	96/3-4	M. Platel	K. Deschouwer, M. Platel
1996	97/4	M. Deweerdt	I. Couttenier
1997	98/3-4	M. Deweerdt	S. Fiers, M. Deweerdt
1998	99/2-3	M. Deweerdt	S. Fiers, M. Deweerdt
1999	2000/2-3	M. Deweerdt	S. Fiers, M. Deweerdt
2000	2001/2-3	M. Deweerdt	S. Fiers, M. Deweerdt
2001	2002/2-3	M. Deweerdt	S. Depauw, M. Deweerdt
2002	2003/2-3	M. Deweerdt	S. Depauw, M. Deweerdt
2003	2004/2-3	M. Deweerdt	S. Depauw, M. Deweerdt

Belgian Politics in 2003

Sam DEPAUW

Postdoctoral Fellow of the Fund for Scientific Research-Flanders at the Section of Political Sociology of the Katholieke Universiteit Leuven

Mark DEWEERDT

Political Journalist of De Tijd

Reflecting the impact of the general elections held in May, this year's Belgian Politics is organised in four parts. The first part portrays the last months of Verhofstadt's cabinet with the greens. The second part focuses on the general elections of May 18th and the coalition formation process of Verhofstadt's new cabinet. The policies of that cabinet are the topic of part three. The fourth part discusses developments within the political parties.

I. The Final Months of Verhofstadt I

A. Anticipated Elections on May 18th

On January 8th Prime Minister Verhofstadt announced that the date for the general elections was moved up two months, to May 18th. The reason to advance the elections was practical in nature: in June many would leave the country for holidays and students would have to sit exams. Journalists were quick to add that, this way, formation talks would not take the entire summer holidays.

B. Budgetary Results for 2002, Control of the 2003-Budget and Eco-Taxation

In 2002 the government (i.e. the federal, community, regional, and local governments as well as the public bodies involved in social security) realised a surplus of € 170.8 million, 0.1% of GDP. In previous years the deficit at the federal level was offset by the surpluses of the Flemish community. In 2002 the community and regional governments added € 460 million to the federal deficit of € 673 million. This was offset, however, by the surplus realised by the local governments and the social security sector, worth € 341.4 million and € 829.1 million respectively. Public debt decreased to 105.8% of GDP, amounting to € 275 billion. There

was widespread contentment that in spite of slow economic growth the cabinet had resisted deficit spending, despite the example set by a number of European countries.

On February 21st the expected growth rate was lowered from 2.1% to 1.4%. An additional € 195.8 million paid to the community and regional level meant that a reduction of € 303.5 million was required for the 2003 supplementary budget. With the exception of social allowances, development aid, and the mail and railway services, all policy areas were to be affected. Nevertheless, additional measures were taken to restart the economy and stimulate employment: a.o. tax reductions for security and renovation investments, the creation of a Starter Fund providing cheap loans to new businesses, and a Recycling Fund for projects in social and sustainable development.

Eco-Taxation – On January 10th the introduction of eco-taxation and ecobonuses was once more postponed ‘for practical reasons’. The agency to control the composition of beverage wrappings still needed to be established. In addition, the EU Commission had warned that a compulsory registration mark and number on wrappings was in violation of EU regulation. As a result, the cabinet decided to remove the offending measure. On March 25th the Chamber committee voted in favour of a further postponement until October. The vote was reversed upon request of the cabinet. The green parties had found it unacceptable that eco-taxation would not come into effect until after the elections.

C. The Night Flights and Ecolo’s Resignation from the Cabinet

Feelings continued to run high over the issue of night flights over Zaventem. On October 25th 2002 Isabelle Durant, the Ecolo Transport Minister, had announced a new route, that would concentrate night flights over the northern rim of Brussels (i.e. Vilvoorde, Meise, Grimbergen). In view of the opposition by the Flemish government and parties, the consultation committee had suspended the implementation until March. In January, Flemish Minister Dua threatened to extend the strict noise abatement norms the Brussels’ regional government used, to Flanders: this would preclude night flights altogether. On January 24th, the consultation committee agreed on four routes. Most flights would pass over the northern and eastern rim of Brussels, although a number of them would take a route over the city centre or a new route over the north-western rim of Brussels. The compromise failed to please local activists from the northern and eastern rim. A day earlier, a thousand DHL employees had demonstrated to oppose a ban on night flights.

The agreement’s implementation continued to pose problems. On February 28th Verhofstadt applied for international registration of the agreed flight routes: this would enable them to take effect on May 15th. Immediately, Durant ordered the application to be suspended, claiming the safety of a route over the city centre was still under investigation. After Durant’s decision to revoke the route over the

city centre was leaked on May 1st, protests were becoming ever more vehement. The Flemish opposition demanded her resignation, while the liberals and socialists rather did not see her return in the cabinet after the elections. On May 2nd Prime Minister Verhofstadt annulled Durant's decision, claiming it exceeded the discretion of a demissionary government. He asserted he would use all means necessary to reverse Durant's decision.

Prudent not to grant Durant the victim's part in the issue, the president of the francophone socialists Di Rupo pleaded all concerned to regain their composure and presented an alternative route. When Durant's request for 24 hours to study the proposal was turned down, Ecolo Ministers Durant and Deleuze left the cabinet meeting. Hereupon, the cabinet transferred the authority over aviation to Vice Prime Minister Onkelinx and adopted the socialists' alternative route. Durant and Deleuze announced their resignation a few hours later. To preserve the linguistic balance, the government commissioners Ylieff and Zenner were promoted to the rank of junior minister. Onkelinx took over control of the remainder of the portfolio of mobility and transport as well. Because Parliament had been dissolved on April 10th, the departure of Ecolo had no further consequences for the cabinet.

D. Belgium and the War in Iraq

The preparations for a military intervention in Iraq caused severe tensions among the coalition partners and cast a cloud upon relations with the US. By the end of January, Belgium joined the Franco-German opposition to NATO plans for defensive operations in Turkey. They refused to enter into a belligerent rationale and to endorse indirect NATO support for such a war. When NATO failed to come to a consensus on February 6th, Secretary General Robertson invoked the silent procedure. Under this procedure, a proposal is adopted unless a member state enters an official protest. On February 10th, Belgium and France did, causing Turkey to invoke article 4 of the NATO treaty, calling for a consultation in case a member state's security is threatened. Germany supported the initiative – without actually co-signing the protest. Following intensive consultations, the military support of Turkey was endorsed by the Defense Committee on February 16th – in the absence of France that is not part of NATO's military structure. Belgium obtained that implementation would be in step with UN resolutions. On the eve, up to 80.000 people had demonstrated in Brussels to oppose the 'war for oil'. Worldwide the number of protesters was estimated at 7 million.

One particularly thorny issue was the use of the Antwerp harbour to ship US military equipment and personnel from Germany to Iraq. While all parties denounced that the US attack was in violation of international law, the cabinet claimed that the transports were authorised by a 1971 secret agreement with the US. In addition, the cabinet had assented to the use of Belgian air space by US military planes. To terminate the agreement would take six months. To cool the rising tempers among greens and socialists, the cabinet favoured a renegotiation of the agreement, which would be on the agenda of the future government. In Parlia-

ment, Prime Minister Verhofstadt declared that since January a total of 13.000 pieces of equipment had passed through Antwerp. Thereupon, green MP Vanhoutte resigned from his party.

On April 11th, the American ambassador Brauer stated that Belgium's continued opposition would cause the NATO plans to build a new headquarters in Evere to be reconsidered. Later on, he would retract his remarks. The issue would resurface, however, come review of the genocide law. The relations between Brussels and Washington continued to be soured for months. This would strengthen Verhofstadt's resolve to a common European defense policy.

E. Review of the Genocide Law

Belgian relations were further strained by the genocide law of June 1993. The implementation of the law that extended the jurisdiction of Belgian courts worldwide in case of genocide and crimes against humanity, was questioned when charges against Congolese Minister Yerodia and Israelian Prime Minister Sharon were deemed inadmissible in June 2002, because the accused were not on Belgian territory.

On January 14th, senators of the coalition parties agreed to review the law: legal proceedings that were instituted before July 1st against a person not in Belgium were admissible. After that date, however, the public prosecution was entitled to drop the case when merely political motives were at stake. Thereupon, the Court of Cassation deemed the investigation into Sharon's involvement in the massacre of Libanese refugees in Sabra and Shatila in 1982 admissible. It thereby rejected the Court of Appeal's verdict that presence of the accused in Belgium is required, although Sharon enjoyed immunity for the duration of his term. In response, Israel recalled its ambassador. On March 18th, an action was brought against former president Bush, vice-president Cheney, secretary of state Powell, and Schwarzkopf, commander in chief during the 1991 Gulf War. Embarrassed, Michel urged for a review of the law. Yet, because of the separation of powers he was unable to rule the action inadmissible.

To this purpose, the cabinet reached an agreement with its backbenchers on March 25th. To be able to institute legal proceedings on the basis of the genocide law for crimes not committed in Belgium, a victim had to be either of Belgian nationality or to have lived in Belgium for at least three years. In addition, the case could be transferred by the public prosecution or the Justice Minister to the International Criminal Court, the plaintiff's or the accused's country of origin, or the country where the alleged crime took place. Yet, dissension within the coalition persisted regarding actions entered into before July 1st 2002. In the end, the bill was recommitted and amended by an alternative majority of liberals, Christian democrats and the Vlaams Blok. In a failed attempt to delay adoption, the Council of State was asked for advice. Its recommendation that the amended law violated the separation of powers was ignored, however. As a result of absenteeism the bill failed to be adopted by the Chamber before its dissolution on April 8th.

On May 17th General Franks was accused of war crimes. Through Chief of Staff Myers, the US threatened that this might hasten the decision to relocate the NATO headquarters. The public prosecution ruled the proceedings admissible, yet advised that it would be transferred to a US court. The cabinet obliged on May 20th.

F. Other Events and Developments

Court of Arbitration – The Court's review was extended to include constitutional rights, tax equality and the protection of foreign residents. In addition to federal, community and regional governments, legal proceedings could be instituted by parliaments and private persons on the basis of the Court's rulings on prejudicial questions. In conclusion, judges cannot be of the same gender.

On March 25th the Court of Arbitration annulled part of the Lambermont agreement. In order to prevent Vlaams Blok from obstructing decision-making, the Lambermont agreement added five members to the Flemish Community Committee to be determined on the basis of the elections to the Flemish Parliament. The Court of Arbitration ruled that the membership of a representative body can be appointed by the citizens affected by its decisions only. This annulment had further repercussions for other Lambermont measures concerning the recommendation of the Flemish members of the Brussels regional government and motions of censure against said members. Other appeals for annulment submitted by the christian democrats, N-VA, Vlaams Blok, and a number of francophone councillors and aldermen in Flemish municipalities surrounding Brussels, were rejected.

Council of State – Originally, the cabinet had wanted to repeal the advice requirement for royal and ministerial decrees. The prospect was dropped, however, in response to the opposition's protest. In the end, the term limit for urgent advice was extended from 3 to 5 days and the advice itself was limited to a ruling on the empowered authority, the legal ground, and procedural requirements. The term limit for regular advices was extended up to one month.

On April 8th the Council of State annulled the decision to prolong the linguistic courtesy agreement, concluded in 1996. This agreement offered civil servants in the Brussels' region who need to be bilingual, a two year period to prove their ability. Brussels' Prime Minister de Donnée announced the agreement would still be prolonged, "because there was no other option".

Antwerp – Throughout the year the city of Antwerp was dogged by a series of scandals. First, the local police top was targeted for expensive travels abroad and the misuse of credit cards: chief of police Lamine and chief superintendent Van Beylen were suspended as a result. Then, the civil service came under attack. City secretary Nolf was apprehended on March 20th for passive corruption and forgery. A few days earlier he had resigned. In the end, the scandal extended to the entire bench of aldermen, after the Vlaams Blok accused aldermen Ann Coolsaet (VLD), Kathy Lindekens (SP.A) and Chantal Pauwels (Agalev) of misusing city

credit cards for personal gain. Promises to reimburse controversial expenses were to no avail. On March 13th the bench of aldermen resigned. Mayor Detiège stayed on to preserve the continuity of office.

The objective to swiftly replace Detiège by Patrick Janssens was thwarted by the VLD's claim on the mayoralty. At first, the VLD's claim was not rejected, but when parliamentary party group leader in the Chamber Hugo Coveliers was put forward, the SP.A objected to a mayor who had not been a member of the city council. The stalemate that ensued was only resolved when Patrick Janssens was appointed mayor on March 31st. The VLD obtained the installment of a crisis manager and a stronger position for alderman charged with security Grootjans. Lindekens was replaced by Voorhamme and Coolsaet by Van Campenhout. All other aldermen resumed office, including Pauwels who was strongly criticised within her own green party.

Sabena – On January 29th the Chamber Committee charged with the investigation of Sabena's bankruptcy completed its report. The responsibility for this bankruptcy was attributed to SAirGroup, which hadn't met its financial commitments. But the Committee reproved Sabena for lacking a coherent business strategy for most of the 1975-2001 period. The alliances with British Airways/KLM in 1991, with Air France in 1994 and with Swissair in 2001 had all ended in utter failure. Further, the hub-and-spoke strategy for the airport had increased the general cost structure and decreased the revenue per passenger. The Committee recommended the creation of a central agency to manage public interests in commercial companies more actively. Any such company would have to submit an annual report to Parliament.

SAirGroup and Swissair were convicted by the commercial court of Brussels on November 20th for breach of contract. The Court rejected the government's claim for € 700 million worth of damages. It deemed that by communicating its precarious financial situation in 2000 Swissair had not acted in bad faith.

Arms Trade – In the aftermath of the Nepal crisis that had led to Minister Aelvoet's resignation, the coalition partners had reached an agreement to further limit arms trade on December 10th 2002. As a result, the EU code of conduct was integrated in federal law and extended the ban on arms trade to countries that enlisted children in the regular army. On behalf of the francophone parties, it was specified that social and economic repercussions in Belgium could be taken into account when assessing export licences.

Policy on drugs – The adoption in Parliament on March 27th concluded a long drawn-out conflict over a policy of tolerance for cannabis. Possession and use would remain an offence, but it would be registered rather than prosecuted provided the offence was committed by an adult and it did not cause public nuisance. The possessed amount should not exceed 3 grams. The greens' protests to relax the provision up to 5 grams, were to no avail.

Road Safety – On February 7th, the distinction between minor and major traffic offences was replaced by four types: ordinary and severe offences of the first, sec-

ond, and third degree. The legal minimum and maximum fines were increased by 10% and the maximum prison sentence up to 5 years, in case of a lethal accident. In response, the liberal senator Dedecker launched a campaign 'to re-entitle drivers to use the road' targeting the 'superfines'. He was forced to retract his words under heavy criticism.

Gay Marriage – In spite of the Council of State's negative advice, the Senate had adopted gay marriage on November 28th 2002. The Council of State estimated that this would corrupt the institution of marriage and that the different rights of gay and straight couples are justified if only by the fact that the latter are able to have children. Ministers Onkelinx and Aelvoet criticised this moralistic outburst. The Chamber adopted the bill on January 30th.

G. The Declaration to Revise the Constitution

In order to advance the elections, the coalition partners resorted to a declaration to revise the constitution: for this entails the dissolution of Parliament. On March 20th the cabinet agreed to consider revision of the articles that would allow for the reduction of the Senate to a paritary assembly of the regions and communities and to extend the Chamber membership to 200. Further, it was intended to grant the Brussels region constitutive autonomy and to revise the procedure for constitutional revision. In the Chamber francophone parties called for a majority requirement in every language group in order to revise the constitution. In the Senate, the assembly's reduction was the focus of debate. In the end, the cabinet had to remove the provision that second reading would take place in a special Chamber committee. It would also become possible to have concurrent elections for the federal and regional levels by extending the term to five years.

H. An Eventful End of Term

Parliament's last week contributed to the already tense relations among the coalition partners. On March 31st voting had to be postponed in two committees because of absenteeism. In the Finance Committee the liberals remained absent to oppose the introduction of a Tobin tax on speculation. In addition, the introduction of a compulsory declaration of property for MPs lapsed. Because Front National MP Féret would not agree to a deviation from the rules not to vote within three days after adoption in Committee, the vote in plenary session could not take place on April 4th, the final day of the term. A further delaying tactic to ask for the Council of State's advice on the genocide bill forced the Senate to reconvene on April 5th when it adopted the amended genocide bill. The Chamber's final session on April 8th was more eventful: the proceedings had to be ended when the majority failed to meet the quorum and the opposition left the room. As a result a number of bills lapsed.

The cabinet was similarly unable to complete its proceedings, when on April 4th the francophone socialist ministers refused to accept Van den Bossche's plan to reform the civil service. Party president Elio Di Rupo stated that the future government would have to roll back this Copernicus reform plan.

II. The May 18th Federal Elections and the Formation of Verhofstadt III¹

A. The Electoral Law and the Court of Arbitration's Brabant Decree

The May 18th federal elections were the first to be contested under the new electoral law, i.e. in province-wide districts and with a 5% threshold. For once, it was possible to be candidate for both the Chamber and the Senate. Furthermore, the number of men and women on the list had to be equal and only half of the votes at the head of the list would be used to determine which candidate on a list would be elected. In Brabant the constituencies of Leuven, Walloon Brabant and Brussels-Halle-Vilvoorde were preserved. Flemish candidates in Brussels would form a single list with Leuven, however. In the bilingual constituency of Brussels-Halle-Vilvoorde the seats would first be distributed over the language groups. For the Flemish parties, these seats were to be distributed according to the votes obtained in both the Brussels and Leuven constituencies. The threshold would be similarly applied. For the francophone parties, the distribution of seats would be limited to the Brussels constituency, although alliances between local parties in the Brussels and Walloon Brabant constituencies were possible.

On February 26th the Court of Arbitration, however, suspended the settlement for Brabant. It ruled the settlement unfavourable for the Leuven electorate, because the distribution of seats according to the electoral results could not guarantee it the seven seats it was constitutionally entitled to. The Court also suspended the 5% threshold. The coalition partners immediately agreed to contest the elections under the old rules in that case. The ruling did force the parties to adjust their lists of candidates. A further appeal by the smaller parties to suspend the electoral threshold in the other provinces as well was judged inadmissible on April 10th. The court's ruling encouraged the mayors of seven municipalities in the Halle-Vilvoorde constituency to urge the Flemish parties repeatedly to divide the bilingual constituency. After the elections the campaign gained momentum.

1. A few weeks before the May 18th elections, the Ecolo Ministers resigned from the cabinet after a dispute concerning the night flights over Brussels. As a result, the party composition of the Verhofstadt I government changed. In accordance to the coalition literature, the government without Ecolo is seen here as a new government and labelled 'Verhofstadt II' (May 5th-July 12th 2003). The government of liberals and socialists formed after the May 18th elections, is labelled 'Verhofstadt III'. See in this Yearbook: J. NOPPE, *De samenstelling van de Belgische regeringen in 2003 en 2004. La composition des gouvernements belges en 2003 et 2004*, pp. 344-347.

In a letter to the King 28 mayors of the constituency pleaded for its scission. In 2004 a number of municipalities would threaten not to organise the European elections for francophone parties.

On May 26th, the Court of Arbitration annulled the provisions it had suspended earlier. In its Brabant decree it called for the scission of the Brussels-Halle-Vilvoorde constituency. The Court urged the cabinet to introduce province-wide constituencies in Flemish Brabant and Walloon Brabant before the end of term. It specifically added that special provisions for the protection of the Flemish and francophone minorities were admissible. The Court further annulled the dual candidacy for the Chamber and Senate, denouncing this electoral deception. The results of the elections were not contested, however.

B. The Candidate Selection Process and the Electoral Campaign

The possibility of a dual candidacy for the Chamber and Senate, as well as the presence of nearly all members of the regional and community governments on the lists, awarded the slot of first successor an importance out of proportion. Quite a number of candidates would, thus, not take up the position – even if elected. In response to the Court of Arbitration's ruling the lists in Brabant had to be adjusted. While the francophone parties merely had to remove seven candidates, the Flemish parties had to present separate lists in Brussels and Leuven. Most notably, Minister Vandenbroucke would head the socialist list in Brussels. In several parties minor skirmishes occurred over the candidate selection process. The Flemish liberal party even suffered two defections: by former treasurer of the party Leo Goovaerts and MEP Ward Beysen. On February 7th the controversial Arab-European League led by Dyab Abou Jahjah and the left wing PVDA issued a statement that they would present a joint list 'Resist'.

Because the elections were advanced, the actual campaign would not start until April 10th, after which date the use of commercial billboards or gadgets was prohibited and expenditure limited. Before that date, most parties launched a pre-campaign. In an open letter to the citizens Prime Minister Verhofstadt lauded the past cabinet and presented 60 new policies. In response to the unions' criticism, he had to admit the budgetary situation would not allow for their realisation.

The confederal nature of the party system precluded a truly national campaign, rather there were two separate campaigns in Flanders and Wallonia. Pride of place was given to the personal campaigns of the heads of the list. No single issue dominated the campaign – except arguably for employment after it was leaked that unemployment rose over 400.000 for the first time since 2000. Michel urged Flemish electors not to support the Christian democrats to the detriment of the liberal party, for such a vote would support Di Rupo's bid to become Prime Minister. As a result of the night flights over Brussels debate, the reliability of the greens in government was repeatedly at the heart of the campaign. It was challenged by both the liberals and the Christian democrats. The Vlaams Blok at-

tempted to shed its disadvantageous image to women, yet clung to the traditional themes of security, drugs, and immigration. In Wallonia, the campaigning centered on the liberals' bid to become the largest party.

One new development that caught everyone's eye, was the vote simulation broadcasted on public television. On the basis of 36 propositions, electors were advised which party was closest to them. Christian democratic party president De Clerck claimed the simulation had been tailor-made to suit the socialist cartel.

C. The Electoral Result

On May 18th nearly 7 million people, i.e. a turnout of 92%, partook in the elections. 86.279 of them were living abroad. Almost 5.3% of the ballots were blank or invalid. In Flanders, the liberal VLD remained the strongest party. The socialist cartel SP.A-Spirit unexpectedly supplanted the Christian democrats as the second party. In 1999 the socialists had polled a mere 15.70% in Flanders, in 2003 23.53%. The N-VA managed to obtain a single seat in West-Flanders, the one constituency where the party cleared the 5% threshold. In the whole of Flanders they polled 4.84%. In 1999 its predecessor the Volksunie had obtained 8.84% of the votes. The most striking result of the 2003 elections, however, was the landslide loss of the greens, who failed to secure a single of the nine seats they had won in 1999.

Table. The 2003 Elections of the Chamber of Representatives.

	Votes	%	+/-	Seats	+/-
VLD	1.009.223	15,36	+ 1,06	25	+ 2
SP.A-Spirit	979.750	14,91	-	23	-
CD&V	870.749	13,25	- 0,84	21	- 1
PS	855.992	13,02	+ 2,86	25	+ 6
Vlaams Blok	767.605	11,68	+ 1,81	18	+ 3
MR	748.952	11,40	+ 1,26	24	+ 6
CDH	359.660	5,47	- 0,40	8	- 2
N-VA	201.399	3,06	-	1	-
Ecolo	201.118	3,06	- 4,29	4	- 7
Agalev	162.205	2,47	- 4,52	-	- 9
FN	130.012	1,98	- 0,53	1	-

In Wallonia both the socialist and liberal coalition partners reinforced their positions. The PS obtained 36.40% of the votes, the MR 28.37%. The Christian democrats lost two seats. Here too, most striking was the beating the greens took, losing more than 10% of the votes in Wallonia and seven seats.

Due to the electoral threshold, the N-VA missed out on one seat in the Chamber and two in the Senate. Agalev would have obtained two seats in the Chamber and one in the Senate. This had severe financial consequences for the parties – losing their public funding. As a result, the Vlaams Blok won two representatives, the VLD two senators and one representative, the SP.A one senator. Nevertheless,

the Senate would still seat a single green senator, when Jacinta De Roeck accepted the SP.A's offer of a co-opted senatorship.

D. The Cabinet Formation

As is customary, the cabinet resigned the day after the elections. While the liberal parties urged for a swift formation, the socialist parties preferred an information round to determine common grounds and points of difference among the coalition partners. On May 21st Elio Di Rupo was appointed 'informateur'. After four days of consultations, Di Rupo reported that liberals and socialists were resolved to form a coalition. The main pitfall, he identified, was the difficulty to reconcile a balanced budget and an active social policy. He further claimed that since both parties were of similar size, an equal distribution of portfolios was only fair. In his final report on May 27th he called for a national conference on employment to create 62.000 new jobs each year. An additional € 5 billion was needed in health care. In the short term, public debt could be diminished by taking over the Belgacom pension funds.

On May 28th, Verhofstadt was appointed 'formateur'. Crucial to the 27 pages policy agreement draft was a selective tax reduction worth € 1.5 billion, that ought to result in 210.000 additional jobs. Health care expenditure would be allowed to increase at twice the growth rate of the economy, to a maximum of € 1.1 billion per year. For 2004 he accepted a balanced budget, rather than the planned surplus of 0.3% of GDP. The socialists' response was rather lukewarm.

The budgetary negotiations proved though going. PS president Di Rupo claimed that his party had won the elections and his voters should therefore be able to tell the difference. In response, Verhofstadt resorted to bilateral negotiations with party presidents. On June 30th the parties reached an agreement on a € 800 million tax reduction, a 4.5% annual growth rate for health care expenditure, an increase of the lowest incomes, and the assumption of the railroad debt. When Di Rupo failed to attend the negotiations on June 30th and July 1st commentators were quick to relate the incident to his quarrel with De Gucht the day before. Sources within the socialist party asserted he was absent merely for personal reasons.

Other plans included fiscal amnesty for capital repatriated from abroad. While there was consensus on the principle, the conditions needed fine-tuning. This fiscal amnesty was linked to a stricter policy on fiscal fraud. Disagreement on the night flights after a Brussels' Court of Appeal ruled in favour of the inhabitants of the northern rim, urging the government to spread night flights more evenly and other community issues prolonged the negotiations for days. The negotiations were further troubled by the genocide law, after a Brussels' Court admitted legal proceedings against the Israeli general Yaron, as well as Bush and Blair. As a result, a final agreement wasn't hammered out until July 8th. For 2004 the cabinet expected a growth rate of 1.8%, enabling a balanced budget. Only from 2007 on would it be possible to create a surplus. In addition to agreements made earlier,

the excises on fuel oil were increased in an attempt to meet the Kyoto standard, the Copernicus reform of recruitment and assessment processes in the civil service was adjusted, and alternative opportunities for imprisonment were sought in old army premises or by means of electronic monitoring. The possibility of communal suffrage for immigrants was referred to Parliament. A forum of representatives from the federal, community and regional governments – as well as the party presidents – would address community issues. But controversial issues such as the scission of health care services or devolution of the railroads would not be tackled before the 2004 regional elections.

On July 10th the party conferences endorsed the agreement. In the socialist parties, the adoption was unanimous. In the liberal parties there was but a single crossvote. Verhofstadt's third cabinet was sworn in July 12th. In his declaration before Parliament, Verhofstadt emphasised economic policies, urging all involved not be paralysed by pessimism or fatalism now that the predicted economic recovery had failed to materialise. The Chamber invested the cabinet by a 96 versus 49 vote on July 16th.

III. Verhofstadt's Third Cabinet²

A. The Federal Government

As agreed during the formation negotiations, ministerial cabinets were reintroduced in the form of policy cells. These cells replaced the policy preparation cells established by the Copernicus reform in 2000. A minister's cell would comprise 24 staff members, a state secretary's half this number. These staff members are appointed by the minister without intervention of the civil service's recruitment agency. The staff carrying out the work is recruited from the competent government agency. Furthermore, a minister is aided by a political secretariat.

On September 25th State Secretary Tensamani charged with labour organisation and well-being resigned. A month later she revealed that she had lied about a degree in commercial science she had never completed. It, further, pointed out financial difficulties involving a number of bankruptcies which she had never been convicted for. Tensamani was replaced by Kathleen Van Brempt.

State Secretary for Computerisation Peter Vanvelthoven was added to Vande Lanotte rather than to Van den Bossche as was decided earlier. Equal opportunities was added to Marie Arena's portfolio, after women's organisations criticised the lack of such a portfolio. In a similar vein, foreign affairs was added to State Secretary Simonet's portfolio of European Affairs to enable him to negotiate Belgium's bid for a seat in the UN Security Council in 2007-2008.

2. See note 1.

B. The Employment Conference and Social Policy

On September 19th the employment conference united the social partners and the federal and regional governments in order to reassess labour policies and create 200.000 additional employments by the end of term. By 2008 economic recovery would create another 160.000 jobs. A structural reduction of the employers' social contributions worth € 800 million was to come into effect in July. Verhofstadt hoped it could start six months early at half force. A political and social workshop was established to discuss five topics: a tax reduction for target groups, an employment bonus for the lowest wages, the reform of the system of service cheques, the coaching and monitoring of the unemployed, and businesses in the process of restructuring. In a joint statement, the social partners expressed their will to assume their responsibility and to cooperate in order to reduce unemployment.

On September 21st the Christian union ACV threatened to withdraw from the conference after it was leaked the union owned a number of bank accounts abroad. ACV chairman Cortebeeck replied that the accounts for strike funds were kept abroad for security reasons and that it did not concern undisclosed income. After a private meeting with Verhofstadt, the ACV rejoined the negotiations. The proceedings were further troubled when Ford of Europe announced the loss of 3.000 jobs in the company's plant in Genk. Verhofstadt proposed to decrease the contributions on overtime and shift labour. The unions rejected the former, however. The francophone socialist party refused to free the necessary funds for the latter.

On October 9th the federal and regional governments agreed to transfer the system of service cheques to the federal level. This should allow the creation of 25.000 jobs. The similar system of local employment agencies would die out. In the conclusions of the conference all were committed to make employment the top priority. The € 800 million tax reduction would consist of a reduction of the employers' contributions on the lowest wages, an increase of the structural reduction of contributions for all employees to € 400. In addition, the contributions on highest wages were lowered by 1.73% in 2004 and 6% from 2005 on. Further decreases of contributions were planned for part-time labour and the social-profit sector. The reduction of shift labour costs would be realised outside the conference. Outplacement would be reimbursed in the case of businesses in the process of restructuring. In addition, contributions by the employees and the new employers would be decreased under those conditions. Only youngsters up to 25 years were entitled to reductions for first time employment. Yet, the duration would no longer be limited to one year: they could enjoy the reduction up to their 26th birthday.

The total cost of the conference's plans was estimated at € 1 billion. It would create 60.000 jobs. Remarkably, an employment bonus for the lowest wages was dropped from the final agreement. The unions found the outcomes unsatisfactory. The francophone socialist union went as far as to deem the conference a failure.

Social Policy – On December 31st there were 419.913 unemployed entitled to an allowance, i.e. 7.9% more than in 2002. The increase was largest in Flanders.

There, the unemployment rate was still lowest, however: 8.3% as compared to 18.2% in Wallonia and 21.2% in Brussels. The European Commission, as well as the OECD urged the government to discourage early retirement schemes in light of an employment rate among the population of 55 and older that was already considerably below the EU average.

For 2003-2004, the Central Economic Council estimated labour costs would increase by 0.9%, i.e. less than in France, Germany and the Netherlands. Agreements within the economic sectors respected the wage ceiling of 5.4% and passed on pay rises to 2004. In 2002 labour costs had increased by 8.3%.

In 2003 the deficit in health insurance amounted to € 41.8 million. As a result, and in spite of the doctors' unions' protests, Minister Demotte postponed the increase of franchises for house calls until 2004. Cutbacks in the 2004 budget were mainly aimed at the pharmaceutical industry. On January 16th doctors and health insurance services agreed on an increase of fees by 1.4% in 2004 and a further gradual increase in 2005. Doctors agreed to a more rational prescription behaviour in return.

C. The Budgetary and Fiscal Policy

Even before properly installed in Parliament, the cabinet proposed a number of urgent measures that were concluded during the formation negotiations. The law that was promulgated on August 5th increased excises on unleaded petrol and diesel. The increase would be staggered: until 2007 any decrease in price will be offset by a rise in excise for half the amount – up to a maximum of € 28 per year. In part, this increase is to be compensated by decreasing taxes on diesel-fueled automobiles and by halving (from 2006 lifting) the tax on the registration of vehicles. The law also increased the energy tax on unleaded petrol, diesel, domestic oil fuel and electricity. Only natural gas was exempted for environmental reasons. The tax on 'green' domestic fuel oil was later lowered by 25%. For budgetary reasons, the establishment of an agency for alimentation claims was postponed by one year until September 2004.

The 2004 Budget and the federal policy declaration – On September 3rd the Consultation Committee commenced the adjustment of the 2002-2007 Stability Program. To this purpose, six workshops were established: on the Stability Program, on the impact of the federal policy agreement on the community and regional budgets, on the regional division of efforts to meet the Kyoto agreement, on railroad investments, on the liberalisation of the electricity market, and on a number of financial conflicts between the federal and regional governments. Only after informal negotiations at the highest level an agreement was hammered out on September 19th.

The regions and communities promised to reduce their deficit in 2004 and 2005 by an extra € 163.3 million. To this end, they received € 75 million paid for by the

fiscal amnesty and € 88.3 million as a result of subsidies repaid by textile giant Beaulieu, the sale of and rent arrears on public property.

For the benefit of the Flemish municipalities that missed out on dividends as a result of the liberalisation of the energy provider market, a tax on the distribution of high voltage was introduced. In Wallonia and Brussels, where the liberalisation was not apparent, the main provider Elia was exempted from such a tax.

For the period 2004-2007 the regions will prefinance up to € 687 million of railroad investments. In Flanders priority was awarded to the Liefkenshoek tunnel and Zeebrugge harbour. In Wallonia the Brussels-Luxembourg line was to be modernised. Prefinancing the opening up of Zaventem airport was left to proprietor Biac.

On October 2nd the minority shareholders of Belgacom decided to sell their participation. It was agreed 40% of the shares would be sold off on the stock market. The remainder was acquired by the government. Belgacom would further transfer its pension fund worth € 5 billion to the government. In exchange, pensions would be paid out by the government from 2004 on. The revenue would be unequally divided over the 2003 (€ 3.6 billion) and 2004 budgets (€ 1.4 billion). After months of stalemate, Eurostat precluded the division of the Belgacom revenues over two years in December. The entire amount was to be entered in the 2003 budget. To offset the repercussions for the 2004 budget a € 1 billion dotation to the railroads promised for 2004 was charged in 2003.

The 2004 budget estimated the revenues at € 43.52 billion, expenditure at € 44.76 billion. The deficit amounted to 0.4% of GDP. By relaxing the promised surplus of 0.3%, the once-only relieving tax declaration – also known as ‘fiscal amnesty’ –, and the Belgacom pension fund an additional € 3 billion scope for policymaking was created. The health care budget was increased by € 900 million, i.e. 4.5%. The announced reduction of social contributions by businesses would amount to € 400 million. The justice and police departments received additional means worth € 82 million and € 20 million respectively, as did the postal and railroad services. Defence had to cut € 8 million worth of expenses. In conclusion, the cabinet expected a balanced budget for 2004. For the first time since 1982 the rate of public debt would drop below the 100% threshold. In Parliament, Verhofstadt pointed out Belgium suffered a period of recession for the third year consecutively, resulting in the loss of 70.000 jobs. This meant the cabinet knew only one priority: employment.

In the following days, it was leaked the cabinet had decided to increase revenues from withholding taxes. The mean rate of the additional withholding tax on income was raised to 7%. The withholding tax was also made applicable to allowances for the disabled, for persons on paternal and maternal leave, and time credit. The allowances of victims of industrial accidents leading to a disability of 20% were no longer indexed.

The December 22nd Omnibus Bill – The omnibus bill implemented the conclusions of the Employment Conference. During its draft, Ministers Vandenbroucke and his predecessor on Employment Onkelinx collided over the issue of service cheques. Vandenbroucke welcomed the private sector’s participation, while On-

kelinx reserved participation for public enterprises. She also preferred to allow only long term employment. It would take extensive mediation by Prime Minister Verhofstadt in order to come to an agreement: the cheques would be applicable to the private and non-profit sector as well. The government would determine the employees' minimum duration of employment and minimum working hours. After three months employees would be hired indefinitely, employees receiving a supplementary allowance after six months. By cooperation agreement, the regions and communities could modify these stipulations.

Eco-Taxation – On June 24th the law gazette announced that the introduction of eco-taxation was postponed until January 1st as a result of the difficulties with the monitoring of wrappings. Minister Reynders intended the delay to allow more manufacturers to file for an exemption. The announcement was regularised by law after doubts arose about its constitutionality. On November 21st Verhofstadt unexpectedly called for a final adjustment in order to end ten years of uncertainty. The excise on water irrespective of the wrapping was removed, as well as the promised reduction on alcoholic beverages. The excise on lemonade was lowered to 5 cent. Disposable wrappings would be charged 10 cent. Exemptions would be determined at a later stage, after the health issues of recycled wrappings will have been settled.

D. The Once-Only Relieving Tax Declaration

During the formation negotiations, merely the principle of fiscal amnesty had been agreed upon. In a first draft, Minister Reynders proposed three tax rates: 3% in case of reinvestment for three years in risk capital, 6% in case of capital with a fixed interest, and 9% in all other cases. The francophone socialists preferred to preclude amnesty to illegal capital on which no corporate or income taxes had been paid. The Flemish socialists would limit amnesty to capital that has been deposited abroad for some years. On September 12th the cabinet agreed to two tax rates: 6% on capital reinvested for three years in the Belgian economy and 9% in all other cases. The banks would monitor capital from illegal origin to preserve confidentiality.

The Luxembourg bankers' association turned to the European Commission to contest the compulsory repatriation of capital. In its advice the Council of State voiced similar criticism: to limit amnesty to bank accounts in a foreign country arguably violated equality. Moreover, death duties and registration fees are a competence of the regions and communities. They are, thus, subject to a cooperation agreement. This agreement was concluded on November 5th and the cabinet amended its bill accordingly. The decision to extend amnesty to other forms of capital was left to Parliament, however.

On November 29th liberals and socialists agreed to extend amnesty to unregistered securities in Belgium or abroad. The tax rate would be 9% on securities that have been in one's possession prior to June 1st 2003. It was estimated that, as a

result, € 162 billion would be eligible for amnesty rather than the € 82 billion advanced by the National Bank. In exchange, the socialists obtained a supplementary tax of 6% when the conditions, e.g. the three year period, were not respected. Capital that was not declared, would be fined at a double tax rate. From 2007 no new unregistered securities could be issued.

In Parliament, the opposition parties referred the amended bill to the Council of State. In its advice the Council criticised that the lowered rate was applicable to unregistered securities and the fact that regularised capital that remained abroad would no longer be anonymous. To prevent further delay tactics the majority adopted the bill unamended. At the same time, the law on laundering money was adjusted to the EU directive. As a result, lawyers, insurance brokers, and diamond dealers were required to signal suspect transactions. Purchases exceeding € 15.000 were no longer payable in cash – with the exception of unregistered securities or in case of a private sale. The Christian democrats asserted they would contest the bill before the Court of Arbitration. The ensuing legal uncertainty made many question the success of the operation.

E. Policy on Asylum and Foreign Residents

In 2003 16.470 foreign residents applied for asylum, i.e. a reduction by more than 2.000 compared to 2002. 7.742 were returned to their country of origin, 2.820 returned voluntarily.

On June 19th Minister Vande Lanotte closed the asylum seekers' centres in Westende and Houthalen-Helchteren, after the court had ruled that the conversion of the recreational domains to asylum seekers' centres was not in accordance with town and country planning. Vande Lanotte would not appeal, claiming the need for new centres had diminished considering the decrease of applicants.

On July 24th one hundred Afghan refugees that found shelter in an Elsene church went on hunger strike protesting their eviction. They demanded a collective regularisation for 828 Afghan refugees. Minister Dewael deemed their action inadmissible in a democracy, but was willing to extend their residence permits at least until March 2004. Several attempts at mediation failed, until the francophone federal ombudsman persuaded the Afghans to end their action on August 14th. Most of them qualified for individual regularisation. In the margin of this conflict, the director of the Centre for Equal Opportunities and Opposition to Racism, Johan Leman resigned after Minister Dewael had called him unfit to mediate.

F. Policy on Justice and the Reform of the Police Forces

On its very first meeting, the cabinet repealed the genocide law, that had proved so divisive during the formation negotiations. Legal proceedings were inadmissible against foreign heads of state, cabinet leaders or other persons that enjoy immunity under international law. Only Belgians or persons that have been in

Belgium for three years are entitled to press charges. The public prosecution may transfer the case to the international criminal court, to a court in the country of origin of the accused or to a court in the country where the crime has been perpetrated. Only when the accused is a Belgian national or resident is it possible to claim damages. As a result of the transitional arrangement, only three cases remained concerning facts that occurred in Guatemala, Rwanda and Chad. The proceedings against Sharon, Bush, and Franks were finally deemed inadmissible on September 23rd and 24th.

On October 17th the working group investigating the judicial backlog in Brussels presented its report to Minister Onkelinx. Most of its twelve recommendations were committed to law, including a prolongation of the supplementary judges' term to six years, the increase of the maximum proportion of senior officials and public prosecution jurists compared to all magistrates in the district to 35%, and a number of measures to simplify the judicial organisation.

The December 22nd omnibus bill included further measures on justice. It introduced a cost-free primary legal aid. Up to then, such primary legal aid costed € 12.39. Furthermore, the maximum income entitled to a cost reduction of legal aid was increased by 13%. Following the Cools trial the procedure to repudiate a judge was tightened in order to prevent misuse. An application must include the reasons and be signed by a lawyer with more than ten years of experience.

Parts of the law on police personnel were annulled by the Court of Arbitration on July 22nd. The court shared the view of members of the former judicial police that it was inadmissible that they were denied an additional allowance granted to members of the gendarmerie and that their inspectors had been given a lower rank in the unified police forces.

G. Policy on Mobility

Railways – On June 5th Karel Vinck, director of Belgian Railways, launched *Move*, the business plan for 2003-2007. It decreased the investments planned by € 1.3 billion, postponing the connection of Antwerp to Zaventem airport and a second access to Antwerp harbour in the process. The federal government would assume the 'historical' debt of € 7.2 billion and 10.000 employees would be released by 2007. The trade unions, as well as the Flemish government, disapproved. On September 22nd the Consultation Committee included the possibility of pre-financing major projects by the regions and agreed that as a first step 4.500 would be made redundant by 2005.

Night Flights over Zaventem – In accordance with the formation talks, some of the noisiest flights were redirected over the eastern rim from July 27th. The eastern rim, thus, on average suffered 10.4 flights per night, the northern rim 8.4 and Brussels 3.2. A task force, Brussels Airport Noise Reduction and Redistribution (BRUNORR), was established to draft a more balanced distribution of flights over Zaventem. On September 26th BRUNORR presented a plan in stages, that was

endorsed by Eurocontrol. In the short term, the three runways would be used more equally. In the medium term, additional eastern and western routes would be brought into use from January 2004. In the long term, new investments would allow the construction of an additional taxiway and the extension of existing runways. Minister Anciaux pointed out that this would mean a reduction in noise pollution for the most afflicted areas in Diegem-Haren, Erps-Kwerps and Steenokkerzeel. Relatively spared areas in Zaventem, Perk, Sterrebeek, and Wezembeek-Oppem would have to shoulder their share of the burden.

On October 2nd the Brussels regional government stated not to consider the new plan, until the noise measurements were completed. The action group of local residents, Daedalus, instituted legal proceedings to wrest compliance from the federal government with the Court of Appeal's June 10th ruling. The Court ordered € 50.000 damages to be paid per day of non-compliance. As a result, the cabinet slightly altered the proposed plan into scenario A31. After lengthy negotiations, the cabinet endorsed this scenario – though slightly amended to suit Biac and Belgocontrol – on December 3rd. Flights from runway 25R would fan out more early in northern and eastern direction. Also the route over the Brussels city centre was reintroduced, after it had been dropped in 2001. Further arrangements were made concerning the establishment of a noise register, that both franco-phone liberals and socialists required. The agreement would be reassessed in a year's time.

The Brussels regional government replied that it would adopt the criteria of the World Health Organisation. This would preclude any night flights, according to Biac. Four airlines including DHL and SN Brussels Airlines pointed out in a letter that as a result of the plan costs, as well as air and noise pollution would increase due to a slower ascent and tail winds. This would also increase safety hazards. The objections would be considered in consultation with Biac, Belgocontrol, the pilots, and airlines. On December 19th the Council of State annulled the December 3rd agreement. No new plans were proposed before the end of the year.

In the mean time, DHL had announced its commitment to expand its activities, creating 1.000 jobs. At some point Verhofstadt suggested the construction of a second national airport. Biac called the suggestion absurd. In a study, it estimated Zaventem the most viable location for DHL's expansion, for the annual maximum of 25.000 night flights would not be surpassed. The Chièvres airbase near Charleroi was a possible alternative. Bierset or Ostend were not. The cabinet planned a decision by the end of January 2004.

H. Foreign and Defence Policy

Congo and Central Africa – In January Foreign Minister Michel had visited Congo, Angola, Burundi, Rwanda, Uganda and South-Africa. With his visit he had hoped to lend support to the 2002 Pretoria agreement on a transitional government for Congo. Later Defence Minister Flahaut had offered to resume military cooperation with Congo. Belgium would assist in the creation of a new armed

force, integrating the former rebels. Early 2004 Belgium sent 300 servicemen to this effect. In October Ministers Michel and Verwilghen promised to double development aid by the end of 2004, up to € 80 million.

On May 22nd Verhofstadt agreed to the UN's call for an intervention force in the troubled Ituri region in eastern Congo. After the death of ten paratroopers in Rwanda in 1994 a parliamentary committee had urged never to deploy troops in former colonies again. In 2003 Belgium also participated in ISAF, the multinational armed force in Afghanistan.

On December 7th the government decided to cancel development aid programs in Burkina Faso, Ethiopia, Bangladesh, Cambodia, Ivory Coast, Laos and the SADC. Instead, programs would focus on the Central Africa region in the future.

Defence – The modernisation plans for the Belgian armed forces were implemented on the double. This plan concluded in 2000 originally reduced army personnel from 44.500 to 39.500 by 2015. This reduction would have to be achieved by the end of 2007. By 2015 a further reduction to 35.000 was announced. In return, the land forces would be restructured to increase combat deployability from 40% to 68%. Investments would need to be increased from € 5.700 per serviceman to € 10.100 in 2008 and € 15.100 in 2015. Cutbacks would strike F16 fighter planes, Leopard tanks, and a mine sweeper and frigate.

When deliberating important military acquisitions, the government would resume the practice of demanding economic compensations. Discontinuation of the practice was estimated to have cost 4.500 jobs in the 2000-2003 period. The PS especially argued in favour of economic compensations.

1. Municipal Suffrage for Immigrants

During the formation talks the divisive issue of suffrage for immigrants had been referred to Parliament. Of the coalition partners only the Flemish liberals opposed its introduction. The bills that the other partners tabled to this effect, diverged considerably, however. The francophone socialist proposal including municipal and provincial suffrage for non-EU residents that have lived in Belgium for five years, was the debate's point of departure. The coalition partners – minus VLD – quickly agreed to accept the francophone liberals' amendments that limited the enfranchisement in a number of ways: first, only registered immigrants were enfranchised. Second, they were enfranchised for the municipal elections alone and third, only after signing a declaration to abide by the constitution. Fourth, they would be entitled to vote but not be eligible. VLD demanded the transfer of the competence to the regions, when in Flanders no majority support for the bill would be forthcoming. Alternative proposals were to submit the issue to a referendum or to invoke the suspensory alarm procedure. Vlaams Blok campaigned lavishly against the prospect. The socialist parties, on the other hand, wanted to proceed quickly to prevent the issue from overshadowing the election campaign.

On October 23rd, the Council of State ruled that to extend provincial suffrage to immigrants violated the constitution. Thereby, it supported the MR amendment. In the Senate, VLD and Vlaams Blok resorted to filibustering, reading out a travel guide to Thailand. The pantomime was heavily criticised in the press, ensuring that the performance would not be repeated in the Chamber. On December 11th the Senate adopted the amended bill, after the Council of State was called in twice for advice. The Council offered no objections. Nevertheless, VLD president De Gucht announced he would appeal to the Court of Arbitration to annul the bill. That immigrants would be exempted from compulsory voting constituted a violation of equality, in his opinion. Moreover, Parliament was not free to offer its opinion on the issue as a result of party discipline. In the end, two VLD members would support the introduction of municipal suffrage for immigrants. The Chamber would start its reading only after the Christmas recess.

J. Other Events and Developments

The Royal Family – On July 20th and 21st Brussels celebrated the tenth anniversary of Albert II's accession to the throne under the name *Is dit Belgisch? C'est du belge!*. On April 12th Prince Laurent married Claire Coombs in the Cathedral of Saints Michael and Gudula. The service was conducted by the French priest Guy Gilbert. A few days later Princess Laetitia Maria, fifth child of Laurent's sister Princess Astrid and Prince Lorenz was born. And on August 20th Crown Prince Filip and Princess Mathilde welcomed their second child, Prince Gabriel.

Arms Export – In accordance with the formation talks the arms export was transferred to the regions on July 22nd. The issue had deeply divided Verhofstadt's first cabinet on the occasion of an arms deal with Nepal in 2002. The regions would be entitled to grant licenses to import or export arms, ammunition, and technologies for dual use – with the exemption of army purchases. The regions would have to abide by the EU code of conduct. In 2002 a mere eleven demands had been rejected in Wallonia and one in Flanders, while the total export amounted to more than € 1.3 billion.

The Francorchamps Bill – On June 25th the community divisive issue of the ban on tobacco advertising resurfaced unexpectedly, after the FIA had provisionally scheduled a F1 race in Francorchamps. All francophone parties demanded a temporary exemption for this occasion. In 2002 a similar proposal had been adopted by the Senate, but rejected by the Chamber. This time, it was adopted by both chambers. The Flemish socialists supported the bill in the Chamber, after opposing it in the Senate. Parliamentary party group leader Van Weert claimed it was a mistake. The bill also established a fund to fight the use of tobacco.

The War on Terrorism – On December 19th two conclusions of the European Council adopted in the wake of the 9/11 attacks were committed to law. The first made it possible to turn over suspects to a foreign country on the basis of a Euro-

pean warrant of arrest, thus circumventing the lengthy procedure of extradition. The second introduced terrorist felonies to the criminal code: it provided for more severe punishment, most notably for financial aid to a terrorist organisation. The law was made applicable to any Belgian national or person resident in Belgium wherever the crime is perpetrated, as well as to terrorist felonies against Belgian nationals or EU institutions in Belgium.

The Cools Trial – PS mandarin André Cools was murdered in 1991. After 12 years the trial of the alleged commissioners of the murder, former members of the ministerial cabinet Van der Biest, commenced on October 17th in Liège. Van der Biest himself had committed suicide in 2002. The trial got off to a tumultuous start. First, the illness of key suspect Di Mauro caused a delay of a few days. Second, chairman Godin was taken off the case after he spoke slightly of the defence lawyers. And, finally, Todarello, one of three suspects who made default, appeared in court causing a further delay. An attempt to challenge the new chairman Lambrecht was stillborn. To prevent similar gimmicks in the future the procedure was altered in Parliament (III.F.).

Other Trials – The Brussels Court of Appeal exonerated Carla Galle, former SP secretary general, in the Agusta-Dassault bribery. The Court estimated the offence became prescribed in June 2001. Lampaert was similarly exonerated by the Court of Cassation for his involvement in the acquisition of 100.000 shells in 1985. The offence had become prescribed in 1995. Former Minister Delcroix, however, was convicted on October 23rd for forgery in the 'environmental box' dossier. He received a ten months suspended sentence and a fine of € 7.500. In 1991 Plasco-bel, the company that was hired to produce the environmental boxes, had made an illegal donation of € 76.000 to Delcroix' Christian democratic party. On September 30th 18 persons linked to Al Qaeda were convicted to sentences up to 10 years. A first network had attempted to bomb the military airbase in Kleine-Brogel. A second network supported the persons responsible for the murder of Afghan opposition leader Massoud in 2001.

IV. Events and Developments in the Political Parties

CD&V – After the electoral defeat, the position of party president De Clerck faltered. At first he called for a continued rejuvenation of the party personnel, for more radical policies tailor-made to fit specific target groups. Yet, after a number of local party groups had increased the pressure, De Clerck resigned on May 23rd.

On June 28th Yves Leterme was elected as his successor by 93.1% of the votes. More than 22% of the members participated in the election. He was the sole candidate, after the party leadership persuaded parliamentary party group leader in the Chamber, De Crem not to stand.

A recurrent problem for the party leadership was the attitude towards the Vlaams Blok. A number of party officials, including De Crem, regretted the 'cordon sanitaire' that precluded any cooperation with the radical right. Leterme specified that a coalition with the Vlaams Blok was unthinkable, but that proposals would be judged on their merits and that he was willing to engage in debate with the Blok electorate.

Agalev – Following the dramatic electoral defeat on May 18th, political and party secretaries, Jos Geysels and Luc Lemiengre resigned. As a result of its defeat, the party lost its federal subsidies worth € 2 million. All 84 employees were laid off, only a handful were rehired later on.

This also jeopardised Agalev's participation in the Flemish government. After a 72 hour "cooling down", the party remained in office, but replaced ministers Vogels and Dua. The defeat also raised questions about a viable strategy for the 2004 elections. Especially after Jacinta De Roeck was co-opted as a senator by the socialist party, the option to form a cartel with the SP.A would continue to be a hot topic up to the 2004 elections on June 13th.

On June 21st Dirk Holemans and Johan Hamels were elected to succeed Geysels and Lemiengre. The choice proved unsatisfactory, however, and following a number of weak performances on TV and a disastrous poll, Holemans resigned on November 12th. The party conference, a few days later, committed the party to a radical new project, altering the party name to 'Groen!' in the process. Vera Dua succeeded Holemans as political secretary of the party. The option of a cartel was forcefully rejected. A number of former members of parliament and local party groups, especially in Limburg reacted disappointed. For instance, De Roeck resigned from the party to become an independent senator.

N-VA – The introduction of an electoral threshold also posed the N-VA problems. In spite of obtaining only a single seat in the 2003 elections, the option to form a cartel was rejected at first. As a result of the loss of federal subsidies, more than half of the employees had to be laid off. Yet, on June 21st the party leadership changed its position and started exploring the option of a cartel with VLD or CD&V. Exploratory talks with the liberal party broke off after a few weeks. Following protests from a number of local party groups, the cartel with CD&V was rejected on September 1st. CD&V reacted surprised. Leterme deemed internal differences of opinion within N-VA to be the cause. Early 2004 the Chamber would adopt a bill offering N-VA and any party obtaining a seat in either the Chamber or the Senate (retroactively) federal subsidies. Some claimed this to be the cause of the failure of a cartel. In spite of this, informal contacts with CD&V continued and would lead to a cartel early 2004.

VLD – In the liberal party, dissension was concentrated on the issue of rejuvenation. The replacement of Jaak Gabriëls by Marino Keulen and Patricia Ceysens in the Flemish government caused displeasure among the quinquagenaries. Denys reacted disappointed. Coveliers openly criticised the coalition agreement and the

party leadership. Arguably as a result, he was replaced as parliamentary party group leader in the Senate. A reconciliation held off until spring 2004.

For the 2004 elections, VLD agreed to form a cartel with Vivant. The latter had also opened negotiations with the SP.A, but had received insufficient guarantees of eligible slots on the lists.

SP.A – Following his appointment as mayor of Antwerp, Patrick Janssens resigned from the presidency of the party. On March 29th Steve Stevaert was elected his successor by 97.6% of the votes. He was the sole candidate. In an attempt to strengthen local party branches in Brussels and Mechelen, Pascal Smet replaced Robert Delathouwer in the Brussels regional government and party vice-president Caroline Gennez moved from Sint-Truiden to Mechelen.

Vlaams Blok – On February 26th the Brussels Court of Appeal confirmed the correctional court's ruling that it was incompetent to investigate Vlaams Blok's alleged violation(s) of the law on racism. The offence was deemed political and subject to an Assize Court. This verdict was annulled by the Court of Cassation on November 18th and transferred to the Court in Ghent that would convict the Vlaams Blok in 2004.

In the Chamber the Blok vehemently opposed a proposal to suspend a party's funding for three months in case of violation of human rights. Such a complaint would have to be signed by one third of the members of the control committee. In its opposition, Vlaams Blok was openly supported by CD&V and N-VA. VLD's enthusiasm for the bill was only lukewarm. Subsequent amendments by the coalition parties limited the scope of the bill considerably and after the Council of State objected to the retroactive nature of the bill, consideration of the bill would continue well into the new year.

Francophone Parties – In the aftermath of the electoral defeat, Ecolo's federal secretariat was replaced. On July 6th Javaux, Huytebroeck and Brouir were elected as successors by 60.8% of the votes. Unlike Agalev, Ecolo left its members of the regional and community governments in place. Only Deleuze announced his farewell to politics on May 24th.

On May 27th Duquesne was elected president of the MR by 94.3% of the votes in succession of Ducarme who became prime minister of the Brussels regional government. His predecessor de Donnée became a member of parliament. Ducarme also replaced Müller as Minister of Arts and Audiovisual Media in the French community government. In March, Olivier Maingain had been re-elected president of the FDF, one of the MR cartel partners, by 90.6% of the votes.

On September 27th Elio Di Rupo was re-elected president of the PS by 93.8% of the votes. About a third of the members had participated in the elections, in which he was the sole candidate.

A few days earlier, on September 15th, Joëlle Milquet had been re-elected as president of the CDH by 62.6%. She had to fend off three other candidates.

Verdeeldheid en vertraagde vooruitgang: de Europese Unie in 2003

Edith DRIESKENS

Assistente aan het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid
van de Katholieke Universiteit Leuven

Bart KERREMANS

Hoogleraar aan het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid
van de Katholieke Universiteit Leuven

In 2003 werd er binnen de Europese Unie in hoofdzaak geanticipeerd op de uitbreiding van de Europese Unie op 1 mei 2004. Voor de toetredende landen vormde de ondertekening van het Toetredingsverdrag op 16 april 2003 aan de voet van de Akropolis hier ongetwijfeld het hoogtepunt. Een aantal weken later werd tijdens de Europese Raad van Thessaloniki de ontwerpgrondwet voorgesteld door Conventievoorzitter Valéry Giscard d'Estaing. De Europese Unie kwam in het voorjaar van 2003 echter vooral in het nieuws omwille van de verdeeldheid tussen de lidstaten naar aanleiding van de Amerikaanse militaire interventie in Irak. Op het Europese continent tekende er zich een tweedeling af tussen het 'oude' en 'nieuwe' Europa. Toch lijkt de Europese aanpak van de kwestie-Irak een belangrijke impuls te hebben gegeven aan de verdere ontwikkeling van het Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid, denken we maar aan de goedkeuring van de Europese veiligheidsstrategieën eind 2003. De naleving van het Stabiliteits- en Groeipact, de stijgende koers van de euro en de evaluatie van het interne markt-programma domineerden dan weer de economische agenda in de Europese Unie. In het najaar kon de Europese Unie wel niet voorkomen dat de ministeriële conferentie van de Wereldhandelsorganisatie in Cancún (Mexico) mislukte.

I. Het Toekomstdebat, of 'wie zal waarover en op welke manier kunnen beslissen in het Europa van morgen'?

A. De Conventie over de Toekomst van Europa¹: het 'Ontwerpverdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa'

Op 18 juli 2003 overhandigde Conventievoorzitter Valéry Giscard d'Estaing het 'Ontwerpverdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa'² aan de Italiaanse eerste minister – en in de tweede helft van 2003 voorzitter van de Europese Unie – Silvio Berlusconi. De ontwerptekst telde 465 verdragsartikelen, gespreid over meer dan 600 pagina's in de vorm van een voorwoord, een preambule, vier delen en een aantal protocollen en verklaringen.³ De tekst was bedoeld als basis voor de onderhandelingen tussen de Europese staatshoofden en regeringsleiders binnen de Intergouvernementele Conferentie (IGC) die startte op 4 oktober 2003.

In het voorjaar van 2003 stonden de werkzaamheden van de Conventie in het teken van 'synthetiseren'. Tijdens deze 'synthesefase', die duurde van januari tot juli 2003, werden de conclusies van de werkgroepen samengevoegd tot één omvattende tekst. In de week van 6 tot 14 mei 2003 presenteerde het presidium van de Conventie een eerste reeks van 141 verdragsartikelen. De bekendmaking gaf binnen de Conventie aanleiding tot verhitte discussies tijdens de plenaire bijeenkomsten en het indienen van meer dan 2.000 amendementen. Op 25 en 26 mei 2003 presenteerde het presidium een tweede, aangepaste tekst met eenzelfde resultaat. De veertien artikelen over de toekomstige machtsverdeling van de lidstaten binnen de Europese instellingen – Deel I, Titel IV – vervulde op 2 juni 2003 de mogelijke grondwettelijke architectuur van de uitgebreide Europese Unie. Giscard d'Estaing stelde de volledige ontwerpgrondwet de eerste keer voor tijdens de Europese Raad van Thessaloniki op 20 juni 2003. In Thessaloniki kreeg Giscard d'Estaing de toestemming om de werkzaamheden van de Conventie met enkele weken te verlengen om de door de tijdsdruk nog onuitgewerkte – meestal technische – kwesties verder uit te klaren.

De politiek meest gevoelige bepalingen zijn opgenomen in het eerste deel van de ontwerpgrondwet (Deel I). De overgrote meerderheid van de 59 artikelen zijn volledig nieuw of betekenen een grote verandering ten opzichte van de bestaande verdragsteksten. Zo legde de ontwerpgrondwet het maximum aantal europarlementsleden vast op 736, met een minimum van vier per lidstaat. De resterende zetels worden proportioneel verdeeld op basis van de bevolkingsaantallen van de lidstaten (Titel IV, art. 1-19). Vanaf 2009 zal er bovendien van elke lidstaat één onderdaan in de Europese Commissie zetelen (Titel IV, art. 1-25). De ontwerptekst

1. Hierna: de Conventie.

2. CONV 850, *Ontwerpverdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa*, 2003.

3. Voor een gedetailleerd overzicht van de verschillende verdragsartikelen en de totstandkoming van deze artikelen, zie: www.grondweteuropa.nl.

introduceerde verder een nieuw voorzitterschapregime, waarbij het voorzitterschap van de Raad van Ministers en dat van de Europese Raad wordt ontkoppeld, en een permanent – in de praktijk tweeënhalfjaardurend – voorzitterschap van de Europese Raad wordt ingevoerd (Titel IV, art. 1-21 en art. 1-23). Eveneens nieuw is de positie van de minister van Buitenlandse Zaken van de Europese Unie (Titel IV, art. 1-32). In verband met de stemmenweging in de Raad wijzigde de ontwerptekst de voorwaarden voor het stemmen met gekwalificeerde meerderheid (Titel IV, art. 1-24). Vanaf 2009 wordt hier een dubbele meerderheid geïntroduceerd, waarbij niet enkel het aantal lidstaten (50 procent), maar ook de door de voorstemmende lidstaten vertegenwoordigde bevolking van de Europese Unie (60 procent) in rekening wordt gebracht.

In het oog springen verder: het toekennen van rechtspersoonlijkheid aan de Europese Unie en de afschaffing van de pijlerstructuur (Titel I, art. 1-6); de opname van het 'Handvest van de grondrechten van de Unie' in het verdrag (Titel II, art. 1-7); de introductie van dubbel – nationaal én Europees – burgerschap (Titel II, art. 1-8); de expliciete erkenning van de voorrang van Europees recht op het recht van de lidstaten (Titel III, art. 1-10); de hervorming van de Europese rechtsregels in 'Europese wet', 'Europese kaderwet', 'Europese verordening', 'Europees besluit', 'Europese aanbeveling' en 'Europees advies' (Titel V, art. 1-32); de invoering van de medebeslissingsprocedure als algemene regel (Titel V, art. 1-33); de opname van territoriale defensie als mogelijke vorm van versterkte samenwerking (Titel V, art. 1-40); de introductie van een solidariteitsclausule in geval van terroristische aanslagen op Europese lidstaten (Titel V, art. 1-42); de mogelijkheid om een Europees referendum te organiseren (Titel V, art. 1-46) alsook de mogelijkheid om als lidstaat uit de Europese Unie te stappen (Titel V, art. 1-59).

B. De Intergouvernementele Conferentie: Spanje, Polen en de stemmenweging binnen de Raad

Tussen 4 oktober en 13 december 2003 vergaderden de staatshoofden en regeringsleiders en de buitenlandministers van de 25 huidige lidstaten meerdere malen in het kader van de IGC.⁴ Opzet van de bijeenkomsten was het opstellen van

4. Het gaat hier om negen bijeenkomsten georganiseerd op 4 oktober 2003 (Rome: de staatshoofden en regeringsleiders starten de besprekingen met een algemeen debat en stellen de procedures vast); 4 oktober 2003 (Rome: de buitenlandministers komen samen rond het voorzitterschap van de Europese Raad in het kader van een bijzondere IGC-Raad op ministerieel niveau); 14 oktober 2003 (Luxemburg: de buitenlandministers vergaderen over de functie van de minister van Buitenlandse Zaken en de samenstelling van de Europese Commissie in het kader van de Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen); 16-17 oktober 2003 (Brussel: de staatshoofden en regeringsleiders bespreken tijdens de Europese Raad onder andere de samenstelling van het Europees Parlement en het stemmen met gekwalificeerde meerderheid); 27 oktober 2003 (Brussel: tijdens de bijzondere IGC-Raad op ministerieel niveau komen onder meer enkele niet-institutionele kwesties, zoals de opname van christelijke waarden in

een definitieve Europese Grondwet. De vooropgestelde deadline was de Europese Raad van Brussel van 12 en 13 december 2003, zodat de ondertekening van de tekst, na vertaling in de 20 officiële talen van de uitgebreide Unie, mogelijk zou geweest zijn begin mei 2004, wanneer de Europese Unie uitbreidde met tien hoofdzakelijk Centraal- en Oost-Europese landen. De bepalingen zouden vervolgens van kracht worden in 2005. Bij de presentatie van de ontwerpgrondwet in juni 2003 noemde Giscard d'Estaing het resultaat "onvolmaakt, maar onverhoopt".⁵ Giscard d'Estaing pleitte er dan ook voor om de werkzaamheden van de Conventie niet te herhalen binnen de IGC. Sommige lidstaten zagen de IGC echter als een unieke gelegenheid om bepaalde verdragsbepalingen en machtsevenwichten te heronderhandelen. Vooral de bepalingen over de machtsverhoudingen binnen de Raad van Ministers bleken een doorn in het oog.

De onderhandelingen in het kader van de IGC worden algemeen beschouwd als mislukt omdat er tijdens de Europese Raad van Brussel geen akkoord werd bereikt over de toekomstige machtsevenwichten binnen de Raad van Ministers. Commentaren stellen dat de slotonderhandelingen uiteindelijk zijn afgesprongen op de starre houding van Spanje en Polen met betrekking tot de stemmenweging binnen de Raad van Ministers. De stemverhoudingen binnen de Raad van Ministers zijn gebaseerd op de bevolkingaantallen van de lidstaten. Begin december 2003 – met andere woorden: in een Europese Unie van 15 lidstaten – had Duitsland tien stemmen (of 11,5 percent van het totale stemgewicht)⁶ en Spanje acht (of 9,2 percent van het totale stemgewicht). Tijdens de onderhandelingen die in december 2000 werden gevoerd in het kader de Europese Raad van Nice werden deze aantallen voor de periode na 1 mei 2004 vastgelegd op respectievelijk 29 en 27 (of 9,0 en 8,4 percent van het totale stemgewicht). Het stemgewicht van Polen werd in Nice eveneens vastgesteld op 27. Duitsland, met 82 miljoen inwoners de lidstaat met de grootste bevolking binnen de uitgebreide Europese Unie, zou bijgevolg een lager stemgewicht hebben binnen de uitgebreide Raad van Ministers dan Spanje en Polen die samen 78 miljoen inwoners tellen en 16,8 percent van het totale stemgewicht uitmaken. Een correcte weging op basis van de bevolkingaantallen zou immers betekend hebben dat Duitsland na de uitbreiding recht zou hebben op 18,0 percent van het totale stemgewicht, terwijl Spanje en Polen samen recht zouden hebben op ongeveer 17,6 percent van het totaal.

de tekst, aan bod); 18 november 2003 (Brussel: de buitenlandministers bespreken onder andere de mogelijke oprichting van een Europese defensiemacht); 28-30 november 2003 (Napels: tijdens het ministerieel conclaaf wordt de compromistekst van het Italiaanse voorzitterschap besproken door de buitenlandministers); 9 december 2003 (Brussel: tijdens de Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen worden de nog openstaande zaken besproken en wordt de Europese Raad van 12 december 2003 voorbereid) en 12-13 december 2003 (Brussel: de afronding van de IGC was gepland voor de Europese Raad van midden december 2003).

5. B. BULCKE, Breedhoek: de Europese Grondwet, *De Standaard*, 14 juni 2003.

6. Het totaal aantal stemmen binnen de Raad van Ministers bedroeg op dat moment 87, per 1 mei 2004 werd dit aantal opgetrokken naar 321.

In maart 2004 werden de besprekingen hervat onder leiding van het Ierse voorzitterschap. Als gevolg van de mislukte onderhandelingen pleitten een aantal lidstaten – waaronder Frankrijk – opnieuw voor een “Europa met meerdere snelheden”.

C. De burger en de Europese Unie: over opiniepeilingen en referenda

Giscard d’Estaing overhandigde tijdens de Europese Raad van Thessaloniki ook de resultaten van de ‘Flash Eurobarometer 142’.⁷ Deze speciale editie van de Eurobarometer peilde naar de kennis van de Europese burgers over de werkzaamheden van de Conventie. Voor meer dan de helft van de Europese bevolking bleek de Conventie onbekend: 55 percent van de ondervraagden beantwoordde de vraag ‘Heeft u al gehoord over de Conventie over de toekomst van Europa?’ negatief. In Griekenland – niet toevallig voorzitter van de Europese Unie in het voorjaar van 2003 – antwoordde 81 percent van de ondervraagden ‘ja’ op deze vraag; in het Verenigd Koninkrijk slechts 25 percent. België bleef met 56 percent net boven het Europese gemiddelde. Van de toekomstige lidstaten scoorde Cyprus het beste met 65 percent van de ondervraagden die ‘ja’ antwoordden; tegengesteld was Litouwen met 28 percent. Het gemiddelde van de ‘toetredende landen’ lag met 45 percent beduidend onder het Europese gemiddelde. Meer gedetailleerde vragen – bijvoorbeeld over specifieke kenmerken van de ontwerpgrondwet – bleken voor de meerderheid van de huidige en toekomstige Europese burgers nog moeilijker te beantwoorden. Hogergeschoolde mannen met een gemiddelde leeftijd (40+) woonachtig in stedelijke gebieden en tewerkgesteld als bediende of zelfstandige bleken als bevolkingsgroep het beste geïnformeerd te zijn.

Bovenstaande peiling maakte eveneens duidelijk dat de Europese burger onbeslist is over de vraag of de ontwerpgrondwet al dan niet ter goedkeuring moet worden voorgelegd aan de bevolking via een referendum. Tweeënvijftig percent van de ondervraagden beantwoordde deze vraag positief; eenzelfde percentage negatief. De Belgische bevolking bleek met 46 percent ‘ja’-kiezers en 40 percent ‘neen’-kiezers gematigd voorstander van een dergelijk referendum. In 2003 kondigden de regeringen van Denemarken, Ierland, Luxemburg, Nederland, Portugal, Spanje en Tsjechië al aan een referendum te zullen organiseren. Deze referenda werden aanvankelijk gepland tussen 10 en 13 juni 2003, gelijktijdig met de eerstvolgende verkiezingen voor het Europees Parlement. Of er ook in België een referendum zou komen over de ontwerpgrondwet werd in 2003 niet volledig duidelijk. De regeringspartij VLD kwam op 25 september 2003 naar buiten met het voorstel om een referendum te organiseren rond de vraag: “Mag het koninkrijk

7. De bevraging werd uitgevoerd tussen 23 juni 2003 en 1 juli 2003 in de 15 ‘oude’ lidstaten van de Europese Unie en de 10 staten die op 1 mei 2004 toetraden tot de Europese Unie. Zie: EOS GALLUP EUROPE, *Flash Eurobarometer 142 – Convention on the Future of Europe*, 23 June 2003: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/flash/fl142_convention.pdf.

België toetreden tot het verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa?"⁸ Hoewel het volgens de Belgische grondwet enkel zou kunnen gaan om een niet-bindend referendum, beloofde de partij rekening te houden met resultaat. Om de bevolking te informeren zou er volgens het wetsvoorstel van Karel De Gucht en Rik Daems één maand vóór de eigenlijke bevraging een infobrochure worden verspreid. Opzet van het wetsvoorstel was het creëren van een maatschappelijk draagvlak voor de op til zijnde veranderingen binnen de Europese Unie. Binnen de Belgische regering was in 2003 enkel de PS tegenstander van het organiseren van een nationaal referendum over de ontwerpgrondwet.

Met uitzondering van Cyprus werd in 2003 in alle landen die op 1 mei 2004 toetraden tot de Europese Unie een referendum georganiseerd over deze toetreding. Zoals blijkt uit onderstaande tabel bestond er in deze toekomstige lidstaten een ruim maatschappelijk draagvlak voor het lidmaatschap van de Europese Unie. Gemiddeld stemde 77,66 procent van de vaak talrijk opgekomen kiezers vóór toetreding. De massaal georganiseerde info- en promotiecampagnes waren hier waarschijnlijk niet vreemd aan. Malta vormde een uitzondering op de regel. De resultaten van het referendum van 8 maart 2003 werden betwist door de belangrijkste oppositieleider en lid van de Malta Labour Party, Alfred Sant. Volgens Sant waren de blankostemmen en de onthoudingen proteststemmen en deze dienden bijgevolg bij de 'neen'-stemmen gerekend te worden. Hierdoor zou het aantal kiezers dat 'ja' stemde afnemen tot 48 procent. Als gevolg van deze betwisting kondigde eerste minister Eddie Fenech Adami algemene verkiezingen aan voor 12 april 2003. De partij van Adami – de Nationalist Party – behaalde tijdens deze stembusslag 51,79 procent van de stemmen. Hierdoor kon ook Malta op 16 april 2003 het toetredingsverdrag in Athene ondertekenen.⁹

8. *Wetsvoorstel houdende organisatie van een volksraadpleging over het verdrag tot instelling van een Grondwet voor Europa, ingediend door de heren Karel De Gucht en Rik Daems, 14 oktober 2003.*

9. Het verdrag van Athene bevat de basisprincipes met betrekking tot de uitbreiding die op 1 mei 2004 plaatsvond, de aanpassingen die als gevolg van deze uitbreiding nodig zijn aan de bestaande verdragen, alsook enkele bepalingen over de werking van het verdrag zelf. In Athene werd ook de 'Verklaring van Athene' goedgekeurd. Volgende passage vormt de basis van deze verklaring: "Het betreft een unieke verwezenlijking. Deze Unie belichaamt onze gemeenschappelijke vastberadenheid om een einde te maken aan eeuwen van conflicten en om de vroegere delingen op ons continent achter ons te laten. Deze Unie belichaamt onze wil om een aanvang te maken met een nieuwe toekomst op basis van samenwerking, eerbiediging van de diversiteit en wederzijds begrip. Onze Unie belichaamt een collectief project: een project om onze toekomst te delen als een gemeenschap van waarden." Voor de volledige tekst, zie: Ondertekening van het Toetredingsverdrag (1/1), *Bulletin van de Europese Unie*, 2003, 4, <http://europa.eu.int/abc/doc/off/bull/nl/200304/i1001.htm>.

Tabel. Overzicht toetredingsreferenda kandidaat-lidstaten 2003.

		ja (%)	neen (%)	opkomst (%)
Malta	8 maart 2003	53.65	46.35	91.00
Slovenië	23 maart 2003	89.61	10.39	60.29
Hongarije	12 april 2003	83.76	16.24	45.62
Litouwen	10-11 mei 2003	91.04	8.96	63.30
Slowakije	16-17 mei 2003	92.46	6.20	52.15
Polen	8 juni 2003	77.45	22.55	58.85
Tsjechië	15-16 juni 2003	77.33	22.67	55.21
Estland	14 september 2003	66.92	33.08	63.90
Letland	20 september 2003	66.69	32.30	72.53

Bovenstaande resultaten stonden in schril contrast met de uitslag van het referendum dat op 14 september 2003 in Zweden werd georganiseerd over de invoering van de euro als munteenheid. De vrees dat een dergelijke beslissing zou leiden tot een grotere invloed van de Europese Unie op het economisch en sociaal beleid in Zweden deed een meerderheid van de kiezers – 56,1 percent of 3,2 miljoen kiezers – tegenstemmen.¹⁰ Bovendien was ook de regering intern verdeeld over de kwestie. Het referendum werd overschaduwd door de moord op buitenlandminister Anna Lindth op 11 september 2003. Analisten stellen dat de moord op Lindth echter nauwelijks invloed heeft gehad op het eigenlijke stemgedrag. Ter vergelijking: ook in 1994 stemde slechts een kleine meerderheid van 52,3 percent vóór het lidmaatschap van de Europese Unie.

II. De Europese Unie als internationale politieke actor in 2003

A. De Navo, de EU en de aanloop naar de oorlog in Irak

Op 10 februari 2003 doorbraken België, Duitsland en Frankrijk de *silence procedure* – of: ‘procedure van het stilzwijgend besluit’ – binnen de Navo. Volgens deze procedure, die op 7 februari 2003 was ingesteld door Navo-secretaris-generaal George Robertson, zou Turkije Navo-bescherming krijgen tenzij een lidstaat openlijk verzet zou aantekenen, en dit ten laatste op 10 februari 2003, 10.00 uur GMT.¹¹ De Amerikaanse regering had de Navo op 15 januari 2003 om beschermingsmaatregelen gevraagd mocht het tot een militaire interventie in Irak komen. Volgens het scenario dat op dat moment op tafel lag zouden Amerikaanse troepen Irak niet enkel binnenvallen vanuit Koeweit, maar ook vanuit het zuidoosten van Turkije. De Irakese regering zou deze interventie mogelijks beant-

10. Van de opgekomen kiezers stemde 41,8 percent vóór de invoering van de euro. De opkomst bedroeg 81,2 percent.

11. Turkije is sinds 1952 lid van de Navo.

woorden met een inval in buurland Turkije. De Amerikaanse regering vroeg dan ook dat het Militair Comité van de Navo zou starten met de planning om luchtafweerraketten en radarvliegtuigen naar de regio te sturen. België, Duitsland en Frankrijk doorbraken de *silence procedure* omdat zij van oordeel waren dat het stilzwijgend instemmen met het beschermen van Turkije de oorlogslogica onafwendbaar zou maken, en bijgevolg gelijk stond met het stilzwijgend instemmen met een militaire interventie in Irak.

Als gevolg van het doorbreken van de *silence procedure* riep de Turkse regering voor het eerst in de geschiedenis artikel 4 van het Navo-verdrag in.¹² Hierdoor gaf de Turkse regering te kennen dat ze zich ernstig bedreigd voelde en overleg wenste tussen de Navo-lidstaten. De inroeping werd gevolgd door een week van uiterst moeilijk overleg tussen de betrokken landen. Uiteindelijk werd in de nacht van 16 op 17 februari 2003 een akkoord bereikt binnen het Defensie Planning Comité – Frankrijk is sinds 1966 geen lid van dit comité. Het comité in kwestie besliste dat Turkije militair beschermd zou worden en dat er Awacs-radarvliegtuigen, Patriot-luchtafweerraketten en speciale biochemische troepen naar het zuidoosten van Turkije zouden worden gestuurd. Ook deze besluitvorming verliep moeilijk. Zo eiste de Belgische regering dat de Navo-actie zich moest beperken tot defensieve maatregelen, dat de uitvoering van de beslissing getoetst zou moeten worden aan de evolutie van het Irak-dossier binnen de Verenigde Naties en dat de beslissing om Turkije militair te beschermen niet een eerste stap kon zijn op weg naar een militaire interventie in Irak. Hoewel al bij aanvang vaststond dat de Navo zich zou beperken tot defensieve maatregelen, weerspiegelde de uiteindelijke beslissing vrij goed het Belgische standpunt. In de beslissing stond expliciet vermeld dat deze beperkt blijft tot defensieve maatregelen (*"the decision relates only to the defence of Turkey"*), dat de Navo-lidstaten de inspanningen van de Verenigde Naties ondersteunen om een vreedzame oplossing voor de crisis rond Irak te vinden (*"we continue to support efforts in the United Nations to find a peaceful solution to the crisis"*) en dat het besluit in kwestie geen weerslag heeft op de militaire operaties van de Navo (*"is without prejudice to any other military operations by NATO, and future decisions by NATO or the UN Security Council"*).¹³ Op 16 april 2003, één week na de val van de Iraakse hoofdstad Bagdad, besliste de Navo de operatie (*Display Deterrence*) stop te zetten. Dezelfde dag werd ook de consultatieprocedure afgerond.

In de aanloop naar de oorlog in Irak tekende er zich binnen de Europese Unie een tweedeling af tussen wat de Amerikaanse defensie-minister Donald Rumsfeld omschreef als het 'oude' en 'nieuwe' Europa, tussen de as 'Parijs-Berlijn' en de driehoek 'Londen-Madrid-Rome'. Symbool was de open brief *"United We Stand"* die

12. Artikel 4 van het Navo-verdrag definieert de 'consultatieprocedure' als volgt: "De Partijen zullen samen overleg plegen telkens in de opvatting van één van de Partijen de territoriale integriteit, politieke onafhankelijkheid of veiligheid van één van de Partijen is bedreigd."
13. NATO support to Turkey within the Framework of Article 4 of the North Atlantic Treaty, *Decision Sheet of the Defence Planning Committee*, 16 February 2003.

op 30 januari 2003 in *The Times* werd afgedrukt. In deze brief zegden acht Europese regeringsleiders – José María Aznar, José-Manuel Durão Barroso, Silvio Berlusconi, Tony Blair, Vaclav Havel, Peter Medgyessy, Leszek Miller en Anders Fogh Rasmussen¹⁴ – hun steun toe aan het Irak-beleid van de Amerikaanse regering. Enkele dagen later, op 5 februari 2003, kregen de termen 'oude' en 'nieuwe' Europa een nieuwe betekenis toen ook de toenmalige kandidaat-lidstaten Slowakije, Litouwen, Letland, Estland, Roemenië en Slovenië in een gelijkaardige brief het beleid van de regering Bush ten aanzien van Irak onderschreven. De actie van de *Vilnius Ten* kwam er enkele uren nadat Colin Powell de VN-Veiligheidsraad ervan had proberen te overtuigen dat het regime van Saddam Hoessein in het bezit was van massavernietigingswapens.

Als reactie op deze verdeeldheid organiseerde het Griekse voorzitterschap op 17 februari 2003 een buitengewone Europese Raad in Brussel. Tijdens de vergadering onderstreepten de Europese lidstaten opnieuw de centrale rol van de Verenigde Naties in de ontwapening van Irak en het belang van een vreedzame oplossing voor het conflict. De staatshoofden en regeringsleiders stelden dat, hoewel de VN-wapeninspecteurs bijkomende tijd en middelen moesten krijgen, de inspecties niet eindeloos konden doorgaan en dat een oorlog bijgevolg niet onvermijdelijk was. Zij pleitten verder voor een regionale benadering van 'het probleem Irak' als onderdeel van het vredesproces in het Midden-Oosten, alsook voor een eensgezind internationaal optreden bij het aanpakken van de talrijke problemen in de regio.¹⁵

Niettegenstaande deze duidelijke afspraken kozen de Spaanse en Britse regering op 24 februari 2003 de Amerikaanse zijde binnen de VN-Veiligheidsraad. Samen met de Verenigde Staten stelden zij een aanvalsresolutie voor waarin gesteld werd dat Irak zijn laatste kans had verkeken om vrijwillig te ontwapenen, wat de weg zou openen voor militaire actie. Dezelfde dag dienden Frankrijk, Duitsland en Rusland een tegenvoorstel in, waarin gepleit werd voor een diplomatieke oplossing van de crisis, en meer bepaald voor een voortzetting van de VN-wapeninspecties voor een periode van minstens vier maanden. Eén dag na hun oorlogstop op de Azoren, op 17 maart 2003, beslisten de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Spanje dat er uiteindelijk geen stemming zou komen over de bovenstaande resolutie. Een eventuele militaire interventie zou ondernomen worden buiten het kader van de Verenigde Naties. Op 20 maart 2003, om 03.45 uur Belgische tijd, werden de eerste luchtaanvallen uitgevoerd op Bagdad, Kirkuk en Mosul. Eén dag later, op 21 maart 2003, konden de Europese leiders dan ook weinig anders dan de internationale verdeeldheid erkennen tijdens hun bijeenkomst in

14. United We Stand, *The Times*, 30 January 2003. Aznar, Durão Barroso, Berlusconi, Blair, Medgyessy, Miller en Fogh Rasmussen zijn respectievelijk eerste minister van Spanje, Portugal, Italië, het Verenigd Koninkrijk, Hongarije, Polen en Denemarken. Havel is president van Tsjechië.
15. *Conclusies van de buitengewone bijeenkomst van de Europese Raad*, Brussel, 17 februari 2003 (doc. 6466/03).

Brussel. Na afloop kondigde Guy Verhofstadt aan dat er op korte termijn een ontmoeting zou plaatsvinden tussen Frankrijk, Duitsland en België over de verdere ontwikkeling van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid.

B. De ontwikkeling van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid: het 'Tervurendebat' en de Europese veiligheidsstrategie getiteld *Een veiliger Europa in een betere wereld*

De Europese aanpak van het 'probleem Irak' maakte volgens Guy Verhofstadt duidelijk dat de Europese Unie geen geloofwaardige speler kan zijn op wereldvlak zonder een gemeenschappelijk defensiebeleid. Op 29 april 2003 bespraken Gerhard Schröder, Jacques Chirac en Jean-Claude Juncker op uitnodiging van Verhofstadt in Brussel een aantal voorstellen om de ontwikkeling van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid op nieuwe sporen te zetten. Na afloop van de 'minidefensietop' presenteerden de vier een slotverklaring waarin zij een aantal Conventievoorstellen ondersteunden, zoals de herformulering van de Petersberg-taken.¹⁶ De verklaring bevatte ook zeven concrete voorstellen voor een nauwere militaire samenwerking. Vooral het voorstel om in de zomer van 2004 'een kern van collectieve capaciteit' voor het plannen en voeren van operaties door de Europese Unie – met andere woorden, een autonoom Europees militair hoofdkwartier – op te richten in Tervuren zorgde voor de nodige controverse in 2003. Het Tervurenproject kreeg niet enkel tegenwind van de Verenigde Staten, ook een aantal Europese lidstaten én kandidaat-lidstaten uitten hun reserves ten overstaan van een verdere ontwikkeling van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid los van de Navo.

Begin december 2003 kwam er eerder onverwacht een doorbraak in deze zaak. De staatshoofden en regeringsleiders stemden in de marge van de Europese Raad van Brussel (12-13 december 2003) in met het Frans-Brits-Duitse voorstel – het zogenaamde Akkoord van Napels – om in het voorjaar van 2004 een Europese militaire planningscel bij de militaire staf van de Europese Unie op te richten. De voorstellen voor de oprichting van een autonoom militair hoofdkwartier werden definitief opgeborgen. De planningscel zal slechts worden geactiveerd indien men geen gebruik kan maken van de planningscapaciteiten van de Navo of de lidstaten. Het akkoord voorziet verder in de oprichting van een permanente Europese planningscel op de Navo-basis Shape te Bergen, alsook in de permanente stationering van een Navo-verbindingsofficier bij de militaire staf van de Europese Unie in Brussel. De Europese lidstaten beslisten met andere woorden op deze manier dat de Navo ook in de toekomst de hoeksteen van de collectieve defensie in Europa blijft.

16. *Vergadering van de Staats- en Regeringsleiders van Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en België over de Europese Defensie*, Brussel, Egmontpaleis, 29 april 2003.

Tijdens de Europese Raad van Brussel gaven de Europese staatshoofden en regeringsleiders ook hun goedkeuring aan de Europese veiligheidsstrategie *Een veiliger Europa in een betere wereld*. Het belang van een gemeenschappelijke strategische visie was eens te meer duidelijk geworden in de aanloop naar de oorlog in Irak toen de Europese lidstaten er vrijwel niet in slaagden naar buiten te treden als een internationale politieke actor de naam Europese Unie waardig. De veiligheidsstrategie werd uitgewerkt onder leiding van Javier Solana, secretaris-generaal van de Raad en Hoge Vertegenwoordiger voor het Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid, en besproken tijdens seminariebijeenkomsten in Rome, Parijs en Stockholm. Tijdens de Europese Raad van Brussel kreeg Solana het mandaat om voorstellen uit te werken voor de concrete uitvoering van de goedgekeurde strategie.

De veiligheidsstrategie definieert het internationaal terrorisme, de verspreiding van massavernietigingswapens, mislukte staten, georganiseerde misdaad en regionale conflicten als de vijf belangrijkste dreigingen voor de Europese Unie vandaag de dag. Om deze dreigingen het hoofd te bieden moeten de Europese lidstaten bijdragen tot stabiliteit en goed bestuur in de landen rond de Middellandse Zee en het zuidoosten van Europa. De oplossing van het conflict tussen Israël's en Palestijnen is hier één van de topprioriteiten. De veiligheidsstrategie pleit verder voor een multilaterale benadering van bovenstaande dreigingen, waarbij de Verenigde Naties het referentiekader bij uitstek vormen. Bovenstaande dreigingen vergen verder een preventieve aanpak waarbij humanitaire, economische, politieke én militaire middelen gecombineerd dienen te worden.¹⁷ Om dit laatste niet enkel mogelijk, maar ook geloofwaardig te maken, dienen de Europese lidstaten hun defensiemiddelen te bundelen én te verhogen. De strategie pleitte verder voor een verhoging van de civiele middelen voor crisis- en post-crisissituaties, voor een betere uitwisseling van inlichtingen tussen de Europese lidstaten, voor een krachtiger Europees diplomatiek vermogen en voor de verruiming van de Europese crisisbeheersingstaken.

C. De Europese Unie en de strijd tegen massavernietigingswapens: de *Europese Strategie tegen de Proliferatie van Massavernietigingswapens en de kwestie 'Iran'*

Dat de Europese lidstaten de dreiging van massavernietigingswapens ernstig nemen, bleek in 2003 uit de uitwerking en goedkeuring van een Europese strategie tegen de proliferatie van dergelijke wapens – de *EU-Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction*. De basisprincipes werden goedgekeurd op 16 juni 2003 door de buitenlandministers van de Europese lidstaten, de eindversie door

17. De tekst sprak aanvankelijk – naar analogie met de Verenigde Staten – van een 'pre-emptieve' benadering. De Duitse regering kantte zich echter tegen deze formulering, omdat zij vreesde dat deze automatisch zou vertaald worden in een pre-emptieve militaire benadering.

de staatshoofden en regeringsleiders tijdens de Europese Raad van Brussel in december 2003.¹⁸ Doelstelling is het voorkomen, stoppen en elimineren van proliferatieprogramma's wereldwijd. Als politieke en diplomatieke middelen niet volstaan om deze doelstelling te bereiken, kunnen volgens het document in kwestie dwangmaatregelen – zijnde: selectieve of algemene sancties, het tegenhouden van schepen, en, indien nodig, het gebruik van geweld – worden ingezet. De Europese vastberadenheid werd onderstreept tijdens de topontmoeting tussen de Europese Unie en de Verenigde Staten op 25 juni 2003.¹⁹ Na afloop benadrukten de Europese Unie en de Verenigde Staten in een gezamenlijke verklaring dat “alle mogelijke middelen” zullen worden aangewend in de strijd tegen de proliferatie van massavernietigingswapens. Dit betekent echter niet dat de Europese strategie een kopie is van de *US National Strategy to Combat Weapons of Mass Destruction* (2002). In tegenstelling tot de Verenigde Staten is de Europese Unie immers voorstander van een multilaterale aanpak, waarin internationaal recht – het Handvest van de Verenigde Naties – en internationale instellingen – de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties – de hoekstenen vormen.

In hun verklaring van 25 juni 2003 uitten de Verenigde Staten en de Europese Unie expliciet hun bezorgdheid over de recente ontwikkelingen rond het Iranese atoomprogramma. De Verenigde Staten en de Europese Unie riepen de Iranese autoriteiten op om mee te werken met het Internationaal Atoomenergieagentschap (IAEA) en het Bijkomend Protocol van het IAEA te ondertekenen en te implementeren. De Europese Unie had in de week tussen 28 april en 9 mei 2003 tijdens de tweede voorbereidingsconferentie in het kader van de herziening van het Non-Proliferatie-Akkoord – gepland voor 2005 – Iran als enige land al uitdrukkelijk aangespoord om zijn nucleair beleid aan te passen en het bovenstaande protocol te ondertekenen.²⁰ Midden augustus 2003 kondigde de Iranese regering echter aan verder te zullen gaan met de tweede fase in de bouw van de nucleaire site in Busherh. In augustus en september 2003 werden bovendien sporen van hoogverrijkt uranium gevonden in Natanz en de Kala-Electric fabriek ten westen van de hoofdstad Teheran. Op 21 oktober 2001 stemde de Iranese regering na bemiddeling door de buitenlandministers Joscka Fischer, Jack Straw en Dominique de Villepin uiteindelijk toch in met bovenstaande eisen. De Iranese regering beloofde het Bijkomend Protocol van het IAEA te ondertekenen, mee te werken met het

18. De eindversie bevat de – aangepaste en uitgewerkte – basisprincipes en het actieplan met betrekking tot de concrete uitvoering van deze principes dat eveneens midden juni werd publiek gemaakt. Beide documenten werden in het voorjaar van 2003 door het Politiek- en Veiligheidscomité opgesteld.
19. *Joint Statement: European Council President Konstandinos Simitis, European Commission President Romano Prodi and US President George W. Bush on the Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, Washington D.C., 25 June 2003.
20. *Preparatory Committee for the 2005 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, Geneva, 28 April -9 May 2003. Zie: T. SAUER, Naar een 'Amerikaanse' EU-strategie tegen massavernietigingswapens, *Internationale Spectator*, 2003, 9, p. 428.

IAEA en haar uraniumverrijkingprogramma op te schorten.²¹ Het Ierse voorstel om de Iranese houding te belonen met het versneld en succesvol afsluiten van de lopende onderhandelingen over een handels- en samenwerkingsakkoord tussen Iran en de Europese Unie werd echter vrijwel meteen door de overige lidstaten van tafel geveegd.

D. Het Europees Veiligheidsbeleid- en Defensiebeleid op het terrein: de operaties 'EUPM', 'Concordia', 'Artemis', en 'Proxima'

De oorlog in Irak, en vooral de verdeelde aanpak van de Europese lidstaten, leidde de aandacht af van het feit dat de Europese Unie op 31 maart 2003 haar eerste militaire missie startte in de voormalige Joegoslavische republiek Macedonië. 'Concordia' was de tweede operatie die de Europese Unie ondernam in het kader van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid. Begin 2003 hadden de Europese lidstaten al een politiemissie naar Bosnië-Herzegovina gestuurd.

European Union Police Mission (EUPM) – De Europese Unie begon op 1 januari 2003 haar eerste civiele operatie in het kader van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid in Bosnië-Herzegovina. Via controle, begeleiding en inspectie zal een team van ongeveer 500 politiefunctionarissen onder leiding van de Fransman André Maire tegen 2006 een politiestructuur trachten uit te bouwen die voldoet aan de hoogste internationale normen.²² De Belgische bijdrage aan de missie bestaat uit 7 officieren. De Europese Unie nam via de EUPM-missie de taken over van de International Police Task Force (IPTF) die sinds de ondertekening van de Daytonvredesakkoorden (1996) binnen het kader van de Verenigde Naties actief was in de regio.

Concordia – De Europese Unie startte op 31 maart 2003 haar eerste militaire operatie in het kader van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid in de voormalige Joegoslavische republiek Macedonië. Op vraag van de Macedonische regering werkten een 400-tal militairen gedurende een periode van bijna 9 maanden mee aan de opbouw van een stabiel en veilig klimaat in de Balkanregio. Codenaam voor de missie was 'Concordia'. De leiding van de operatie was in handen van de Duitse *operation commander* Rainer Fest en de Franse *force commander* Pierre Maral. Maral werd eind september opgevolgd door de Portugees Luís Nelson Ferreira Dos Santos. De Europese Unie nam met Concordia de fakkel over van de Navo die sinds september 2001 in Macedonië instond voor de bescherming van de internationale waarnemers die toezien op de uitvoering van het Kaderakkoord van Ohrid (2001). De missie maakte gebruik van het Navo-instrumentarium, waardoor ze geplaatst moet worden binnen het kader van het Berlijn-plus-akkoord.²³

21. De Iranese regering ondertekende het Bijkomend Protocol uiteindelijk op 18 december 2003.

22. Maire volgde Sven Christian Frederiksen op na diens overlijden begin 2004.

23. Zie: B. KERREMANS en E. DRIESKENS, Van euro naar uitbreiding: de Europese Unie in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 356.

De Belgische bijdrage bestond uit 40 militairen die liaison- en verkenningsvluchten uitvoerden in opdracht van het hoofdkwartier in Skopje.

Artemis – De Congolese provincie Ituri vormde het toneel voor de eerste autonome militaire operatie van de Europese Unie. Tussen 11 juni en 1 september 2003 trachtte de Europese Unie onder de codenaam 'Artemis' bij te dragen tot de stabilisering van de omgeving en de verbetering van de humanitaire situatie in de hoofdstad Bunia. In afwachting van de versterking van de VN-waarnemersmissie MONUC op 1 september 2003, stonden om en bij de 1.400 Europese militairen in voor de bewaking van de luchthaven en de bescherming van de burgerbevolking. Op 30 mei 2003 had de VN-Veiligheidsraad ingestemd met het sturen van een voorlopige internationale troepenmacht – de *Interim Emergency Multinational Force in Bunia* – onder leiding van Frankrijk. De Franse regering gaf de missie echter een Europees karakter, met als gevolg dat 'Artemis' voor velen de eerste test werd voor de geloofwaardigheid van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid. De operatie was immers de eerste die de Europese Unie ondernam buiten haar grondgebied én zonder de materiële steun van de Navo.

De leiding van de operatie was in handen van Frankrijk. *Operation commander* van de missie was Bruno Neveux, *force commander* Jean-Paul Thonier. Frankrijk leverde eveneens de meeste troepen. De Belgische bijdrage aan de stabilisatiemacht was hoofdzakelijk logistiek van aard. Zo stelde België voor een periode van twee maanden één Airbus A310 en twee Hercules C-130's ter beschikking voor transportdoeleinden. In Bunia stond een medische antenne in voor de medische ondersteuning van de interventiemacht. De Belgische deelname bestond uit 62 personen: 30 militairen werden gestationeerd in het hoofdkwartier van de troepen te Entebbe, nog eens 30 in Bunia en twee in het operationele hoofdkwartier in Parijs. De Belgische regering trok verder een bedrag van 1.100.000 euro uit voor humanitaire hulp aan de regio.

Proxima – De vierde – en laatste – operatie die in 2003 van start ging in het kader van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid bracht de Europese Unie opnieuw naar Macedonië. De Europese lidstaten gingen eind september 2003 in op de vraag van de Macedonische regering om een Europese politiemissie naar het land te sturen. Onder leiding van de Belg Bart D'Hooze zal een team bestaande uit 200 politieofficieren en ander burgerpersoneel worden ingezet in de streek rond Skopje, Tetovo, Kumanova, Gostivar en Ohrid, met het oog op de bestrijding van de georganiseerde misdaad en het invoeren van Europese normen op vlak van politiewerk. De politiemissie zal aanvankelijk één jaar ter plaatse actief blijven. België levert naast de hoofdcommissaris één persoon behorende tot het burgerpersoneel.

III. De Europese Unie als internationale economische actor in 2003

A. De Economische en Monetaire Unie (EMU)

2003 was op zijn minst een bewogen jaar voor de EMU. Niet alleen vond er in Zweden een referendum plaats over toetreding tot de eurozone, tevens kreeg de Europese Centrale Bank met Jean-Claude Trichet een nieuwe voorzitter, bereikte de euro recordhoogtes ten aanzien van de Amerikaanse dollar en kreeg het Stabiliteits- en Groeipact zware klappen als gevolg van de begrotingsproblemen in enkele grote lidstaten.

Referendum eurozone – Zoals al werd aangegeven werd in Zweden op 14 september 2003 een referendum georganiseerd over de inogelijke toetreding tot de eurozone. Het resultaat was negatief: 56,1 procent van de Zweedse kiezers sprak zich tegen een dergelijke toetreding uit. Maanden voordien – in januari 2003 – had ook de Deense premier al gesuggereerd dat in de loop van 2004 of 2005 in Denemarken een nieuw referendum over de euro gehouden zou worden. Ook in het Verenigd Koninkrijk bleef de vraag naar de organisatie van een dergelijk referendum opduiken, niettegenstaande het feit de vijf criteria die de Britse minister van Financiën, Gordon Brown, eerder had voorop gesteld om de weg naar de organisatie van een dergelijk referendum vrij te maken, opnieuw een hinderpaal vormden. Immers, op 9 juni 2003 gaf Brown aan dat naar zijn oordeel niet aan deze criteria – waarvan sommigen beweren dat ze politiek en niet louter economisch van aard zijn – was voldaan en dat het daarom te vroeg was zich op de vastlegging of timing van een referendum vast te pinnen.

Stabiliteits- en Groeipact – Ook de naleving van de begrotingsregels in het kader van het Stabiliteits- en Groeipact kreeg heel wat aandacht in 2003. Vooral de geloofwaardigheid van deze regels kreeg enkele rake klappen. Volgens het pact in kwestie nemen de landen van de eurozone een beperking op hun begrotingstekort van 3 procent van hun BNP in acht en streven zij op termijn naar een evenwicht in hun begroting. Indien een land deze afspraken een opeenvolgend aantal keren overtreedt, geeft dit aanleiding tot sanctiemaatregelen. Dit scenario deed zich voor het eerst voor in 2003 nadat Frankrijk en Duitsland zowel in 2002 (3,1 respectievelijk 3,7 procent) als in 2003 (4 procent voor beiden) de 3-procent-grens overschreden.²⁴ Beide landen werden al in de eerste helft van 2003 door de Commissie gewaarschuwd dat er problemen zouden opduiken.²⁵ Frankrijk en Duitsland reageerden opvallend tegengesteld op deze waarschuwing. Duitsland gaf voorzichtig aan iets aan het deficit te willen doen – ofschoon door de achterblijvende economische groei al duidelijk was dat de grens van 3 procent hoe dan ook

24. In 2001 had Portugal zich al gezondigd aan de 3-procent-regel, maar het land was erin geslaagd zich met draconische budgettaire maatregelen weer in orde te stellen.

25. Zie de adviezen van de Raad in dit kader: *Publicatieblad EU*, C 26 van 4 februari 2003 (Duits en Frans cijfer voor 2002), C 43 van 19 februari 2004 (Frans cijfer voor 2003) en C 68 van 18 maart 2004 (Duits cijfer voor 2003).

overschreden zou worden. Frankrijk ging echter resoluut de confrontatie aan met de Commissie en de overige lidstaten.²⁶

In eerste instantie gaf de Franse minister van Financiën, Francis Mer, te kennen dat er weinig te doen was aan het feit dat Frankrijk in 2003 de 3-percent-norm zou overschrijden.²⁷ De belastingsreducties die president Chirac bij de verkiezingen van 2002 had beloofd speelden hier een belangrijke rol, naast de slechter wurgende economische situatie. Het hek was helemaal van de dam toen de Oostenrijkse minister van Financiën, Karl-Heinz Grasser, de vertrouwelijke mededeling van Francis Mer liet uitlekken dat Frankrijk ook in 2004 in gebreke zou blijven. Hierop kwam er zowel van Frankrijk zelf als van Nederland een scherpe reactie op 15 juli. In de eerste helft van 2003 werd het steeds duidelijker dat het toepassen van de sanctiemechanismen die het pact vooropstelde een onmogelijke zaak zou zijn, en dat de Frans-Duitse as hierin een centrale rol zou spelen. Vanuit relatief onverwachte hoek – het Verenigd Koninkrijk – kwam hiervoor politieke steun. Hoewel de Britse regering zelf door de Commissie op de vingers was getikt omwille van haar eigen begrotingssituatie, schaarde ze zich resoluut achter het Frans-Duitse verzet tegen een te strikte toepassing van het pact en vóór een herziening ervan. Hiermee werd de niet-toepassing van het pact in 2003 een quasi-zekerheid. Op 25 november 2003, tijdens een vergadering van de Raad ECOFIN, werd het sanctiemechanisme van het pact de facto ten grave gedragen. Aangezien er getwijfeld werd aan de geloofwaardigheid van de beloftes van Franse en Duitse regering om hun begroting tegen 2005 in orde te brengen, konden deze beloftes de pil amper vergulden. Ondertussen was het voor bijna alle lidstaten en de Commissie duidelijk dat een herziening van het pact – in termen van een versoepeling – noodzakelijk was geworden.

Euro versus dollar – De discussies over de budgettaire discipline in het kader van het Stabiliteits- en Groeipact hadden geen directe impact op de waarde van de euro als dusdanig. Een verklaring hiervoor moet gezocht worden bij het tekort op de Amerikaanse lopende rekening en het effect hiervan op de waarde van de Amerikaanse dollar. Bovendien, zo bleek op de bijeenkomst van de G7 in mei 2003, wilde de Amerikaanse regering geen gecoördineerde aanpak om de waarde van de dollar opnieuw op te drijven ondanks het officieel vasthouden aan de sterke dollarpolitiek. Het gevolg was dan ook dat de waarde van de euro in 2003 bleef klimmen ten opzichte van deze van de dollar, om recordhoogtes te bereiken in de loop van december 2003 en te eindigen op een wisselkoers van meer dan 1,25 dollar voor één euro. Deze stijgende trend stelde problemen op twee vlakken. De problemen stelden zich op de eerste plaats voor de Europese bedrijven. De Europese concurrentiepositie ging immers achteruit op een moment dat, als

26. Hier dient wel opgemerkt dat de benadering van de Duitse minister van financiën Hans Eichel afweek van deze van kanselier Gerhard Schröder. Terwijl de eerste inderdaad de indruk gaf het voldoen aan het pact te willen nastreven, wilde Schröder belastingsverminderingen (maar dan voor 2004) voorop stellen.

27. Dit gebeurde in de ECOFIN-vergadering van 6 juni 2003.

gevoig van de verzwakking van de binnenlandse vraag en het vertrouwen van de eigen investeerders en consumenten, de eurozone nood had aan exportgeleide groei. Verder dook ook het risico van deflatie op voor de Duitse economie. De situatie in Japan indachtig en gegeven de Duitse inflatie van 0,7 percent was dit een terechte zorg. Dit maakte het er echter voor de Europese Centrale Bank niet gemakkelijker op om het rentevoetbeleid te bepalen en om in het licht van toenemende politieke druk om de kortetermijnrente te verlagen haar onafhankelijkheid te vrijwaren. Op 5 juni werd de kortetermijnrente uiteindelijk toch verlaagd tot een historisch lage 2 percent.

B. Interne Markt en economisch beleid

In 2003 werd de Europese Unie, zoals in de jaren voorheen, geconfronteerd met een trager wordende groei en een stijgende werkloosheid. De groei bedroeg 0,8 percent – 0,4 percent voor de eurozone; de werkloosheid steeg tot 8,1 percent van de beroepsbevolking. Beide elementen maakten dat de ambitieuze doelstelling om van de Europese economie tegen 2010 de meest competitieve te maken – een doelstelling die op de Europese Raad van Lissabon in maart 2000 was vastgelegd – steeds minder haalbaar leek te worden. Naar aanleiding van de tiende verjaardag van de interne markt werd er begin 2003 een algemene evaluatie van het interne markt-programma gemaakt. Het kernelement in deze evaluatie vormde de vaststelling dat er nog heel wat te doen was vooraleer een interne markt voor diensten volledig gerealiseerd zou zijn, terwijl dit als één van de cruciale elementen voor het bereiken van de Lissabon-doelstelling beschouwd werd. Om dit te bereiken, zo werd aangegeven, zou vooral gewerkt moeten worden aan de talrijke wettelijke en regelgevende barrières die nog steeds de handel in diensten bemmeren alsook aan de hervorming van de arbeidsmarkt. Toch lijkt de Commissie van oordeel te zijn dat er op dit vlak in de loop van 2003 heel wat is gebeurd. Een vergelijking tussen de rapporten over de uitvoering van de globale richtsnoeren voor het economische beleid in 2002 en in 2003 geeft dit duidelijk weer.²⁸ Terwijl er in het rapport van 2002 nog sprake was van "inertia" en "backtracking", werd in dit van 2003 gewag gemaakt van een versnelde toename van het ritme van de arbeidsmarkthervormingen en in de realisatie van de interne markt voor financiële diensten. Toch besluit de Commissie dat ondanks deze vooruitgang "(...) the Lisbon and Stockholm employment rate targets risk being missed, unless further and comprehensive reforms are undertaken without delay".²⁹

Een belangrijke doorbraak werd in 2003 gerealiseerd in het kader van de belasting op inkomsten uit spaargelden. Hiermee kwam een einde aan een saga die ruim dertien jaar heeft geduurd. In de betrokken richtlijn wordt als algemene regel vastgelegd dat inwoners (natuurlijke rechtspersonen) van een Europese lid-

28. *Broad Economic Policy Guidelines*, 2002 en 2003.

29. *Broad Economic Policy Guidelines*, 2003, p. 6.

staat die inkomsten uit spaargelden verwerven in een andere lidstaat, onderworpen worden aan een belasting waarvan de omvang bepaald is door de wetgeving van het thuisland van de betrokken spaarder.³⁰ Om de inning van deze belasting mogelijk te maken werd voorzien dat de lidstaten overgaan tot de uitwisseling van informatie over de spaargelden van niet-inwonende burgers die in een andere lidstaat woonachtig zijn.³¹ Omdat dit – omwille van het bankgeheim – een bijzonder probleem stelde voor Luxemburg, Oostenrijk en België, werd tevens voorzien dat deze landen gedurende een overgangperiode van zes jaar ter vervanging van de uitwisselingsplicht een bronbelasting ten aanzien van de betrokken spaargelden toepassen.³² Voor hen gaat ook de uitwisselingsplicht pas in nadat de Europese Unie met een aantal nabijgelegen derde landen – in hoofdzaak Zwitserland – akkoorden heeft gesloten waarin deze zich aan een soortgelijke uitwisselingsplicht zouden onderwerpen of een soortgelijke bronbelasting zouden toepassen.³³ Onderhandelingen over het sluiten van dergelijke akkoorden werden in de loop van 2003 opgestart. De onderhandelingen met Zwitserland geraakten echter in het slop, niet zozeer omwille van inhoudelijke problemen, maar wel omdat een akkoord over dit thema door de Zwitserse regering aan akkoorden over andere thema's gekoppeld werd.

C. Landbouw, handel en de Wereldhandelsorganisatie (WTO)

Op het vlak van de handelsbetrekkingen stonden de werkzaamheden in 2003 op de eerste plaats in het teken van de ministeriële conferentie van de WTO in Cancún midden september. Deze onderhandelingen liepen niet van een leien dakje en zouden uiteindelijk op een mislukking uitdraaien. Toch waren er in de aanloop van deze conferentie redenen tot optimisme.

Herziening Gemeenschappelijk Landbouwbeleid – De Europese Unie slaagde er in een akkoord te bereiken over een “mid term” – of tussentijdse – hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.³⁴ Dit gebeurde op 26 juni 2003 na een marathonzitting van de Landbouwwraad. Het akkoord bouwde verder op de akkoorden die op 24 en 25 oktober 2002 door de Europese Raad waren gesloten over de plafonnering van de financiering van het landbouwbeleid voor de perio-

30. Het gaat hier om richtlijn 2003/48/EG. Zie: *Publicatieblad EU*, L 157 van 26 juni 2003, pp. 38-48.

31. Artikel 8 van richtlijn 2003/48/EG.

32. Artikelen 10 en 11 van richtlijn 2003/48/EG. Het tarief voor deze bronbelasting zou oplopen van 15 percent gedurende de eerste drie jaar tot 20 percent gedurende de daaropvolgende drie jaar en tot 35 percent voor de jaren daarna. Drie vierde van de aldus verworven opbrengsten worden aan het land waar de betrokkene resideert doorgestort (artikel 12).

33. Europese lidstaten als Nederland en het Verenigd Koninkrijk engageerden zich er toe soortgelijke regelingen te treffen met hun overzeese of geassocieerde gebieden. Voor het Verenigd Koninkrijk gaat het hier bijvoorbeeld om de Kaaimaneilanden en het eiland Man.

34. Dit in uitvoering van een afspraak die op de Europese Raad van Berlijn van maart 1999 was gemaakt.

de 2007-2013, en op het landbouwvoorstel dat de Commissie in de WTO deed in de loop van december 2002 en dat op 20 februari 2003 door de Raad bekrachtigd werd.³⁵ De afspraken die werden gemaakt hadden echter een meer directe impact op de houding die de Europese Unie, bij monde van de Europese Commissie, in de WTO-onderhandelingen kon innemen. Toch dient onderlijnd te worden dat niet alleen de WTO, maar ook de financiële houdbaarheid van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid – zeker in het licht van de uitbreiding – een belangrijke rol speelde. Maar de effecten voor de Europese houding ten aanzien van de WTO waren ook niet gering. Voor verschillende landbouwsectoren werd immers een gedeeltelijke ontkoppeling afgesproken tussen de toekenning van overheidssteun enerzijds en de productie anderzijds. Op deze manier wordt voorkomen dat het eerste het tweede stimuleert en dat hierdoor landbouwoverschotten ontstaan die de Europese Unie via exportsubsidies op de wereldmarkt moet trachten te slijten.

De betrokken ontkoppeling werd voorzien door de verlaging van de gegarandeerde prijzen voor een brede waaier van landbouwproducten en door de compensatie van het hierdoor veroorzaakte inkomensverlies voor landbouwers door directe betalingen die los van het productieniveau worden toegekend. Met dit laatste had vooral de Franse regering enorme problemen, wat resulteerde in uiterst moeilijke onderhandelingen, temeer omdat de Commissie voet bij stuk hield.³⁶ De benadering die Frankrijk probeerde toe te passen was analoog met degenen die het in het najaar van 2002 had toegepast bij de plafonnering van het landbouwbudget. Eerst zou een akkoord met Duitsland worden gesloten. Vervolgens zou dit akkoord – bijna als te nemen of te laten – aan de andere lidstaten worden voorgelegd. In het Frans-Duitse akkoord werd het principe vastgelegd dat graan en melk van prijsverminderingen gespaard zouden blijven, terwijl in alle sectoren waar productiegerelateerde subsidies worden toegekend als principe zou gelden dat ook in de toekomst nog enige vorm van dergelijke overheidssteun zou blijven voortbestaan. Deze elementen werden in het uiteindelijke akkoord overgenomen. Daar tegenover stonden wel prijsverminderingen in bijna alle sectoren, met uitzondering voor durumtarwe.³⁷ Ook werd afgesproken dat een ontkoppeling van subsidie en productie zou toegepast worden op 75 percent van alle subsidies in de akkerbouw (60 percent voor durumtarwe) en van 70 percent in de veeteelt. Met betrekking tot de compensaties voor het inkomensverlies werd afgesproken dat de directe betalingen gaandeweg zouden worden afge-

35. Het bevatte onder andere het voorstel om over te gaan tot de vermindering van de exportsubsidies (in termen van de budgettaire omvang) met 45 percent en deze voor binnenlandse overheidssteun met 55 percent. Ook werden substantiële verminderingen van de door de Europese Unie toegepaste douaneheffingen voorzien (gemiddeld 36 percent met een minimum van 15 percent op elke tarieflijn).

36. Voor het oorspronkelijke Commissievoorstel, zie: COM 394, 2002.

37. Olijfolie, tabak en katoen werden pas in april 2004 hervormd. Voor rijst werd een vermindering van 50 percent afgesproken indien de Commissie – op basis van artikel XXVIII GATT – in de WTO een stijging van de douaneheffingen zou onderhandelen. Dit blijkt zeer moeilijk te liggen bij de handelspartners van de Europese Unie.

bouwd en dat het vrijgekomen kapitaal gedeeltelijk door de lidstaten besteed zou kunnen worden aan plattelandontwikkeling.³⁸

Gevolgen voor Cancún – De nieuwe regeling voor het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid veranderde de positie van de Europese Unie in de WTO-onderhandelingen. Het opende de deur voor een regeling met de Verenigde Staten over de punten die beiden gemeenschappelijk zouden verdedigen in de WTO en die beiden eigenlijk mede op vraag van de andere WTO-leden tot stand brachten. Het raamakkoord van 13 augustus dat hieruit voortkwam veroorzaakte echter meer problemen dan het oploste. Vooral de afspraak dat de nieuwe Amerikaanse subsidieprogramma's die in de loop van 2002 waren goedgekeurd onder de zogenaamde *blue box* van het landbouwakkoord van de WTO zouden vallen, schoot verschillende ontwikkelingslanden in het verkeerde keelgat. Op die manier zouden de Verenigde Staten immers een deel van hun subsidies van nieuwe reductieverplichtingen kunnen afschermen. Voor de Europese Unie had dit echter als voordeel dat de Amerikanen niet meer zouden aandringen – zoals ze in het recente verleden hadden gedaan – op de afschaffing van de *blue box*. Gezien tot dan toe alleen de Europese Unie van deze *box* gebruik had gemaakt – in het bijzonder door zijn compenserende betalingen erin onder te brengen (zie boven) – was deze ontwikkeling verre van negatief. Moeilijk te slikken voor heel wat andere WTO-leden was echter de afwezigheid van een duidelijk engagement vanwege de Europese Unie voor de eliminatie van haar exportsubsidies in de landbouw, niettegenstaande de toezegging om dit te doen voor landbouwproducten die belangrijk zijn voor de ontwikkelingslanden.³⁹

De reactie op het akkoord van 13 augustus, het opduiken van eisen vanwege Tsjaad, Benin, Mali en Burkina Faso in verband met de afbouw van subsidies in de katoensector, alsook de escalerende discussie over het openen van WTO-onderhandelingen over handelsfacilitatie, transparantie in overheidsbestedingen, investeringen en concurrentiebeleid⁴⁰ beperkten de slaagkansen van de ministeriële conferentie in Cancún aanzienlijk. Het akkoord dat eind augustus gesloten werd over de handel in generieke medicijnen ten voordele van ontwikkelingslanden met een beperkte productiecapaciteit, kon hier maar weinig aan verhelpen. Wat verwacht – en gevreesd – werd, gebeurde dan ook. Ondanks *last-minute* toegevingen vanwege de Europese Unie op het gebied van investeringen en concurrentiebeleid mislukte de conferentie.

38. Verordening 1783/2003 in: *Publicatieblad EU*, L 270 van 21 oktober 2003, pp. 70-77.

39. De EU stemde wel in met een vermindering van haar exportsubsidies, maar dan parallel met afspraken die over de disciplineren van de Amerikaanse exportkredieten en voedselhulp zouden worden gemaakt.

40. Het gaat hier om de zogenaamde *Singapore Issues*. Deze vormden een uitdrukkelijke wens vanwege de Europese Commissie.

SUMMARY**Dissension and delayed progress: the European Union in 2003**

In 2003, the completion of the eastern enlargement process dominated European Union activities. Without doubt, for the ten countries that joined the European Union on 1 May 2004, the signing of the Treaty of Accession on 16 May 2003 at the foot of the Akropolis was the high point. A few weeks later, Valéry Giscard D'Estaing presented the draft constitution at the European Council of Thessaloniki. Yet, in the spring of 2003, the European Union was mainly in the news as a divided European Union. In the weeks before the military intervention in Iraq, on the European continent, a split became visible between the 'old' and 'new' Europe. However, when looking back, the Iraq debacle seems to have given a new impulse to the development of the Common Foreign and Security Policy, witness the security strategies approved in December 2003. The compliance with the rules of the Stability and Growth Pact, the increasing exchange rate of the euro, and the evaluation of the internal market programme were on the European economic agenda in 2003. In the autumn, the European Union did not succeed preventing the Cancún Ministerial Conference from breaking down.

Politics in the European Union since 1990
Overzicht van het politiek gebeuren in de Europese Unie sinds 1990
L'Année politique de l'Union européenne depuis 1990

<i>Year</i> <i>Jaar</i> <i>Année</i>	<i>Authors</i> <i>Auteurs</i>	<i>Res Publica</i>
1990	L. Hooghe	1991/3-4
1991	L. Hooghe	1992/3-4
1992	L. Hooghe	1993/3-4
1993	B. Kerremans	1994/3-4
1994	B. Kerremans	1995/3-4
1995	B. Kerremans	1996/3-4
1996	B. Kerremans	1997/4
1997	B. Kerremans	1998/3-4
2000	B. Kerremans, E. Drieskens	2001/2-3
2001	B. Kerremans, E. Drieskens	2002/2-3
2002	B. Kerremans, E. Drieskens	2003/2-3
2003	E. Drieskens, B. Kerremans	2004/2-3

Het Vlaamse politiek gebeuren in 2003

I.	Vlaamse regering	309
II.	Vlaams Parlement	312
	▪ <i>Staatshervorming</i>	312
	▪ <i>'Afluisterzaak'</i>	313
III.	Bestuurlijke organisatie	313
	▪ <i>Kerntakendebat</i>	313
	▪ <i>Hervorming administratie</i>	314
	▪ <i>Kiesstelsel</i>	316
	▪ <i>Gemeentedecreet</i>	319
IV.	Begrotingsbeleid	320
	▪ <i>Begroting-2003</i>	320
	▪ <i>Begroting-2004</i>	322
V.	Economie en werkgelegenheid	324
	▪ <i>Ondernemingsbeleid en -conferentie</i>	324
	▪ <i>Ondersteuningsbeleid</i>	327
	▪ <i>Ford Genk</i>	327
	▪ <i>Werkgelegenheidsakkoord 2003-2004</i>	328
VI.	Infrastructuur en mobiliteit	328
	▪ <i>PPS</i>	328
	▪ <i>Deurganckdok</i>	329
	▪ <i>Deurne</i>	329
VII.	Milieubeleid en ruimtelijke ordening	329
	▪ <i>Mestbeleid</i>	329
	▪ <i>Vlaams Ecologisch Netwerk</i>	331
	▪ <i>Integraal waterbeleid</i>	331
	▪ <i>Afvalbeleid</i>	331
	▪ <i>Handhavingsbeleid ruimtelijke ordening</i>	331
	▪ <i>Weekeindverblijven</i>	332
VIII.	Onderwijs	333
	▪ <i>Rondetafelconferentie</i>	333
	▪ <i>Gelijkekansendecreet</i>	333
	▪ <i>Basisonderwijs</i>	334
	▪ <i>Hoger onderwijs</i>	334
IX.	Welzijn	336
	▪ <i>Inburgeringsbeleid</i>	336
	▪ <i>Gehandicaptensector</i>	337
	▪ <i>Zorgverzekering</i>	338
X.	Media	338
XI.	Varia	340
	▪ <i>Sociaal-cultureel volwassenenwerk</i>	340
	▪ <i>Transfers</i>	340
	▪ <i>Eliaheffing</i>	340
	▪ <i>Olympische Spelen</i>	341
	▪ <i>VHM</i>	341

Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2003

Mark DEWEERDT

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen
Politiek redacteur bij De Tijd

I. Vlaamse regering

Bij besluit van 31 januari 2003 (B.S. 6 maart 2003) werd de titulatuur van minister van Sport en Brusselse Aangelegenheden Guy Vanhengel (VLD) gewijzigd in "minister van Sport en Hoofdstedelijke Aangelegenheden". De Vlaamse regering zei dat de gewijzigde benaming beter aansloot bij de opdracht van Vanhengel de hoofdstedelijke functie van Brussel uit te bouwen.

De Morgen schreef op 25 februari dat er in de Vlaamse regering een rel was ontstaan tussen minister-president Patrick Dewael (VLD) en minister van Economie Jaak Gabriëls (VLD). Twee dagen na een bezoek aan Ford Genk, had Gabriëls op 13 februari aan de fabriekspoorten een folder laten uitdelen, waarin stond dat het aan hem en Dewael te danken was dat Ford Genk 53 miljoen euro expansiesteen kreeg. Dewael, die de verspreiding van de folder verboden had op de dag van het werkbezoek dat hij met de minister van Economie aan Ford Genk had gebracht, vond dat Gabriëls een deontologische fout had gemaakt. De kwestie kwam op 26 februari ter sprake in het Vlaams Parlement. Gabriëls las er een brief voor aan de parlementsvoorzitter, waarin hij zei dat hij meende geen deontologische fout te hebben gemaakt en zijn verontschuldigingen aanbood voor het geval het Vlaams Parlement daar anders over oordeelde. Dewael herhaalde dat hij het niet eens was met de verspreiding van de folder. Parlementsvoorzitter Norbert De Batse-lier (SP.A) drong erop aan dat de leden van de Vlaamse regering in de aanloop naar de federale verkiezingen van 18 mei dezelfde terughoudendheid aan de dag zouden leggen als hun federale collega's. Op 28 februari keurde de Vlaamse regering een gedragscode goed die de externe communicatie regelde tijdens de 'sperperiode' vóór de federale verkiezingen (8 april-18 mei).

Steve Stevaert kondigde op 17 maart zijn ontslag uit de Vlaamse regering aan, om voorzitter te worden van de SP.A, in opvolging van Patrick Janssens die burgemeester van Antwerpen zou worden. Hoewel Stevaert minister kon blijven, verkoos hij dat om naar eigen zeggen principiële redenen niet te doen. Als minister van Mobiliteit, Openbare Werken en Energie werd hij opgevolgd door zijn partijgenoot Gilbert Bossuyt, die op 19 maart beëdigd werd. Minister van Werkgele-

genheid en Toerisme Renaat Landuyt werd in opvolging van Stevaert minister-vice-president.

Op 16 mei, twee dagen voor de Kamer- en senaatsverkiezingen, deelde minister-president Dewael verrassend mee dat hij een positief antwoord had gegeven op "het verzoek" van premier Verhofstadt om, wanneer de VLD versterkt uit de verkiezingen zou komen, vice-premier te worden in de nieuwe federale regering. Hij zei zijn schouders te willen zetten "onder het project-Verhofstadt van lastenverlaging en jobcreatie dat ook voor Vlaanderen van groot belang is" en de Vlaamse autonomie mee te willen helpen verruimen. De oppositie reageerde negatief op de aankondiging. In de pers werd het initiatief van Dewael in verband gebracht met de ambitie van premier Verhofstadt in 2004 voorzitter van de Europese Commissie te worden; Dewael zou in voorkomend geval Verhofstadt opvolgen als regeringsleider.

Op 21 mei stelden de twee Agalev-ministers, Vera Dua en Mieke Vogels, hun mandaat ter beschikking van de partij. Dua, die de Oost-Vlaamse Kamerlijst had getrokken, en Vogels, die lijsttrekker was geweest voor de Senaat, trokken daarmee de conclusie uit het zware verlies dat Agalev bij de federale verkiezingen van 18 mei had geleden. Nog op 21 mei besliste de Politieke Raad van Agalev de Vlaamse regering te blijven steunen, op voorwaarde dat de coalitiepartners de onverkorte uitvoering van het regeerakkoord garandeerden. Op de avond van en daags na de verkiezingen waren stemmen opgegaan om uit de Vlaamse regering te stappen. Op 20 mei hadden Vogels en Dua gevraagd de commissievergaderingen van het Vlaams Parlement waarop zij de begrotingsaanpassing zouden toelichten, te verdagen en had de Agalev-fractie beslist in afwachting van de bijeenkomst van de Politieke Raad niet aan de stemmingen deel te nemen. Daarop had het Bureau van het Vlaams Parlement besloten de parlementaire werkzaamheden tot de middag van 22 mei op te schorten.

Op 22 mei overlegden toppolitici van de vier meerderheidspartijen op het kabinet van minister-president Dewael om afspraken te maken over de verdere uitvoering van het regeerakkoord, inzonderheid de voor Agalev belangrijke afbakening van het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN).

De Politieke Raad van Agalev wees op 24 mei Ludo Sannen en Adelheid Byttebier tot opvolgers van Dua en Vogels aan. Op 26 mei werd Sannen door het Vlaams Parlement benoemd tot minister van Leefmilieu, Landbouw en Ontwikkelingssamenwerking, en Byttebier tot minister van Welzijn, Gezondheid en Gelijke Kansen. In een korte regeringsverklaring zei minister-president Dewael dat de herschikking van de regering, zoals alle voorgaande herschikkingen, het gevolg was van een externe politieke factor en niet van een intern conflict of van onenigheid over het beleid. Hij zei dat de coalitiepartners formeel hadden toegezegd het regeerakkoord integraal en loyaal, en in al zijn onderdelen uit te voeren, en dat het vertrouwen tussen alle regeringspartijen en meerderheidsfracties ongeschonden bleef. De oppositie hekelde de "stoelendans" en zei dat de aangekondigde overstap van Dewael naar de federale regering de Vlaamse regering tot "een ploeg reservespelers" degradeerde. CD&V-fractieleider Eric Van Rompuy

noemde het onaanvaardbaar dat de Vlaamse minister-president deelnam aan onderhandelingen over de vorming van de federale regering.

Op 27 mei deelde Dewael mee dat hij niet het einde van het formatieberaad zou afwachten om de Vlaamse regering te verlaten. Door zijn eedaflegging als Kamerlid¹ zou er van rechtswege een einde komen aan zijn ministerieel mandaat en zou hij zich opnieuw moeten laten benoemen tot minister-president. Om "die carroussel" te vermijden, keerde hij na zijn eedaflegging in de Kamer (5 juni) niet naar de Vlaamse regering terug.

Na een week van speculaties, waarbij Karel De Gucht, Dirk Van Mechelen en Bart Somers als opvolger werden genoemd, deelde VLD-voorzitter De Gucht mee dat Somers minister-president van de Vlaamse regering zou worden.² Somers was burgemeester van Mechelen en had meermaals gezegd dat hij dat zou blijven tot het einde van zijn ambtstermijn in 2006.

Verrassender dan de voordracht van Somers was de beslissing van de VLD-top tegelijk de ministers Jaak Gabriëls en Guy Vanhengel te vervangen door Marino Keulen en Patricia Ceysens, twee net-nog-dertigers als Somers.³ De Gucht zei dat het drietal de "nieuwe VLD-ploeg" vormde waarmee de partij na de deelstaatverkiezingen van 13 juni 2004 wenste door te gaan. Gabriëls reageerde ontgoocheld op zijn verwijdering, die ook bij andere VLD'ers ongenoegen veroorzaakte.⁴

Somers, Keulen en Ceysens werden op 10 juni door het Vlaams Parlement benoemd en beëdigd. De nieuwe minister-president legde nadien de eed af in handen van koning Albert II, zoals de bijzondere wet over de hervorming der instellingen voorschrijft.

Als minister-president nam Somers van Vanhengel de coördinatie van het beleid met betrekking tot Brussel-Hoofdstad over. Keulen werd minister van Wonen, Media en Sport; Ceysens werd minister van Economie, Buitenlands Beleid en E-government. VLD-minister Dirk Van Mechelen, die de portefeuille 'Media' aan Keulen had afgestaan, nam de bevoegdheid voor de structurele financiering van het wetenschappelijk onderzoek aan de universiteiten en hogescholen over van minister van Onderwijs Marleen Vanderpoorten (VLD) en kreeg de titel "Vlaams minister van Financiën en Begroting, Ruimtelijke Ordening, Wetenschappen en Technologische Innovatie" (besluit van 10 juni 2003, B.S. 24 juni 2003).

1. Dewael was in 1999 als Kamerlid verkozen. Om een 'politiek vangnet' te hebben voor het geval een einde zou komen aan het minister-presidentschap, had hij zich op 18 mei opnieuw tot Kamerlid laten verkiezen.
2. Aanvankelijk was het de bedoeling dat De Gucht minister-president zou worden. Hij wilde zich als voorzitter laten opvolgen door europarlementslid Dirk Sterckx, een goede vriend van De Gucht. Premier Verhofstadt schoof Bart Somers, zijn oud-woordvoerder, als voorzitter naar voren. De Gucht verzette zich daar tegen en verkoos in die omstandigheden partijvoorzitter te blijven.
3. Vanhengel, die als inwoner van het Brusselse gewest in de Vlaamse regering was gekomen om te voldoen aan de wettelijke verplichting terzake, kon worden vervangen doordat ook Adelheid Byttebier, de pas benoemde Agalev-minister, in Brussel woonde.
4. Zie in dit Jaarboek: M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2003, pp. 256-257.

De oppositie reageerde negatief op de regeringsherschikking. Volgens CD&V was de Vlaamse regering een instrument van persoonlijke carrièreplanning en verkiezingsstrategie geworden. Ook de pers reageerde afwijzend. Als gevolg daarvan zag SP.A-voorzitter Stevaert ervan af tegelijk met de vorming van de nieuwe federale regering de socialistische ministers in de Vlaamse regering te vervangen. Nog op 6 juni had hij laten verstaan plannen in die zin te hebben.

Minister-president Somers legde op 11 juni in het Vlaams Parlement een korte regeringsverklaring af. Hij zei dat de nieuwe regering snel zou laten zien dat ze een dynamische ploeg was. Somers wees erop dat al 85 procent van het Vlaamse regeerakkoord was uitgevoerd, maar dat het Pact van Vilvoorde nog voor 90 procent braakliggend terrein was en mogelijkheden bood om nieuwe initiatieven te ontwikkelen.⁵ Hij zei dat de strijd tegen de werkloosheid en de verhoging van de werkzaamheidsgraad voor de Vlaamse regering beleidsprioriteiten waren. De oppositie, aan wie hij "het voordeel van de twijfel" vroeg, nodigde hij uit opbouwend mee te werken "aan het welzijn van onze burgers".

Bij besluit van 29 augustus 2003 wees de Vlaamse regering de nieuwe bevoegdheid voor de in-, uit- en doorvoer naar wapens, waar Vlaanderen ingevolgd de bijzondere wet van 12 augustus 2003 per 30 augustus bevoegd voor zou worden,⁶ toe aan minister van Economie, Buitenland Beleid en E-government Ceysens.

II. Vlaams Parlement

Staatshervorming – Op 7 januari stelde minister-president Dewael in de commissie voor Institutionele en Bestuurlijke Hervorming van het Vlaams Parlement een nota met prioriteiten voor de volgende staatshervorming voor. Hij ging daarmee in op een verzoek van de christen-democratische oppositie, die er herhaaldelijk had op aangedrongen in het vooruitzicht van de federale verkiezingen van mei 2003 een minimumprogramma voor de volgende staatshervorming op te stellen, naar analogie van de vijf resoluties van 3 maart 1999 waarachter de toenmalige minister-president, Luc Van den Brande, de drijvende kracht was geweest.

Dewael zei dat het om een persoonlijke nota ging, als "voorzet" voor overleg dat zou moeten uitmonden in de vorming van een "front van de Vlaamse democratische partijen". Het overleg strandde snel op meningsverschillen over de strategie. In een toespraak voor het Vlaams Economisch Verbond (VEV) had Dewael op 6 januari gezegd dat de VLD de gemeenschapsdialoog pas na de regionale verkiezingen van juni 2004 zou voeren en dat bij de onderhandelingen over de vorming van een nieuwe federale regering, in de zomer van 2003, enkel afspraken zouden

5. In het Pact van Vilvoorde van 22 november 2001 hadden de Vlaamse regering en de sociale partners 21 langetermijndoelstellingen afgesproken.

6. Zie in dit Jaarboek: M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2003, p. 224.

worden gemaakt over "een agenda, methodologie en timing". CD&V, het Vlaams Blok en de N-VA wezen die 'tweefasenstrategie' van de hand.

Meerderheid en oppositie konden het niet eens worden over een gezamenlijke tekst. Uiteindelijk keurden de meerderheidsfracties op 12 februari een voorstel van resolutie goed, waarin de politieke partijen werden opgeroepen om tijdens de federale regeringsonderhandelingen werk te maken van verdere stappen in de hervorming van de Belgische Staat, op grond van vier principes: meer coherente bevoegdheidspakketten; meer financiële en fiscale verantwoordelijkheid voor de gemeenschappen en de gewesten; transparante solidariteitsmechanismen; uitbreiding van de constitutieve autonomie. Volgens de resolutie zou het federale regeerakkoord de krachtlijnen van de verdere stappen in de staatsvorming moeten bevatten, alsook garanties dat die krachtlijnen binnen een vastgelegde termijn kunnen worden gerealiseerd.

In een resolutie van 18 december 2003 vroeg het Vlaams Parlement de Vlaamse regering te waarborgen dat het Vlaams Parlement vertegenwoordigd zou zijn in de onderhandelingen over een verdere staatsvorming die, volgens het intussen gesloten paarse regeerakkoord, na de regionale verkiezingen van juni 2004 in een 'Forum' zouden worden gevoerd.

'Afluisterzaak' – Op 15 oktober berichtten enkele kranten over de bezorgdheid van CD&V-parlementsleden over de audio-opname van vertrouwelijke fractievergaderingen. De zaak was ter sprake gekomen in het Bureau van het Vlaams Parlement, nadat een parlementair ambtenaar bij toeval op het interne digitale geluidsregistratiesysteem een vergadering van de CD&V-fractie had kunnen beluisteren. Parlementsvoorzitter De Batselier gelastte een onderzoek. Daaruit bleek dat er sinds 1996 van alle vergaderingen die met openstaande microfoons werden gehouden, ook van fractievergaderingen, automatisch een opname was gemaakt ten behoeve van de diensten Beknopt Verslag en Handelingen, die gedurende enige tijd werd bewaard, maar dat er geen aanwijzingen waren dat van de opnames van besloten fractievergaderingen misbruik was gemaakt door personen die toegang hadden tot de registraties. Beslist werd alle ten onrechte aangemaakte bestanden te vernietigen en het registratiesysteem zo aan te passen, dat gebruikers van de vergaderzaal zelf kunnen beslissen of de vergadering wordt geregistreerd.

III. Bestuurlijke organisatie

Kerntakendebat – De Vlaamse regering, de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) en de Vereniging van Vlaamse Provincies (VVP) beëindigden op 25 april met de ondertekening van een bestuursakkoord het lange en moeizame kerntakendebat, dat op 12 december 2001 was begonnen. Het debat had de bedoeling de kerntaken van de overheid te bepalen en aan een van de drie bestuursniveaus toe te wijzen, maar het bleef in feite beperkt tot het vaststellen van het basisprofiel van de drie niveaus en de toewijzing van bepaalde taken, zonder

dat werd nagegaan of de overheid die moet blijven uitoefenen en zonder dat een algemene taakherverdeling had plaatsgehad.

De Vlaamse overheid werd omschreven als een maatschappelijk sturingsniveau met als kerntaken de vaststelling van de algemene regelgeving, de basisorganisatie van de samenleving en de controle op het democratisch functioneren. De Vlaamse overheid heeft een essentieel beleidsbepalende opdracht in de aangelegenheden die in het kader van de staats Hervorming aan de gewesten en de gemeenschappen zijn toegewezen.

De gemeenten zijn het basisniveau dat het dichtst bij de burger staat en het meest herkenbaar is. Ze beschikken, op grond van het subsidiariteitsbeginsel, over een zo ruim mogelijk takenpakket. Gemeenten kunnen alle taken uitoefenen die betrekking hebben op hun territoriaal belang, behalve wanneer de wet of het decreet dat verbiedt of wanneer de wet of het decreet die taken aan een andere overheid toewijst.

De provincies zijn een intermediair bestuursniveau, dat de beleidskeuzen maakt die de belangen van het lokale niveau overstijgen en niet dermate algemeen zijn en de belangen van de hele gemeenschap raken, dat een centrale beslissingsbevoegdheid wenselijk is. Naast bovenlokale besluitvorming, kunnen de provincies het lokale niveau ondersteunen. Ze kunnen alle taken met betrekking tot het bovenlokale belang uitoefenen, tenzij de wet of het decreet dat verbiedt of aan een andere overheid voorbehoudt.

In het bestuursakkoord beloofde de Vlaamse overheid over regelgeving waarbij lokale of provinciale overheden betrokken zijn, voorafgaandelijk overleg te plegen met de VVSG resp. de VVP. De lokale en provinciale effectrapportering over beslissingen van de Vlaamse overheid die gevolgen hebben voor gemeenten en provincies, zou worden verbeterd. Het bijzonder toezicht op de gemeenten en de provincies zou worden versoepeld. Volgens het akkoord is elke overheid fiscaal verantwoordelijk voor de bevoegdheden die zij uitoefent.

Tijdens het kerntakendebat waren twee grote knelpunten gerezen. De provincies en de Vlaamse overheid wensten de afvalverwerking weg te trekken bij het gemeentelijke niveau, maar de gemeenten verzetten zich daartegen. Uiteindelijk werd afgesproken dat de gemeente niet alleen bevoegd is voor afvalinzameling, maar ook voor de eindverwerking van huishoudelijke afvalstoffen, en dat de provincie een coördinatietak had.

De Vlaamse overheid wilde ook het basisonderwijs weghalen bij de ongeveer 250 van de 308 gemeenten die dat organiseerden. Het vergelijk dat daarover werd gevonden, hield in dat de gemeenten het initiatiefrecht behouden. Indien ze daar geen gebruik van maken, komt het bij het Gemeenschapsonderwijs.

Hervorming administratie – Het Vlaams Parlement keurde net vóór het zomerreces twee van de drie ontwerpdecreten goed die de grondslag legden voor de hervorming van de administratie, het zogenaamde project Beter Bestuurlijk Beleid (BBB).⁷

7. Het derde ontwerpdecreet, het zogenaamde Comptabiliteitsdecreet, zou in 2004 worden goedgekeurd.

Het Kaderdecreet bestuurlijk beleid van 18 juli 2003 (B.S. 22 augustus 2003) bepaalt dat de Vlaamse administratie wordt opgebouwd op basis van homogene beleidsdomeinen (waarvan het de bedoeling was er dertien af te bakenen). Per beleidsdomein wordt een ministerie opgericht, dat bestaat uit een departement en, in voorkomend geval, intern verzelfstandigde agentschappen zonder rechtspersoonlijk, en kunnen intern verzelfstandigde agentschappen met rechtspersoonlijkheid en extern verzelfstandigde agentschappen worden opgericht. De departementen zijn belast met de beleidsondersteuning, de intern en extern verzelfstandigde agentschappen met de beleidsuitvoering. Per beleidsdomein komt er een beleidsraad, waarin het politieke en het administratieve niveau overleg plegen en die de regering ondersteunt bij de aansturing van het beleidsdomein. Met de intern verzelfstandigde en de publiekrechtelijk vormgegeven extern verzelfstandigde agentschappen sluit de Vlaamse regering een beheersovereenkomst, met de privaatrechtelijk vormgegeven extern verzelfstandigde agentschappen een samenwerkingsovereenkomst.

De christen-democratische oppositie had lange tijd felle kritiek geleverd op het ontwerp van kaderdecreet. CD&V vreesde, zoals trouwens de socialisten aanvankelijk hadden gedaan, dat de VLD van de hervorming gebruik zou maken om een "inhaalbeweging" te doen bij de benoeming van de topambtenaren. Na een oproep van de nieuwe minister-president, Bart Somers, rond het BBB-project een zo ruim mogelijke consensus tot stand te brengen, kwamen de drie 'traditionele' partijen overeen dat de secretarissen-generaal en de leidend ambtenaren, van wie de meesten waren aangesteld onder de CVP-SP-regeringen-Van den Brande (1991-1999), via 'herplaatsing' herbenoemd zouden worden. Het Vlaams Parlement zelf amendeerde op de valreep het ontwerp en breidde de herplaatsingsregel uit tot de adjunct-leidend ambtenaren, een functie die enkel bestaat in de Vlaamse openbare instellingen (VOI's).⁸ Een dertigtal afdelingshoofden van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap zou daar in 2004 vernietigingsberoep tegen aantekenen bij het Arbitragehof. Ze voelden zich gediscrimineerd omdat ze niet voor herplaatsing in aanmerking kwamen, hoewel ze dezelfde graad (A2) hadden als de adjunct-leidend ambtenaren.

Op een conferentie over kwaliteitszorg in openbare diensten (12 november) zei minister van Ambtenarenzaken Paul Van Grembergen (Spirit) dat de topambtenaren pas na de verkiezingen van 13 juni 2004 zouden worden benoemd, om elke verdenking van politiek geïnspireerde benoemingen te voorkomen.

Het decreet van 18 juli 2003 tot regeling van strategische adviesraden (B.S. 22 augustus 2003) regelt de adviesverlening. Alle bestaande adviesraden zouden vervangen of omgevormd worden door bij decreet op te richten strategische adviesraden, die tot taak hebben het Vlaams Parlement, de Vlaamse regering en de individuele ministers te adviseren over strategische beleidsaangelegenheden, voorontwerpen en voorstellen van decreet en ontwerpbesluiten van de Vlaamse

8. De functie van adjunct-leidend ambtenaar was ingevoerd om iemand van een andere politieke kleur naast de leidend ambtenaar te hebben.

regering. De Vlaamse regering is verplicht advies te vragen over voorontwerpen van decreet en over ontwerpbesluiten die van strategisch belang zijn.

Een strategische adviesraad bestaat ofwel uit vertegenwoordigers van het maatschappelijke middenveld ofwel uit zowel vertegenwoordigers van het middenveld als onafhankelijke deskundigen. Ze worden door de Vlaamse regering benoemd voor een termijn van vier jaar.

Hoewel dat niet in het decreet stond, was het de bedoeling per beleidsdomein één strategische adviesraad op te richten.

Na een gesprek met vertegenwoordigers van de drie erkende vakbonden, op 19 maart, besliste de Vlaamse regering vóór de verkiezingen van 13 juni 2004 geen beslissing meer te nemen over het vernieuwde beloningsbeleid, waarvan ze op 19 juli 2002 de krachtlijnen had vastgesteld.⁹

Kiesstelsel – Aan het einde van het zomerreces overlegden de voorzitters en topministers van de vier federale regeringspartijen (VLD, SP.A, PS en MR) over de invoering van provinciale kieskringen en een kiesdrempel van 5% bij de verkiezing van de deelstaatparlementen, zoals dat eerder was gebeurd voor de verkiezing van de Kamer en, wat de kiesdrempel betreft, de Senaat. Minister-president Dewael had op 7 mei 2002 gezegd dat de meerderheidspartijen het Vlaams Parlement deels in een regionale kieskring, deels in provinciale kieskringen wilden laten verkiezen.¹⁰ Na de federale verkiezingen van 18 mei 2003 wijzigden de VLD en de SP.A hun standpunt en stelden zij voor het federale en het deelstatelijke kiesstelsel zoveel mogelijk gelijk te schakelen. Agalev was, na de verkiezingsdebatte van 18 mei 2003, tegen de invoering van een kiesdrempel gekant. De PS en de MR bleken er geen voorstander van te zijn het Waals Parlement in provinciale kieskringen te verkiezen.

Omdat de paars-groene meerderheid in het Vlaams Parlement niet over de vereiste tweederde meerderheid beschikte om, met toepassing van de constitutionele autonomie, het kiesstelsel te wijzigen, was ze aangewezen op steun van de oppositie. CD&V wees de 'provincialisering' van de kieskringen resoluut van de hand. Op het Vlaams Blok wensten de regeringspartijen, ter wille van het 'cordon sanitaire', dan weer geen beroep te doen.

In gesprekken met *De Morgen* en de VRT-radio riep minister-president Somers op 5 september CD&V op alsnog zijn mening te herzien. Somers maakte ook gewag van een "alternatieve route". Door de herziening van grondwetsartikel 118 zouden de deelstaatparlementen hun constitutionele autonomie met een gewone in plaats van een tweederde meerderheid kunnen uitoefenen, en zou de constitutionele autonomie uitgebreid kunnen worden tot de invoering van een kiesdrempel, waarvoor het federale parlement nog bevoegd was. Problematisch aan die "alter-

9. M. DEWEERDT, Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 435.

10. *Ibidem*, p. 435.

natieve route" was dat de paarse federale coalitie in het parlement geen tweederde meerderheid had om de grondwet te herzien.

Volgens persberichten lag nog een ander scenario voor om de kieskringen voor het Vlaams Parlement langs federale weg te 'provincialiseren', meer bepaald door gebruik te maken van artikel 63 van de bijzondere wet van 16 juli 1993. Het bepaalt dat de federale wetgever de kieskringen vaststelt voor de eerste rechtstreekse verkiezingen van het Vlaams en het Waals Parlement (die in 1995 plaatshadden) en, voor zover het Vlaams Parlement en het Waals Parlement met toepassing van hun constitutionele autonomie geen decreet aannemen, "voor hun volgende verkiezingen". Doordat het Vlaams Parlement nog geen initiatief had genomen om zijn kieskringen te wijzigen, zou volgens sommige juristen het federaal parlement dat kunnen doen. Onder meer de Juridische Dienst van het Vlaams Parlement, die daarover om advies werd gevraagd, noemde die interpretatie strijdig met de geest van de wet en met het exclusiviteitsbeginsel van het Belgische federalisme.

Op 16 oktober zei minister van Binnenlandse Zaken Dewael in de Kamer dat de federale regering geen initiatief zou nemen voor de invoering van provinciale kieskringen voor de verkiezing van het Vlaams Parlement.

Op 23 oktober zaten de voorzitters en topministers van de federale regeringspartijen opnieuw bijeen. Ze werden het eens over de invoering van een kiesdrempel van 5% bij alle regionale verkiezingen en over de verlaging van de verkiesbaarheidsleeftijd bij de regionale verkiezingen van 21 tot 18 jaar. Tegen de invoering van provinciale kieskringen bleef de MR zich verzetten. De partijvoorzitters en topministers kwamen voorts overeen de wet over de partijfinanciering te herzien, zodat de N-VA alsnog een overheidsdotatie kon krijgen,¹¹ en de zogenaamde droogleggingswet, die het mogelijk maakt de dotatie van het Vlaams Blok in te houden, operationeel te maken.¹²

Op 27 oktober kondigde de N-VA-fractie in het Vlaams Parlement aan een voorstel van bijzonder decreet te zullen indienen over de invoering van provinciale kieskringen. De N-VA zei met haar initiatief te willen voorkomen dat liberalen en socialisten de constitutionele autonomie zouden negeren en de 'provincialisering' van de kieskringen in het federale parlement zouden regelen. De meerderheidsfracties, die zelf geen initiatief hadden genomen omdat ze voor de goedkeuring van hun voorstel van bijzonder decreet afhankelijk zouden zijn van het Vlaams Blok, reageerden positief. Ze zeiden het Vlaams Blok niet te kunnen verbieden een voorstel van de N-VA goed te keuren dat ook zij steunden.

Op 6 november beslisten de voorzitters en topministers van de federale regeringspartijen de invoering van provinciale kieskringen in eerste instantie aan het Vlaams Parlement over te laten. Indien daar geen tweederde meerderheid zou worden gevonden, zou de zaak naar het federale parlement worden overgehe-

11. Zie in dit Jaarboek: M. DEWEERDT, *Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2003*, p. 256.

12. *Ibidem*, pp. 258-259.

veld. Op het overleg werd ook beslist dat de federale regering wetsontwerpen zou indienen om een kiesdrempel in te voeren, de verkiesbaarheidsleeftijd te verlagen en de afzonderlijke lijst van kandidaat-opvolgers (die in 2002 was afgeschaft) opnieuw in te voeren.

In het ochtendjournaal van de VRT-radio zei Agalev-fractie leider Jos Stassen op 7 november dat zijn partij uit de Vlaamse regering zou stappen indien er een kiesdrempel zou worden ingevoerd. Later op de dag werd de dreiging afgezwakt. Op 9 november zei Vera Dua, die enkele dagen later Agalev-voorzitter zou worden, dat haar partij wegens de hertekening van de kieskringen niet uit de regering zou vertrekken.

In het Vlaams Parlement zei minister-president Somers op 12 november dat het "indecent" zou zijn indien er tegen Kerstmis geen duidelijkheid zou zijn over het wettelijke kader voor de verkiezingen van het Vlaams Parlement. Hij zei ook dat het "geen goede zaak" was dat premier Verhofstadt (op 7 november) uitspraken had gedaan over de kieskringen voor het Vlaams Parlement en dat hij het niet eens was met de verklaring van de premier, dat de invoering van provinciale kieskringen voor het Vlaams Parlement zo nodig door het federale parlement zou worden geregeld. "Het is niet meer dan evident dat het Vlaams Parlement, en alleen het Vlaams Parlement, over zijn kieskringen beslist", zei Somers.

Norbert De Batselier, de voorzitter van het Vlaams Parlement, zei dat het federale parlement geen initiatief meer zou kunnen nemen nadat het Vlaams Parlement over het N-VA-voorstel zou hebben gestemd. Ook indien het voorstel verworpen zou worden, zou het Vlaams Parlement volgens De Batselier van zijn constitutionele autonomie gebruik hebben gemaakt en was artikel 63 van de bijzondere wet van 16 juli 1993 niet meer van toepassing.

In de Senaat sprak vice-premier Vande Lanotte op 13 november de stelling van De Batselier tegen. Hij zei dat bij een negatieve stemming in het Vlaams Parlement niet zou kunnen worden gezegd dat de constitutionele autonomie "geconsumeerd" was. Indien het Vlaams Parlement het N-VA-voorstel zou verworpen, zou het federale parlement op grond van artikel 63 met een gewone wet de arrondissementale kieskringen door provinciale kunnen vervangen.

Op 21 november keurde de federale regering twee ontwerpen van bijzondere wet en twee gewone wetsontwerpen goed, die vooral bepalingen bevatten om de regels voor de verkiezingen van de regionale parlementen zoveel mogelijk gelijk te schakelen met die voor de Kamerverkiezingen. Het ging over onder meer de invoering van een kiesdrempel van 5%, de herinvoering van de afzonderlijke lijst met kandidaat-opvolgers en de verlaging van de minimumleeftijd om lid van een regionaal parlement en gewest- of gemeenschapsminister te worden van 21 tot 18 jaar.

Op 2 december begon in de commissie voor Institutionele en Bestuurlijke Hervorming van het Vlaams Parlement de bespreking van het N-VA-voorstel van bijzonder decreet. Het Vlaams Blok maakte zijn steun afhankelijk van de goedkeuring door het Vlaams Parlement van een resolutie over de overheveling van de

bevoegdheid voor de volledige kieswetgeving van het federale naar het Vlaamse beleidsniveau. De N-VA-fractie diende al op 3 december een dergelijk voorstel van resolutie in, maar het Vlaams Parlement stemde het nog dezelfde dag weg.

Op 11 december beslisten de meerderheidsfracties de stemming over het N-VA-voorstel uit te stellen tot 6 januari 2004. Ze zeiden dat er tijd nodig was om opmerkingen van Groen! over de invoering van een kiesdrempel te onderzoeken. Het voorstel zou, net als de parallelle federale wetsontwerpen, begin 2004 worden goedgekeurd.

Gemeentedecreet – Op een buitengewone algemene vergadering, op 20 februari, formuleerde de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) een vijftigtal amendementen op het voorontwerp van Gemeentedecreet, dat de Vlaamse regering op 8 november 2002 voor advies naar de Raad van State had gestuurd. Over het algemeen was de VVSG van oordeel dat het voorontwerp te gedetailleerd was en te weinig ruimte liet voor "maatwerk" en "differentiatie". De vertegenwoordigers van de gemeenten kantten zich opnieuw tegen de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester en verzetten zich tegen de constructieve motie van wantrouwen waarmee de gemeenteraad een schepen zou kunnen wegstemmen.

Half juli kreeg de Vlaamse regering het advies van de Raad van State over het voorontwerp van Gemeentedecreet. Nadat het aan het advies was aangepast, legde minister Van Grembergen het op 26 september ter definitieve goedkeuring aan de Vlaamse regering voor, maar de behandeling werd uitgesteld. Volgens Van Grembergen gebeurde dat op verzoek van Agalev, dat het Gemeentedecreet wenste te koppelen aan het ontwerp van Kiesdecreet, waarin het kiesstelsel-Imperiali zou worden vervangen door het stelsel-D'Hondt, maar dat nog niet klaar was. De groenen zeiden dan weer dat Van Grembergen zelf had voorgesteld alle ontwerp teksten over de bestuurlijke organisatie nog eens op hun onderlinge samenhang te toetsen. In de pers werd het uitstel in verband gebracht met weerstand in de SP.A, maar ook in de VLD, tegen de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester en de invoering van het verbod een parlementair mandaat met een lokaal uitvoerend mandaat te cumuleren.

Op 4 november zei Van Grembergen in de commissie voor Binnenlandse Aangelegenheden van het Vlaams Parlement dat het parlement de ontwerpen van Gemeentedecreet, Provinciedecreet en Kiesdecreet pas in 2004 zou kunnen bespreken, maar dat hij ze niet zou indienen indien ze dreigden te stranden "op politiek gehakketak". Van Grembergen stelde vast dat er over de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester geen overeenstemming was tussen het standpunt van burgemeesters en volksvertegenwoordigers van de meerderheidspartijen en het aanvullend regeerakkoord van 9 juli 2001, waarin de paars-groene partijen waren overeengekomen de burgemeester rechtstreeks te verkiezen.

IV. Begrotingsbeleid

Begroting-2003 – Bij de controle van de begroting voor 2003, eind maart, verlaagde de Vlaamse regering de raming van de groei van het bruto nationaal inkomen (BNI), waaraan de dotatie is gekoppeld die de Vlaamse overheid van de federale overheid krijgt, van 2,4 naar 1,8%. Doordat ze voor de begrotingsaanpassing rekenende met een feitelijke groei van maar 1,4%, bleef de 'conjunctuurbuffer' van 0,4% van de begrotingskredieten behouden. Het inflatiecijfer werd verhoogd van 1,5 naar 1,64%.

Doordat de groei van het BNI (1,8%) en de inflatie (1,64%) in 2002 hoger lagen dan bij de opmaak van de begroting was verwacht (0,9 resp. 1,5%), konden de 202,8 miljoen euro die de Vlaamse regering in 2003 minder zou ontvangen ingevolge de neerwaartse bijstelling van het BNI-cijfer voor de jaren 1999, 2000 en 2001,¹³ volledig worden gecompenseerd door de hogere dotatie voor het jaar 2002. Aanvankelijk verwachtte minister van Financiën en Begroting Van Mechelen dat de federale regering bij de afrekening 166 miljoen euro extra zou doorstorten, maar uiteindelijk bleek de meevaller 258,5 miljoen euro te bedragen.

Om het door de Hoge Raad van Financiën (HRF) opgelegde financieringsoverschot van 324,7 miljoen euro te kunnen realiseren,¹⁴ besliste de Vlaamse regering haar participatie (30%) in de Vlaamse Maatschappij voor Watervoorziening te verkopen. De opbrengst daarvan werd op 75 miljoen euro geraamd. De verkoop zou in 2003 evenwel niet doorgaan.

De regering keurde een vijfjarenplan voor de gehandicaptensector goed om, door een jaarlijkse verhoging van het budget met 22 miljoen euro, 8.000 supplementaire opvangplaatsen te scheppen. Voor het begrotingsjaar 2003 zelf ging het om 7,3 miljoen euro, omdat de maatregel pas op 1 september kon ingaan. Voorts werd extra geld vrijgemaakt voor het sociaal statuut van onthaalouders (6 miljoen euro) en voor het e-governmentproject van de Vlaamse overheid (10 miljoen euro). Het Vlaams Parlement had 7,5 miljoen euro meer nodig voor investeringsuitgaven (Huis van de Vlaamse Volksvertegenwoordigers). Van het Fonds ter Financiering van Eenmalige Uitgaven (FFEU) werd 32,5 miljoen euro bestemd voor de aanleg van *missing links*, 100 miljoen euro voor het wegwerken van zwarte verkeerspunten, telkens 37,5 miljoen euro voor ouderenvoorzieningen, de sanering van verlaten bedrijfsterreinen (*brownfields*) en onderzoek en ontwikkeling, 12,5 miljoen euro voor het stadsvernieuwingsfonds, 6,25 miljoen euro voor het Holocaustmuseum in Mechelen, 6,7 miljoen euro voor de bestrijding van wateroverlast en 7,25 miljoen euro voor bovenlokale sportinfrastructuur.

Het decreet van 27 juni 2003 houdende bepalingen tot begeleiding van de aanpassing van de begroting 2003 (B.S. 12 september 2003) voerde voor de textielbedrij-

13. M. DEWEERDT, Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 442.

14. Doordat de rekeningen over 2003 voor het eerst helemaal volgens de ESR95-regels zouden worden opgemaakt, werd het te realiseren overschot later tot 478,7 miljoen euro verhoogd.

ven en de wasserijen een compensatiemaatregel in voor de schrapping, door de federale overheid, van de aftrekbaarheid van de milieuheffingen in de vennootschapsbelasting.¹⁵ De maatregel bestond in een degressieve vermindering van de afvalwaterheffing gedurende vier jaar, zodat de betrokken bedrijven de kans kregen hun productieproces aan te passen om het waterverbruik te beperken.

Op 8 augustus meldde *De Financieel-Economische Tijd* dat minister Van Mechelen het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, de VOI's en de diensten met afzonderlijk beheer (DAB's) had meegedeeld dat, met terugwerking tot 1 januari, per beleidsprogramma maandelijks maar 1/15de in plaats van 1/12de van de begrotingskredieten mocht worden vrijgegeven. De beperking gold niet voor de dotatie aan het Vlaams Parlement, de lonen en de financiële lasten, die samen ongeveer de helft van de begroting vertegenwoordigden. Om te vermijden dat diensten en instellingen in last zouden komen, kon elke minister schuiven met de kredieten van zijn beleidsprogramma's. Indien er dan nog problemen zouden rijzen, kon Van Mechelen afwijkingen toestaan.

Volgens Van Mechelen was "een gecontroleerde afkoeling van de uitgavendrift" nodig om een "ontsporing" van de begroting te voorkomen. Eind juli was het gecumuleerde kastekort opgelopen tot 1,046 miljard euro, tegenover 478 miljoen in dezelfde periode van het voorgaande jaar. Terwijl van de geraamde inkomsten nog maar 63,9% was gerealiseerd, was al 70,2% van de kredieten uitgegeven. De maatregel kwam er op neer, dat 20% van de kredieten geblokkeerd werd. In december zou worden bekeken of het geld deels of volledig konden worden vrijgegeven.

Op verzoek van de CD&V-fractie kwam de commissie voor Financiën en Begroting van het Vlaams Parlement op 9 september bijeen om de budgettaire toestand te bespreken. Van Mechelen zei dat hij bereid was de rondzendbrief te versoepelen, op voorwaarde dat de inkomsten gelijke tred hielden met de uitgaven. De daaropvolgende weken zouden de geblokkeerde kredieten slechts mondjesmaat worden vrijgegeven. In de pers werd gewag gemaakt van klachten over vertragingen in de uitbetaling van onder meer studiebeurzen, restauratiepremies en subsidies voor lokaal jeugdbeleid.

Op (zaterdag) 22 november schreef *De Standaard*, onder de kop *Geldgebrek doet Vlaamse Gemeenschap stilvallen*, dat volgens de secretarissen-generaal "her en der" in het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap activiteiten stilvielen en de verwijntresten gestadig opliepen. Een niet nader genoemde administratie kon de facturen voor energie, telefoon en post (300.000 euro) niet meer betalen en geen papier meer bestellen.

Minister Van Mechelen reageerde furieus op het "lek", zei het ongehoord te vinden dat de secretarissen-generaal hem niet rechtstreeks op de hoogte hadden gebracht van de problemen en ontbood hen op zijn kabinet. Na het gesprek, op 24

15. M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 238-239.

november, werd de zaak geminimaliseerd en nuanceerden de secretarissen-generaal de "betalingsnood" van de Vlaamse overheid.

De oppositie nam geen genoegen met die uitleg. In de commissie voor Financiën en Begroting van het Vlaams Parlement weigerde de CD&V-fractie op 25 november de bespreking van de ontwerpbegroting voor 2004 aan te vatten vooraleer een hoorzitting zou worden gehouden met de secretarissen-generaal. De meerderheid zei dat het niet mogelijk was de ambtenaren te horen, omdat de regering voor hen verantwoordelijk was. Het Uitgebreid Bureau van het Vlaams Parlement kwam op 26 november overeen dat er geen hoorzitting zou worden gehouden, maar dat minister Van Mechelen zich zou laten vergezellen door drie topambtenaren die de parlementsleden zouden kunnen ondervragen.

Tijdens de commissievergadering van 27 november zei Guido Deblaere, de waarnemend voorzitter van het college van secretarissen-generaal, dat de berichtgeving in *De Standaard* gebaseerd was op niet-goedgekeurde notulen van een vergadering van de secretarissen-generaal en enkel betrekking had op de Landbouwadministratie. Deblaere zei dat ingevolge de begrotingsrichtlijn twee activiteiten waren stilgevallen, met name buitenlandse zendingen en de vorming van ambtenaren. Hij gaf toe dat er problemen waren, maar zei dat die stelselmatig werden opgelost. Van Mechelen zei dat de regering op 7 december de rest van de geblokkeerde kredieten zou vrijgeven. Intussen was ook beroering ontstaan over tekorten bij het Vlaams Fonds voor Sociale Integratie van Personen met een Handicap (zie IX. Welzijn).

Op het einde van het jaar werd de begroting voor 2003 een tweede keer aangepast. Door de toename van de fiscale capaciteit van Vlaanderen¹⁶ (van 62,7 naar 63,06%) en een iets hoger dan verwachte groei van het BNI en de inflatie, stegen de inkomsten met bijna 75 miljoen euro. Omdat de gedeeltelijke privatisering van de VWM niet in 2003 zou doorgaan, werd de verwachte opbrengst daarvan (75 miljoen euro) geschrapt. Extra uitgaven waren er voor informatie- en communicatietechnologie in de Vlaamse administratie en voor de overdracht van een deel van het Limburgfonds (30,5 miljoen euro) aan de provincie Limburg. Het budget voor de aanleg van riolen werd met 50 miljoen euro verminderd.

Het "moeilijke" begrotingsjaar 2003 werd uiteindelijk afgesloten met een kasoverschot van 470,6 miljoen euro (2002: 195,5 miljoen euro) en een begrotingsoverschot van 158,5 miljoen euro (2002: 195,5 miljoen euro). Het financieringsoverschot volgens de ESR95-methode kwam op 628,4 miljoen euro uit, 149,7 miljoen euro meer dan de HRF had opgelegd.

Begroting-2004 – In zijn advies (10 juli) over de begroting voor 2004 zei de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) dat alleen al om haar beleid voort te zetten, de Vlaamse regering voor 267 miljoen euro structurele besparingsmaatregelen zou moeten nemen. De sociale partners riepen de regering op opnieuw

16. De fiscale capaciteit is het aandeel van een gewest in de totale opbrengst van de personenbelasting.

een eigen acyclische begrotingsnorm voor de hele Vlaamse overheid op te stellen die uitgaat van een constante reële groei, naar analogie van de zogenaamde Meesternorm onder de regeringen-Van den Brande, die de paars-groene regering bij haar aantreden in 1999 had laten vallen.

De Vlaamse regering stelde op 19 september de ontwerpbegroting voor 2004 op. Ze raamde de inkomsten op 17,920 miljard en de uitgaven op 17,910 miljard euro, zodat het overschot 10 miljoen euro zou bedragen. Het financieringsoverschot zou 12,7 miljoen euro boven de 307,4 miljoen euro uitkomen die in het Stabiliteitspact van eind 2002 was afgesproken.

Om die doelstellingen te halen, had de regering voor ongeveer 250 miljoen euro "maatschappelijk minder prioritaire uitgaven" geschrapt. Het ging om onder meer de halvering van de kredieten voor studieopdrachten en communicatiecampagnes, de vermindering van de dotatie aan het Gemeentefonds (9,2 miljoen euro) en van de kredieten voor schoolgebouwen (25 miljoen euro), onderzoeks- en investeringsmiddelen voor de universiteiten en investeringsmiddelen voor de rust- en ziekenhuizen. De regering besliste ook geen bijkomende ambtenaren in dienst te nemen.

Aan de ontvangstenzijde van de ontwerpbegroting werden enkele nieuwe niet-fiscale inkomsten ingeschreven. De opbrengst van de (eerder uitgestelde) gedeeltelijke privatisering van de Vlaamse Maatschappij voor Watervoorziening (die nu op 100 miljoen euro werd geraamd) zou worden ingebracht in de NV BAM, de vennootschap van publiek recht voor de financiering en de realisatie van de grote infrastructuurwerken in en om Antwerpen. De opbrengst van de verkoop van participaties van de Vlaamse Milieuholding (50 miljoen euro) werd bestemd voor rioleringswerken. De Vlaamse regering hoopte ook voor 75 miljoen gebouwen te gelde te maken, als eerste stap naar een actief patrimoniumbeheer.

Een en ander maakte het mogelijk om 100 miljoen euro vrij te maken voor een sociaal-economisch relanceplan, meer bepaald voor onderzoek en ontwikkeling, vooral in de milieutechnologie, voor de creatie van jobs in de zorgsector, voor opleiding, voor de bevordering van het ondernemerschap en voor steun aan startende bedrijven. Nadere beslissingen daarover zouden worden genomen op de Ondernemingsconferentie die in november zou worden gehouden (zie V. Economie en werkgelegenheid).

In de 'Verklaring van de Vlaamse regering betreffende de algemeen maatschappelijke situatie en betreffende de krachtlijnen van de begroting 2004', de zogenaamde Septemerverklaring, die hij op 22 september in het Vlaams Parlement aflegde, zei minister-president Somers dat de Vlaamse regering zich in haar laatste bestuursjaar wenste te concentreren op de sociaal-economische uitdagingen en met een "ambitieuze plan" de concurrentiepositie van Vlaanderen zou versterken, de ondernemingen zuurstof zou geven en jobs zou creëren. Als krachtlijnen van dat plan noemde hij lastenverlaging, verbetering van de mobiliteit en infrastructuur, en versterking van de creativiteit door opleiding en vorming, onderzoek en ontwikkeling, ondernemerschap en initiatief. Voor het plan was in de begroting 175 miljoen euro gereserveerd, waarvan 100 miljoen euro nieuwe middelen.

De lastenverlaging van 50 miljoen euro voor de bedrijven zou de vorm aannemen van de schrapping van het gewestelijke aandeel van de onroerende voorheffing, een maatregel die al deel uitmaakte van het Werkgelegenheidsakkoord dat op 21 maart was gesloten (zie V. Economie en werkgelegenheid).

Om de creativiteit en innovatiekracht te versterken, zouden, naast de zogenaamde Arkimedes-regeling voor de verstrekking van durfkapitaal aan bedrijven (zie V. Economie en werkgelegenheid), particulieren rechtstreeks kunnen participeren in de kleinste ondernemingen, startende bedrijven en beginnende zelfstandigenzaken, en zouden 1.000 ha bedrijventerreinen bouwrijp worden gemaakt. In het verlengde van de federale Werkgelegenheidsconferentie zou in het najaar een "ondernemerschapsconferentie" worden gehouden, zoals Somers al enkele dagen voordien had aangekondigd.

Ten slotte verdedigde de minister-president in de Septemberverklaring het project de Olympische Spelen van 2016 naar Vlaanderen te halen, dat hij eveneens enkele dagen voordien had bekendgemaakt (zie XI. Varia).

Het decreet van 19 december 2003 houdende bepalingen tot begeleiding van de begroting 2004 (B.S. 31 december 2003) regelde de schrapping voor bedrijven van het gewestelijk aandeel (2,5% van het kadastraal inkomen) van de onroerende voorheffing. Het verlaagde voorts het tarief van de schenkingsrechten voor roerende goederen. Met die laatste maatregel beoogde de Vlaamse overheid de omzeiling van schenkingsrechten door het gebruik van een zogenaamde handgift tegen te gaan.

V. Economie en werkgelegenheid

Ondernemingsbeleid en -conferentie – In uitvoering van het 'Actieplan Ondernemen', dat minister van Economie Gabriëls op 23 januari 2002 had voorgesteld,¹⁷ kwam het decreet van 19 december 2003 betreffende het activeren van risicokapitaal in Vlaanderen (B.S. 17 februari 2004), de zogenaamde Arkimedes-regeling, tot stand. Het decreet voorzag in de oprichting door de ParticipatieMaatschappij Vlaanderen (PMV) van de NV Arkimedes Management, die Arkimedes-fondsen opricht en beheert en verstrekkers van durfkapitaal erkent. Particulieren die beleggen in een Arkimedes-fonds krijgen gedurende vier opeenvolgende aanslagjaren een belastingkrediet van 8,75% per jaar van de belegde som van maximum 2.500 euro per belastingplichtige en per periode van vier jaar. De Vlaamse regering hoopte de eerste vijf jaar 225 miljoen euro op te halen. Verstrekkers van durfkapitaal kunnen een beroep doen op de Arkimedes-fondsen om durfkapitaal te investeren in bedrijven met minder dan 250 werknemers en een jaaromzet van maximum 40 miljoen euro. Doordat de kapitaalverstrekker per euro uit een Arki-

17. M. DEWEERDT, *a.w.*, pp. 443-444.

medes-fonds zelf een euro moet bijleggen, zou in vijf jaar 450 miljoen euro durfkapitaal kunnen vrijkomen.

Vanaf 5 maart konden bedrijven via het internet adviescheques aanschaffen, waarmee ze bij erkende diensten gespecialiseerd bedrijfsadvies kunnen kopen. De Vlaamse overheid betaalt de helft van de kostprijs van een cheque. Voor 2003 was daarvoor 5 miljoen euro gereserveerd, maar in november was het geld op en maakte de regering 500.000 euro extra vrij.

Op 26 maart opende minister Gabriëls in Gent het eerste 'Huis van de Vlaamse Economie', waarvan er in elke provincie één zou komen en waarin de provinciale GOM (gewestelijke ontwikkelingsmaatschappij), de Vizo-bedrijfsadviesdiensten en een 'antenne' van FIT (*Flanders Investment and Trade*) zouden worden samengebracht. Nadat minister Ceysens op 2 september had aangekondigd op het economisch middenveld een beroep te doen om, in publiek-private samenwerking, 'toegangspoorten' tot FIT te openen, was het onduidelijk of het project 'Huis van de Vlaamse Economie' zou doorgaan. Een decreet daarover kwam in elk geval niet tot stand.

Op 3 september presenteerde minister Ceysens een 'Rapport over het concurrentievermogen van de Vlaamse economie' van Leo Sleuwaegen en Koen De Backer (Steunpunt Ondernemerschap), dat ze de eerste "economische barometer" van Vlaanderen noemde. Het rapport bracht de sterke en zwakke punten van de Vlaamse economie in kaart en vergeleek haar met de belangrijkste handelspartners en met vier Europese groeiregio's (Catalonië, Rhône-Alpes, Baden-Württemberg en Lombardije). Volgens het rapport had Vlaanderen een hoog bruto binnenlands product en een hoge arbeidsproductiviteit, maar een lage werkzaamheidsgraad, verloor het aan economische dynamiek en maakte het moeilijk de overgang naar de kenniseconomie. Het rapport stelde dat Vlaanderen nood had aan een *upgrading* van zijn economie, door maatregelen als het stimuleren en opwaarderen van het ondernemerschap, meer innovatie, een betere vertaling van onderzoeksresultaten in commerciële producten en diensten, en een afslanking van de overheidsregelgeving. Ceysens zei dat ze in haar beleid "de kaart van de drie c's" zou trekken: creativiteit, competitiviteit en connectiviteit.

Op 17 september maakte minister-president Somers bekend dat hij in het najaar een "ondernemerschapconferentie" zou bijeenroepen om, in het verlengde van en aansluitend bij de federale Werkgelegenheidsconferentie,¹⁸ maatregelen te nemen om het bedrijfsleven meer zuurstof te geven. Somers bevestigde die intentie in de zogenaamde Septemberverklaring die hij op 22 september in het Vlaams Parlement aflegde.

Op 23 oktober keurde de Vlaamse regering een nota goed over de uitgangspunten, doelstellingen en werkwijze van wat, op verzoek van de vakbonden, inmid-

18. Zie in dit Jaarboek: M. DEWEERDT, Overzicht van het Belgische politiek gebeuren in 2003, p. 195.

dels de 'Ondernemingsconferentie' werd genoemd. Volgens de nota had de Conferentie tot doel een offensieve strategie uit te tekenen voor de Vlaamse economie, gericht op duurzame groei en de creatie van werkgelegenheid, zowel in de industrie als in de dienstensector, en geïnspireerd door het 'Rapport over het concurrentievermogen van de Vlaamse economie'. Ze zou vooral concrete maatregelen moeten nemen in vier domeinen: stimuleren, flankeren, investeren en innoveren, waarvan met de realisatie nog voor de verkiezingen van 13 juni 2004 begonnen kon worden.

De conferentie werd geopend op 7 november. Naast de zo goed als voltallige Vlaamse regering en vertegenwoordigers van de sociale partners (Voka, Unizo, ABVV, ACLVB, ACV en Boerenbond), namen federaal minister van Economie Moerman en federaal staatssecretaris Van Quickenborne aan de openingszitting deel. De conferentie zou oorspronkelijk tot 28 november duren.

De verschillende deelnemers stelden een 200-tal concrete maatregelen voor, waaruit de Vlaamse regering er een dertigtal selecteerde en opnam in een sneuvelnota. Omdat het opstellen daarvan meer tijd vergde dan was verwacht, werd de slotzitting verschoven naar 9 december. Doordat de federale regering had toegezegd 13 miljoen euro vrij te maken voor dienstencheques en door een begrotingsherschikking, kon de Vlaamse regering het beschikbare budget optrekken van 75 naar 100 miljoen euro.

Op 3 december kwam het tot een conflict tussen de vakbonden en de werkgevers. De bonden zeiden dat ze niet akkoord gingen met drie geselecteerde voorstellen: de openstelling van het dienstenchequestelsel voor kinderopvang, de zogenaamde Vriendenbank (fiscale aanmoediging van beleggingen in een bedrijf van familieleden en vrienden) en een inkomensgarantie voor beginnende zelfstandigen. De werkgevers noemden de demarche van de vakbonden voorbarig, ongepast en contraproductief.

Op 9 december had de slotvergadering van de Ondernemingsconferentie plaats. De vakbonden bevestigden dat ze de besluiten niet zouden ondertekenen, maar zeiden dat er ook bij hen "een draagvlak voor steun" voor was. De belangrijkste maatregelen uit de slottekst waren:

- de invoering van een gratis verzekering tegen inkomensverlies (tot het niveau van het leefloon) gedurende een jaar voor beginnende zelfstandigen;
- uitbreiding van het experiment met activiteitencoöperaties waarin werkzoekenden of leefloontrekkers onder begeleiding en met gewaarborgd maandinkomen, een zelfstandige activiteit kunnen opstarten in dienstverband;
- de invoering van een starterscheque (350 euro) voor de financiering van de administratieve kosten bij het opstarten van een zaak;
- invoering van een 'Vriendenlening' (fiscale aanmoediging van leningen aan beginnende ondernemers) en oprichting van een Talentenbank (verstrekking van durfkapitaal aan startende bedrijven);
- versnelde uitvoering van het innovatiepact, zodat tegen 2007 in plaats van 2010 3% van het bruto regionaal inkomen naar onderzoek en ontwikkeling zou gaan;
- integratie van de bouw- en de milieuvergunning;

- aanstelling van *account managers* om over de overheidsdiensten heen belangrijke investeringsdossiers op te volgen;
 - hervorming, in afwachting van een evaluatie, van de procedure voor toekenning van economische overheidssteun;
 - vrijmaking, op korte termijn, van 1.000 ha nieuwe bedrijventerreinen;
 - uitbreiding van het toepassingsveld van dienstencheques tot kinderopvang.
- Voor de uitvoering van deze en andere maatregelen werd uiteindelijk 114 miljoen euro opzijgezet. Een *task force* zou aan de hand van een 'scorebord' de implementatie van de maatregelen opvolgen.

Ondersteuningsbeleid – Het Vlaams Parlement keurde op 22 januari een ontwerp-decreet goed over het economisch ondersteuningsbeleid, dat de regelgeving over de toekenning van expansiesteun wijzigde en in overeenstemming bracht met de EU-richtlijnen. Het decreet van 31 januari 2003 betreffende het economisch ondersteuningsbeleid (B.S. 25 maart 2003) legt de regels en voorwaarden vast voor de toekenning van investeringssteun aan projecten die passen in het ruimtelijk economisch beleid en het ondernemingsbeleid. Naast algemene steun gaat het om investeringssteun voor ecologie, studie en advies, opleiding, aanleg en uitrusting van bedrijventerreinen en sanering van vervuilde bedrijventerreinen, en reddings- en herstructureringssteun.

In een uitvoeringsbesluit 10 oktober 2003 werd de *open end*-regeling voor de toekenning van overheidssteun voor subsidiabele investeringen van maximum 8 miljoen euro vervangen door een gesloten budget en een call-systeem, waarin bedrijven maximum tweemaal per jaar de kans krijgen een investeringsdossier in te dienen en deelnemende bedrijven daarbij met elkaar in competitie komen voor de verdeling van het beschikbare budget. Voor investeringsbedragen van meer dan 8 miljoen euro beslist de Vlaamse regering zelf over de steunverlening. Op de Ondernemingsconferentie (zie boven) werd afgesproken de regeling na één jaar te evalueren en in afwachting daarvan vier in plaats van twee calls per jaar te houden.

Ford Genk – De aankondiging (1 oktober) van *Ford of Europe* dat in de assemblageafdeling in Genk, waar in het kader van een herstructurering 1.400 jobs werden afgebouwd, nog eens 3.000 (van de nog 8.400) banen zouden verdwijnen door het schrappen van een van de drie ploegen in de Mondeo-productie en de beslissing het nieuwe Focus-model niet daar te bouwen, kwam ook voor de Vlaamse regering hard aan. In het Vlaams Parlement zei minister van Economie Ceysens dat de expansiesteun van 50 miljoen euro, die in het begin van het jaar was toegezegd voor investeringsplannen ter waarde van 900 miljoen euro, voorlopig niet zou worden uitgekeerd. Op 3 oktober richtte de Vlaamse regering een *task force* op om met de Ford-directie te overleggen over een maximaal behoud van de werkgelegenheid. Tijdens een actualiteitsdebat in het Vlaams Parlement zei minister-president Somers op 8 oktober dat de Vlaamse regering zou overleggen met de sociale partners in Limburg over de omschakeling van de provincie van een industrie naar een diensteneconomie.

Op 21 oktober deelde *Ford of Europe* mee dat vanaf 2006 het nieuwe Mondeo-model, de nieuwe generatie van de Galaxy en een derde Ford-model in Genk zouden worden gebouwd. Ford zou daarvoor 550 tot 600 miljoen euro investeren. De Vlaamse regering zei dat Ford op maximum 53 miljoen euro expansiesteun kon rekenen.

Werkgelegenheidsakkoord 2003-2004 – Na moeizame onderhandelingen werden de Vlaamse sociale partners het op 22 januari eens over een ontwerp van Werkgelegenheidsakkoord voor 2003-2004 dat, binnen de bevoegdheidssfeer van de Vlaamse overheid, het centraal sociaal akkoord 2003-2004 aanvulde.

Het ontwerpakkoord verlengde enkele maatregelen van het Werkgelegenheidsakkoord 2001-2002, meer bepaald de aanmoedigingspremies voor het opnemen van tijskrediet en de opleidingscheques voor ondernemingen. Daarnaast voorzag het in: de invoering van opleidingscheques (maximum 250 euro per jaar, waarvan de helft door de overheid wordt betaald) voor werknemers, waarmee die een opleiding kunnen financieren; concrete afspraken ter uitvoering van de platformtekst van 3 december 2002 over de evenredige arbeidsparticipatie van allochtonen; de uitbreiding van het toepassingsgebied van de starterspremie; de vrijstelling voor bedrijven van het gewestelijk aandeel van de onroerende voorheffing; de verlaging van het tarief voor schenkingsrechten van 3 naar 2% bij de schenking van een onderneming of van een pakket meerderheidsaandelen in een bedrijf; de uitbreiding van het aantal plaatsen (met 1.400) in de buitenschoolse kinderopvang.

Volgens de vakbonden en de werkgevers kostte het akkoord de Vlaamse overheid 75 miljoen euro, maar de Vlaamse regering raamde de kostprijs op 130 miljoen euro. Op 14 februari besliste ze 100 miljoen euro vrij te maken voor het Werkgelegenheidsakkoord. De regering zei bovendien dat het om technisch-juridische redenen niet meer mogelijk was de bedrijven in 2003 van onroerende voorheffing vrij te stellen. Minister-president Dewael stelde voor in de plaats daarvan de afvalwaterheffing te verminderen, maar de sociale partners verzetten zich daartegen. Het VEV en Unizo wezen ook het voorstel van Dewael af de vrijstelling van de onroerende voorheffing te beperken tot materiaal en outillage, die wel nog voor het aanslagjaar 2003 geregeld zou kunnen worden. De regering en de vakbonden stemden uiteindelijk in met het voorstel van het VEV het gewestelijk deel van de onroerende voorheffing met ingang van 1 januari 2004 definitief af te schaffen. Op 21 maart ondertekenden de sociale partners en de Vlaamse regering het Werkgelegenheidsakkoord 2003-2004.

VI. Infrastructuur en mobiliteit

PPS – Het decreet van 18 juli 2003 betreffende de publiek-private samenwerking (B.S. 19 september 2003) creëerde een kader voor de betrokkenheid van de particuliere sector bij de uitvoering van publieke taken, zowel op het regionale als op

het provinciale en lokale niveau, onder meer de realisatie of modernisering van infrastructuurwerken en vastgoedprojecten.

Deurganckdok – Het Arbitragehof verwierp op 2 juli het vernietigingsberoep dat inwoners van Doel en landbouwers hadden ingesteld tegen het zogenaamde Nooddecreet van 14 december 2001, dat de Vlaamse regering toestaat om voor de bouw van het Deurganckdok stedenbouwkundige vergunningen af te geven die afwijken van het gewestplan. Volgens het arrest was de uitzonderlijke procedure verantwoord ter wille van de economische welvaart van Vlaanderen. De actiegroep Doel 2020 kondigde aan de zaak aanhangig te maken bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Later diende de actiegroep ook een klacht in bij de Europese Commissie.

Op 26 november verwierp het Arbitragehof het vernietigingsberoep dat de gemeente Beveren en inwoners van Doel hadden ingesteld tegen het decreet van 29 maart 2002 waarmee het Vlaams Parlement elf vergunningen voor de bouw van het Deurganckdok had bekrachtigd, die uitgereikt waren volgens de procedure van het Nooddecreet.

Op 9 mei had de Vlaamse regering nog eens drie stedenbouwkundige vergunningen voor werken aan en om het Deurganckdok afgegeven. Ze werden door het Vlaams Parlement bekrachtigd bij decreet van 27 juni 2003.

Deurne – De Vlaamse regering gaf op 27 juni de ParticipatieMaatschappij Vlaanderen (PMV) de opdracht, in het kader van publiek-private samenwerking, een vennootschap op te richten om de intunneling van de Krijgsbaan in Deurne te realiseren, een deel van de gronden op het terrein van de luchthaven van Deurne te ontwikkelen en de zakenluchthaven aldaar te exploiteren. De regering nam die beslissing nadat ze de verzekering had gekregen dat de Hoge Raad voor de Diamant en enkele ondernemingen 14,3 miljoen euro zouden inbrengen voor de financiering van het project.

Van de zes bedrijvencombinaties die zich kandidaat hadden gesteld om als commerciële partner het project samen met de Vlaamse overheid te financieren en te realiseren, werden er in het najaar drie geselecteerd voor verdere onderhandelingen. Ze konden tot 9 februari 2004 een projectvoorstel indienen, met onder meer een uitgebreid businessplan voor de luchthaven en een gedetailleerd ontwerp voor de tunnel.

VII. Milieubeleid en ruimtelijke ordening

Mestbeleid – Het Vlaams Parlement keurde op 19 maart een ontwerpdecreet goed met een reeks aanpassingen van en aanvullingen op het zogenaamde Mestdecreet van 23 juli 1991, ter verduidelijking en vereenvoudiging van de toepassing van de regelgeving of ter oplossing van knelpunten in het mestbeleid. Het decreet van 28 maart 2003 houdende wijziging van het decreet van 23 januari 1991 inzake de

bescherming van het leefmilieu tegen de verontreiniging door meststoffen (B.S. 8 mei 2003) verlengde de bevrozing van de mestproductie, die in 2000 was ingevoerd maar die wegens problemen bij de berekening van het mestquotum ('nutriëntenhalte') pas in 2002 daadwerkelijk van toepassing was, van eind 2004 tot eind 2006. Het decreet bevatte ook een oplossing voor het probleem van de ruim 1.500 veetelers die van oordeel waren dat zij een te lage, op basis van de productie in de jaren 1995-1997 vastgestelde nutriëntenhalte hadden gekregen. Indien een nutriëntenhalte lager was dan 85% van de mestproductie in 2000, kon ze verhoogd worden tot het niveau dat overeenstemt met de productie van 75% van de dieren waarvoor het bedrijf een milieuvergunning had. Met die regeling werd ook een conflict tussen de Vlaamse regering en de commissie voor Leefmilieu van het Vlaams Parlement bijgelegd.¹⁹

Voorts maakte het decreet de samenvoeging van twee landbouwbedrijven weer mogelijk, op voorwaarde dat een kwart van de vergunning en een kwart van de nutriëntenhalte wordt ingeleverd. Ten slotte gaf het decreet uitvoering aan enkele afspraken van het zogenaamde Zomerakkoord van 21 juni 2002 over de afbakening van kwetsbare gebieden.²⁰ Andere, meer dringende bepalingen van dat akkoord waren eerder geregeld in het decreet van 7 februari 2003 [houdende wijziging van het decreet van 23 januari 1991...] (B.S. 24 februari 2003).

Op 3 december 2003 versoepelde het Vlaams Parlement, na moeizaam overleg tussen de meerderheidspartijen, de mestverwerkingsplicht. Sinds 1 januari waren de grote bedrijven (meer dan 10 ton fosfaatproductie per jaar) verplicht hun mestoverschot volledig te verwerken, maar wegens een tekort aan verwerkingscapaciteit en de hoge kostprijs dreigden vele bedrijven in financiële problemen te komen.²¹ Het decreet van 12 december 2003 houdende wijziging van het decreet van 23 januari 1991 inzake de bescherming van het leefmilieu tegen de verontreiniging door meststoffen (B.S. 23 januari 2004) bepaalt dat grote bedrijven 50% (productie van 10 tot 12,5 ton fosfaat), 75% (productie van 12,5 tot 15 ton fosfaat) of 90% (productie van meer dan 15 ton fosfaat) van hun mestoverschot moeten verwerken. Het Vlaams Parlement koppelde de versoepeling van de mestverwerkingsplicht aan een milieubeleidsovereenkomst waarin de landbouwsector toezegde 1,8 miljoen kg stikstof en 1 miljoen kg fosfaat extra uit het milieu te houden.

Bij besluit van 25 april 2003 werd de zogenaamde stopzettingsregeling die in 2001 was ingevoerd voor varkenshouders, uitgebreid tot rundvee- en pluimveehouders. Tijdens de inschrijvingsperiode deelden 739 rundveehouders, 348 varkenskwekers en 87 pluimveehouders mee dat ze, in ruil voor de toekenning door de

19. M. DEWEERDT, Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren in 2002, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 455.

20. *Ibidem*, pp. 450-452.

21. In 2003 moesten 478 landbouwbedrijven een 'superheffing' van in totaal ruim 2,3 miljoen euro betalen omdat ze in 2001 onvoldoende mest hadden verwerkt. In 2002 hadden 324 bedrijven samen 707.029 euro moeten betalen.

overheid van een vergoeding, hun bedrijf wensten stop te zetten. Het was de derde en laatste keer dat landbouwers van de regeling gebruik konden maken.

Vlaams Ecologisch Netwerk – Met een reeks besluiten van 18 juli 2003 (B.S. 17 oktober 2003) bakende de Vlaamse regering, in uitvoering van het Zomerakkoord van 21 juni 2002, 86.500 ha VEN-gebieden af. Op termijn zou het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) 125.000 ha natuurgebied moeten omvatten, dat extra bescherming krijgt in de vorm van natuurrichtplannen, die in overleg met de eigenaars en gebruikers zouden worden opgesteld.

Integraal waterbeleid – Het decreet van 18 juli 2003 betreffende het integraal waterbeleid (B.S. 14 november 2003) legde de basis voor een integraal waterbeleid in Vlaanderen en zette de Europese Kaderrichtlijn van 23 oktober 2000 in interne regelgeving om. Om de nodige ruimte te creëren voor water en overstromingen te voorkomen, kunnen volgens het decreet in bekkenbeheerplannen en deelbekkenbeheerplannen bredere oeverzones en overstromingsgebieden worden aangeduid, die tegelijk verankerd worden in ruimtelijke uitvoeringsplannen. Bebouwingen en verkavelingen worden voortaan getoetst aan het overstromingsgevaar ('watertoets'). Eigenaars van woningen in een oeverzone of een overstromingsgebied kunnen onder bepaalde voorwaarden de verwerving van hun woning door de Vlaamse overheid eisen. Om een einde te maken aan de versnippering van het waterbeheer over diverse overheden, werd het waterbeheer gereorganiseerd per waterbekken. De twee grote stroomgebieden, dat van de Schelde (inclusief het IJzerbekken en de Brugse Polders) en dat van de Maas, werden ingedeeld in elf waterbekkens, met ieder een bekkenbestuur en een bekkenbeheerplan, en in deelbekkens, met ieder een waterschap en een deelbekkenbeheerplan. Het decreet bevat ook de doelstellingen die de waterbeheerders moeten nastreven, onder meer de bescherming van de kwaliteit van het oppervlaktewater, het grondwater en de natuurelementen in en om het water, en een duurzame omgang met de watervoorraden.

Afvalbeleid – Tijdens het kerntakendebat (zie III. Bestuurlijke organisatie) kwamen de Vlaamse overheid, de provincies en de gemeenten overeen dat de eindverwerking van huishoudelijke afvalstoffen een taak van de gemeente is, maar de provincie coördinerend kan optreden. Volgens het Zomerakkoord (21 juni 2002) zou de Vlaamse regering in het kerntakendebat het standpunt verdedigen, dat de organisatie en de coördinatie van de eindverwerking van het afval een taak van de provincie was. Na protest van de gemeenten kwam ze van dat standpunt terug.

De Vlaamse regering diende, eveneens in uitvoering van het Zomerakkoord, bij het Vlaams Parlement een ontwerpdecreet in dat de gemeenten verbiedt na 1 januari 2007 nog een forfaitaire huisvuilbelasting te heffen. Het Vlaams Parlement zou het ontwerpdecreet evenwel niet goedkeuren vóór de verkiezingen van 13 juni 2004.

Handhavingsbeleid ruimtelijke ordening – Na lang en moeizaam overleg werden de meerderheidspartijen het op 24 april eens over een bijsturing van het handha-

vingsbeleid in de ruimtelijke ordening. De VLD had begin februari een voorstel van decreet ingediend dat de spons veegde over lichte bouwmisdrijven die vóór 1995 werden begaan en een verjaringstermijn voor bouwmisdrijven invoerde. De andere coalitiepartners hadden aanvankelijk terughoudend gereageerd, maar uiteindelijk werd een vergelijk gevonden.

Volgens het decreet van 4 juni 2003 houdende wijziging van het decreet van 18 mei 1999 houdende de organisatie van de ruimtelijke ordening, wat het handhavingsbeleid betreft (B.S. 22 augustus 2003) worden alle gebouwen die dateren van na de Stedenbouwwet van 29 maart 1962 en van vóór de gewestplannen (1975-1978) geacht vergund te zijn, tenzij de overheid kan aantonen dat het om een illegale constructie gaat (voor de gebouwen die dateren van vóór de Stedenbouwwet bestond een dergelijk vermoeden al).

Het decreet schrapte de 'instandhouding van bouwmisdrijven', waardoor een bouwmisdrijf de facto niet kon verjaren omdat het als een 'voortdurend misdrijf' werd beschouwd. Bouwmisdrijven vallen nu onder de gewone regel van het wanbedrijf en verjaren wanneer binnen de vijf jaar geen proces-verbaal is opgesteld of wanneer binnen de vijf jaar na de verbalisatie niet tot vervolging is overgegaan. De verjaring geldt evenwel niet voor bouwmisdrijven in ruimtelijk kwetsbare gebieden (bos- en natuurgebied, waardevol agrarisch gebied, ...), voor bouwmisdrijven die onaanvaardbare hinder veroorzaken voor de omwonenden en voor bouwmisdrijven die een ernstige inbreuk vormen op de essentiële bestemmingsvoorschriften van een ruimtelijk uitvoeringsplan of plan van aanleg. Door de publicatie van het decreet in het *Belgisch Staatsblad* verjaarden in één klap de bouwmisdrijven die vóór 22 augustus 1998 werden begaan en niet onder de uitzonderingen vielen.

Het decreet richtte een Hoge Raad voor het Herstelbeleid op, die uit zeven personen bestaat, van wie vier magistraten, en die bij de vervolging van bouwmisdrijven die begaan werden vóór 1 mei 2000, de dag waarop het decreet Ruimtelijke Ordening van kracht is geworden, de rechtbank een voorafgaand en eensluitend advies moet geven. Ook voor de ambtshalve uitvoering door de overheid van (afbraak)vonnissen en arresten voor inbreuken van vóór 1 mei 2000 is het voorafgaand en eensluitend advies van de Hoge Raad vereist. Het decreet gaf de rechter meer herstel mogelijkheden. Het bevel de plaats in de oorspronkelijke toestand te herstellen, werd aangevuld met de mogelijkheid bouw- of aanpassingswerken te laten uitvoeren of een geldsom te doen betalen gelijk aan de meerwaarde die het gebouw door het misdrijf heeft gekregen.

Ten slotte voerde het decreet het stedenbouwkundig attest van conformiteit in, dat op het einde van bouwwerken wordt afgegeven en bevestigt dat het gebouw conform de vergunning is opgetrokken.

Weekeindverblijven – Het Vlaams Parlement keurde op 15 januari een voorstel van resolutie goed, dat het kader aangeeft waarbinnen de Vlaamse regering het slepende probleem van de duizenden illegaal gebouwde weekeindhuisjes grotendeels kan oplossen. De gemeenten worden verplicht een inventaris op te maken van de weekeindverblijven op hun grondgebied. Zodra een gemeente daarmee

begint, kunnen eigenaars van een illegaal weekeindverblijf niet vervolgd worden. Voor niet-permanent bewoonde weekeindhuisjes in niet-kwetsbare gebieden en voor weekeindhuisjes in kwetsbare gebieden die aansluiten bij een woongebied moet de gemeente (voor kleine clusters van minimum vijf weekeindhuisjes) of de provincie (voor grotere clusters) een planologische oplossing zoeken, door het betrokken gebied in een ruimtelijk uitvoeringsplan een woonbestemming te geven. Individuele weekeindhuisjes in kwetsbare gebieden moeten op termijn worden gesloopt. Voor weekeindhuisjes die, tegen het verbod in, op 1 juli 1999 permanent bewoond waren, kwam er een uitdovend woonrecht.

VIII. Onderwijs

Rondetafelconferentie – Op 24 januari had de slotzitting plaats van de rondetafelconferentie over de toekomst van het leerplichtonderwijs in Vlaanderen, die op 22 februari 2002 begonnen was en waaraan, naast de politieke partijen, vertegenwoordigers van 44 organisaties en verenigingen hadden deelgenomen. Minister van Onderwijs Marleen Vanderpoorten zei dat de rondetafel een schat aan ideeën en meningen had opgeleverd, die het Onderwijsdepartement zou gebruiken in de beleidsvoorbereiding. Zij kondigde de oprichting aan van twee politieke werkgroepen, een over de financiering van het onderwijs en een over de personeelsaangelegenheden.

De vakbonden namen niet aan de slotzitting deel. Ze klaagden erover dat de rapporten van de vijf werkgroepen niet in een eindverslag werden gebundeld, waardoor de rondetafelconferentie “in een zweem van mystiek” gehuld bleef en het onduidelijk was in welke mate de standpunten door de verschillende deelnemers gedeeld werden. CD&V bleef eveneens afwezig op de slotvergadering. De partij had eerder beslist niet langer aan de werkzaamheden deel te nemen omdat die volgens haar doorkruist werden door initiatieven van Vanderpoorten. De aangekondigde oprichting van twee politieke werkgroepen ging niet door.

Gelijkekansendecreet – Op 1 september trad het Gelijkekansendecreet in werking, dat extra lestijden toekent aan scholen met veel kansarme kinderen en elke leerling het recht geeft zich in te schrijven in een school naar keuze.²² De toepassing van die laatste regel veroorzaakte in Brussel ongenoegen bij Nederlandstalige ouders, die geen plaats meer vonden voor hun kind in een school in de buurt doordat de directies niet langer Franstalige of allochtone kinderen konden weigeren of doorverwijzen. Minister Vanderpoorten wees een versoepeling van de ‘inschrijvingsplicht’ vóór 1 september af, maar stelde wel een bijsturing in het vooruitzicht. Het Vlaams Parlement zou daartoe in 2004 een voorstel van decreet goedkeuren.

22. M. DEWEERDT, *a.w.*, pp. 459-460.

Basisonderwijs – Op 5 februari keurde het Vlaams Parlement het ontwerp van Onderwijsdecreet XIV goed, dat in 2002 op kritiek van het Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs (VSKO) en CD&V was gestoten.²³ Het decreet van 14 februari 2003 betreffende het onderwijs XIV (B.S. 1 juli 2003) schrapte de verplichting voor een gemeente ten minste één van haar op 1 september 1997 bestaande scholen voor kleuter- en lager onderwijs in stand te houden indien ten minste vijftien ouders daar om vragen. Een gemeente kan de onderwijsbevoegdheid van een gesubsidieerde officiële school slechts overdragen aan een schoolbestuur uit het vrij onderwijs, indien het in de nodige garanties voorziet voor het aanbieden van onderricht in een van de erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer.

Het decreet van 10 juli 2003 betreffende het landschap basisonderwijs (B.S. 24 oktober 2003) regelde de vrijwillige, bestuurlijke en eventueel netoverschrijdende samenwerking van basisscholen in een scholengemeenschap, waarbinnen afspraken worden gemaakt over het gebruik van de infrastructuur, het personeelsbeleid en de aanwending van de werkmiddelen. Een scholengemeenschap moet ten minste 900 leerlingen tellen en wordt gevormd voor een periode van zes jaar. Basisscholen die niet tot een scholengemeenschap toetreden, kunnen niet langer rekenen op geld voor informatie- en communicatietechnologie (ICT). Om scholen aan te sporen tot een gemeenschap toe te treden, stelde de Vlaamse regering 4,5 miljoen euro ter beschikking voor zorgcoördinatie, ICT en administratieve ondersteuning. Op 1 september had 90% van de basisscholen een samenwerkingsverband aangegaan.

Het decreet hief de programmatiestop op die in 2001 was ingevoerd, maar maakte tegelijk de voorwaarden waaronder een nieuwe basisschool kan worden opgericht strenger.

De directies van het vrij, katholiek basisonderwijs voerden tijdens het schooljaar 2003-2004 herhaaldelijk actie voor een betere beloning en een verbetering van de administratieve omkadering.

Hoger onderwijs – Op 20 februari stemden minister Vanderpoorten en de meerderheidsfracties in met enkele voorwaarden die de CD&V-oppositiefractie had verbonden aan haar goedkeuring van het ontwerpdecreet over de herstructurering van het hoger onderwijs, het zogenaamde Bolognadecreet. Vanderpoorten had in december 2002 gesprekken aangeknoopt met de christen-democraten, nadat de Raad van State in zijn advies over het ontwerpdecreet had opgemerkt dat de bepalingen over de toetreding van een gemeenschapshogeschool tot een associatie enkel met een bijzondere, tweederde meerderheid konden worden goedgekeurd.²⁴ Voor een tweederde meerderheid was de paars-groene coalitie op de steun van CD&V aangewezen.

23. *Ibidem*, pp. 460-461.

24. *Ibidem*, pp. 461-462.

Vanderpoorten en de meerderheidsfracties stemden er onder meer mee in de associaties van een universiteit en één of meer hogescholen een zo groot mogelijke vrijheid te geven, het onderwijsaanbod in West-Vlaanderen te versterken (zoals eerder afgesproken was voor Antwerpen en Limburg) en de associaties de mogelijkheid te geven vanaf het academiejaar 2006-2007 hun onderwijsaanbod onder bepaalde voorwaarden te herschikken.

Het Vlaams Parlement keurde het ontwerpdecreet op 2 april goed. Het decreet van 4 april 2003 betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen (B.S. 14 augustus 2003) bepaalt dat er in Vlaanderen zes universiteiten en 22 hogescholen zijn, en legt hun opdracht en hun onderwijsbevoegdheid vast. Het brengt de organisatie van het hoger onderwijs in overeenstemming met de 'Bolognaverklaring' van 1999 door de invoering van de bachelor-masterstructuur. Vanaf het academiejaar 2004-2005 bieden hogescholen professioneel gerichte bacheloropleidingen, academische bacheloropleidingen en masteropleidingen aan in een associatie met een universiteit. Universiteiten bieden vanaf dat academiejaar academische bacheloropleidingen en masteropleidingen aan, en bereiden voor op een doctoraatsproefschrift. Een Accreditatieorgaan, dat samen met Nederland zou worden opgericht, erkent de opleidingen.

Het decreet bepaalt dat de onderwijstaal aan universiteiten en hogescholen het Nederlands is. In de bachelor- en masteropleidingen kan evenwel een andere taal worden gebruikt voor opleidingen in een vreemde taal, voor opleidingsonderdelen die gedoceerd worden door anderstalige gasthoogleraren en voor opleidingsonderdelen die worden gevolgd aan een andere instelling voor hoger onderwijs. Voorts kan een universiteit of hogeschool beslissen dat "in beperkte mate" opleidingsonderdelen in een andere taal dan het Nederlands kunnen worden gegeven "wanneer de meerwaarde voor de studenten en de functionaliteit voor de opleiding blijkt uit de expliciet gemotiveerde beslissing daartoe en op voorwaarde dat de docent de andere taal op adequate wijze beheerst". Voor de bacheloropleidingen is het gebruik van een andere taal dan het Nederlands beperkt tot maximum 10% van het opleidingsprogramma. Studenten hebben het recht over een opleidingsonderdeel dat in een andere taal werd gegeven, examen in het Nederlands af te leggen, met uitzondering van vreemdetalenopleidingen en opleidingen die aan een buitenlandse universiteit worden gevolgd.

Ten slotte regelt het decreet de vorming van een associatie tussen een universiteit en één of meer hogescholen.

De juridische basis voor de toetreding van een gemeenschapshogeschool tot een associatie, waarvoor een tweederde meerderheid vereist was, werd gelegd in het bijzonder decreet van 4 april 2003 houdende de deelname van gemeenschapsinstellingen aan associaties in het hoger onderwijs (B.S. 16 juli 2003).

Op 2 september ondertekenden minister Vanderpoorten en haar Nederlandse ambtgenoot Van der Hoeven in Den Haag het Verdrag over de oprichting van een gemeenschappelijk accreditatieorgaan.

Bij decreet van 4 april 2003 [houdende bepalingen...] (B.S. 14 juli 2003) werden de drie Antwerpse universitaire instellingen, de Ufsia, het RUCA en de UIA, die

sinds 1995 een confederale universiteit vormden, per 1 oktober samengevoegd tot de Universiteit Antwerpen. De UA kreeg een *sui generis*-statuut. Een Hoge Raad adviseert over de algemene oriëntering, het pluralistische karakter en de ontwikkeling van de universiteit.

Directies, docenten en studenten van de hogescholen overhandigden op 19 november aan de voorzitter van het Vlaams Parlement een verzoekschrift met 51.000 handtekeningen, waarin aangedrongen werd op een extra subsidie van 25 miljoen euro per jaar voor de hogescholen en een gelijkschakeling van de sociale voorzieningen met die van de universiteiten. De hogescholen zeiden dat ze door de 'gesloten budget'-financiering en de groei van het aantal studenten in financiële moeilijkheden kwamen. Om hun eisen kracht bij te zetten, was er diezelfde dag een ludieke actie aan het kabinet van Onderwijs. Minister Vanderpoorten zei dat de hogescholen tijdens de lopende legislatuur niet op aanvullende middelen hoefden te rekenen.

IX. Welzijn

Inburgeringsbeleid – Het decreet van 23 februari 2003 betreffende het Vlaamse inburgeringsbeleid (B.S. 8 mei 2003) legt de juridische grondslag van het beleid van de Vlaamse overheid ten aanzien van vreemdelingen die zich permanent in Vlaanderen en Brussel vestigen. Het geeft meerderjarige nieuwkomers het recht op een primair inburgeringstraject, dat bestaat uit de vormingspakketten maatschappelijke oriëntatie, Nederlands als tweede taal en loopbaanoriëntatie. Minderjarige nieuwkomers hebben recht op onthaalonderwijs in de basis- en de secundaire school, dat gericht is op taalvaardigheid Nederlands en sociale integratie.

Nieuwkomers van buiten de Europese Unie die zich in Vlaanderen vestigen, moeten zich in principe binnen drie maanden na hun inschrijving in de gemeente aanmelden bij een onthaalbureau en het vormingsprogramma van het primaire inburgeringstraject volgen. Indien zij dat niet doen, kunnen zij worden gestraft met een geldboete. Voor nieuwkomers die zich in Brussel vestigen, geldt die verplichting niet.

Over het al dan niet verplichte karakter van de inburgering en de daaraan verbonden sancties waren de meerderheidsfracties het lange tijd oneens geweest. Pas tijdens de bespreking van het ontwerpdecreet in de commissie voor Welzijn van het Vlaams Parlement vonden ze een vergelijk. Als onderdeel daarvan bepaalt het decreet dat de Vlaamse regering vrijstelling kan verlenen van de inburgeringsplicht (volgens de beschikbaarheid van vormingsprogramma's) en dat de verplichting een primair inburgeringstraject te doorlopen niet mag botsen met internationaalrechtelijke bepalingen, inzonderheid internationale verdragen die België met andere landen heeft gesloten over gezinshereniging. Eind juli bleek echter dat er geen internationale verdragen de verplichting een inburgeringstraject te volgen in de weg staan.

Oorspronkelijk was het de bedoeling het Inburgeringsdecreet op 1 november in werking te laten treden, maar tijdens de begrotingsbesprekingen, in de eerste helft van september, besliste de regering eerst na te gaan of elke nieuwkomer hetzelfde traject nodig had en of de trajecten niet goedkoper konden worden georganiseerd. Op 24 oktober deelde minister van Welzijn Byttebier mee, dat het Inburgeringsdecreet op 1 april 2004 in werking zou treden. De regering ging ervan uit, dat het grootste deel van de nieuwkomers (ca. 8.000 per jaar) geen intensief inburgeringstraject zou moeten volgen en direct naar de VDAB en een Huis van het Nederlands konden worden doorverwezen. De overige 4.500 nieuwkomers zouden een intensief traject moeten volgen via een van de acht onthaalbureaus.

Het bij het Inburgeringsdecreet aanleunende decreet van 4 juni 2003 betreffende het inwerkingsbeleid (B.S. 30 juni 2003), het zogenaamde Inwerkingsdecreet, bepaalt dat zowel de allochtone nieuwkomers als de oudkomers die een beroep doen op de diensten van de VDAB, recht hebben op een bijzondere opleiding en begeleiding met het oog op een duurzame tewerkstelling, in de vorm van inwerkingstrajecten.

Gehandicaptensector – CD&V-volksvertegenwoordiger Wivina Demeester zei op 7 november dat de gehandicaptensector in december financiële problemen zou krijgen omdat het Vlaams Fonds voor Sociale Integratie van Personen met een Handicap over onvoldoende geld beschikte om in de laatste maand van het jaar aan de instellingen het gebruikelijke voorschot (90 tot 92%) van de werkings- en personeelskosten te betalen.²⁵ De instellingen zouden in december maar 50% krijgen. Bovendien was de betaling van de achterstallige sommen opgeschort. Minister van Welzijn Byttebier bevestigde op 12 november in het Vlaams Parlement dat in de begroting van 2003 de dotatie aan het Vlaams Fonds met 24 miljoen euro was onderschat. Ze zei dat een oplossing zou worden gezocht om in december de lonen van de personeelsleden te kunnen betalen.

Op 27 november voerden personeelsleden van de gehandicaptensector actie voor de kabinetten van minister-president Somers en minister Byttebier. Op 28 november besliste de Vlaamse regering dat het Fonds voor december 60% van de gebruikelijke voorschotten zou uitkeren. De rest zou in januari 2004 worden betaald, samen met een vergoeding voor de intrest (5%) op het overbruggingskrediet dat de instellingen voor de betaling van de lonen zouden moeten opnemen. De Vlaamse regering verbaasde er zich over dat de raad van bestuur van het Vlaams Fonds, dat al op 30 september de dreigende financiële problemen had besproken, geen provisie had aangelegd en was blijven doorgaan met de betalingen van achterstalligen.

De sector nam geen genoegen met de regeling en betoogde op 5 december opnieuw in Brussel. De Vlaamse regering zegde diezelfde dag toe, dat ze begin 2004

25. De gehandicapteninstellingen krijgen elke maand een voorschot om de werkings- en personeelskosten te betalen. Later wordt, op basis van het werkelijk aantal gepresteerde verblijfsdagen, het saldo uitgekeerd. De afrekening had door de jaren heen grote vertraging opgelopen. De achterstal bedroeg 80 tot 90 miljoen euro.

met het Fonds een regeling zou uitwerken om een herhaling van het probleem te voorkomen. Ook zou een meerjarenplan worden opgesteld om de uitbetaling van de achterstallen te versnellen, zodat de wachttijd tot maximum twee jaar zou worden ingekort.

Zorgverzekering – Het Arbitragehof verwierp op 22 januari het vernietigingsberoep dat de Franse Gemeenschapscommissie in Brussel (Cocof) had ingesteld tegen het decreet van 18 mei 2001, dat enkele wijzigingen aanbracht aan het decreet van 30 maart 1999 over de zorgverzekering. Het Arbitragehof bevestigde in zijn arrest dat de zorgverzekering binnen de bevoegdheidssfeer van de Vlaamse overheid valt.

Bij besluit van 14 november 2003 stelde de Vlaamse regering de zorgverzekering ook open voor erkende tweetalige rusthuizen in Brussel. Inwoners van het Brussels gewest kunnen vrijwillig aansluiten bij de zorgverzekering. Omdat er maar drie erkende Nederlandstalige rusthuizen waren, wilde de Vlaamse regering met de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie afspraken maken over de inschakeling van tweetalige rusthuizen in het zorgverzekeringsstelsel. Dat voorneemen was op Franstalig verzet gestoten. Daarom besliste de Vlaamse regering rechtstreeks tweetalige rusthuizen te erkennen van wie de bewoners in aanmerking komen voor een vergoeding voor niet-medische kosten van 125 euro per maand.

X. Media

Bij decreet van 28 februari 2003 [houdende wijziging...] (B.S. 21 maart 2003) werd het de omroepen van of erkend door de Vlaamse Gemeenschap verboden om tegen betaling aan politieke mandatarissen of kandidaat-mandatarissen en aan politieke partijen zendtijd ter beschikking te stellen. Met het decreet dichtte het Vlaams Parlement een achterpoortje in de regelgeving. Het Omroepdecreet bevatte enkel het verbod "betaalde boodschappen ten voordele of ter promotie van een politieke partij uit te zenden". De commerciële zender Liberty TV zond sinds september 2002 reclamespotjes voor politici uit. Omdat daarin niet verwezen werd naar hun partij, werd niet de letter maar wel de geest van het decreet geschonden. Enkele regionale omroepen hadden plannen om het voorbeeld van Liberty TV te volgen.

Het decreet van 4 juni 2003 [houdende wijziging...] (B.S. 19 juni 2003) wijzigde de procedure voor de erkenning van particuliere radio-omroepen. Om de erkenning van particuliere radiozenders uit de politieke sfeer te halen, had het Vlaams Parlement eind 1977 het Vlaams Commissariaat voor de Media (VCM) opgericht. Het oefende als onafhankelijk orgaan toezicht uit op de naleving van de mediaregelgeving, erkende particuliere radio-omroepen en verstreekte de zendvergunningen. Het VCM was onder vuur komen te liggen bij de toekenning, in septem-

ber 2001, van de twee licenties voor landelijke commerciële radio. Naar aanleiding daarvan groeide het idee het 'primaat van de politiek' te herstellen en de erkenning van particuliere radio-omroepen, als beslissing met een opportuniteitsbeoordeling, opnieuw toe te vertrouwen aan de Vlaamse regering die, anders dan het VCM, verantwoordelijk is tegenover het Vlaams Parlement.

Volgens het decreet van 4 juni 2003 worden de landelijke, regionale en lokale radio-omroepen erkend door de Vlaamse regering, na advies van het VCM over de conformiteit van de omroep met de decretale voorwaarden.

Nadat minister van Media Van Mechelen op 8 mei met zijn ambtgenoot van de Franse Gemeenschap, Richard Miller, een akkoord had gevonden over de coördinatie van op drie na de laatste dertien frequenties waarover nog onenigheid bestond, keurde de Vlaamse regering bij besluit van 18 juli 2003 het nieuwe radiofrequentieplan goed, dat voorzag in 369 frequenties. Het besluit bepaalde ook dat twee landelijke, vijf regionale (één per provincie) en 294 lokale omroepen konden worden erkend. Op basis daarvan zou de Vlaamse regering, naast de in 2001 erkende landelijke commerciële radiozenders 4FM en Q-Music, vijf regionale en 275 lokale omroepen erkennen voor een periode van negen jaar.

Aanvankelijk was gezegd dat het nieuwe frequentieplan op 1 december zou ingaan, maar wegens vertraging bij de aanvraag en toekenning van zendvergunningen, zou dat pas op 27 mei 2004 gebeuren. Intussen waren de bestaande vergunningen tweemaal verlengd, eerst tot 1 december 2003 (decreet van 4 juni 2003), nadien tot de dag waarop de nieuwe zendvergunningen in werking zouden treden (decreet van 5 december 2003).

Het decreet van 18 juli 2003 [houdende wijziging...] (B.S. 3 september 2003) voerde voor de radio en de televisie een recht van mededeling in en wijzigde de regelgeving over het recht van antwoord. Het decreet geeft iedere natuurlijke of rechtspersoon wiens aanzien en reputatie zijn aangetast door een onjuiste bewering tijdens een radio- of tv-programma het recht een verzoek tot kosteloze uitzending van een antwoord in te dienen. Om de redactionele vrijheid niet te beperken, kan de omroep een repliek of commentaar geven. Elke natuurlijke of rechtspersoon die in een programma als verdachte, beklagde of beschuldigde bij naam is genoemd, herkenbaar in beeld is gebracht of impliciet is aangewezen, kan na afloop van de rechtszaak verzoeken dat mededeling wordt gedaan van zijn buitenvervolginstelling of vrijspraak.

Op verzoek van de commissie voor Media van het Vlaams Parlement bemiddelde minister van Media Keulen in het conflict dat was gerezen tussen de raad van bestuur en de gedelegeerd bestuurder van de VRT, Tony Mary, over de aanstelling van een nieuwe algemeen directeur televisie. Na het ontslag van Christina von Wackerbarth, eind maart, had Mary publiek aangekondigd Aimé Van Hecke, die als strategisch adviseur werkzaam was bij de VRT, tot algemeen directeur televisie te benoemen. Tot tweemaal toe verzette de raad van bestuur zich tegen dat voornemen. De raad voelde zich gepasseerd en was beducht voor belangenvermenging omdat de echtgenote van Van Hecke een communicatie- en consultan-

cybedrijfje had dat werkte voor bedrijven die de openbare omroep sponsorden. Het conflict escaleerde nadat Mary op 21 oktober van zijn bevoegdheid gebruik had gemaakt om Van Hecke daadwerkelijk te benoemen. Nadat voor de kwestie van de belangenvermenging een regeling was gevonden, stelde de raad van bestuur op 24 november Van Hecke aan tot lid van het directiecomité en was het conflict van de baan.

XI. Varia

Sociaal-cultureel volwassenenwerk – Het decreet van 4 april 2003 betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk (B.S. 28 mei 2004) hervormde grondig de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk (landelijke organisaties die gemeenschapsvormende, culturele, maatschappelijke en educatieve activiteiten ontwikkelen met het oog op de persoonlijke en sociale ontplooiing van hun leden, en volkshogescholen). Voor de subsidiëring zou niet enkel meer rekening worden gehouden met het aantal afdelingen en leden, maar ook met kwalitatieve factoren. Naast verenigingen kunnen ook landelijke sociaal-culturele bewegingen die op maatschappelijke verandering zijn gericht, erkend en gesubsidieerd worden. Voor het vormingswerk maakt het decreet een onderscheid tussen streekgerichte volkshogescholen (waarvan er per regio maar één erkend en gesubsidieerd wordt), gespecialiseerde landelijke vormingsinstellingen, syndicale vormingsinstellingen, vormingsinstellingen voor gehandicapten en een vormingsinstelling voor gedetineerden. Eind 2002 had de Vlaamse regering al beslist tegen 2005 de subsidies voor de sector met 3,7 miljoen euro te verhogen, hoewel volgens de sector 7,5 miljoen euro nodig was.

Transfers – *De Tijd* meldde op 4 november dat uit een geactualiseerde nota van de studiedienst van de bank- en verzekeringsgroep KBC bleek dat de financiële transfer van Vlaanderen naar Wallonië en Brussel in 2002 was opgelopen tot 5,43 miljard euro, of 3,6% van het Vlaamse primair inkomen. In de sociale zekerheid bedroeg de transfer 2,91 miljard euro. Via de solidariteitsregeling van de Financieringswet vloeide 1,29 miljard euro van Vlaanderen naar Wallonië en Brussel. Langs de federale begroting transfereerde Vlaanderen 1,23 miljard euro naar de andere deelstaten. In het Vlaams Parlement, waar hij op 5 november over het rapport werd ondervraagd, zei minister-president Somers dat de Vlaamse administratie aan een objectief onderzoek van de financiële transfers werkte, dat in het voorjaar 2004 zou klaar zijn en dat de Vlaamse regering ter sprake zou brengen in het Overlegcomité. Patrick Dewael, de voorganger van Somers, had eerder al gezegd dat hij een objectieve studie over de transfers zou laten uitvoeren.

Eliaheffing – De Vlaamse gemeenten drongen in het verslagjaar herhaaldelijk aan op een financiële compensatie voor het verlies dat ze leden door de vrijmaking

van de elektriciteitsmarkt.²⁶ De federale regering had in 2002 aangekondigd dat ze de gemeenten gedeeltelijk zou compenseren door een heffing in te voeren op de elektriciteitsdistributie, de zogenoemde Eliaheffing (genoemd naar Elia, de beheerder van het elektriciteitsnet). De juridische grondslag voor de invoering van de Eliaheffing werd uiteindelijk gelegd in de programmawet van 22 december 2003.

Tijdens overleg tussen toppolitici van de VLD en de SP.A (2 december) werd overeengekomen dat de federale regering een initiatief zou nemen om de bijzondere Financieringswet aan te passen, teneinde het Waalse en het Brusselse gewest de bevoegdheid te geven vrijstelling te verlenen van de Eliaheffing. Op het overleg werd ook afgesproken dat de Vlaamse gemeenten vanaf 2005 een deel zouden krijgen van de zogenaamde Lambermontdotatie, het extra geld dat de Vlaamse overheid krijgt ingevolge het Lambermontakkoord (2000) over de verdere staats-hervorming. Het precieze bedrag zou worden bepaald bij de regeringsonderhandelingen na de verkiezingen van 13 juni 2004.

In een rondzendbrief van 5 december deelde minister van Binnenlandse Aangelegenheden Paul Van Grembergen (Spirit) de Vlaamse gemeenten mee dat ze in hun begroting van 2004 een bedrag gelijk aan twee derde van het dividend van 2003 als inkomst van de Eliaheffing mochten opnemen. Het ging in totaal om 172 miljoen euro.

Olympische Spelen – In interviews met *Het Laatste Nieuws* en *Het Belang van Limburg* zeiden minister-president Somers en minister van Sport Keulen op 18 september dat ze de kandidatuur van Vlaanderen wensten in te dienen voor de organisatie van de Olympische Spelen van 2016. Keulen zei dat hij 250.000 euro zou vrijmaken voor een haalbaarheidsonderzoek. Indien dat positief zou zijn, zou Vlaanderen in 2007 zijn kandidatuur indienen bij het Internationaal Olympisch Comité (IOC). De politiek, het bedrijfsleven en de sportwereld reageerden positief op de aankondiging, al werden er ook enkele kanttekeningen gemaakt. CD&V stelde de vraag of het "geen nieuwe stunt" was; het Vlaams Blok meende dat Somers met het voorstel de aandacht wilde afleiden van de slechte economische toestand en de toenemende werkloosheid. Waalse en Brusselse politici zeiden dat ook hun gewest bij de organisatie van de Spelen zou moeten worden betrokken. De voorzitter van het IOC, de Belg Jacques Rogge, herinnerde eraan dat de kandidaturen voor de Olympische Spelen ingediend moeten worden door steden met ten minste 1 miljoen inwoners. De resultaten van het haalbaarheids-onderzoek zouden in april 2004 worden voorgesteld.

VHM – De raad van beroep van de Vlaamse openbare instellingen (VOI's) oordeelde op 11 maart unaniem dat de schorsing van Paul Michel als afdelingshoofd van de Vlaamse Huisvestingsmaatschappij (VHM) moest worden opgeheven. Mi-

26. Ingevolge de liberalisering van de elektriciteitsmarkt in Vlaanderen mochten de Vlaamse gemeenten sinds 1 juli 2003 geen stroom meer verkopen, waardoor ze geen dividend meer kregen van de elektriciteitsintercommunales. In Wallonië en Brussel was de elektriciteitsmarkt nog niet volledig vrijgemaakt.

chel was op 12 november 2002 "in het belang van de dienst" voor zes maanden geschorst nadat hij er in een artikelenreeks in *De Morgen* over onregelmatigheden bij de VHM van beschuldigd werd in 1999 VHM-personeelsleden te hebben ingeschakeld voor de verkiezingscampagne van de CVP. Minister van Huisvesting Gabriëls besliste op 3 april de schorsing van Michel te handhaven. De Raad van State vernietigde op 28 april de ministeriële beslissing. Uit het arrest bleek dat de voorzitter van de raad van bestuur, Bob De Ridder, op 12 november 2002 een tweede stemming over de schorsing van Michel had laten houden, nadat het schorsingsvoorstel bij een eerste stemming bij staking van stemmen was verworpen, maar dat daarvan geen melding was gemaakt in de notulen. In het Vlaams Parlement eiste de CD&V-fractie op 30 april het ontslag van De Ridder. Volgens Carl Decaluwé had De Ridder de notulen van een andere vergadering van de raad van bestuur laten aanpassen om de aanstelling van Peter De Boeck tot adviseur bij de instelling retroactief te regelen. CD&V eiste op 7 mei het ontslag van De Ridder, maar Gabriëls verdedigde de VHM-topman.

Op 3 november eiste de CD&V-fractie in het Vlaams Parlement opnieuw dat De Ridder de laan zou worden uitgestuurd. Decaluwé maakte gewag van vier dossiers waaruit volgens hem bleek dat de VHM-voorzitter op onrechtmatige wijze tussenbeide kwam in de dagelijkse werking van de huisvestingsmaatschappij. Minister van Wonen Keulen, die inmiddels Gabriëls had opgevolgd, weigerde op de CD&V-eis in te gaan.

Politics in Flanders Overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren L'Année politique de la Flandre		
<i>Year</i> <i>Jaar</i> <i>Année</i>	<i>Authors</i> <i>Auteurs</i>	<i>Res Publica</i>
1982	J. Ceuleers	83/2-3
1986	J. Van Doren	87/3
1993	G. Tastenhoye	94/3-4
1994	G. Tastenhoye	95/3-4
1995	G. Tastenhoye	96/3-4
1996	J. Craeghs	97/4
1997	M. Deweerdt	98/3-4
1998	M. Deweerdt	99/2-3
1999	M. Deweerdt	2000/2-3
2000	M. Deweerdt	2001/2-3
2001	M. Deweerdt	2002/2-3
2002	M. Deweerdt	2003/2-3
2003	M. Deweerdt	2004/2-3

De samenstelling van de Belgische regeringen in 2003 en 2004

La composition des gouvernements belges en 2003 et 2004¹

Jo NOPPE

Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen
aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

I. De partijpolitieke samenstelling van de Belgische regeringen

		VLD	SP.A	Spirit	CD&V	N-VA	Groent	PS (SP)	MR (PFF)	CDH	Ecolo	P.JU.-PDB
Federaal	tot mei '03											
	van mei '03 tot juli '03											
	van juli '03 tot juli '04											
	vanaf juli '04											
Vlaanderen	tot juli '03											
	van juli '03 tot juli '04											
	vanaf juli '04											
Waals Gewest	tot juli '03											
	van juli '03 tot juli '04											
	vanaf juli '04											
Franse Gemeenschap	tot juli '03											
	van juli '03 tot juli '04											
	vanaf juli '04											
Brussels Hoofd. Gewest	tot juli '03											
	van juli '03 tot juli '04											
	vanaf juli '04											
Duitstalige Gemeenschap	tot juli '03											
	van juli '03 tot juli '04											
	vanaf juli '04											

1. In dit overzicht wordt van een 'regeringswissel' gesproken als aan één van volgende voorwaarden is voldaan: als er verkiezingen worden gehouden, als de partijpolitieke samenstelling van de regering wijzigt en/of als de figuur van de regeringsleider wijzigt. Zie o.a.: W.C. MÜLLER en K. STRØM, *Coalition governance in Western Europe. An introduction*. In: W.C. MÜLLER en K. STRØM (Eds.), *Coalition Governments in Western Europe*, 2003, p. 12.

II. De personele samenstelling van de Belgische regeringen

A. De federale regering²

Regering-Verhofstadt I (tot 5 mei 2003) (Belgisch Staatsblad, 13 juli 1999)

- **Verhofstadt, Guy** (VLD): Eerste Minister
- **Onkelinx, Laurette** (PS): Vice-Eerste Minister en Minister van Werkgelegenheid
- **Michel, Louis** (MR): Vice-Eerste Minister en Minister van Buitenlandse Zaken
- **Vande Lanotte, Johan** (SP.A): Vice-Eerste Minister en Minister van Begroting, Maatschappelijke Integratie en Sociale Economie
- **Durant, Isabelle** (Ecolo): Vice-Eerste Minister en Minister van Mobiliteit en Vervoer
- **Duquesne, Antoine** (MR): Minister van Binnenlandse Zaken
- **Vandenbroucke, Frank** (SP.A): Minister van Sociale Zaken en Pensioenen
- **Van den Bossche, Luc** (SP.A): Minister van Ambtenarenzaken en Modernisering van de Openbare Besturen
- **Flahaut, André** (PS): Minister van Landsverdediging
- **Verwilghen, Marc** (VLD): Minister van Justitie
- **Reynders, Didier** (MR): Minister van Financiën
- **Daems, Hendrik** (VLD): Minister van Telecommunicatie en Overheidsbedrijven en Participaties, belast met Middenstand
- **Picqué, Charles** (PS): Minister van Economie en Wetenschappelijk Onderzoek, belast met het Grootstedenbeleid
- **Tavernier, Jef** (Agalev): Minister van Consumentenzaken, Volksgezondheid en Leefmilieu
- **Neyts-Uyttebroeck, Annemie** (VLD): Minister toegevoegd aan de Minister van Buitenlandse Zaken, tevens belast met Landbouw
- **Boutmans, Eddy** (Agalev): Staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking, toegevoegd aan de Minister van Buitenlandse Zaken
- **Deleuze, Olivier** (Ecolo): Staatssecretaris voor Energie en Duurzame Ontwikkeling, toegevoegd aan de Minister van Mobiliteit en Vervoer
- **Van Gool, Greet** (SP.A): Regeringscommissaris belast de sociale zekerheid om te bouwen tot een hedendaagse en klantvriendelijke sociale bescherming voor alle burgers van dit land, en het statuut van de vrijwilliger op punt te stellen, toegevoegd aan de Minister van Sociale Zaken en Pensioenen

2. In deze bijdrage worden enkel de wijzigingen vermeld in de samenstelling van de federale regering die zich hebben voorgedaan in 2003 en 2004. Voor de situatie vóór 2003, zie: J. NOPPE, De samenstelling van de federale, gemeenschaps- en gewestregeringen sinds juli 1999, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 469-472.

- **Zenner, Alain (MR)**: Regeringscommissaris belast met de vereenvoudiging van de fiscale procedures en de strijd tegen de grote fiscale fraude, toegevoegd aan de Minister van Financiën
- **Ylieff, Yvan (PS)**: Regeringscommissaris belast met wetenschapsbeleid, en met de evaluatie en de modernisering van dit beleid en van de federale wetenschappelijke en culturele instellingen, toegevoegd aan de Minister van Wetenschappelijk Onderzoek

Regering-Verhofstadt II (5 mei 2003-12 juli 2003) (B.S. 5 mei 2003)³

- **Verhofstadt, Guy (VLD)**: Eerste Minister
- **Onkelinx, Laurette (PS)**: Vice-Eerste Minister en Minister van Werkgelegenheid, belast met Mobiliteit en Vervoer
- **Michel, Louis (MR)**: Vice-Eerste Minister en Minister van Buitenlandse Zaken
- **Vande Lanotte, Johan (SP.A)**: Vice-Eerste Minister en Minister van Begroting, Maatschappelijke Integratie en Sociale Economie
- **Duquesne, Antoine (MR)**: Minister van Binnenlandse Zaken
- **Vandenbroucke, Frank (SP.A)**: Minister van Sociale Zaken en Pensioenen
- **Van den Bossche, Luc (SP.A)**: Minister van Ambtenarenzaken en Modernisering van de Openbare Besturen
- **Flahaut, André (PS)**: Minister van Landsverdediging
- **Verwilghen, Marc (VLD)**: Minister van Justitie
- **Reynders, Didier (MR)**: Minister van Financiën
- **Daems, Hendrik (VLD)**: Minister van Telecommunicatie en Overheidsbedrijven en Participaties, belast met Middenstand
- **Picqué, Charles (PS)**: Minister van Economie en Wetenschappelijk Onderzoek, belast met het Grootstedenbeleid
- **Tavernier, Jef (Agalev)**: Minister van Consumentenzaken, Volksgezondheid en Leefmilieu
- **Ylieff, Yvan (PS)**: Minister toegevoegd aan de Minister van Wetenschappelijk Onderzoek
- **Neyts-Uyttebroeck, Annemie (VLD)**: Minister toegevoegd aan de Minister van Buitenlandse Zaken, tevens belast met Landbouw
- **Boutmans, Eddy (Agalev)**: Staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking, toegevoegd aan de Minister van Buitenlandse Zaken
- **Zenner, Alain (MR)**: Staatssecretaris voor Energie en Duurzame Ontwikkeling, toegevoegd aan de Minister van Financiën, tevens belast met de vereenvoudiging van de fiscale procedures en de strijd tegen de grote fiscale fraude

3. De regering-Verhofstadt I die op 12 juli 1999 van start ging, was samengesteld uit de VLD, PRL-FDF-MCC (MR), de SP(A), de PS, Agalev (Groen!) en Ecolo. Op 5 mei 2003 namen de Ecolo-regeringsleden (Minister Durant en Staatssecretaris Deleuze) ontslag uit de regering en werd haar partijpolitieke samenstelling gewijzigd. Daarom wordt de federale regering vanaf 5 mei 2003 gezien als de regering-Verhofstadt II.

- **Van Gool, Greet** (SP.A): Regeringscommissaris belast de sociale zekerheid om te bouwen tot een hedendaagse en klantvriendelijke sociale bescherming voor alle burgers van dit land, en het statuut van de vrijwilliger op punt te stellen, toegevoegd aan de Minister van Sociale Zaken en Pensioenen

Regering Verhofstadt III (12 juli 2003-) (B.S. 14 juli 2003)

- **Verhofstadt, Guy** (VLD): Eerste Minister
- **Onkelinx, Laurette** (PS): Vice-Eerste Minister en Minister van Justitie
- **Michel, Louis** (MR): Vice-Eerste Minister en Minister van Buitenlandse Zaken
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Reynders, Didier** (MR) als Vice-Eerste Minister (B.S. 19 juli 2004) (*)
 - **De Gucht, Karel** (VLD) als Minister van Buitenlandse Zaken (B.S. 19 juli 2004)
- **Vande Lanotte, Johan** (SP.A): Vice-Eerste Minister en Minister van Begroting en Overheidsbedrijven
- **Dewael, Patrick** (VLD): Vice-Eerste Minister en Minister van Binnenlandse Zaken
- **Vandenbroucke, Frank** (SP.A): Minister van Werk en Pensioenen
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Van den Bossche, Freya** (SP.A) als Minister van Werk (B.S. 19 juli 2004) (**)
 - **Tobback, Bruno** (SP.A) als Minister van Pensioenen (B.S. 19 juli 2004) (***)
- **Flahaut, André** (PS): Minister van Landsverdediging
- **Verwilghen, Marc** (VLD): Minister van Ontwikkelingssamenwerking (****)
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **De Decker, Armand** (MR) (B.S. 19 juli 2004)
- **Reynders, Didier** (MR): Minister van Financiën (*)
- **Demotte, Rudy** (PS): Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid
- **Moerman, Fientje** (VLD): Minister van Economie, Energie, Buitenlandse Handel en Wetenschapsbeleid
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Verwilghen, Marc** (VLD) (B.S. 19 juli 2004) (****)
- **Anciaux, Bert** (Spirit): Minister van Mobiliteit en Sociale Economie
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Landuyt, Renaat** (SP.A) als Minister van Mobiliteit (B.S. 19 juli 2004)
 - **Van Weert, Els** (Spirit) als Staatssecretaris van Sociale Economie, toegevoegd aan de Minister van Begroting en Overheidsbedrijven (B.S. 19 juli 2004) (****)
- **Arena, Marie** (PS): Minister van Ambtenarenzaken, Maatschappelijke Integratie en Grootstedenbeleid
 - ▶ *vanaf 14 november 2003 gewijzigd in*
 - Minister van Ambtenarenzaken, Maatschappelijke Integratie, Grootstedenbeleid en Gelijke Kansen (B.S. 21 november 2003)
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Dupont, Christian** (PS) (B.S. 19 juli 2004)

- **Laruelle, Sabine** (MR): Minister van Middenstand en Landbouw
- **Van den Bossche, Freya** (SP.A): Minister van Leefmilieu, Consumentenzaken en Duurzame Ontwikkeling (**)
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
- **Tobback, Bruno** (SP.A) als Minister van Leefmilieu (B.S. 19 juli 2004) (***)
- **Van Weert, Els** (Spirit) als Staatssecretaris van Duurzame Ontwikkeling, toegevoegd aan de Minister van Begroting en Overheidsbedrijven (B.S. 19 juli 2004) (****)
- **Vanvelthoven, Peter** (SP.A): Staatssecretaris voor Informatisering van de Staat, toegevoegd aan de Minister van Leefmilieu, Consumentenzaken en Duurzame Ontwikkeling
 - ▶ *vanaf 12 juli 2003 gewijzigd in*
 - Staatssecretaris voor Informatisering van de Staat, toegevoegd aan de Minister van Begroting en Overheidsbedrijven (B.S. 25 juli 2003)
- **Simonet, Jacques** (MR): Staatssecretaris voor Europese Zaken, toegevoegd aan de Minister van Buitenlandse Zaken
 - ▶ *vanaf 14 november 2003 gewijzigd in*
 - Staatssecretaris voor Europese Zaken en Buitenlandse Zaken, toegevoegd aan de Minister van Buitenlandse Zaken (B.S. 21 november 2003)
 - ▶ *vanaf 12 februari 2004 vervangen door*
 - **Ries, Frédérique** (MR) (B.S. 13 februari 2004)
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Donfut, Didier** (PS) (B.S. 19 juli 2004)⁴
- **Jamar, Hervé** (MR): Staatssecretaris voor Modernisering van de Financiën en de Strijd tegen de fiscale fraude, toegevoegd aan de Minister van Financiën
- **Temsamani, Anissa** (SP.A): Staatssecretaris voor Arbeidsorganisatie en Welzijn op het werk, toegevoegd aan de Minister van Werk en Pensioenen
 - ▶ *van 26 september 2003 tot 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Van Brempt, Kathleen** (SP.A) (B.S. 29 september 2003 en 19 juli 2004)
- **Simonis, Isabelle** (PS): Staatssecretaris voor het Gezin en Personen met een handicap, toegevoegd aan de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid
 - ▶ *vanaf 18 juli 2004 vervangen door*
 - **Mandaila Malamba, Gisèle** (MR-FDF) (B.S. 19 juli 2004)
- **Van Quickenborne, Vincent** (VLD): Staatssecretaris voor Administratieve Vereenvoudiging, toegevoegd aan de Eerste Minister

4. Begin juli 2004 werd er in de pers gemeld dat Frédérique Ries in het Europees Parlement ging zetelen en als staatssecretaris opgevolgd zou worden door François Roelants du Vivier (MR-FDF). De benoeming van Roelants du Vivier verscheen echter niet in het *Belgisch Staatsblad*. Bij de herschikking van de regering-Verhofstadt III op 18 juli 2004 (B.S. 19 juli 2004) werd niet Roelants du Vivier maar wel Didier Donfut (PS) staatssecretaris voor Europese en Buitenlandse Zaken.

B. De Vlaamse regering⁵

Regering-Dewael II (tot 10 juni 2003) (B.S. 15 juli 1999)⁶

- Dewael, Patrick (VLD): Minister-president van de Vlaamse regering
- Stevaert, Steve (SP.A): Vice-minister-president van de Vlaamse regering en Minister van Mobiliteit, Openbare Werken en Energie
 - ▶ vanaf 19 maart 2003 vervangen door
- Landuyt, Renaat (SP.A) als Vice-minister-president van de Vlaamse regering (B.S. 24 maart 2003)
- Bossuyt, Gilbert (SP.A) als Minister van Mobiliteit, Openbare Werken en Energie (B.S. 24 maart 2003)
- Vogels, Mieke (Agalev): Minister van Welzijn, Gezondheid, Gelijke Kansen en Ontwikkelingssamenwerking
 - ▶ vanaf 26 mei 2003 vervangen door
- Byttebier, Adelheid (Agalev) als Minister van Welzijn, Gezondheid en Gelijke Kansen (B.S. 2 juni 2003)
- Vanderpoorten, Marleen (VLD): Minister van Onderwijs en Vorming
- Landuyt, Renaat (SP.A): Minister van Werkgelegenheid en Toerisme
 - ▶ vanaf 19 maart 2003 gewijzigd in
 - Vice-minister-president van de Vlaamse regering en Minister van Werkgelegenheid en Toerisme (B.S. 24 maart 2003)
- Dua, Vera (Agalev): Minister van Leefmilieu en Landbouw
 - ▶ vanaf 26 mei 2003 vervangen door
- Sannen, Ludo (Agalev) als Minister van Leefmilieu, Landbouw en Ontwikkelingssamenwerking (B.S. 2 juni 2003)
- Van Mechelen, Dirk (VLD): Minister van Financiën en Begroting, Innovatie, Media en Ruimtelijke Ordening
- Van Grembergen, Paul (Spirit): Minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Cultuur, Jeugd en Ambtenarenzaken

5. In deze bijdrage worden enkel de wijzigingen vermeld in de samenstelling van de Vlaamse regering die zich hebben voorgedaan in 2003 en 2004. Voor de situatie vóór 2003, zie: J. NOPPE, *a.w.*, pp. 473-475.

6. De Vlaamse regering na 15 september 2001 wordt hier gezien als de regering-Dewael II. De regering-Dewael I die op 13 juli 1999 van start ging, was samengesteld uit de VLD, de SP(A), Agalev (Groent!) en VU-ID. Op 15 september 2001 werd de uitslag bekend gemaakt van het door de Volksunie gehouden ledenreferendum over de toekomst van de partij. De uitslag van dat referendum zorgde ervoor dat VU-ID uiteenviel in twee nieuwe partijen: de N-VA (13 oktober) en Spirit (10 november). In tegenstelling tot Spirit dat op zijn stichtingscongres duidelijk besloot in de Vlaamse regering te zullen blijven, deed de N-VA dat niet op dezelfde formele manier. De N-VA zou zich na de splitsing van VU-ID steeds meer gaan opstellen als oppositiepartij. Als datum voor deze wijziging in de partijpolitieke samenstelling van de Vlaamse regering wordt teruggegrepen naar 15 september 2001, de datum van het ledenreferendum over de toekomst van de VU. Zie: J. NOPPE en B. WAUTERS, Het uiteenvallen van de Volksunie en het ontstaan van de N-VA en Spirit. Een chronologisch en morfologisch overzicht (juni 1999-juli 2002), *Res Publica*, 2002, 2-3, pp. 397-471.

- **Gabriëls, Jaak** (VLD): Minister van Economie, Buitenlands Beleid, Buitenlandse Handel en Huisvesting
- **Vanhengel, Guy** (VLD): Minister van Sport en Brusselse Aangelegenheden
 - ▶ *vanaf 31 januari 2003 gewijzigd in*
- Minister van Sport en Hoofdstedelijke Aangelegenheden (B.S. 6 maart 2003)

Regering-Somers (10 juni 2003-22 juli 2004) (B.S. 24 juni 2003)

- **Somers, Bart** (VLD): Minister-president van de Vlaamse regering
- **Landuyt, Renaat** (SP.A): Vice-minister-president van de Vlaamse regering en Minister van Werkgelegenheid en Toerisme
- **Vanderpoorten, Marleen** (VLD): Minister van Onderwijs en Vorming
- **Van Mechelen, Dirk** (VLD): Minister van Financiën en Begroting, Ruimtelijke Ordening, Wetenschappen en Technologische Innovatie
- **Van Grembergen, Paul** (Spirit): Minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Cultuur, Jeugd en Ambtenarenzaken
- **Bossuyt, Gilbert** (SP.A): Minister van Mobiliteit, Openbare Werken en Energie
- **Sannen, Ludo** (Agalev/Groen!)⁷: Minister van Leefmilieu, Landbouw en Ontwikkelingssamenwerking
 - ▶ *vanaf 18 februari 2004 vervangen door*
- **Tavernier, Jef** (Groen!) (B.S. 27 februari 2004)
- **Byttebier, Adelheid** (Agalev/Groen!): Minister van Welzijn, Gezondheid en Gelijke Kansen
- **Ceysens, Patricia** (VLD): Minister van Economie, Buitenlands Beleid en E-government
- **Keulen, Marino** (VLD): Minister van Wonen, Media en Sport

Regering-Leterme (22 juli 2004-) (B.S. 4 augustus 2004)

- **Leterme, Yves** (CD&V): Minister-president van de Vlaamse regering en Minister van Institutionele Hervormingen, Landbouw, Zeevisserij en Plattelandsbeleid
- **Moerman, Fientje** (VLD): Vice-minister-president van de Vlaamse regering en Minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel
- **Vandenbroucke, Frank** (SP.A): Vice-minister-president van de Vlaamse regering en Minister van Werk, Onderwijs en Vorming
- **Vervotte, Inge** (CD&V): Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin
- **Vau Mechelen, Dirk** (VLD): Minister van Financiën, Begroting en Ruimtelijke Ordening
- **Anciaux, Bert** (Spirit): Minister van Cultuur, Jeugd, Sport en Brussel

7. Op 15 november 2003 werd de naam Agalev gewijzigd in Groen!

- **Bourgeois, Geert** (N-VA): Minister van Bestuurszaken, Buitenlands Beleid, Media en Toerisme
- **Peeters, Kris** (CD&V): Minister van Openbare Werken, Energie, Leefmilieu en Natuur
- **Keulen, Marino** (VLD): Minister van Binnenlands Bestuur, Stedenbeleid, Wonen en Inburgering
- **Van Brempt, Kathleen** (SP.A): Minister van Mobiliteit, Sociale Economie en Gelijke Kansen

C. Le gouvernement de la Région Wallonne⁸

Gouvernement Van Cauwenberghe I (jusqu'au 19 juillet 2004) (*Moniteur belge*, 15 avril 2000)

- **Van Cauwenberghe, Jean-Claude** (PS): Ministre-Président du Gouvernement wallon
- **Kubla, Serge** (MR): Ministre de l'Economie, des P.M.E., de la Recherche et des Technologies nouvelles
- **Daras, José** (Ecolo): Ministre des Transports, de la Mobilité et de l'Energie
- **Daerden, Michel** (PS): Ministre du Budget, du Logement, de l'Équipement et des Travaux publics
- **Foret, Michel** (MR): Ministre de l'Aménagement du Territoire, de l'Urbanisme et de l'Environnement
- **Happart, José** (PS): Ministre de l'Agriculture et de la Ruralité
- **Michel, Charles** (MR): Ministre des Affaires intérieures et de la Fonction publique
- **Detienne, Thierry** (Ecolo): Ministre des Affaires sociales et de la Santé
- **Arena, Marie** (PS): Ministre de l'Emploi et de la Formation
 - ▶ remplacée le 17 juillet 2003 par
- **Courard, Philippe** (PS) (*M.B.* 24 juillet 2003)

Gouvernement Van Cauwenberghe II (19 juillet 2004-) (*M.B.* 5 août 2004)

- **Van Cauwenberghe, Jean-Claude** (PS): Ministre-Président du Gouvernement wallon
- **Antoine, André** (CDH): Vice-Président et Ministre du Logement, des Transports et du Développement territorial
- **Daerden, Michel** (PS): Ministre du Budget, des Finances, de l'Équipement et du Patrimoine

8. Seulement les modifications en 2003 et 2004 sont mentionnées. Pour la situation avant 2003, voir: J. NOPPE, De samenstelling van de federale, gemeenschaps- en gewestregeringen sinds juli 1999, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 475-476.

- **Arena, Marie** (PS): Ministre de la Formation
- **Courard, Philippe** (PS): Ministre des Affaires intérieures et de la Fonction publique
- **Simonet, Marie-Dominique** (CDH): Ministre de la Recherche, des Technologies nouvelles et de Relations extérieures
- **Marcourt, Jean-Claude** (PS): Ministre de l'Economie et de l'Emploi
- **Vienne, Christianne** (PS): Ministre de la Santé, de l'Action sociale et de l'Egalité des chances
- **Lutgen, Benoît** (CDH): Ministre de l'Agriculture, de la Ruralité, de l'Environnement et du Tourisme

D. Le gouvernement de la Communauté Française⁹

Gouvernement Hasquin (jusqu'au 19 juillet 2004) (M.B. 5 août 1999)

- **Hasquin, Hervé** (MR): Ministre-Président du Gouvernement de la Communauté française, chargé des Relations internationales
- **Demotte, Rudy** (PS): Ministre de la Culture, du Budget, de la Fonction publique, de la Jeunesse et des Sports
 - ▶ *remplacé le 15 juillet 2003 par*
 - **Dupont, Christian** (PS) comme Ministre de la Culture, de la Fonction publique, de la Jeunesse et des Sports (M.B. 22 août 2003)
 - **Daerden, Michel** (PS) comme Ministre du Budget (M.B. 22 août 2003)
- **Nollet, Jean-Marc** (Ecolo): Ministre de l'Enfance, chargé de l'Enseignement fondamental, de l'Accueil et des Missions confiées à l'O.N.E.
- **Hazette, Pierre** (MR): Ministre de l'Enseignement secondaire et de l'Enseignement spécial
- **Dupuis, Françoise** (PS): Ministre de l'Enseignement supérieur, de l'Enseignement de promotion sociale et de la Recherche scientifique
- **Miller, Richard** (MR): Ministre des Arts et des Lettres et de l'Audiovisuel
 - ▶ *remplacé le 6 juin 2003 par*
 - **Ducarme, Daniel** (MR) (M.B. 8 septembre 2003)
 - ▶ *remplacé le 17 février 2004 par*
 - **Chastel, Olivier** (MR) (M.B. 4 mars 2004)
- **Maréchal, Nicole** (Ecolo): Ministre de l'Aide à la Jeunesse et de la Santé

Gouvernement Arena (19 juillet 2004-)

- **Arena, Marie** (PS): Ministre-Présidente du Gouvernement de la Communauté française, chargée de l'Enseignement obligatoire et de Promotion sociale

9. Idem.

- **Simonet, Marie-Dominique** (CDH): Vice-Présidente du Gouvernement de la Communauté française et Ministre de l'Enseignement supérieur, de la Recherche scientifique et des Relations internationales
- **Daerden, Michel** (PS): Vice-Président du Gouvernement de la Communauté française et Ministre du Budget et des Finances
- **Eerdekens, Claude** (PS): Ministre de la Fonction publique et des Sports
- **Laanan, Fadila** (PS): Ministre de la Culture, de l'Audiovisuel et de la Jeunesse
- **Fonck, Catherine** (CDH): Ministre de l'Enfance, de l'Aide à la jeunesse et de la Santé

E. De Brusselse Hoofdstedelijke Gewestregering¹⁰

Regering-de Donnée (tot 6 juni 2003) (B.S. 8 november 2000)

- **De Donnée, François-Xavier** (MR): Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Plaatselijke Besturen, Ruimtelijke Ordening, Monumenten en Landschappen, Stadsvernieuwing en Wetenschappelijk Onderzoek
- **Chabert, Jos** (CD&V): Minister van Openbare Werken, Vervoer, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp
- **Tomas, Eric** (PS): Minister van Tewerkstelling, Economie, Energie en Huisvesting
- **Gosuin, Didier** (MR-FDF): Minister van Leefmilieu en Waterbeleid, Natuurbehoud, Openbare Netheid en Buitenlandse Handel
- **Vanhengel, Guy** (VLD)¹¹: Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen
- **Draps, Willem** (MR): Staatssecretaris belast met Ruimtelijke Ordening, Monumenten en Landschappen en Bezoldigd Vervoer van Personen, toegevoegd aan de Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering (B.S. 8 november 2000)
- **Delathouwer, Robert** (SP.A)¹²: Staatssecretaris belast met Mobiliteit, Ambtenarenzaken, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp, toegevoegd aan de Minister van Openbare Werken, Vervoer, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp (B.S. 28 november 2000) en aan de Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen (B.S. 11 mei 2001)

10. In deze bijdrage worden enkel de wijzigingen vermeld in de samenstelling van de Brusselse regering die zich hebben voorgedaan in 2003 en 2004. Voor de situatie vóór 2003, zie: J. NOPPE, *a.w.*, pp. 477-479.

11. Op 13 juni 1999 namen de VLD, de VU en een aantal onafhankelijke kandidaten met een gezamenlijke lijst (VLD-VU-O) deel aan de Brusselse gewestverkiezingen.

12. Op 13 juni 1999 namen de SP.A (toen nog SP) en Groen! (toen nog Agalev) met een gezamenlijke lijst (SP!Aga) deel aan de Brusselse gewestverkiezingen.

- **Hutchinson, Alain** (PS): Staatssecretaris belast met Huisvesting en Energie, toegevoegd aan de Minister van Tewerkstelling, Economie, Energie en Huisvesting (B.S. 20 en 22 februari 2002)

Regering-Ducarme (6 juni 2003-18 februari 2004) (B.S. 20 juni 2003)

- **Ducarme, Daniel** (MR): Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Plaatselijke Besturen, Ruimtelijke Ordening, Monumenten en Landschappen, Stadsvernieuwing en Wetenschappelijk Onderzoek
- **Chabert, Jos** (CD&V): Minister van Openbare Werken, Vervoer, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp
- **Tomas, Eric** (PS): Minister van Tewerkstelling, Economie, Energie en Huisvesting
- **Gosuin, Didier** (MR-FDF): Minister van Leefmilieu en Waterbeleid, Natuurbehoud, Openbare Nethed en Buitenlandse Handel
- **Vanhengel, Guy** (VLD): Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen
- **Draps, Willem** (MR): Staatssecretaris belast met Ruimtelijke Ordening, Monumenten en Landschappen en Bezoldigd Vervoer van Personen, toegevoegd aan de Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering (B.S. 25 juli 2003)
- **Delathouwer, Robert** (SP.A): Staatssecretaris belast met Mobiliteit, Ambtenarenzaken, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp, toegevoegd aan de Minister van Openbare Werken, Vervoer, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp en aan de Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen
 - ▶ *vanaf 15 september 2003 vervangen door*
- **Smet, Pascal** (SP.A) (B.S. 7 oktober en 13 november 2003)
- **Hutchinson, Alain** (PS): Staatssecretaris belast met Huisvesting en Energie, toegevoegd aan de Minister van Tewerkstelling, Economie, Energie en Huisvesting

Regering Simonet II (18 februari 2004-19 juli 2004) (B.S. 24 februari 2004)¹³

- **Simonet, Jacques** (MR): Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Plaatselijke Besturen, Ruimtelijke Ordening, Monumenten en Landschappen, Stadsvernieuwing en Wetenschappelijk Onderzoek
- **Chabert, Jos** (CD&V): Minister van Openbare Werken, Vervoer, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp
- **Tomas, Eric** (PS): Minister van Tewerkstelling, Economie, Energie en Huisvesting

13. De regering-Simonet I liep van 16 juli 1999 tot 18 oktober 2000. Zie: J. NOPPE, *a.w.*, p. 477.

- **Gosuin, Didier** (MR-FDF): Minister van Leefmilieu en Waterbeleid, Natuurbehoud, Openbare Netheid en Buitenlandse Handel
- **Vanhengel, Guy** (VLD): Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen
- **Draps, Willem** (MR): Staatssecretaris belast met Ruimtelijke Ordening, Monumenten en Landschappen en Bezoldigd Vervoer van Personen, toegevoegd aan de Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering (B.S. 27 februari 2004)
- **Smet, Pascal** (SP.A): Staatssecretaris belast met Mobiliteit, Ambtenarenzaken, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp, toegevoegd aan de Minister van Openbare Werken, Vervoer, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp en aan de Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen
- **Hutchinson, Alain** (PS): Staatssecretaris belast met Huisvesting en Energie, toegevoegd aan de Minister van Tewerkstelling, Economie, Energie en Huisvesting

Regering Picqué III (19 juli 2004-) (B.S. 20 augustus 2004)¹⁴

- **Picqué, Charles** (PS): Minister-Voorzitter van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Plaatselijke Besturen, Ruimtelijke Ordening, Monumenten en Landschappen, Stadsvernieuwing, Openbare Netheid en Ontwikkelingssamenwerking
- **Vanhengel, Guy** (VLD): Minister van Financiën, Begroting, Openbaar Ambt en Externe Betrekkingen
- **Cerexhe, Benoît** (CDH): Minister van Tewerkstelling, Economie, Wetenschappelijk Onderzoek, Brandbestrijding en Dringende Medische Hulp
- **Huytbroeck, Evelyne** (Ecolo): Minister van Leefmilieu, Energie en Waterbeleid
- **Smet, Pascal** (SP.A): Minister van Mobiliteit en Openbare Werken
- **Dupuis, Françoise** (PS): Staatssecretaris belast met Huisvesting en Stedenbouw
- **Kir, Emir** (PS): Staatssecretaris belast met Openbare Netheid en Monumenten en Landschappen
- **Grouwels, Brigitte** (CD&V): Staatssecretaris voor de Haven van Brussel en Openbaar Ambt

14. De regeringen Picqué I en II liepen resp. van 12 juli 1989 tot 23 juni 1995 en van 23 juni 1995 tot 16 juli 1999.

F. Die Regierung der Deutschsprachigen Gemeinschaft

Regierung Lambertz I (bis 6. Juli 2004) (B.S. 9. September 1999)

- **Lambertz, Karl-Heinz** (SP): Minister-Präsident, Minister für Beschäftigung, Behindertenpolitik, Medien und Sport
- **Gentges, Bernd** (PFF): Minister für Unterricht und Ausbildung, Kultur und Tourismus
- **Niessen, Hans** (Ecolo): Minister für Jugend und Familie, Denkmalschutz, Gesundheit und Soziales

Regierung Lambertz II (6. Juli 2004-)

- **Lambertz, Karl-Heinz** (SP): Minister-Präsident, Minister für lokale Behörden
- **Gentges, Bernd** (PFF): Vize-Minister-Präsident und Minister für Ausbildung und Beschäftigung, Soziales und Tourismus
- **Paasch, Oliver** (PJU-PDB): Minister für Unterricht und wissenschaftliche Forschung
- **Weykmans, Isabelle** (PFF): Ministerin für Kultur und Medien, Denkmalschutz, Jugend und Sport

Afgesloten op 31 augustus 2004

Analysing the Belgian parliamentary election results since 1961
Analyse van de uitslagen van de parlementsverkiezingen in België sinds 1961
Analyse des résultats des élections parlementaires belges depuis 1961

<i>Election year</i> <i>Verkiezingsjaar</i> <i>Année électorale</i>	<i>Authors</i> <i>Auteurs</i>	<i>Res Publica</i>
1961	W. Fraeys	1961/4
1965	W. Fraeys	1966/1
1968	W. Fraeys	1969/1
1971	W. Fraeys	1972/2
1974	W. Fraeys	1974/3-4
1977	W. Fraeys	1977/3
1978	W. Fraeys	1979/2
1981	W. Fraeys	1982/1
1985	W. Fraeys	1986/2
1987	W. Fraeys	1988/1
1991	W. Fraeys	1992/2
1995	W. Fraeys	1999/2-3
1999	W. Fraeys	1999/2-3
2003	W. Fraeys	2003/2-3
2004	W. Fraeys	2004/2-3

The use of the preferential vote at the Belgian parliamentary elections since 1977
Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen in België sinds 1977
Les votes nominatifs aux élections parlementaires belges depuis 1977

<i>Election year</i> <i>Verkiezingsjaar</i> <i>Année électorale</i>	<i>Authors</i> <i>Auteurs</i>	<i>Res Publica</i>
1977	M. Deweerdt	1977/3
1978	M. Deweerdt	1979/2
1981	L. De Winter	1982/1
1985	M. Verminck	1986/2
1987	E. Das	1988/1
1991	E. Das	1992/2
1995	J. Smits, I. Thomas	1998/1
1999	J. Smits, B. Wauters	2000/2-3
2003	B. Wauters	2003/2-3
2004	B. Wauters, K. Weekers, J.B. Pilet	2004/2-3

Les élections régionales et européennes du 13 juin 2004

Analyse des résultats

William FRAEYS

Ingénieur Commercial Université Libre de Bruxelles

Les élections du 13 juin 2004 méritent une triple lecture. Tout d'abord celle qui consiste à mesurer à cinq ans de distance, de 1999 à 2004, quelles ont été les variations de voix obtenues par les différentes listes pour les Assemblées, Conseils régionaux ou délégation belge au Parlement européen, pour lesquelles elles présentaient des candidats. Il sera en outre intéressant de voir, si le même jour de scrutin, les résultats peuvent différer pour certains partis selon que l'électeur devait choisir ses représentants aux Conseils régionaux ou au Parlement européen. La troisième optique consistera à mesurer l'évolution de l'opinion entre aujourd'hui et les législatives de 2003. Les scrutins, quels que soient leurs buts, traduisent les changements dans le choix des citoyens et il n'est pas rare qu'une élection intermédiaire préfigure les résultats d'un scrutin ultérieur. Nous avons pu ainsi déceler dès les élections communales de 2000, des tendances qui se sont avérées aux législatives organisées deux années et demi plus tard.¹

Remarques liminaires

1. Nous utiliserons les résultats officiels complets publiés par le Service fédéral de l'Intérieur au lendemain du scrutin, sans attendre la diffusion des résultats officiels qui intervient ultérieurement. Les différences entre les uns et les autres étant traditionnellement faibles n'entachent pas le sens de l'analyse.
2. Nous menons traditionnellement notre étude au niveau de trois groupes de cantons. D'une part les cantons flamands qui regroupent tous ceux des cinq provinces flamandes, y compris donc les six cantons de Hal-Vilvorde qui font partie de la circonscription électorale de Bruxelles-Hal-Vilvorde. Les cantons wallons d'autre part, c'est-à-dire ceux des cinq provinces wallonnes, y compris les cantons d'Eupen et de St. Vith qui, pour le scrutin européen forment le Collège électoral germanophone et sont alors soustraits à l'arrondissement de Verviers. Enfin les huit cantons bruxellois qui groupent les dix-neuf communes de la Région de Bruxelles-Capitale et ne contiennent qu'elles.

1. Voir: W. FRAEYS, Les élections législatives du 18 mai 2003: analyse des résultats, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 397.

3. Une particularité du scrutin pour le Vlaamse Raad consistait à attribuer une seconde voix aux électeurs de la Région de Bruxelles-Capitale qui choisissaient le Collège néerlandophone pour leur permettre de participer au scrutin des députés flamands. Nous n'avons pas tenu compte de ces 61.292 votes valables, car cela aurait consisté à mêler des suffrages émis dans une région à ceux exprimés dans une autre.
4. Il est à noter qu'il a été déposé 54.381 bulletins de plus aux élections européennes qu'aux élections régionales. Cela résulte du fait que 60.361 électeurs inscrits, étrangers ressortissants d'un pays de l'Union européenne, pouvaient voter pour le Parlement européen mais non pour les Conseils régionaux. Sauf erreur de comptage, la participation de ces électeurs aura donc été de 90,09%. Ces électeurs inscrits se répartissaient à raison de 57% en Wallonie, 24% en Flandre et 19% à Bruxelles-Capitale.

I. Les élections pour les Conseils régionaux

A. Le Vlaamse Raad

Les résultats pour le Vlaamse Raad sont repris au tableau I.

La participation électorale fut de 92,38%, quasi égale à celle de 1999 et du même ordre de grandeur que lors des deux derniers scrutins législatifs.

Tableau I. Elections régionales de 1999 et de 2004. Résultats pour le Conseil régional flamand (*).

	2004		1999	
	Nombres absolus	%	Nombres absolus	%
Electeurs inscrits	4.568.250		4.464.660	
Bulletins déposés	4.220.205	92.38	4.121.933	92.32
Blancs et nuls	216.751	5.14	238.749	5.79
Votes valables	4.003.454	94.86	3.883.184	94.21
1. Extrême gauche	25.383	0.63	24.162	0.62
2. SP.A-Spirit	788.633	19.70	582.419	15.00
3. Volksunie	—		359.226	9.25
4. CD&V – N-VA	1.051.255	26.26	857.732	22.09
5. VLD – Vivant	791.974	19.78	855.867	22.04
6. Vivant	—		77.864	2.01
7. Groen! (Agalev)	302.162	7.55	451.361	11.62
8. Vlaams Blok	960.680	24.00	603.345	15.54
9. Divers	39.976	1.00	34.525	0.89
10. Listes francophones	43.391	1.08	36.683	0.94

(*) à l'exclusion en 2004 des bulletins déposés par des électeurs de Bruxelles-Capitale et qui, ayant choisi le collège électoral néerlandophone, ont en outre pu faire un choix pour le Conseil régional flamand.

La proportion des bulletins blancs et nuls atteint 5.14% contre 5.79% cinq ans auparavant, mais est assez supérieure à celle réalisée en 2003 qui était de 4.36%. Le chiffre actuel nous paraît étonnant compte tenu du vote électronique qui, rendant le vote nul impossible, doit normalement faire chuter les "blancs et nuls". Ceci est d'autant plus étrange que dans les cantons où le vote était électronique les blancs et nuls atteignent 5.19% contre 5.08% dans les cantons à votes papier. Notre perplexité est renforcée par le fait que pour les élections européennes la proportion des "blancs et nuls" est de 4.78%, se répartissant en 4.23% dans les cantons à vote électronique et 5.30% dans ceux à vote papier, ce qui est conforme à ce que l'on observe généralement. Nous n'avons pas d'explication à ce phénomène, sauf erreurs de comptages dans les chiffres publiés.

L'*extrême gauche* demeure marginale avec 0.63% des voix.

Les comparaisons des résultats socialistes et sociaux chrétiens doivent tenir compte de la disparition de la Volksunie, qui recueillait 9.25% des suffrages en 1999. Ce parti se scinda en deux composantes: Spirit qui fit cartel avec le SP.A et la N-VA qui se présenta sur des listes communes avec le CD&V. Il faut se souvenir en outre qu'aux dernières législatives, la N-VA recueillit un peu plus de la moitié des voix de la défunte Volksunie. On peut donc croire que l'apport des voix N-VA aura été de l'ordre de 5% et celui de Spirit de l'ordre de 4% respectivement aux deux partis catholique et socialiste.²

La liste SP.A-Spirit recueille 19.70% contre 15.00% en 1999. Compte tenu de l'apport de Spirit, on peut considérer le progrès socialiste comme très modéré. Au niveau des provinces, on constate une avance supérieure à 5% à Anvers et en Flandre orientale, de 4.5% au Limbourg et de l'ordre de 3.5% en Flandre occidentale et en Brabant flamand.

La liste CD&V-N-VA récolte 26.26% des suffrages en progrès de 4.17%. Ici aussi, compte tenu de l'apport des anciens électeurs N-VA, le résultat social chrétien ne peut être considéré comme un progrès, même s'il doit être légèrement supérieur au minimum historique de 20.99% atteint en 2003. Le meilleur résultat social chrétien est atteint en Flandre occidentale qui est aussi la province où le recul du VLD est le plus accentué. Dans les autres provinces, le cartel CD&V-N-VA totalise entre 23.44 et 27.17% en progrès de 2 à 4.8%.

L'analyse du résultat du cartel VLD-Vivant doit tenir compte de l'apport potentiel de 2% des électeurs ayant voté pour Vivant en 1999. Malgré cet apport, les listes VLD-Vivant régressent de 2.26%. Il est donc probable que les pertes libérales soient supérieures à 4% et annulent plus que les progrès enregistrés depuis 10

2. Il n'est pas évident que tous les anciens électeurs de la Volksunie ont suivi les nouvelles formations N-VA et Spirit et encore moins qu'ils auront rejoint les listes de cartel en 2004. De toute manière, le progrès cumulé des deux listes de cartel est de 8.70%, ce qui est inférieur au résultat de la Volksunie en 1999.

ans. Les reculs par rapport à la liste VLD de 1999, s'étalent de 1.56% en Flandre orientale à 3.43% dans l'autre Flandre.

Le résultat de *Groen!* est en recul de quelque 4.07% par rapport à celui atteint par Agalev en 1999. Nous verrons cependant dans la dernière partie de cet article que la situation des écologistes flamands est moins noire qu'il n'apparaît. Le résultat actuel signifie un redressement par rapport au niveau très bas atteint en 2003, redressement nettement meilleur que celui d'Ecolo en Wallonie.

Le vainqueur incontestable du scrutin est le *Vlaams Blok* qui avec 24.00% dépasse tous ses résultats antérieurs, se hisse au deuxième rang des partis flamands et qui, en l'absence d'un cartel CD&V-N-VA aurait sans doute été le premier en Flandre.

Au niveau des provinces, le *Vlaams Blok* dépasse 30% à Anvers. Il recueille jusqu'à 34.88% dans le canton d'Anvers. Dans les quatre autres provinces, il dépasse toujours la barre des 20% et son progrès est le plus net au Limbourg où il gagne 9.90% des votes valables.

Les *listes diverses* recueillent 1% des voix, tandis que l'Union des francophones qui se présentait dans le seul Brabant flamand totalise 6.5% dans cette circonscription et 1.08% au niveau de l'ensemble de la région.

Le *Vlaamse Raad* comprend 124 sièges, dont 6 sont choisis par les électeurs de Bruxelles-Capitale. Ces sièges se répartissent ainsi:

CD&V-N-VA	35 sièges	(+ 5)
Vlaams Blok	32 sièges	(+ 10)
VLD-Vivant	25 sièges	(- 2)
SP.A-Spirit	25 sièges	(+ 6)
Groen!	6 sièges	(- 6)
Union des francophones	1 siège	(-)
Volkunie	-	(- 11)
VLD-VU	-	(- 1)
SP-Agalev	-	(- 1)

On a souligné que si l'on écarte le *Vlaams Blok*, il faut au moins une tripartite pour former une majorité. Celle qui regrouperait socialistes, chrétiens et écologistes n'aurait que 3 sièges de majorité.

B. Le Conseil régional wallon

La participation électorale wallonne s'élève à 89.51% des inscrits, soit en recul par rapport à 1999 mais aussi vis-à-vis de 2003.

Le nombre de bulletins "blancs et nuls" est en net recul si on le compare à celui de 1999. Cela résulte évidemment du vote électronique, mais il régresse aussi par

rapport à 2003. En Wallonie où le vote électronique ne concerne qu'environ 1 électeur sur 5, la proportion de "blancs et nuls" est de 6.30% dans les bureaux automatisés contre 6.72% dans les bureaux à vote papier. Malgré tout, la proportion de votes blancs reste supérieure à celle atteinte en Flandre et surtout à Bruxelles, où tout est électronique (6.30% contre 3.77%). Cela indique qu'il existe un certain nombre d'électeurs qui ne voulant pas se rallier aux partis extrêmes refusent cependant de soutenir l'une ou l'autre liste démocratique.

L'extrême gauche reste marginale et malgré la non présentation de listes communistes n'atteint que 0.74%.

Le PS confirme et consolide sa place de premier parti wallon. En atteignant 36.91% des voix, il creuse l'écart vis-à-vis de son poursuivant: 12.62% contre 4.75% en 1999 par rapport au MR. Nous verrons cependant plus loin que le PS gagne moins de 1% par rapport aux législatives.

Rappelons que le record historique du PS remonte à 1987 avec 43.94%.

Au niveau des provinces, les socialistes dépassent 40% dans le Hainaut, se situent entre 30 et 40% à Liège, Namur et Luxembourg, tandis qu'ils obtiennent 24.04% dans le Brabant wallon. Ils progressent de près de 10% au Luxembourg, de 8% à Namur, de plus de 7% à Liège et dans le Hainaut et de 5.53% en Brabant wallon.

Tableau II. Elections régionales de 1999 et de 2004. Résultats pour le Conseil régional wallon.

	2004		1999	
	Nombres absolus	%	Nombres absolus	%
Electeurs inscrits	2.359.447		2.301.411	
Bulletins déposés	2.111.872	89.51	2.079.561	90.36
Blancs et nuls	140.167	6.64	174.322	8.38
Votes valables	1.971.705	93.36	1.905.239	91.62
1. Extrême gauche	14.674	0.74	14.287	0.75
2. Communistes	–	–	19.178	1.01
3. PS	727.781	36.91	560.867	29.44
4. MR	478.999	24.29	470.454	24.69
5. CDH	347.348	17.62	325.229	17.07
6. CDF	12.881	0.65	–	–
7. Ecolo	167.916	8.52	347.225	18.22
8. Extrême droite	172.232	8.73	91.980	4.83
9. Divers	49.874	2.54	76.019	3.99

Le MR réalise avec 24.29% des voix un quasi statu quo vis-à-vis de 1999, mais nous verrons plus loin que ce parti perd quelque 4% par rapport à 2003, année marquée par son meilleur résultat depuis 1919. Il progresse faiblement en Brabant wallon, à Liège et à Namur, mais recule en Hainaut et fortement dans le Luxembourg. En 1999, il était le premier parti au Luxembourg et en Brabant wallon. Il ne l'est plus aujourd'hui que dans cette dernière province.

Le CDH progresse de l'ordre de 0.50% et avec 17.62% reste de loin la troisième force de Wallonie, tandis que les chrétiens du CDF avec moins de 1% ne mordent pas sur son électorat et apparaissent comme un courant politique mort-né.

Le CDH progresse en Brabant wallon, à Liège et au Luxembourg et recule dans les deux autres provinces.

Le recul d'Ecolo était attendu, vu son effondrement de 2003. Il s'élève à un peu moins de 10% et représente plus de la moitié de ses électeurs de 1999. Le redressement vis-à-vis de 2003, s'il dépasse un peu 1%, est bien moindre que celui de Groen! en Flandre.

Les partis d'*extrême droite*, Front National et très accessoirement le Front Nouveau de Belgique continuent leur percée en recueillant 8.73% des suffrages et en dépassant même Ecolo. Ces partis connaissent leurs meilleurs résultats dans le Hainaut, notamment dans les circonscriptions de Charleroi, de Mons et de Thuin.

Les listes *diverses* atteignent 2.54% parmi lesquelles les partis prônant le rattachement à la France totalisent moins de 1.5%.

A l'issue des élections, le Conseil régional wallon se compose ainsi qu'il suit:

PS	34 sièges	(+ 9)
MR	20 sièges	(- 1)
CDH	14 sièges	(-)
FN	4 sièges	(+ 3)
Ecolo	3 sièges	(- 11)

Le Parti Socialiste est évidemment l'axe central de toute majorité: très large avec le MR (54 sièges sur 75) mais aussi dans la formule dite de "l'Olivier" regroupant PS, CDH et Ecolo (51 sièges).

C. Les cantons bruxellois

Les résultats électoraux pour le Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale sont résumés dans le tableau III. La participation au scrutin fut de 83.58%, du même ordre de grandeur qu'en 1999, mais légèrement inférieure à celle de 2003.

Les bulletins "blancs et nuls" totalisent 3.77% des bulletins déposés, contre 4.92% en 1999, mais du même ordre qu'en 2003. Rappelons que tous les bureaux sont à vote électronique à Bruxelles-Capitale et qu'on peut donc considérer que les 3.77% de bulletins blancs, répondent à un acte volontaire de l'électeur.

Plus encore qu'en Flandre et en Wallonie, les listes d'*extrême gauche* sont marginales.

Tableau III. Elections régionales de 1999 et de 2004. Résultats pour le Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale.

	2004		1999	
	Nombres absolus	%	Nombres absolus	%
Electeurs inscrits	564.182		539.160	
Bulletins déposés	471.528	83.58	448.839	83.25
Blancs et nuls	17.796	3.77	22.098	4.92
Votes valables	453.732	96.23	426.741	95.08
1. Extrême gauche	2.221	0.49	1.931	0.45
2. Communistes	–	–	3.346	0.78
3. PS	130.462	28.75	68.307	16.01
4. SP.A-Spirit (*)	11.052	2.44	7.849	1.84
5. Volksunie (**)	–	–	3.151	0.74
6. CD&V – N-VA	10.482	2.31	14.284	3.35
7. MR	127.122	28.02	146.845	34.41
8. VLD-Vivant (***)	12.443	2.74	10.578	2.48
9. Vivant	–	–	6.431	1.51
10. CDH	55.078	12.14	33.815	7.92
11. CDF	3.886	0.86	–	–
12. Ecolo	37.908	8.35	77.969	18.27
13. Groen! (Agalev) (*)	6.132	1.35	5.374	1.26
14. Vlaams Blok	21.297	4.69	19.310	4.52
15. Extrême droite (F)	23.851	5.26	17.531	4.11
13. Divers	11.798	2.60	10.020	2.35

(*) En 1999: cartel SP-Agalev. Notre estimation des voix des 2 composantes.

(**) En 1999: cartel VLD-Volksunie. Notre estimation des voix des 2 composantes.

Le grand vainqueur des élections bruxelloises est le *Parti Socialiste* qui, avec 28.75% des voix, progresse de plus de 12% par rapport à 1999, dépasse légèrement le MR et devient ainsi la première formation de Bruxelles-Capitale. Nous verrons en outre que, contrairement à la Wallonie, le PS avance nettement par rapport à 2003.

Le MR qui fut longtemps le premier parti à Bruxelles régresse de plus de 6% par rapport à 1999 et est aujourd'hui dépassé par le PS.

Le CDH progresse de 4.22% et recueille la quasi totalité des voix "chrétiennes". Son rival CDF avec moins de 1% est totalement marginalisé.

La perte d'Ecolo qui était attendue atteint près de 10% et plus de 50% de ses propres électeurs. De plus le recul continue même par rapport aux législatives de l'an dernier.

Les partis d'extrême droite francophone (FN et FNB) progressent de plus de 1%. Ils totalisent 5.26% des voix qui, ajoutées à celles du *Vlaams Blok* représentent 10% des suffrages, beaucoup moins qu'en Flandre mais plus qu'en Wallonie.

Les listes flamandes qui toutes ensemble représentent 13.77% des votes bruxellois, contre 14.18% en 1999, ne peuvent donner lieu qu'à une analyse prudente

en raison de cartels entre certaines d'entre elles, cartels différents à cinq ans d'intervalle: SP.A-Agalev et VLD-Volkunie en 1999, SP.A-Spirit, VLD-Vivant et CD&V-N-VA en 2004. Il apparaît cependant que chrétiens et libéraux sont en recul tandis que SP.A-Spirit progresse légèrement. A cinq ans de distance, Groen! et le Vlaams Blok avanceraient légèrement.

Au niveau de la composition du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale,³ il y a lieu de considérer séparément 2 groupes linguistiques:

- le groupe linguistique français se compose de:

PS	26 sièges	(+ 13)
MR	25 sièges	(- 2)
CDH	10 sièges	(+ 4)
Ecolo	7 sièges	(- 7)
FN	4 sièges	(+ 2)
FNB	0 siège	(- 1)
Vivant	0 siège	(- 1)

soit 72 sièges, en augmentation de 8 sièges

- le groupe linguistique néerlandais regroupe:

Vlaams Blok	6 sièges	(+ 2)
VLD-Vivant	4 sièges	(+ 2)
CD&V-N-VA	3 sièges	(-)
SP.A-Spirit	3 sièges	} (+ 2)
Groen!	1 siège	

soit 17 sièges, en augmentation de 6 sièges.

Comme pour certaines matières, il faut la majorité dans chaque groupe linguistique, il faut du côté néerlandophone toujours au moins 3 partis pour obtenir cette majorité, si l'on veut écarter le Vlaams Blok.

Dans le groupe français, il faut soit une alliance PS-MR, soit au moins 3 partis pour atteindre la majorité de 37 voix.

Au niveau du Conseil entier, seule une alliance PS-MR dépasse les 45 voix sur 89, la formule dite de "l'Olivier" PS-CDH-Ecolo ne rassemble que 43 voix.

II. Les élections européennes

L'élection des 24 membres belges du Parlement européen se réalise au travers de trois collèges séparés. Le Collège électoral néerlandais groupe les électeurs de 4 provinces flamandes, de l'arrondissement de Louvain et de ceux qui dans l'arron-

3. Notons qu'il y a 1 siège pour 6.339 électeurs inscrits à Bruxelles, contre 31.459 en Wallonie, 36.840 en Flandre et 1.839 pour le Conseil de la Communauté germanophone.

dissement de Bruxelles-Hal-Vilvorde font choix de ce Collège. Le Collège électoral français comprend les électeurs des 5 provinces wallonnes, à l'exception des cantons d'Eupen et de St. Vith et les électeurs de Bruxelles-Hal-Vilvorde qui expriment un vote en faveur des listes francophones. Enfin les 46.914 électeurs inscrits des cantons d'Eupen et de St. Vith forment le Collège électoral germanophone qui envoie 1 élu au Parlement européen.

Nul ne connaît le nombre d'électeurs inscrits à chacun des deux Collèges électoraux français et néerlandais, puisque c'est le choix même du votant de l'arrondissement de Bruxelles-Hal-Vilvorde qui le rattachera à l'un ou l'autre de ces Collèges. Ce rattachement est automatique pour tous les votes valables, mais les chiffres des bulletins déposés et celui des blancs et nuls ne sont pas scindés. Dans l'ensemble de l'arrondissement, la participation électorale a été de 86.54% des inscrits et les bulletins blancs et nuls s'élèvent à 36.706 (4.26% des déposés). On peut cependant faire une estimation des bulletins blancs et nuls pour chacun des 2 Collèges, en répartissant entre eux les 36.706 bulletins de Bruxelles-Hal-Vilvorde. L'erreur ne peut pas être très grande puisque ceux-ci ne représentent que 10% de l'ensemble des bulletins non valables des 2 Collèges. Nous avons supposé que ces 36.706 bulletins se répartissaient entre les 2 Collèges dans la même proportion que les votes valables émis à Bruxelles-Hal-Vilvorde. Il n'y a en effet pas de raison de croire que les électeurs francophones ou néerlandophones aient spécialement privilégié le vote blanc ou même nul là où le vote n'était pas électronique.

A. Le Collège électoral néerlandais

Les résultats du Collège électoral néerlandais sont repris dans le tableau IV.

Nous estimons à 4.72% contre 5.87% en 1999 la proportion des bulletins blancs et nuls. La diminution est à mettre en rapport avec l'introduction du vote électronique.

L'extrême gauche demeure marginale.

Les socialistes du SP.A se présentaient en cartel avec Spirit, tandis que les sociaux chrétiens du CD&V faisaient liste commune avec la N-VA. En 1999, la Volksunie avant sa scission en ses deux composantes avait récolté 12.17% des suffrages. Ceux-ci ne se seront pas intégralement reportés sur les présentes listes du cartel, qui ensemble ne progressent que de 10.09%, mais auront néanmoins apporté un renfort aux socialistes et aux sociaux chrétiens.

La liste SP.A-Spirit passe de 14.21% à 17.83% soit une avance de 3.62%. Compte tenu de l'apport des électeurs de Spirit, on ne peut guère parler de succès pour les socialistes et ce d'autant plus que le niveau de 1999 était pour eux un minimum historique.

Tableau IV. Elections européennes de 1999 et de 2004. Collège électoral néerlandais.

	2004		1999	
	Nombres absolus	%	Nombres absolus	%
Bulletins déposés (e)	4.217.404		4.113.951	
Blancs et nuls (e)	199.111	4.72	241.527	5.87
Votes valables	4.018.293	95.28	3.872.424	94.13
1. Extrême gauche	38.973	0.97	21.966	0.57
2. SP.A-Spirit	716.317	17.83	550.237	14.21
3. Volksunie	—	—	471.238	12.17
4. CD&V – N-VA	1.131.119	28.15	839.720	21.68
5. VLD – Vivant	880.279	21.91	847.099	21.88
6. Vivant	—	—	67.107	1.73
7. Groen! – Agalev	320.874	7.98	464.042	11.98
8. Vlaams Blok	930.731	23.16	584.392	15.09
9. Divers	—	—	26.623	0.69

Le progrès des *sociaux chrétiens* s'établit à 6.47%. Il apparaît comme réel même compte tenu de l'apport de la N-VA qui doit être inférieur à ce chiffre. Avec 28.15% le CD&V apparaît comme le premier parti du Collège néerlandophone. Les 651.345 voix de préférence de M. Dehaene ont certainement influencé favorablement le résultat de cette liste.

Le cartel *VLD-Vivant* retrouve le résultat du seul VLD en 1999, malgré l'apport possible des voix de Vivant (1.73% en 1999). On peut sans crainte parler d'un recul libéral. Cette liste n'est plus que la troisième en Flandre, dépassée par le Vlaams Blok et ce malgré le fait qu'elle était menée par le Premier Ministre.

La liste *Groen!* perd 4% par rapport à Agalev en 1999, mais son score est, comme pour les régionales en progrès par rapport à 2003.

Dans le scrutin européen, comme aux régionales, le grand vainqueur est le *Vlaams Blok* qui progresse de plus de 8% pour se hisser avec 23.16% à la deuxième place des listes flamandes.

B. Le Collège électoral français

Le tableau V résume les résultats du Collège électoral français.

Nous estimons à 6.32% la proportion des bulletins blancs et nuls, en diminution par rapport à 1999, mais nettement plus élevée que dans le Collège flamand. Il faut y voir la conséquence du fait que le vote électronique est beaucoup moins répandu en Wallonie qu'en Flandre.

Tableau V. Elections européennes de 1999 et de 2004. Collège électoral français.

	2004		1999	
	Nombres absolus	%	Nombres absolus	%
Bulletins déposés (e)	2.598.871		2.531.197	
Blancs et nuls (e)	164.178	6.32	217.379	8.59
Votes valables	2.434.693	93.68	2.313.818	91.41
1. Extrême gauche	25.320	1.04	46.088	1.99
2. Communistes	–	–	25.539	1.10
3. PS	878.577	36.09	596.567	25.78
4. MR	671.422	27.58	624.445	26.99
5. CDH	368.753	15.15	307.912	13.31
6. CDF	19.718	0.81	–	–
7. Ecolo	239.687	9.84	525.316	22.70
8. Extrême droite	208.126	8.54	119.640	5.17
9. Vivant	–	–	55.133	2.38
10. Divers	23.090	0.95	13.178	0.58

Les résultats sont beaucoup plus aisés à analyser dans le Collège français en raison de l'absence de listes de cartel.

L'extrême gauche recule très nettement malgré l'absence de listes communistes. On se rappellera cependant que le résultat "européen" de 1999 avait été gonflé par la liste "Debout" menée par Roberto D'Orazio.

Le PS progresse de 10.31% et avec 36.09% il reprend au MR la première place dans le Collège électoral français, devançant celui-ci de 8.51%. Ce résultat fut conforté par le succès personnel de M. Di Rupo qui récolte plus de 150.000 voix de préférence de plus que M. L. Michel, tête de liste MR.

Le MR, malgré le fait qu'il perd la première place dans son Collège, progresse très légèrement, passant de 26.99% à 27.58%. Il demeure le premier parti en Brabant wallon et dans le Luxembourg.

Le CDH gagne 1.84% pour atteindre 15.15% malgré la concurrence du CDF qui, il est vrai, ne récolte que 0.81%. Ensemble les listes issues de l'ancien PSC avancent donc de 2.65%.

Les écologistes subissent un très grand revers. Passant de 22.70% à 9.84%, ils perdent quelque 54% de leurs électeurs. Nous verrons plus loin qu'Ecolo se situe néanmoins un peu au-dessus de son résultat de 2003.

L'extrême droite, le Front National surtout et le FNB accessoirement, progressent de 3.37% et dépassent ensemble 8.5% des voix. Ce résultat est obtenu malgré des scores de voix de préférence nettement plus faibles que pour les têtes de listes des partis démocratiques. On ne peut donc guère attribuer cette avance à des influences personnelles.

Les listes diverses, en l'absence d'une liste Vivant, n'atteignent pas 1% des votes valables.

C. Le Collège électoral germanophone

Le Collège germanophone se limite aux cantons d'Eupen et de St. Vith. La participation électorale est en baisse et, avec 88.91% des électeurs inscrits, les bulletins déposés sont proportionnellement inférieurs de 2% à la moyenne nationale. Le vote étant électronique, à Eupen et à St. Vith, il est curieux d'atteindre des chiffres aussi élevés de bulletins blancs et nuls: 11.28% contre 10.16% en 1999.

De ces deux facteurs on peut déduire que les votes valables se représentent que 78.88% des inscrits.

Les trois partis traditionnels, *Socialistes*, *Libéraux* et *Sociaux-Chrétiens* progressent par rapport à 1999, tandis que le *Parti des Belges de langue allemande* (PDB) recule légèrement et qu'Ecolo perd quelque 38% de ses électeurs, soit moins que dans les deux autres Collèges.

Il n'y avait plus de listes diverses alors qu'en 1999 elles représentaient 5.58% des suffrages.

Tableau VI. Elections européennes de 1999 et de 2004. Collège électoral germanophone.

	2004		1999	
	Nombres absolus	%	Nombres absolus	%
Electeurs inscrits	46.914		45.649	
Bulletins déposés	41.711	88.91	41.072	89.97
Blancs et nuls	4.706	11.28	4.172	10.16
Votes valables	37.005	88.72	36.900	89.84
1. Socialistes (SP)	5.527	14.94	4.215	11.42
2. Libéraux (PFF)	8.434	22.79	7.234	19.60
3. Sociaux chrétiens (CSP)	15.722	42.49	13.456	36.47
4. PDB	3.442	9.30	3.661	9.92
5. Ecolo	3.880	10.48	6.276	17.01
6. Vivant	-	-	1.198	3.25
7. Divers	-	-	860	2.33

D. Les élus belges au Parlement européen

La Belgique envoie 24 représentants au Parlement européen, sur un total de 732 élus pour les 25 pays de l'Union. En 1999, il y avait 25 députés belges. Cette représentation se répartit ainsi qu'il suit:

PS	4 sièges	(+1)
CD&V-N-VA	4 sièges	(+1)
MR	3 sièges	(-)
VLD-Vivant	3 sièges	(-)
SP.A-Spirit	3 sièges	(+1)
Vlaams Blok	3 sièges	(+1)
CDH	1 siège	(-)
Ecolo	1 siège	(-2)
Groen!	1 siège	(-1)
CSP	1 siège	(-)
Volkswunie	0 siège	(-2)

E. L'importance relative des Collèges

Dans l'ensemble du pays, le Collège électoral néerlandais recueille 61.92% des suffrages valables en recul de 0.30% par rapport à 1999. Le Collège électoral français totalise 37.51% des votes en progrès de 0.33%. Le Collège germanophone représente 0.57% contre 0.60% en 1999.

L'augmentation des votes francophones est due à la hausse de ceux-ci dans la circonscription de Bruxelles-Hal-Vilvorde où le Collège français passe de 56.58% en 1999 à 57.58% en 2004, tandis que son alter ego néerlandais recule de 1%, de 43.42% à 42.42%.

Pour élire 1 représentant belge au Parlement européen, il faut:

- 37.005 suffrages au Collège germanophone;
- 270.521 suffrages au Collège français;
- 287.021 suffrages au Collège néerlandais.

III. Les deux autres optiques d'analyse

Nous avons indiqué au début de cet article qu'il était utile de comparer les résultats des diverses listes, pour les deux types de scrutin, régional ou européen, organisés le même jour et d'autre part de mesurer l'évolution de l'opinion entre 1999 et 2004.

Les tableaux VII, VIII et IX permettent cette double optique.

A. Les différences selon le type de scrutin

D'une manière générale, on constate peu de divergences entre les votes émis pour les Conseils régionaux et pour le Parlement européen. Cela s'explique par l'ab-

sence en Belgique de véritable débat sur la construction européenne. Notre pays ne connaît pas de liste "eurosceptique" ou "souverainiste". Les électeurs ne varient donc dans leur choix qu'en raison de la personnalité des candidats avec cependant une exception: les écologistes, surtout du côté francophone ont tant en 1999 qu'en 2004 de meilleurs résultats aux élections européennes qu'à celles pour les Conseils régionaux. Certaines personnes estiment sans doute que les grands thèmes de l'écologie doivent se traiter au niveau supranational. Nous nous bornons donc à souligner les différences qui valent un commentaire.

Du côté des cantons flamands, le résultat "européen" est supérieur au résultat régional pour le cartel CD&V-N-VA et pour celui du VLD-Vivant tandis que la situation inverse prévaut pour le SP.A-Spirit. Il faut y voir l'influence personnelle des "têtes de listes". Du côté chrétien, M. Dehaene récoltait sur son nom 651.345 voix de préférence, tandis que du côté libéral M. Verhofstadt en totalisait 388.011.

Tableau VII. Pourcentages atteints aux divers scrutins: cantons flamands.

	2004		2003	1999		
	Régionales	Européennes	Législatives	Législatives	Régionales	Européennes
1. Extrême gauche	0.63	0.98	0.64	0.64	0.62	0.56
2. SP.A-Spirit	19.70	17.52	23.53	15.05	15.00	14.00
3. Volksunie	—	—	—	8.80	9.25	12.02
4. N-VA	—	—	4.84	—	—	—
5. CD&V – N-VA	26.26	27.80	20.99	22.21	22.09	21.35
6. VLD-Vivant	19.78	21.51	24.20	22.52	22.04	21.52
7. Vivant	—	—	1.17	1.96	2.01	1.70
8. Groen! – Agalev	7.55	7.78	3.85	11.01	11.62	11.73
9. Vlaams Blok	24.00	22.61	17.86	15.31	15.54	14.68
10. Divers	2.08	1.80	2.92	2.50	1.83	2.44

Tableau VIII. Pourcentages atteints aux divers scrutins: cantons wallons.

	2004		2003	1999		
	Régionales	Européennes	Législatives	Législatives	Régionales	Européennes
1. Extrême gauche	0.74	1.04	0.69	0.65	0.75	2.11
2. Communistes	—	—	0.34	1.04	1.01	1.12
3. PS	36.91	36.95(*)	36.39	29.20	29.44	27.54(*)
4. CDH	17.62	16.10(*)	15.35	16.83	17.07	14.64(*)
5. CDF	0.65	0.68	1.40	—	—	—
6. MR	24.29	25.84(*)	28.38	24.73	24.69	24.73(*)
7. Ecolo	8.52	9.19(*)	7.45	18.31	18.22	21.46(*)
8. Extrême droite	8.73	9.00	6.28	5.02	4.83	5.15
9. Divers	2.54	1.20	3.72	4.22	3.99	3.25

(*) y compris les voix de ces familles dans les cantons d'Eupen et de St. Vith.

La tête de liste socialiste, Madame De Vits n'en comptait que 202.082. Dans la seule province du Limbourg, qui ne représente que quelque 13% des votes valables émis dans les cantons flamands, M. S. Stevaert récoltait 85.806 voix de préférence. Il y a tout lieu de croire que si M. Stevaert avait été tête de liste aux européennes, l'écart entre les deux scrutins aurait été plus réduit pour le SP.A-Spirit.

Groen! récolte un peu plus de voix aux européennes, tandis que le phénomène inverse s'observe pour le Vlaams Blok dont sans doute les électeurs perçoivent moins l'utilité au niveau européen que régional.

Dans les cantons wallons, les différences sont moins nettes. Malgré la présence de M. Di Rupo qui récolte 483.644 voix de préférence les résultats européen et régional du PS sont fort proches. Au MR "tiré" par M. Michel qui recueille 327.374 suf-

Tableau IX. Pourcentages atteints aux divers scrutins: cantons bruxellois.

	2004		2003	1999		
	Régionales	Européennes	Législatives (*)	Législatives (*)	Régionales	Européennes
<i>Listes francophones</i>						
1. Extrême gauche	0.49	0.88	0.60	0.41	0.45	1.13
2. Communistes	–	–	0.38	0.66	0.78	0.87
3. PS	28.75	28.03	24.56	16.46	16.01	15.70
4. CDH	12.14	11.63	9.51	9.10	7.92	8.34
5. CDF	0.86	0.90	1.66	–	–	–
6. MR	28.02	28.39	30.95	30.66	34.41	30.03
7. Ecolo	8.35	11.15	9.43	21.44	18.27	24.16
8. Extrême droite	5.26	5.28	3.83	4.00	4.11	4.40
9. Divers	2.36	0.41	2.95	1.54	3.86	2.16
TOTAL	(86.23)	(86.67)	(83.87)	(84.27)	(85.81)	(86.79)
<i>Listes néerlandophones</i>						
1. Extrême gauche	–	0.13	0.01	0.07	–	0.06
2. Communistes	–	–	–	–	–	–
3. SP.A-Spirit	2.44	2.18	2.76	2.42	1.84(e)	1.49
4. Volksunie	–	–	–	0.82	0.74(e)	1.02
5. N-VA	–	–	0.51	–	–	–
6. CD&V-N-VA	2.31	2.29	1.77	2.50	3.35	2.41
7. VLD-Vivant	2.74	2.93	3.11	2.76	2.48(e)	2.63
8. VIVANT	–	–	0.11	0.21	–	0.24
9. Groen!	1.35	1.60	0.82	1.65	1.26(e)	1.96
10. Vlaams Blok	4.69	4.20	5.93	4.09	4.52	3.29
11. Divers	0.24	–	0.63	0.90	–	0.11
TOTAL	(13.77)	(13.33)	(15.65)	(15.42)	(14.19)	(13.21)

(*) Le total des pourcentages n'est pas égal à 100, en raison de l'absence de petites listes non classables linguistiquement.

(e) Estimation voir: W. FRAEYS, Les élections législatives et européennes du 13 juin 1999: analyse des résultats, *Res Publica*, 1999, 2-3, p. 259.

frages, le résultat européen dépasse celui de la région de 1.55%. Il en va différemment au CDH où Madame Milquet avec 191.900 voix ne peut empêcher sa liste de recueillir 1.52% de moins qu'aux régionales.

Ecolo fait mieux aux européennes qu'aux régionales et ceci tant en 2004 qu'en 1999.

A Bruxelles, à l'exception d'Ecolo qui obtient 2,8% de plus pour l'Europe que pour la région, les différences sont faibles.

B. L'évolution de l'opinion entre 1999 et 2004

L'opinion publique belge évolue plus nettement dans le temps qu'elle ne se différencie, un même jour de scrutin, suivant le motif pour lequel elle est consultée: scrutins législatifs, régionaux, communaux ou européens.

Dans la soirée du 13 juin 2004, au fur et à mesure que tombaient les résultats, une certaine ambiguïté marquait les commentaires des hommes politiques: certains comparant 2004 à 1999, tandis que d'autres se penchaient sur les écarts entre les élections du jour et les législatives de 2003.

Dans les tableaux ci-avant nous avons résumé, pour les trois groupes de cantons, les résultats de 1999, de 2003 et de 2004. On peut ainsi se faire une idée correcte de l'évolution de l'opinion. Pour ne pas alourdir le commentaire, nous comparons les suffrages régionaux de 2004 à ceux des législatives de 2003.

Pour les cantons flamands, le résultat *socialiste* est en recul de 3.83%. Compte tenu de l'apport de Spirit, ce parti ne doit dépasser ses niveaux minima de 1999 que de peu.

Les *sociaux chrétiens* en cartel avec la N-VA ne progressent que de 0.43% par rapport au total de ces deux listes en 2003. Compte tenu du fait que tous les électeurs de la N-VA n'auront pas rejoint le cartel, le CD&V doit progresser mais très légèrement sans doute.

Le recul du VLD est sévère puisque la liste de cartel VLD-Vivant recule de 5.59% par rapport au total des 2 listes de 2003.

Le redressement de *Groen!* est net: 3.7%, mais cependant insuffisant pour retrouver ses sommets de 1999.

Les progrès du *Vlaams Blok* sont constants: 2.5% environ de 1999 à 2003 et plus de 6% entre cette élection et les régionales de 2004.

Il n'est pas possible de déterminer avec exactitude les transferts voix de parti à parti sauf à faire des enquêtes d'opinion. Il y a cependant tout lieu de croire que les voix gagnées par le *Vlaams Blok* doivent venir d'un peu tous les horizons, tandis qu'il y aura dû y avoir un certain retour vers *Groen!* en provenance des socialistes et un transfert du VLD vers le CD&V.

Dans les cantons wallons, le PS ne progresse que de 0.52% depuis les législatives.

Le CDH au contraire avance de 2.27% en récupérant sans doute une bonne partie des 0.75% perdus par le CDF. Le reste du progrès doit être d'origine majoritairement libérale.

Le MR en effet recule de 4.09% ce qui le ramène à ses niveaux de 1999. Une partie de ses électeurs se sera sans doute portée vers le CDH et peut-être certains auront-ils émis un vote en faveur de l'extrême droite.

Ecolo récupère 1.07% par rapport à 2003 mais reste largement au-dessous de ses niveaux de 1999. Le "retour" vers Ecolo moindre en Wallonie qu'en Flandre explique sans doute, en partie, le meilleur résultat socialiste au Sud du pays par rapport au Nord.

L'extrême droite progresse de 2.45%. Une partie provient sans doute du recul de 0.76% des bulletins blancs et nuls. Certains électeurs abstentionnistes de 2003 ayant cette fois franchi le pas d'un vote à l'extrême droite.⁴

Pour les cantons bruxellois, il convient de souligner tout d'abord le progrès de 4.19% du PS qui apparaît ainsi se redresser nettement plus qu'en Wallonie, sans doute faut-il rapprocher ce résultat d'un nouveau recul de 1.08% d'Ecolo.

Le CDH progresse de 2.63% des suffrages, en partie sans doute grâce au recul de 0.80% du CDF, mais aussi du recul du MR.

Le MR en effet perd 2.93% des voix par rapport à 2003, qui n'était déjà pas une élection favorable pour lui.

L'extrême droite francophone progresse de 1.43%. Ces voix supplémentaires sont sans doute d'origine diverses mais libérales pour une part.

Du côté flamand, qui porte sur moins de 14% des votes valables et compte tenu des cartels, on se bornera à souligner un recul du VLD-Vivant (- 0.48%) une avance de Groen! (+ 0.53%) et un recul du Vlaams Blok (- 1.24%) contrastant avec ses progrès en Flandre.

C. La position des "Familles" politiques au terme des élections de 2004

Nous comparons traditionnellement le niveau atteint, au niveau de l'ensemble du pays, par les cinq grandes "Familles" politiques qui se partagent plus des neuf dixièmes des suffrages des électeurs.

4. Voir: W. FRAEYS, Les élections législatives du 18 mai 2003: analyse des résultats, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 390.

Nous donnons l'évolution de ces résultats de 1999 à 2004 dans le tableau X. Il faut être conscient que tant les sociaux chrétiens que les libéraux voient leur résultat un peu flatté par suite de leurs cartels en Flandre avec la N-VA et Vivant.

Tableau X. Les "Familles" au niveau du Royaume. En % des votes valables.

	2004		2003 (législatives)	1999 (législatives)
	Régionales	Européennes		
Socialistes	25.79	24.66	28.05	19.76
Sociaux chrétiens	23.04	23.66	19.30	19.95
Libéraux	21.94	24.03	27.28	24.42
Écologistes	8.00	8.70	5.53	14.36
Extrême droite	18.42	17.55	13.83	11.73

Les socialistes demeurent la première famille politique belge en 2004, tout en ne retrouvant pas le niveau de 2003 mais dépassant largement leurs mauvais résultats de 1999. Leur maintien du leadership provient du profond recul de la famille libérale qui perd 5.34% des voix si l'on considère le résultat des régionales et 3.25% celui des européennes. Ces derniers se situent plutôt au-dessous de leur niveau de 1999.

Les sociaux chrétiens sont la deuxième famille au niveau des régionales et la troisième à celui des européennes, mais nettement au-dessus de 1999.⁵

Les écologistes regagnent une partie du terrain perdu entre 1999 et 2003, mais seulement environ un tiers de leur recul. Ils sont la cinquième et dernière famille politique du pays.

L'extrême droite qui était en 5e position en 1999, passait en 4e place en 2003 et progressait encore d'un peu moins de 5% pour atteindre 18.42% en 2004, c'est-à-dire à un niveau supérieur à la moyenne européenne.

IV. Synthèse et conclusions

Les principales tendances des scrutins du 13 juin 2004 sont les suivantes:

1. Les résultats pour le scrutin régional et ceux pour l'élection européenne sont, à quelques exceptions près, fort proches les uns des autres.
2. Il y a des éléments convergents en Flandre et en Wallonie, mais parfois divergents à Bruxelles.

Si l'on compare les résultats régionaux de 2004 aux législatives de 2003, les

5. Depuis des années, nous disons ne pas croire à la bi-polarisation en Belgique. Jusqu'à ce jour les faits nous donnent raison.

mouvements convergents dans les 3 régions sont un recul libéral parfois important, une avance sociale chrétienne et un progrès de l'extrême droite, bien que très limité à Bruxelles.

Les résultats sont très différents pour les socialistes, avec une avance très nette à Bruxelles, un quasi statu quo en Wallonie et un recul en Flandre.

Ces résultats socialistes sont assez complémentaires de ceux des écologistes qui progressent (par rapport à 2003 rappelons-le) en Flandre, plus faiblement en Wallonie et reculent à Bruxelles.

3. Si l'on classe "à gauche" les socialistes et les écologistes, "au centre" les chrétiens et les libéraux et "à droite" les listes d'extrême droite (ce qui peut avoir un caractère un peu approximatif ou arbitraire), on constate que les scrutins de 2004 auront marqué par rapport à celui d'un an avant: un quasi statu quo de la gauche, un recul du centre apparemment limité à 1.33%, mais freiné par l'apport des voix de la N-VA et de Vivant et un progrès de plus de 4.5% de la droite.⁶

Ces mouvements, jumelés à l'absence quasi totale d'une extrême gauche indiquent que les électeurs mécontents se portent vers la seule extrême droite. Ce n'est pas le cas dans tous les pays européens.

SUMMARY

The June 13th 2004 elections in Belgium

In Belgium the European elections and those for the regional councils were held on the same day. The elections of June 13th 2004 deserve a threefold analysis. First a comparison can be made with the results obtained five years ago for the same assemblies. It shows that in Flanders the socialist party has progressed but that this advance was mainly due to the constitution of a cartel with one faction – Spirit – of the defunct Volksunie. The christian democrats made headway, their progress being enhanced by the contribution of N-VA, the other faction stemming from the Volksunie. The liberals declined fairly markedly as did the green party but to a lesser extent than in the elections for the federal parliament. The June 2004 elections saw above all progress for the extreme right Vlaams Blok, which has become the second biggest party of Flanders with 24 pct of the vote. In the Walloon provinces the socialists progress most thereby increasing the gap separating them from the liberals. The christian democrats advance somewhat while the green party Ecolo declines substantially. The parties of the far right gain support and reach 8.73 pct of the vote. In Brussels the socialist advance is very marked allowing this party to conquer first place to the detriment of the liberals who are in decline. The progress made by frenchspeaking christian democrats is significant.

6. La différence provient de l'inclusion de Vivant et de la N-VA dans le "Centre" et de la diminution des résultats de petites listes.

A second approach for the analysis consists in comparing the results of the regional elections with those of the European ones. The differences are slight and mainly due to the popularity of the candidates. In Belgium there was no "eurosceptic" or "sovereignty" list.

The third angle consists in comparing the 2004 results with the ones of the parliamentary elections of 2003. One then observes in Flanders a decline of the socialists, a significant fall in support for the liberals and a progression of the christian democrats. But the main development remains the progression of the Vlaams Blok which gains more than 6 pct compared to its good result of 2003.

In the Walloon provinces, the socialists remain at their 2003 level but increase their positive gap with regard to the liberals who are in decline. The christian democrats advance by some 2 pct whereas Ecolo recovers a small part of its 2003 loss. The parties of the far right gain some 1.5 pct. In Brussels, the most noteworthy development is the progress of the frenchspeaking socialists who take over the first place from the liberals.

In general these elections are characterised by a reinforcement of the far right to the detriment of the centre parties and by a status quo of the aggregate consisting of socialists and greens, but to the benefit of the former.

Pour une analyse des résultats des élections législatives du 18 mai 2003, voir l'Année Politique 2002 :

W. FRAEYS, Les élections législatives du 18 mai 2003: analyse des résultats, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 379-399.

Het gebruik van de voorkeurstem bij de regionale en Europese parlamentsverkiezingen van 13 juni 2004

Bram WAUTERS

Assistent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

Karolien WEEKERS

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen

Jean-Benoît PILET

Onderzoeker aan het CEVIPOL van de Université Libre de Bruxelles

1. Inleiding: nieuwe en oude kieskringen

Er werd de afgelopen jaren uitgebreid gesleuteld aan de kieswetgeving. De eerder doorgevoerde hervormingen aan de kieswet voor het federaal niveau¹ hadden hun weerslag op de kieswetgeving voor de regionale parlementen en het Europees Parlement, zij het dat alles niet zomaar werd overgenomen.² Er is daarbij een opvallend verschil tussen Vlaanderen en Wallonië.

De hervorming van het Vlaamse kiesstelsel volgde in grote lijnen de nieuwe regeling voor het federale kiesstelsel. Door deze hervorming verlopen de verkiezingen voor het Vlaams Parlement nu grosso modo volgens dezelfde regels als de federale verkiezingen van 18 mei 2003. Dit wil zeggen in grotere, provinciale kieskringen en met een provinciale kiesdrempel van vijf procent.

In Wallonië daarentegen hield men voor het Waals Parlement vast aan de oude, zeer kleine kieskringen. Er waren zo bij deze verkiezingen voor het Waals Parlement niet minder dan 13 kieskringen. De provinciale apparentering en het daarbij horende quorum van 66% van de kiesdeler bleven eveneens behouden. Daarnaast was er een formele drempel van 5% in elke kieskring én in elke provincie. Dit was niet overal even noodzakelijk want in verschillende kieskringen lag de feitelijke drempel vaak een stuk hoger dan 5%.

1. Voor een beknopt overzicht, zie: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlamentsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 401-402.
2. E. ARCQ, P. BLAISE et V. DE COOREBYTER, La préparation des élections du 13 juin 2004. I. Réformes électorales et élections antérieures, *CRISP – Courrier Hebdomadaire*, 2004, 1833-1834, 57 p.

Voor het Europees Parlement behield men drie kiescolleges: het Nederlands, het Frans en het Duitstalig kiescollege. Hier ligt de feitelijke drempel steeds hoger dan 5%, waardoor er geen formele drempel werd vastgelegd. In aanloop naar de verkiezingen was er veel te doen over de splitsing van de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde. Deze kieskring laat bij de Europese verkiezingen toe dat Franstaligen uit het Vlaamse gebied Halle-Vilvoorde hun stem kunnen uitbrengen voor Franstalige partijen. Een groot aantal Vlaamse burgemeesters uit die kieskring, die vreesden voor een verdere verfransing van hun regio, dreigden met een boycot van de verkiezingen als de kieskring niet gesplitst werd. Uiteindelijk kwam er geen splitsing, maar werd afgesproken dit na de verkiezingen verder te regelen.

Er zijn daarnaast ten opzichte van de vorige regionale en Europese verkiezingen in 1999 nog een aantal minder in het oog springende elementen van het kiesstelsel gewijzigd. In de loop van 2001 had de federale wetgever al besloten dat het gewicht van de lijststem zou gehalveerd worden en dat de aparte lijst voor opvolgers zou worden afgeschaft. Dit alles vanuit de bekommernis de burger meer greep te geven op wie hem in het parlement vertegenwoordigt. Maar later werd na onderhandelingen tussen de meerderheidspartijen de aparte lijst voor opvolgers toch opnieuw ingevoerd.

Wat de man-vrouw-verhouding betreft, bepaalt de bijzondere wet van 18 juli 2002 dat op de kandidatenlijsten het verschil tussen het aantal kandidaten van beide geslachten niet groter mag zijn dan één, en dat de eerste twee kandidaten van verschillend geslacht moeten zijn. Als overgangsmaatregel geldt echter dat voor de verkiezingen van 13 juni 2004 de eerste drie kandidaten van elke lijst niet van hetzelfde geslacht mogen zijn. Deze bepalingen zijn trouwens afzonderlijk van toepassing voor de lijsten met effectieve kandidaten en de lijsten met opvolgers.

Tenslotte werd ter uitvoering van het Lambermont-akkoord vastgelegd dat de zes Brusselaars in het Vlaams Parlement rechtstreeks op een aparte lijst zouden verkozen worden. Tot nu toe verliep dit onrechtstreeks en gingen de zes eerst verkozen Vlamingen bij de verkiezingen voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad zetelen in het Vlaams Parlement. Op 13 juni moesten de Vlaamse Brusselaars dus op twee lijsten stemmen: één lijst voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad en een tweede lijst voor de aanduiding van de zes Brusselaars voor het Vlaams Parlement. Een vergelijking van deze nieuwe kieskring met resultaten uit 1999 is bijgevolg niet mogelijk.

Bij de analyse van het gebruik van de voorkeurstem bij de federale verkiezingen van 2003 werd de vergroting van de kieskringen als één van de belangrijkste verklaringsfactoren voor de toename van de voorkeurstemmen naar voren geschoven.³ Door het feit dat nu voor de Vlaamse verkiezingen de kieskringen werden vergroot, terwijl voor de Waalse verkiezingen dezelfde kieskringen werden ge-

3. B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 411-413.

bruikt als in 1999, beschikken we over een situatie waarbij het effect van deze variabele beter kan ingeschat worden. De verwachting is dat het gebruik van de voorkeurstem voor het Vlaams Parlement sterk gestegen zal zijn, terwijl dit voor het Waals Parlement status quo zal gebleven zijn of enkel licht zal toegenomen zijn ten opzichte van de regionale verkiezingen van 1999. Vanuit deze hypothese verwachten we dan ook dat tegenover de verkiezingen van 2003 het voorkeurstemmengebruik in Vlaanderen hetzelfde zal blijven en in Wallonië een beperkte terugval zal kennen.

We baseren ons hiervoor op de theorie van de sociale afstand. Als kiezers kandidaten goed kennen, wordt de sociale afstand tussen kiezer en kandidaat kleiner, waardoor kiezers vaker een voorkeurstem gaan uitbrengen. Dit kennen van kandidaten kan een persoonlijk kennen zijn, zoals bij gemeenteraadsverkiezingen⁴ waar het percentage voorkeurstemmen erg hoog ligt, of een kennen via de media zijn, zoals bij de Europese verkiezingen en mogelijk ook in de vergrote kieskringen voor het Vlaams Parlement. De kieskringen voor het Waals Parlement bevinden zich op een tussenniveau, waardoor de verwachting is dat het percentage voorkeurstemmen er lager zal liggen.

Door de halvering van de devolutieve kracht van de lijststem wint het uitbrengen van een voorkeurstem aan belang. De lijstvolgorde wordt minder belangrijk en een slecht geplaatste kandidaat die veel voorkeurstemmen haalt, kan toch nog verkozen geraken. Het valt echter te betwijfelen of de kiezer zich daar altijd bewust van is. We zien wel dat kandidaten anders dan vroeger opteren voor een lijstduwerplaats eerder dan voor een onzekere 5de of 6de plaats.⁵ Kandidaten zijn zich van de kracht van voorkeurstemmen blijkbaar wel bewust.

Een derde factor die zou kunnen zorgen voor een vergroting van het aantal kiezers dat een voorkeurstem uitbracht, is het opduiken langs Vlaamse zijde van een aantal kartels bij deze verkiezingen. Het gaat over onafhankelijke partijen die toch samen op één lijst staan. Aan Vlaamse kant waren er drie zulke kartels: CD&V-N-VA, SP.A-Spirit en VLD-Vivant, terwijl er bij de federale verkiezingen van 2003 nog maar één was, nl. SP.A-Spirit. De verwachting is dat deze kartels ervoor gaan zorgen dat het gebruik van de voorkeurstem zal toenemen. Deze verwachting zet zich alleszins door bij gemeenteraadsverkiezingen, waar gemiddeld 87% van de kiezers voor een lokaal kartel een voorkeurstem uitbrengt.⁶ Enkel de toenmalige CVP scoorde toen hoger inzake percentage voorkeurstemmen. Immers door per voorkeur te stemmen, is het mogelijk om de voorkeur voor een welbepaalde partij binnen het kartel duidelijk te maken. Het lijkt evident dat

4. B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp. Een analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 in Vlaanderen*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, 64 p.
5. Een voorbeeld hiervan is uittredend Vlaams Parlementslid Bart De Smet, die lijstduwer was voor CD&V-N-VA in de provincie Antwerpen, en uittredend Vlaams minister Gilbert Bossuyt, die lijstduwer was voor SP.A-Spirit in West-Vlaanderen.
6. B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp. Een analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 in Vlaanderen*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, pp. 22-23.

N-VA-kiezers voor een N-VA-kandidaat gaan stemmen, eerder dan een lijststem te gaan geven aan de CD&V-N-VA-lijst. Hetzelfde geldt voor CD&V-kiezers en -kandidaten. Aangezien er in vergelijking met vorig jaar een toename is van het aantal kartels, verwachten we ook ten opzichte van 2003 een verdere toename van het percentage voorkeurstemmen.

Tot slot geven we nog twee technische bemerkingen mee.

Op 13 juni 2004 waren er verkiezingen voor het Vlaams Parlement, het Waals Parlement, het Europees Parlement, de Brusselse Hoofdstedelijke Gewestraad en de Duitstalige Gemeenschapsraad. Enkel voor de eerste drie verkiezingen, zijnde de verkiezingen voor de meest belangrijke entiteiten, zal het voorkeurstemmengebruik geanalyseerd worden. Hiermee volgen we de lijn die in het verleden steeds werd gevolgd in artikels over het voorkeurstemmengebruik.

Voor het eerst in de geschiedenis werden de regionale verkiezingen op een andere datum georganiseerd dan de federale verkiezingen. Nochtans wierpen de federale verkiezingen van 2003 vooral in Vlaanderen onvermijdelijk hun schaduw over deze regionale verkiezingen. Zo waren voor een groot stuk dezelfde politici kandidaat als vorig jaar en werd er in de debatten geen onderscheid gemaakt tussen regionale en federale materies. Bij het interpreteren van de uitslagen werd in de media ook in de eerste plaats met de uitslag van 2003 vergeleken.⁷ Wij zullen hier waar mogelijk ook de vergelijking met 2003 proberen te maken. Dit is niet altijd evident. We gebruiken voor deze vergelijking steeds de gegevens over het voorkeurstemmengebruik voor de Kamerverkiezingen van 18 mei 2003 om te vergelijken met de regionale parlementen en deze van de senaatsverkiezingen om te vergelijken met het Europees Parlement.⁸ Het gaat met uitzondering van het Waals Parlement over dezelfde indeling in kieskringen. Uiteraard wordt steeds in de eerste plaats ook vergeleken met de regionale en Europese verkiezingen van 1999.⁹

7. Het feit dat in 1999 de Volksunie nog deelnam aan de verkiezingen en er nog geen kartels gevormd waren, speelt uiteraard ook mee in de beslissing om te vergelijken met 2003. De vergelijking kan daardoor zuiverder gebeuren.
8. Voor de gegevens van 2003 werd gebruik gemaakt van: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 401-428.
9. Voor de gegevens daarvoor werd beroep gedaan op: J. SMITS en B. WAUTERS, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999, *Res Publica*, 2000, 2-3, pp. 265-304.

II. Het gebruik van de voorkeurstem

A. Algemeen

Op 13 juni 2004 brachten voor het Vlaams Parlement 62% van de kiezers één of meerdere voorkeurstemmen uit, terwijl voor het Waals Parlement 63,6% van de kiezers per voorkeur stemde. Het hoogste percentage voorkeurstemmers kon die dag genoteerd worden voor het Europees Parlement, waar niet minder dan 65% van de kiezers een voorkeurstem uitbracht. In totaal brachten 4.220.657 Belgische kiezers een voorkeurstem uit voor het Europees Parlement.

Tabel I. Het gebruik van de voorkeurstem voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004.

	Geldige stemmen	Voorkeurstembiljetten	%	+/- 1999	+/- 2003
Vlaams Parlement	4.064.746	2.519.438	62,0	+ 2,1	- 4,5
Waals Parlement	1.971.705	1.254.123	63,6	+ 2,1	- 2,9
Europees Parlement	6.489.991	4.220.657	65,0	+ 5,2	- 3,0

De verwachting dat door de verschillende grootte van de kieskringen meer kiezers per voorkeurstem zouden stemmen voor het Vlaams Parlement dan voor het Waals Parlement, heeft zich dus niet in de praktijk doorgezet. De toename ten opzichte van 1999 is voor beide assemblees even groot, maar het Waals Parlement scoort procentueel nog steeds hoger dan het Vlaams Parlement.

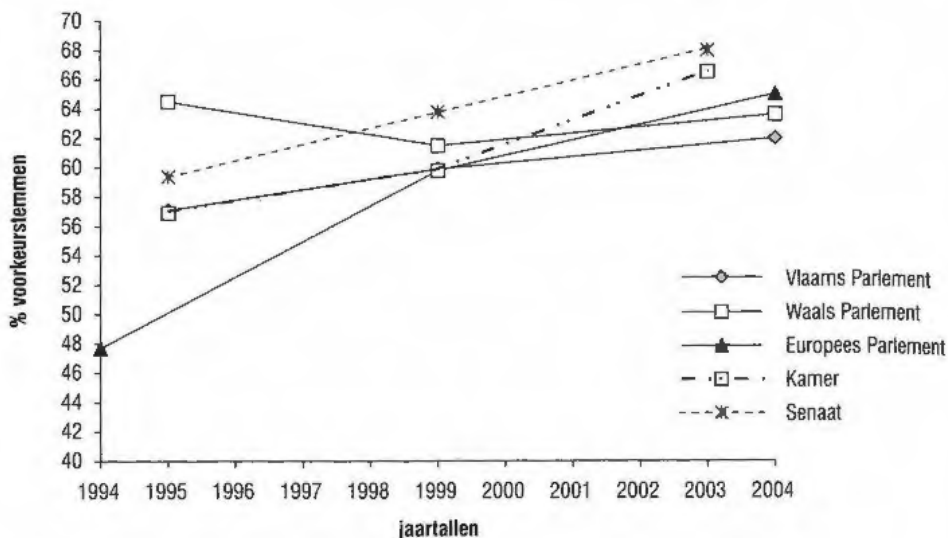
Opmerkelijk is verder de sterke achteruitgang van het percentage voorkeurstemmen in Vlaanderen ten opzichte van 2003, dit ondanks de aanwezigheid van drie kartels.

Voor het Europees Parlement valt er een grote toename te noteren in vergelijking met 1999. Echter het percentage voorkeurstembiljetten blijft een gans stuk onder de 68% die vorig jaar voor de Senaat kon genoteerd worden. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er op de Senaatslijst veel meer kandidaten staan dan op een Europese lijst,¹⁰ waardoor er meer kopstukken en bekende politici op de lijst kunnen staan die meer voorkeurstemmen kunnen aantrekken. Nochtans dient opgemerkt dat ondanks het feit dat er voor het Vlaams Parlement meer kandidaten op de lijst staan dan voor de Kamer, het voorkeurstemmenpercentage voor het Vlaams Parlement lager ligt dan voor de Kamer.

De grafiek uit figuur 1 geeft duidelijk aan dat de trend voor het Vlaams Parlement minder sterk stijgend is dan deze voor Kamer en Senaat. Voor het Waals

10. Op de Senaatslijst stonden in 2003 in totaal 25 effectieve kandidaten op de lijsten voor het Nederlands kiescollege en 15 effectieve kandidaten voor het Frans kiescollege, terwijl er op de Europese lijst in totaal slechts 14 effectieve kandidaten op de lijst stonden voor het Nederlands kiescollege, 9 effectieve kandidaten voor het Frans kiescollege en 1 effectieve kandidaat voor het Duitstalig kiescollege.

Parlement kon het hoogste percentage voorkeurstemmen al in 1995 genoteerd worden. Dit is dan ook het enige parlement waar er in de grafiek geen constant stijgende lijn te vinden is.

Figuur I. Evolutie van het voorkeurstemmenpercentage van 1994¹¹ tot nu.¹²

B. Soorten voorkeurstembiljetten

Er zijn verschillende soorten voorkeurstembiljetten: degenen waarop enkel voor effectieve kandidaten gestemd is, degenen waarop enkel voor kandidaat-opvolgers is gestemd en degenen waarop zowel voor effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers is gestemd. In Tabel II wordt aangegeven hoeveel van elke soort er werden geteld op 13 juni 2004.

- De berekeningswijze voor het voorkeurstemmengebruik bij de Europese parlamentsverkiezingen van 1994 verschilt van de huidige berekeningswijze en houdt waarschijnlijk een onderschatting in, zie: J. SMITS en I. THOMAS, Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlamentsverkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, 1998, 1, pp. 129-132.
- Voor een grafiek met een overzicht voor Kamer en Senaat van 1919 tot en met 2003, verwijzen we naar: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlamentsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 403.

Tabel II. Absoluut aantal en percentage voorkeurstembiljetten bij de verkiezingen voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004, ingedeeld in categorieën.¹³

	Voorkeurstembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor effectieve kandidaten	Voorkeurstembiljetten met voorkeurstemmen voor zowel effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers	Voorkeurstembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor kandidaat-opvolgers
Vlaams Parlement	1.741.363	602.860	175.215
%	69,1	23,9	7,0
+/- 1999	- 0,9	+ 4,3	- 3,4
+/- 2003	- 3,2	+ 3,9	+ 0,3
Waals Parlement	651.992	378.855	223.276
%	52,0	30,2	17,8
+/- 1999	- 7,8	+ 6,0	+ 1,8
+/- 2003	- 12,1	+ 4,4	+ 7,7
Europees Parlement	2.971.300	982.661	266.696
%	70,4	23,3	6,3
+/- 1999	+ 3,9	+ 2,2	- 6,1
+/- 2003	- 1,9	+ 1,3	+ 0,5

De categorie voorkeurstembiljetten waarop voor zowel effectieven als opvolgers wordt gestemd, kent voor de drie op 13 juni 2004 gehouden verkiezingen een toename ten opzichte van 1999. De verhoogde aandacht voor opvolgers, als gevolg van een verhoogde aandacht voor het feit dat een aantal effectieve kandidaten hun mandaat niet zou opnemen, kan een verklaring vormen voor het feit dat kiezers niet enkel voor effectieve kandidaten stemmen, maar ook hun keuze voor opvolgers willen uitspreken. We zien ook dat partijen kandidaat-opvolgers zorgvuldiger gaan selecteren en er niet voor terugdeinzen om een bekend politicus op een opvolgersplaats te zetten.

De grootste categorie van voorkeurstembiljetten is deze waarvoor enkel op effectieve kandidaten wordt gestemd. Ongeveer 70% van de kiezers voor het Vlaams en Europees Parlement die per voorkeur stemmen doen dit. Voor het Waals Parlement, waar er op dit vlak een sterke daling te noteren valt ten opzichte van 1999 en 2003, ligt dit een stuk lager met maar 52%. Mogelijk speelt mee dat door de kleine kieskringen voor het Waals Parlement de kiezer slechts de keuze heeft tussen een beperkt aantal effectieve kandidaten, en daardoor ook meer naar de opvolgers gaat kijken. Het zijn vooral de traditionele Franstalige partijen die dit lage percentage veroorzaken, Ecolo en FN hebben op dit vlak percentages die vergelijkbaar zijn met de Vlaamse partijen. Dit komt onder andere omdat PS, MR en CDH heel wat ministers en parlementsleden op de lijst van de opvolgers hebben

13. Voor de vergelijking van de gegevens van het Vlaams en Waals Parlement met deze van de Kamer van 2003, werden niet de globale cijfers van de Kamer gebruikt, maar werd voor het Vlaams Parlement vergeleken met de cijfers van de Nederlandstalige partijen voor de Kamer en voor het Waals Parlement met de cijfers van de Franstalige partijen. Deze werkwijze werd ook in tabel III gebruikt.

gezet. Een voorbeeld hiervan is federaal minister André Flahaut (PS) en Waals minister Charles Michel (MR) in Nijvel. De MR had alles samen niet minder dan 11 federale parlementsleden op haar opvolgerslijsten staan. Ecolo en FN hebben heel wat minder parlementsleden en ministers vandaar dat zij er minder op de opvolgerslijsten konden zetten, waardoor er meer kiezers enkel voor effectieve kandidaten stemden. Dezelfde analyse kan gemaakt worden voor burgemeesters op de lijsten.

Voorgaande tabel hield enkel rekening met de voorkeurstembiljetten. In de volgende tabel wordt rekening gehouden met alle stembiljetten. In die zin kunnen er uitspraken gedaan worden over alle kiezers. Zo kunnen we vaststellen dat voor het Waals Parlement amper een derde van de kiezers enkel één of meerdere voorkeurstemmen uitbrengen op effectieve kandidaten.

Tabel III. Absoluut aantal en percentage stembiljetten bij de verkiezingen voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004, ingedeeld in categorieën.

	Lijststem- biljetten	Voorkeurstem- biljetten met enkel voorkeurstemmen voor effectieve kandidaten	Voorkeurstem- biljetten met voorkeurstemmen voor zowel effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers	Voorkeurstem- biljetten met enkel voorkeurstemmen voor kandidaat- opvolgers
Vlaams parlement	1.545.308	1.741.363	602.860	175.215
%	38,0	42,8	14,8	4,3
+/- 1999	- 2,5	+ 1,2	+ 3,1	- 1,9
+/- 2003	+ 4,5	- 5,3	- 0,8	- 0,2
Waals Parlement	717.582	651.992	378.855	223.276
%	36,4	33,1	19,2	11,3
+/- 1999	- 2,1	- 3,7	+ 4,3	+ 1,5
+/- 2003	+ 2,9	- 9,6	+ 2,0	+ 4,6
Europees Parlement	2.269.334	2.971.300	982.661	266.696
%	35,0	45,8	15,1	4,1
+/- 1999	- 5,2	+ 6,1	+ 2,5	- 3,3
+/- 2003	+ 3,0	- 3,4	+ 0,2	+ 0,2

De gemaakte onderverdeling is niet geheel onbelangrijk omdat voor het aanwijzen van de verkozenen per partij een aantal stemmen worden overgedragen in volgorde van de lijst.¹⁴ Deze voorraad stemmen bestaat voor het aanwijzen van de effectief verkozenen uit de lijststemmen voor de partij en de voorkeurstembiljetten waarop enkel voor opvolgers is gestemd. Voor de aanwijzing van de opvolgers, worden de lijststemmen aangevuld met de voorkeurstembiljetten waarvoor enkel voor effectieven is gestemd. Als nu voor het Waals Parlement het aantal

14. Eén van de hervormingen in de kieswet was de halvering van deze voorraad lijststemmen.

stembiljetten waarop enkel voor opvolgers wordt gestemd toeneemt, dan neemt tegelijkertijd ook de voorraad stemmen toe die verdeeld worden in volgorde van de lijst om de effectieve verkozenen aan te duiden. Dit maakt dat de kans dat de nuttige volgorde wordt doorbroken kleiner.

C. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring

We kijken nu naar het gebruik van de voorkeurstem per kieskring. We beginnen deze analyse bij de verkiezingen voor het Europees Parlement.

Tabel IV. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor het Europees Parlement in % in 2004, in vergelijking met 1999.¹⁵

	2004	+/- '99
Nederlands kiescollege	64,2	+ 3,5
Frans kiescollege	66,2	+ 8,4
Duitstalig kiescollege	85,9	+ 1,9

Als de gegevens voor het Europees Parlement worden uitgesplitst per kiescollege, dan blijken er wel wat verschillen op te treden. De grote toename van het gebruik van de voorkeurstem kan vooral op het conto geschreven worden van het Frans kiescollege, waar er een stijging in voorkeurstemmengebruik is van 8,4%. Ook voor de senaatsverkiezingen van 2003 was er vooral in het Franstalig landsdeel een toename in het stemmen per voorkeur. Net als vorig jaar speelt de prominente aanwezigheid van de meest bekende partijfiguren bovenaan de lijsten, veel meer dan in 1999, hierbij een niet te onderschatten rol. Ondermeer vice-premier Louis Michel (MR) en partijvoorzitters Elio Di Rupo (PS) en Joëlle Milquet (CDH) waren voor de Europese verkiezingen lijsttrekker voor hun partij. In 1999 werden de Franstalige lijsten getrokken door minder grote kanonnen. De lijsttrekkers waren toen Philippe Busquin (PS), Daniel Ducarme (PRL-FDF-MCC), Michel Hansenne (PSC) en Paul Lannoye (Ecolo).¹⁶ Zo heeft Franstalig België een inhaaloperatie ingezet ten opzichte van Vlaanderen qua gebruik van de voorkeurstem. Deze operatie gaat zelfs zo ver dat er nu in het Frans kiescollege meer per voorkeur wordt gestemd dan in het Nederlands kiescollege.

In het Nederlands kiescollege was het bovenaan plaatsen van partijkopstukken ook al in 1999 een toegepaste praktijk, al waren het toen nog niet de absolute leiders van de partij. De toename in voorkeurstemmengebruik ten opzichte van 1999 is dan ook geringer.

15. Bij de Senaatsverkiezingen van 2003 was er geen Duitstalig kiescollege, vandaar dat de vergelijking hier niet gemaakt wordt.
16. Uit tabel VII zal blijken dat in 1999 enkel Paul Lannoye voor Ecolo meer populair was dan de lijsttrekker (Pierre Jonckheer) van 2004. Alle andere Franstalige lijsttrekkers in 2004 halen proportioneel meer stemmen dan de lijsttrekker uit 1999.

Merk nog op dat het percentage voorkeurstemmen voor het Europees Parlement in Duitstalig België erg hoog ligt. Erg betekenisvol is dit niet: er is daar immers voor elke partij maar één effectieve kandidaat, aangevuld met enkele opvolgers.

Tabel V. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor het Vlaams en het Waals Parlement in % in 2004, in vergelijking met 1999 en 2003.

	2004	+/- 1999	+/- 2003
West-Vlaanderen	58,2	+ 3,6	- 5,2
Oost-Vlaanderen	57,3	+ 0,8	- 7,0
Antwerpen	67,7	+ 5,7	+ 0,4
Limburg	69,6	- 0,1	- 5,9
Vlaams-Brabant ¹⁷	57,9	- 2,6	
BLVR ¹⁸	63,1		
Thuin	55,6	+ 2,4	
Bergen	54,1	- 0,8	
Zinnik	56,8	+ 0,3	- 3,3
Charleroi	55,1	+ 0,5	
Doornik-Aat-Moeskroen	62,4	+ 5,3	
Nijvel	60,2	+ 3,2	- 1,2
Namen	63,4	+ 0,5	+ 0,9
Dinant-Philippeville	68,1	+ 0,8	
Luik	74,5	+ 4,1	
Hoei-Borgworm	66,6	+ 2,9	+ 0,5
Verviers	62,6	+ 0,4	
Aarlen-Marche-Bastenaken	71,1	- 0,8	
Neufchâteau-Virton	74,3	- 0,5	+ 0,4

Het hoogste percentage voorkeurstemmen vinden we langs Franstalige zijde in de kleine kieskringen voor het Waals Parlement: in de kieskring Luik brengt 74,5% van de kiezers een voorkeurstem uit. Op de tweede en derde plaats volgen de twee kieskringen uit de provincie Luxemburg, waar resp. 74,3% en 71,1% van de kiezers per voorkeur stemt, hoewel in beide kieskringen wel een achteruitgang te noteren valt ten opzichte van 1999. Het minst wordt er voor het Waals Parlement per voorkeur gestemd in de provincie Henegouwen, waar zowel in Bergen, Thuin als in Charleroi maar ongeveer 55% van de kiezer een voorkeurstem uitbrengt. Voor het Vlaams Parlement wordt het meest per voorkeur gestemd in Limburg, waar iets minder dan 70% een voorkeurstem uitbrengt. Het minst wordt er per voorkeur gestemd in Oost-Vlaanderen, waar maar 57% van de kiezers dit doet.

17. Er kan niet vergeleken worden met 2003 omdat de provincie Vlaams-Brabant toen opgesplitst was in twee kieskringen, nl. Leuven en Brussel-Halle-Vilvoorde, terwijl in 2004 Vlaams-Brabant enkel bestaat uit Leuven en Halle-Vilvoorde, en er met uitzondering van de Union des Francophones ook geen Franstalige lijsten aan deze verkiezingen deelnemen.
18. Deze kieskring "Brusselse leden van het Vlaams Parlement" (BLVR) bestond noch in 1999 noch in 2003, vandaar dat ook hier geen vergelijking mogelijk is.

Voor het Vlaams Parlement valt er met uitzondering van Vlaams-Brabant ten opzichte van 1999 een toename van de voorkeurstemmen te noteren daar waar de kieskringen vergroot zijn. Enkel in de provincie Limburg werd de grootte van de kieskring behouden en net daar blijft ook het voorkeurstemmengebruik constant. De uitzondering wordt dus gevormd door de provincie Vlaams-Brabant, die ondanks de vergroting van de kieskring minder voorkeurstemmen registreert. Vlaams-Brabant is inderdaad een beetje een vreemde kieskring die door midden wordt gesneden door Brussel en die nog maar vrij recent een eigen provincie vormt. Nog meer dan in andere provinciale kieskringen, waren kandidaten uit de ene oude kieskring (Halle-Vilvoorde) slecht gekend in de andere (Leuven), en vice versa.

Ten opzichte van 2003 is er evenwel, met uitzondering van Antwerpen, in elke kieskring voor het Vlaams Parlement een forse achteruitgang.

In Antwerpen waren nog meer dan in andere kieskringen de lijsttrekkers dezelfde als het jaar voordien. Zowel Bart Somers (VLD) als Inge Vervotte (CD&V-N-VA) als Patrick Janssens (SP.A-Spirit) waren ook in 2003 lijsttrekker, terwijl Filip Dewinter (Vlaams Blok) toen lijstduwer was. De VLD, die in de provincie Antwerpen kon uitpakken met drie uittreedende Vlaamse ministers (Somers, Van Mechelen en Vanderpoorten), noteert in die kieskring qua voorkeurstemmen een vooruitgang van 4,8% ten opzichte van 2003. Ondanks de globale stijging van het gebruik van de voorkeurstem in de provincie Antwerpen laat Groen!, met nieuwkomer Rudi Daems als lijsttrekker, er een achteruitgang optekenen van 17,3%.

De globale achteruitgang ten opzichte van 2003 is het grootst in Oost-Vlaanderen, waar er 7% minder voorkeurstemmers zijn dan het jaar voordien. Deze achteruitgang is vooral op het conto te schrijven van de VLD (- 9,2%: lijsttrekker in 2004 was De Gucht tegenover Verhofstadt in 2003) en van Groen! (- 9%: lijsttrekker in 2004 was Dua, tegenover Dua en Tavernier in 2003).

Ondanks het feit dat de Waalse kieskringen niet vergroot werden, is er ook daar in bijna elke kieskring een toename van het aantal kiezers dat per voorkeur stemt ten opzichte van 1999. Dit duidt aan dat er naast de vergroting van de kieskringen nog andere factoren spelen die een toename van het voorkeurstemmengebruik kunnen verklaren. Het percentage voorkeurstemmen is traditioneel erg hoog in de provincie Luxemburg (Aarlen-Marche-Bastenaken en Neufchâteau-Virton), al noteren we in beide kieskringen wel een lichte terugval ten opzichte van 2003. De hoge score kan verklaard worden door het plattelandskarakter van deze provincie en door de hoge proportie mandatarissen onder de kandidaten. Samen maken ministers, federale en regionale parlementsleden, provinciaal gedeputeerden en burgemeesters in die provincie 35,9% uit van de kandidaten op de lijsten van PS, MR en CDH.

In de provincie Luik is er een sterke toename. Dit kan verklaard worden door het groot aantal gekende kandidaten op de lijsten. Enkel en alleen Ecolo had in de kieskring Luik al twee ministers (Detienne en Maréchal), één federaal parlements lid (Gerkens), twee regionale parlementsleden (Wesphael en Henry) en een voormalig partijsecretaris (Moraël) op zijn lijsten. Het voorkeurstemmenpercen-

tage van Ecolo steeg in de kieskring Luik dan ook met 8,7% ten opzichte van 1999. De andere partijen volgden in die kieskring een gelijkaardige strategie inzake samenstelling van de lijsten.

Ten opzichte van 2003 zitten we voor het Waals Parlement met een gemengd beeld: in een aantal provincies vooruitgang en in een aantal andere achteruitgang van het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen.

De vier kieskringen in Henegouwen trokken een pak minder voorkeurstemmen aan dan gemiddeld. Als wordt gekeken naar gekende kandidaten, dan was Henegouwen niet echt goed bedeed: van de lijsttrekkers kunnen enkel Van Cauwenberghe (PS) en Demotte (PS) gecatalogeerd worden als "nationale kandidaten". In vergelijking met 2003, kwamen grote tenoren als Di Rupo (PS), Chastel (MR), Nollet (Ecolo), Hasquin (MR), Viséur (CDH) and Arena (PS) niet meer op. De PS lijkt wat voorkeurstemmen betreft hiervan het grootste slachtoffer te zijn: ten opzichte van 2003 haalt de PS in gans de provincie Henegouwen 8,7% minder voorkeurstemmen.

D. Het gebruik van de voorkeurstem per partij

Tabel VI. Het gebruik van de voorkeurstem per politieke partij¹⁹ voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in % in 2004.

	Vlaams/Waals Parlement			Europees Parlement		
	%	+/- 1999	+/- 2003	%	+/- 1999	+/- 2003
CD&V-N-VA	72,3	+ 3,7	-1,9	73,2	+ 7,2	+ 2,9
SP.A-Spirit	66,9	- 1,3	-4,8	58,7	- 2,0	- 16,4
VLD-Vivant	65,6	+ 2,6	-3,0	71,6	+ 8,7	+ 0,6
Groen!	47,1	+ 0,5	-12,1	55,6	+ 7,8	- 3,8
Vl. Blok	47,2	+ 3,2	-5,0	53,5	+ 7,0	s.q.
CDH	73,1	-3,4	- 2,1	71,6	+ 7,5	- 4,2
PS	68,3	-2,4	- 3,1	68,9	+ 9,0	- 1,1
MR	68,3	+ 4,5	- 0,9	74,1	+ 11,7	+ 0,9
Ecolo	48,0	+ 7,3	- 2,1	54,4	+ 3,2	- 4,8
FN	33,1	-0,2	- 3,5	37,4	- 1,6	+ 2,3

De christen-democratische partijen, die traditioneel het meeste voorkeurstemmen aantrekken, blijven voor wat de regionale parlementen betreft aan beide zijden van de taalgrens de partij met het hoogste percentage voorkeurstemmen: CDH met 73,1% en CD&V-N-VA met 72,3%. De partijen die traditioneel vrij laag scoren qua voorkeurstemmen, de groene en extreem-rechtse partijen, trekken voor de regionale parlementen allemaal minder kiezers aan die per voorkeurstemmen dan kiezers die een lijststem uitbrengen. Al stijgt dit percentage voor de Europese parlementsverkiezingen, waar de partijen hun boegbeelden over het ganse lands-

19. Voor wat de kartels betreft, wordt de vergelijking met 1999 en 2003 telkens gemaakt met de grootste partij uit het kartel. Zo wordt bijvoorbeeld het voorkeurstemmenpercentage van VLD-Vivant uit 2004 vergeleken met dat van de VLD uit 1999 en 2003.

gedeelte kunnen uitspelen, wel tot boven de 50%, met uitzondering van het Front National. Het Front National scoort wel erg laag qua percentage voorkeurstemmen. Dit is niet zo verwonderlijk gelet op het feit dat de partij amper campagne voerde, geen bekende kandidaten heeft en geen media-aandacht krijgt.

De grootste toename voor het Waals Parlement is te vinden bij MR en Ecolo, niet toevallig de partijen die in 1999 de verkiezingen wonnen en daardoor meer dan in 1999 konden uitpakken met heel wat uittredende mandatarissen die goed gekend waren. Omgekeerd hadden PS en CDH in meer uittredende mandatarissen in 1999 dan in 2004. Dit kan een deel van hun daling verklaren.

Het inzetten langs Franstalige kant van de grote kopstukken voor het Europees Parlement resulteert voor de drie traditionele partijen in een sterke toename van het percentage voorkeurstembiljetten ten opzichte van 1999.

Opmerkelijk langs Vlaamse kant is de achteruitgang van SP.A-Spirit ten opzichte van de SP in 1999 en dit zowel voor het Vlaams als voor het Europees Parlement. Dit is opmerkelijk omdat SP.A-Spirit nu meer dan in 1999 over grote boegbeelden beschikt die in de ganse provincie kunnen uitgespeeld worden en omdat er nu een kartel is zodat een voorkeurstem nuttig is om de voorkeur voor een bepaalde partij binnen het kartel duidelijk te maken. We zien ook verder dat de kartelvorming blijkbaar niet aanzet om meer per voorkeur te gaan stemmen: zowel CD&V-N-VA als VLD-Vivant halen procentueel minder voorkeurstemmen dan de grootste partijen uit het kartel apart in 2003.

Opmerkelijk is nog de grote achteruitgang van Groen! ten opzichte van vorig jaar met meer dan 12%. In 2003 voerde het toenmalige Agalev een gepersonaliseerde campagne waarbij heel wat uittredende ministers en parlamentsleden op de lijsten stonden. Nu was de campagne vooral gecentraliseerd rond het voortbestaan van de partij. Naast de persoon van voorzitter Vera Dua die volop werd uitgespeeld, waren het bijna allemaal minder gekende kandidaten die op de lijsten stonden.

E. De mate van personificatie

Door de naamstemmen van de lijsttrekker van het Europees Parlement te vergelijken met het totaal aantal voorkeurstembiljetten voor zijn partij en dat in een percentage uit te drukken, verkrijgen we een indicatie van de mate waarin een partij gepersonifieerd wordt door haar lijsttrekker.

De personificatie voor het Europees Parlement is het grootst bij de PS en bij CD&V-N-VA waar bijna 80% van kiezers van hun partij die per voorkeur stemde een voorkeurstem uitbracht voor resp. Elio Di Rupo en Jean-Luc Dehaene. Vooral voor Dehaene is dit een uitzonderlijke prestatie, aangezien zijn partij een kartel aangegaan was met de N-VA wat ervoor zorgden dat er bij de kiezers voor zijn lijst ook N-VA-kiezers zaten. Hiermee scoort Dehaene amper slechter dan in 1999 toen voor de Senaat 82,6% van toen enkel CVP-voorkeurstemmers hun voorkeur voor hem uitspraken.

Premier Guy Verhofstadt kan slechts 61,5% van de kiezers die een voorkeurstem uitbrachten voor het kartel VLD-Vivant overtuigen. Dit is een stuk minder dan de 80,1% van wie hij vorig jaar bij de senaatsverkiezingen een voorkeurstem kreeg. De populariteit van Verhofstadt is dus niet enkel in absoluut aantal stemmen gedaald, hij is ook relatief gezien minder populair geworden onder VLD-kiezers. Het feit dat er veel te doen was over het voornemen om zijn mandaat niet op te nemen, heeft hier waarschijnlijk een rol gespeeld. Merk ook de geringe populariteit van Mia Devits bij SP.A-Spirit-kiezers op: minder dan de helft van de voorkeurstemmers voor deze lijst gaven hun voorkeur aan haar.

Langs Franstalige kant, met uitzondering van Ecolo, is de toename van de personificatie zeer uitgesproken. Het feit dat absolute partijbeelden, in tegenstelling tot 1999, wel ten volle uitgespeeld werden is hiervoor de voornaamste verklaring.

Tabel VII. De mate van personificatie bij het per voorkeur stemmen in hoofde van de lijsttrekkers bij de verkiezingen voor het Europees Parlement van 2004 en 1999.

Partij	Lijsttrekker	Naamstemmen lijsttrekker	Voorkeurstem- biljetten	Graad van Personificatie
CD&V-N-VA	Jean-Luc Dehaene	651.345	828.368	78,6
SP.A-Spirit	Mia Devits	202.082	420.806	48,0
VLD-Vivant	Guy Verhofstadt	388.011	630.698	61,5
Vlaams Blok	Frank Vanhecke	260.430	497.818	52,3
Groen!	Bart Staes	79.508	178.411	44,6
CDH	Joëlle Milquet	191.900	264.012	72,7
PS	Elio Di Rupo	483.644	605.700	79,8
MR	Louis Michel	327.374	497.369	65,8
Ecolo	Pierre Jonckheer	23.236	130.489	17,8
FN	Daniël Féret	39.680	67.876	58,5
Partij	Lijsttrekker in 1999	Graad van Personificatie in 1999		
CVP	M. Smet	38,3		
SP	F. Vandenbroucke	56,9		
VLD	A. Neyts	38,1		
VU-ID	B. Anciaux	85,8		
Agalev	P. Sörensen	56,3		
Vlaams Blok	F. Vanhecke	58,9		
PSC	M. Hansenne	44,6		
PS	Ph. Busquin	69,9		
PRL-FDF	D. Ducarme	33,1		
Ecolo	P. Lannoye	36,1		
FN	D. Féret	56,7		

De algemene graad van personificatie ligt met 64,2% trouwens een gans stuk hoger dan in 1999, toen dit maar 49,4% was. Als enkel de Vlaamse partijen worden beschouwd, dan bedraagt de personaliseringsgraad 61,9%, wat een toename is van een ongeveer 4%. De toename in personificatie kan dus zeker niet helemaal

op het conto van de Franstaligen worden geschreven. Als we het Europees Parlement vergelijken met de Senaat van 2003, dan blijkt dat de globale personaliseringsgraad toen met 70,7% toch nog een stuk hoger lag.

F. Op zoek naar verklaringen

We zitten met een duidelijk gemengd beeld wat het gebruik van de voorkeurstem betreft. Afhankelijk van wat als referentiepunt wordt genomen, is er sprake van een toename dan wel een afname. Als wordt vergeleken met de vorige regionale en Europese verkiezingen van 1999, dan is er een duidelijke toename. Als echter wordt vergeleken met de meest recente federale verkiezingen, die van 2003, dan is er een duidelijke afname van het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen. Wat betreft de verklaringen moeten we dan ook een onderscheid maken, al naar gelang het referentiepunt. We beginnen met verklaringen voor de toename ten opzichte van 1999.

De voor de hand liggende verklaring voor de toename van het gebruik van de voorkeurstem voor de verkiezingen voor het Vlaams Parlement is de kieswethervorming. Door de vergroting van de kieskringen tot op het niveau van de provincie konden kleinere partijen nu in elke kieskring een nationaal gekende kandidaat en de grotere partijen hun absolute boegbeelden naar voren schuiven. Het effect hiervan komt duidelijk tot uiting in Limburg, de enige kieskring die niet werd vergroot ten opzichte van 1999, waar de toename van het percentage voorkeurstemmen veel geringer was dan in andere kieskringen voor het Vlaams Parlement. Door de halvering van de overdraagbare lijststemmen nam bovendien het belang van de voorkeurstem nog toe, al heeft dit bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2000 niet geleid tot een significante toename van het aantal voorkeurstemmen.²⁰ De toename is evenwel niet enkel te verklaren door de vergroting van de kieskringen. Er is immers ook een toename waar te nemen bij de verkiezingen voor het Europees Parlement en voor het Waals Parlement waar aan de kieskringen niets veranderd werd. We moeten dus op zoek gaan naar bijkomende verklaringen.

Er zijn een aantal maatschappelijke evoluties die zich verder hebben doorgezet. Er is ten eerste de individualisering, die zorgt voor een minder vaste band met een specifieke politieke partij. Onderzoek bij de verkiezingen van 1999 wees uit dat kiezers bij gelijktijdige verkiezingen hun stem niet automatisch aan dezelfde partij geven. Voor de grote partijen is er een kernelectoraat van 50 à 55% van de partijkiezers die voor alle verkiezingen op dezelfde dag voor dezelfde partij stemmen.²¹

20. B. WAUTERS, *De halvering van de voorraad lijststemmen. Een eerste evaluatie van het effect van deze maatregel bij de gemeenteraadsverkiezingen van 8 oktober 2000 aan de hand van de resultaten in de provincie Vlaams-Brabant*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, pp. 2-3.

21. B. MADDENS en I. HAJNAL, *De al dan niet gesplitste partijkeuze en de beleidsthema's*, in: M. SWYNGEDOUW en J. BILLIET, *De kiezer heeft zijn redenen*, Acco, Leuven, 2002, pp. 57-71.

De rest van de partijkiezers past zijn stemgedrag aan naargelang de assemblée die verkozen wordt. Kandidaat-gerelateerde factoren spelen hierbij ongetwijfeld een rol. Het is eveneens logisch dat als zoveel kiezers op eenzelfde dag van partij wisselen, de identificatie met één partij gering is, waardoor een lijststem voor een partij minder voor de hand ligt. Het blijft evenwel moeilijk om de impact van voorkeurstemmen op de electorale sterkte van een partij in te schatten. Het is immers moeilijk om een onderscheid te maken tussen kiezers van wie de keuze voor een kandidaat in de lijn van hun al eerder gemaakte partijkeuze ligt en kiezers die omwille van één of meerdere specifieke kandidaten van partij veranderen.

Uit verschillende onderzoeken blijkt bovendien dat het vertrouwen in politieke partijen in het algemeen op een laag pitje staat. In 2002 had slechts 14,5% van de Vlamingen veel of zeer veel vertrouwen in de Vlaamse politieke partijen.²² De politieke partijen bengelen hiermee helemaal achteraan wat betreft vertrouwen in instellingen en scores nog slechter dan andere instellingen die regelmatig onder vuur liggen, zoals het gerecht, het parlement, de regering en de pers. Eerder dan een lijststem te geven aan partijen, die men maar matig vertrouwt, gaat de kiezer een voorkeurstem geven aan één of meerdere personen waarin men nog vertrouwen heeft.

In de plaats van die partij-identificatie is er dus een toegenomen personalisering van de politiek gekomen, nog versterkt door de toegenomen mediatisering van de politiek en van de verkiezingen in het bijzonder.²³ De toename van de personalisatie door de lijsttrekkers voor het Europees Parlement ten opzichte van 1999 met bijna 15% vormt een goede illustratie van de nog toegenomen personalisering. Kandidaten en hun karakterkenmerken (sympathiek, betrouwbaar, ...) worden belangrijker als stemmotivatie dan de ideologische profilering van de partij. Dit vinden we ook terug in andere landen.²⁴

Nochtans waren er ook een aantal factoren die een verdere toename konden tegenwerken. Er zijn enerzijds vrij strenge campagneregels, met o.m. een verbod op 20 m²-affiches en met een beperking van de verkiezingsuitgaven. Er was anderzijds de vrees dat door de vergroting van de kieskringen de kiezer meer vreemd zou raken van de politici,²⁵ wat potentieel tot een daling van het percentage voorkeurstemmen zou kunnen leiden.

Ten opzichte van de federale parlementsverkiezingen van 2003 is er een daling waar te nemen in het gebruik van de voorkeurstem. De verkiezingsuitslagen ver-

22. Cijfers van APS-surveys in: MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, *Vlaamse Regionale Indicatoren (Vrind) 2003*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 2004, p. 401.

23. P. VAN AELST en K. VAN MIERLO, Politiek als one-man-show? Over de rol van kranten in de personalisering van de politiek, *Res Publica*, 2003, 4, pp. 579-602.

24. P. VAN WIJNEN, Candidates and voting behaviour, *Acta Politica*, 2000, 4, pp. 430-455.

25. Uit onderzoek bij de parlementsverkiezingen van 2003 blijkt echter dat ook in de provinciale kieskringen een groot aantal kandidaten lokaal verankerd blijft, zie: B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, Nationale kopstukken, lokale sterkhouders en onbekende kandidaten. Een analyse van de lokale verankering van kandidaten en gekozenen bij de parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Belgeo*, 2003, 2, pp. 165-185.

toonden langs Vlaamse kant nogal omvangrijke stemmenverschuivingen ten opzichte van 2003. Meest opvallend was de vooruitgang van het Vlaams Blok en Groen!. Dit zijn nu net partijen waarbij het percentage voorkeurstemmen eerder aan de lage kant ligt. De nieuwe kiezers lijken zich wat voorkeurstemgedrag vlot aan te passen aan hun nieuwe partij, want er zijn geen abnormale verschuivingen in positieve zin wat het stemmen per voorkeur betreft voor deze twee partijen. Dit wil dus zeggen dat het goed mogelijk is dat iemand die in 2003 per voorkeur stemde voor één van de drie traditionele partijen nu een lijststem heeft uitgebracht voor Vlaams Blok of Groen!. Dit heeft als gevolg dat globaal het percentage voorkeurstemmers afneemt.

Een andere verklaring kan gevonden worden in het feit dat er voor de verkiezingen van het Vlaams Parlement minder burgemeesters en minder lokale mandatarissen op de lijst stonden dan voor de Kamerverkiezingen in 2003.²⁶ Ook voor het Waals Parlement lag het percentage burgemeesters op de lijst in 2004 procentueel lager dan in 2003: respectievelijk 9,9% en 13,4% van de kandidaten waren burgemeester.

Nu heeft onderzoek uitgewezen dat burgemeesters meer media-aandacht krijgen en daardoor zowel bij lokale als bij nationale verkiezingen meer voorkeurstemmen behalen dan andere kandidaten.²⁷ Als er nu minder burgemeesters op de lijsten staan, dan zou dat als gevolg kunnen hebben dat er ook minder voorkeurstemmen worden uitgebracht.

Een andere factor die een rol kan gespeeld hebben, is het feit dat de vorige verkiezingen nog maar een jaar geleden werden gehouden. Niet minder dan 36,9% van de Vlaamse kandidaten op 13 juni 2004 was ook voor de verkiezingen van 2003 kandidaat.²⁸ Bij de Franstalige partijen bedroeg dit 26,2%. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat de bereidheid om na één jaar weer financieel zware inspanningen voor een persoonlijke campagne te doen eerder gering zal zijn. De hypothese is hier dus dat de persoonlijke campagne-uitgaven gedaald zijn.²⁹

Nochtans is er een duidelijk effect van de verkiezingsuitgaven die een kandidaat doet en de voorkeurstemmen die hij behaalt.³⁰ Het loont dus electoraal voor een kandidaat om campagne te voeren. Als kandidaten nu minder uitgaven doen en

26. S. FIERS, J. NOPPE, S. DEPAUW en L. LIBBRECHT, *Het profiel van de kandidaten op de lijsten bij de Vlaamse, Europese en Brusselse verkiezingen van 13 juni 2004*, Onderzoekspaper Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2004, pp. 11-12.

27. B. MADDENS, B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, *Do individual campaign expenses matter? The case of the May 2003 general election in Belgium*, Paper gepresenteerd op het Politicologenetmaal 2004 te Antwerpen, 27-28 mei 2004 en B. MADDENS, *Het effect van verkiezingsuitgaven. Een verkennend onderzoek op basis van de aangiften bij de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000*, *Res Publica*, 2004, 1, pp. 56-79.

28. S. FIERS, J. NOPPE, S. DEPAUW en L. LIBBRECHT, *a.w.*, p. 3.

29. Op het moment van het schrijven van dit artikel is dit nog een hypothese. De gegevens over de verkiezingsuitgaven bij de verkiezingen van 2004 zijn immers nog niet bekend.

30. B. MADDENS, B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, *a.w.*

dus zich minder inspanningen getroosten om zichzelf bekend te maken, zal de kiezer ook minder geneigd zijn om een voorkeurstem uit te brengen.

III. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet

A. Algemeen

Sinds de parlementsverkiezingen van 1995 heeft de kiezer de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen uit te brengen, zolang het maar gaat over kandidaten van dezelfde partij. Er moet sindsdien een terminologisch onderscheid gemaakt worden tussen een voorkeurstembiljet, zijnde een stembiljet waarop één of meerdere voorkeurstemmen zijn uitgebracht, en een voorkeurstem of naamstem. De kiezer maakte in het verleden echter maar in zeer beperkte mate gebruik van de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen uit te brengen. Vorig jaar is daar bij de federale parlementsverkiezingen verandering in gekomen.

Tabel VIII. Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004.

	Voorkeurstembiljetten	Naamstemmen	Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet	+/- 1999	+/- 2003
Vlaams Parlement	2.519.438	7.161.824	2,84	+ 1,09	+ 0,61
Waals Parlement	1.212.065	2.233.466	1,84	+ 0,25	- 0,13
Europees Parlement	4.220.657	8.772.613	2,08	+ 0,27	- 0,29

De toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem ten opzichte van 1999 is zeer opvallend. Het is niet het verder zetten van een trend: in 1999 viel er zelfs een zeer lichte afname te noteren ten opzichte van 1995, toen de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen voor het eerst van toepassing was.³¹ De toename is het grootst voor het Vlaams Parlement met + 1,09. Daardoor stemt nu degene die een voorkeurstem uitbrengt voor het Vlaams Parlement gemiddeld genomen op 2,84 kandidaten. Voor het Waals en Europees Parlement, waar het aantal kandidaten per kieskring niet veranderde,³² is de toename iets kleiner (+ 0,25 en + 0,27), maar er is wel nog steeds een duidelijke toename. Iemand die een voorkeurstem uitbrengt voor het Waals Parlement stemt

31. J. SMITS en B. WAUTERS, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999, *Res Publica*, 2000, 2-3, pp. 284-285.

32. Voor het Europees Parlement was er in het Frans kiescollege één zetel minder dan in 1999, zodat er dus zelfs één kandidaat minder op de lijst stond dan in 1999.

gemiddeld op 1,84 kandidaten, terwijl een voorkeurstemmers voor het Europees Parlement gemiddeld 2,08 kandidaten aanduidt.

B. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet per kieskring

Er wordt nagegaan hoeveel naamstemmen gemiddeld per voorkeurstembiljet werden uitgebracht in de verschillende kieskringen. We beginnen onze analyse bij de verkiezingen voor het Europees Parlement.

Tabel IX. Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet voor het Europees Parlement, per kieskring.

	2004	+/- '99
Nederlands kiescollege	2,28	+ 0,36
Frans kiescollege	1,77	+ 0,16
Duitstalig kiescollege	1,45	+ 0,20

De toename is het grootst in het Nederlands kiescollege, waar de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen het meest intens wordt benut met gemiddeld 2,28 naamstemmen per voorkeurstembiljet. Opvallend is wel dat ondanks het feit dat er één kandidaat minder stond op de Europese lijsten in het Frans kiescollege, het aantal naamstemmen per biljet er toch stijgt.

Voor wat het Vlaams en Waals Parlement betreft, is er enige voorzichtigheid geboden bij het vergelijken van resultaten. Immers, als er meer kandidaten op een lijst staan, wat door de vergroting van de kieskringen voor het Vlaams Parlement het geval was, kunnen kiezers sowieso ook potentieel meer voorkeurstemmen per stembiljet uitbrengen.³³ Dat deze mogelijkheid zich niet noodzakelijk ook doorzet in de praktijk, bewijzen cijfers bij de gemeenteraadsverkiezingen, waar er een negatieve samenhang is tussen aantal te verdelen zetels en het aantal uitgebrachte naamstemmen per biljet.³⁴

Naast het absolute cijfer, gaan we echter toch ook kijken naar het procentuele cijfer, d.i. het gemiddeld aantal naamstemmen per biljet ten opzichte van het aantal kandidaten op de lijst.³⁵

33. P. THIJSSSEN en D. VAN ASSCHE, In het oog, in het hart? De Antwerpse districtraadsverkiezingen en de kloof tussen burger en bestuur, *Res Publica*, 2002, 4, p. 542.

34. Analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994, in: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 414-415.

35. P. THIJSSSEN en D. VAN ASSCHE, *a.w.*, pp. 542-544.

Tabel X. Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring (in absolute en relatieve termen) voor het Vlaams en Waals Parlement in 2004.

	Aantal kandidaten 2004 ³⁶	Gemiddeld aantal naamstemmen 2004	+/- 1999	+/- 2003	% 2004 ³⁷	+/- 1999	+/- 2003
West-Vlaanderen	38	3,36	+ 1,49	+ 0,60	8,84	- 5,79	- 2,20
Oost-Vlaanderen	43	2,81	+ 1,13	+ 0,40	6,53	- 5,84	- 1,21
Antwerpen	49	2,29	+ 0,80	+ 0,34	4,67	- 3,32	- 0,60
Limburg	32	3,69	+ 1,35	+ 0,85	11,53	- 1,16	- 3,42
Vlaams-Brabant ³⁸	36	2,64	+ 0,97		7,33	- 5,05	
BLVR ³⁹	12	1,61			13,42		
Thuin	7	1,48	+ 0,06		21,20	+ 0,81	
Bergen	12	1,57	+ 0,14		13,05	+ 1,16	
Zinnik	8	1,53	+ 0,07	- 0,25	19,18	+ 0,90	+ 4,29
Charleroi	18	1,68	+ 0,24		9,36	+ 2,11	
Doornik-Aat-Moeskr	14	1,84	+ 0,20		13,17	+ 1,45	
Nijvel	16	1,94	+ 0,35	+ 0,16	12,13	+ 0,74	- 4,05
Namen	12	2,38	+ 0,65	+ 0,19	19,85	+ 5,40	+ 4,82
Dinant-Philippeville	8	2,03	+ 0,17		25,33	+ 2,12	
Luik	26	1,93	+ 0,39		7,41	+ 1,93	
Hoei-Borgworm	8	1,80	+ 0,18	- 0,08	22,44	+ 2,29	+ 4,12
Verviers	12	1,84	+ 0,29		15,35	+ 2,40	
Aarlen-Marche-Bast	7	1,97	+ 0,15	- 0,36	28,15	+ 2,20	+ 6,57
Neufchâteau-Virton	6	1,86	+ 0,18		31,08	+ 3,02	

In elke kieskring viel er ten opzichte van 1999 een toename te noteren van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem. West-Vlaanderen kent de grootste aan-groei: gemiddeld genomen werden daar 1,49 kandidaten meer aangeduid door de voorkeurstemmenkiezers in vergelijking met 1999. De kieskring waar voor het Vlaams Parlement het grootste aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet wordt uitgebracht is Limburg met gemiddeld 3,69 naamstemmen per voorkeur-

36. Met inbegrip van kandidaat-opvolgers. Er werd steeds het wettelijk maximum aantal kandidaten genomen, ook al waren er in elke kieskring wel enkele kleine partijen die geen volledige lijst indienden. De bijdrage van die kleine partijen in het geheel is meestal zeer gering.
37. Voor dit percentage wordt het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet in een bepaalde kieskring gedeeld door het aantal kandidaten in die kieskring. Dit percentage maakt dat de vergelijking met de verkiezingen van 1999 en 2003 meer accuraat kan gebeuren, gelet op het verschillende aantal kandidaten op de lijsten.
38. Vergelijking met 2003 niet mogelijk, omdat er toen twee kieskringen waren in Vlaams-Brabant, nl. Leuven en Brussel-Halle-Vilvoorde.
39. Vergelijking met 1999 en 2003 niet mogelijk, resp. omdat deze kieskring nog niet bestond en deze kieskring niet gebruikt wordt bij federale verkiezingen.

stembiljet. Nochtans is dit voor het Vlaams Parlement op Brussel na de kieskring met de minste kandidaten op de lijst. De Vlaamse kieskring met de meeste kandidaten op de lijst, Antwerpen, scoort op Brussel na dan weer het laagst wat betreft het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet.

We zien dat voor het Waals Parlement, waar de kieskringen kleiner zijn en er dus minder kandidaten op de lijst staan, gemiddeld genomen minder kandidaten worden aangeduid. Er is echter in elke kieskring een toename te noteren ten opzichte van 1999, zonder dat het aantal kandidaten werd verhoogd. De kieskring met de minste kandidaten, Neufchâteau-Virton, scoort met 1,86 nog boven het Waalse gemiddelde.

In procentuele termen wordt in de Vlaamse kieskringen die vergroot werden ten opzichte van 1999 een achteruitgang genoteerd,⁴⁰ wat er op wijst dat de toename in het gebruik van de meervoudige voorkeurstem geen gelijke tred kan houden met de toename in het aantal kandidaten. Ook ten opzichte van 2003 toen er minder zetels per kieskring te verdelen waren, is er op Vlaams vlak een procentuele achteruitgang.

Voor het Waals Parlement is er met uitzondering van Waals-Brabant in procentuele termen overal een vooruitgang waar te nemen.

C. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet per partij

Tabel XI. Het gemiddeld aantal naamstemmen per politieke partij voor Vlaams, Waals en Europees Parlement in 2004.

	Vlaams/Waals Parlement			Europees Parlement		
	2004	+/- '99	+/- 2003	2004	+/- '99	+/- 2003
CD&V-N-VA	3,06	+ 1,28	+ 0,33	2,13	+ 0,17	- 0,94
SP.A-Spirit	2,48	+ 0,72	+ 0,42	2,14	+ 0,14	+ 0,04
VLD-Vivant	2,84	+ 1,04	+ 0,50	2,40	+ 0,34	- 0,17
Groen!	2,94	+ 1,23	+ 0,49	2,32	+ 0,42	- 0,52
Vl. Blok	2,98	+ 1,29	+ 0,63	2,48	+ 0,52	- 0,34
CDH	1,92	+ 0,28	- 0,19	1,85	+ 0,13	- 0,31
PS	1,79	+ 0,26	- 0,10	1,63	+ 0,13	- 0,18
MR	1,84	+ 0,22	- 0,11	1,84	+ 0,21	- 0,05
Ecolo	1,94	+ 0,31	- 0,16	1,89	+ 0,23	- 0,21
FN	1,89	+ 0,33	- 0,13	1,96	+ 0,24	- 0,20

Het Vlaams Blok scoort opvallend hoog inzake het gebruik van de meervoudige voorkeurstem, en dit zowel voor het Vlaams Parlement als voor het Europees Parlement. Opmerkelijk is de relatief lage score van het kartel SP.A-Spirit. De verwachting was dat binnen een kartel veel naamstemmen per voorkeurstembiljet

40. Limburg kreeg er op basis van de volkstelling één zetel bij ten opzichte van 1999, vandaar dat er ook daar in procentuele termen een achteruitgang is.

zouden opduiken omdat kiezers door alle kandidaten van een bepaalde partij aan te duiden zo hun voorkeur kunnen uitdrukken voor die partij binnen het kartel. Bij de gemeenteraadsverkiezingen werd deze hypothese nochtans bevestigd.⁴¹ Concreet was de verwachting voor deze parlementsverkiezingen dat SP.A-kiezers zoveel mogelijk SP.A-kandidaten zouden aanduiden en Spirit-kiezers zoveel mogelijk Spirit-kandidaten, waardoor het gemiddeld aantal naamstemmen per stembiljet voor het kartel SP.A-Spirit hoog zou liggen. Dit heeft zich echter niet voorgedaan, want het kartel SP.A-Spirit haalt wat betreft de Vlaamse partijen merkwaardig genoeg het kleinste aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet. Ook de andere kartels scoren met uitzondering van CD&V-N-VA voor het Vlaams Parlement en VLD-Vivant voor het Europees Parlement, niet echt hoog in vergelijking met partijen die niet in kartel naar de kiezer getrokken zijn. Ten opzichte van 1999 is er voor alle partijen een duidelijke vooruitgang waar te nemen, ook voor het Europees en Waals Parlement waar de kieskringen niet werden aangepast.

D. Op zoek naar verklaringen

De eerste verklaring voor de sterke toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem is de vergroting van de kieskringen, waardoor er meer kandidaten op de lijsten stonden. Daardoor kan de kiezer potentieel sowieso al voor meer kandidaten stemmen. Daar waar iemand uit de oude kieskring Brugge in 1999 de keuze had tussen 8 kandidaten, is dat nu voor dezelfde kiezer opgelopen tot 38 in de provinciale kieskring West-Vlaanderen. Kiezers die alle kandidaten van de lijst aanduiden, brachten zo in 1999 slechts 8 naamstemmen uit, terwijl ze in 2004 door hetzelfde te doen niet minder dan 38 naamstemmen uitbrachten, terwijl ze in se niets anders hebben gedaan.

Een ander effect van het organiseren van de verkiezingen in provinciale kieskringen is het feit dat partijen hun boegbeelden nu overal konden uitspelen. Critici vreesden dat daardoor lokaal gekende kandidaten nog onvoldoende aan de bak zouden komen. Onderzoek naar de spreiding van voorkeurstemmen heeft echter uitgewezen dat bij de verkiezingen van 2003 nog heel wat kandidaten een lokale inplanting hadden en dat zelfs bijna 65% van de verkozenen lokaal nog sterk ingeplant was.⁴² Dit wijst erop dat lokaal gekende kandidaten niet over het hoofd worden gezien door de kiezer. Een kiezer brengt dan een voorkeurstem uit voor een nationaal bekende kandidaat, die meestal de lijsttrekker is, maar kijkt daarna ook naar de lokaal gekende kandidaten en geeft ook aan hen een voorkeurstem. Hierdoor neemt het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet toe.

41. B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, pp. 28-29.

42. B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, Nationale kopstukken, lokale sterkhouders en onbekende kandidaten. Een analyse van de lokale verankering van kandidaten en gekozenen bij de parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Belgeo*, 2003, 2, pp. 165-185.

Er is nochtans meer aan de hand. Immers, het aantal naamstemmen per biljet nam eveneens toe in de kieskringen voor het Waals Parlement en het Europees Parlement waaraan niets veranderd is.

Een mogelijke verklaring kan de verhoogde bekendheid zijn van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen. Deze maatregel werd in 1995 ingevoerd, maar kreeg toen slechts relatief weinig aandacht in de pers. Intussen is deze maatregel al vier maal toegepast voor verkiezingen op nationaal of regionaal niveau: in 1995, 1999, 2003 en 2004. We mogen er dan ook van uit gaan dat de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen per lijst uit te brengen intussen gekend is. De verhoogde aandacht in de media voor de gevolgen van de kieswet-hervorming, en daarmee samenhangend de manier waarop geldig kan gestemd worden, heeft hier ook ongetwijfeld toe bijgedragen.

IV. Verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde

Afhankelijk van de werkwijze zijn er voor het Vlaams Parlement 24 resp. 17 verkozenen buiten de nuttige volgorde. Het gaat dan om resp. 19,4% en 13,7% van de Vlaamse verkozenen. Dit zijn er heel wat meer dan in 1999 toen voor het Vlaams Parlement enkel Guy Verhofstadt (VLD-Antwerpen⁴³) en Marleen Van Den Eynde (Vlaams Blok-Antwerpen) buiten de nuttige volgorde werden verkozen. Op langere termijn is dit nog spectaculairder: van 1919 tot 1999 slaagde maar 30 van de 5.019 Kamerleden (0,60%) erin om buiten de nuttige volgorde verkozen te raken.⁴⁴

Voor het Waals Parlement zijn er 4 verkozenen buiten de nuttige volgorde (of 5,3% van de Waalse verkozenen), terwijl dit er in 1999 maar één was, nl. José Happart (PS-Luik). Al bij al is de toename voor het Waals Parlement dus vrij gering. De kleine kieskringen vormen hiervoor een belangrijke verklaringsfactor.

Voor het Europees Parlement was er in 1999 niemand buiten de nuttige volgorde verkozen, ditmaal zijn er drie kandidaten die deze eer te beurt valt: Geert Bourgeois, Filip Dewinter en Michel Daerden.

De sterke stijging van het aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde heeft vanzelfsprekend in de eerste plaats te maken met de beslissing om het gewicht van de lijststem te halveren. Daardoor is de voorraad lijststemmen waaruit kandidaten in volgorde van hun plaats op de lijst kunnen putten, sneller opgebruikt. Dit is echter geenszins de enige reden en eigenlijk was de halvering voor het

43. Hoewel Guy Verhofstadt in Gent woont, was hij in 1999 kandidaat voor het Vlaams Parlement in de kieskring Antwerpen, waar hij van op de lijstduwerplaats werd verkozen. Hij heeft dit mandaat echter nooit opgenomen.

44. W. DEWACHTER, Enkele beschouwingen over de geldigheid van de Belgische kiesstelsels, *Academiae Analecta*, 1988, 1, pp. 104-107; aangevuld met gegevens voor 1991, 1995 en 1999.

Tabel XII. Verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde bij de verkiezingen van 13 juni 2004.⁴⁵

Kieskring	Verkozene	Partij	Plaats	Reden	Mandaat opgenomen
Antwerpen	Sterckx D.	VLD-Vivant	lijstduwer	halvering	neen
	Van Brempst K.*	SP.A-Spirit	3de	vks =	ja maar
	Temsamani A.	SP.A-Spirit	31de	halvering	ja maar
	Detiège M.	SP.A-Spirit	32de	halvering	neen
	Peeters F. *	CD&V-N-VA	3de	vks =	ja
	Rombouts T.	CD&V-N-VA	10de	vks >	ja
	Vogels M.	Groen!	lijstduwer	halvering	ja
	Van Den Eynde M.*	Vlaams Blok	7de	halvering	ja
	Annemans G.	Vlaams Blok	17de	vks >	neen
	Van dermeersch A.	Vlaams Blok	18de	vks >	neen
Van Gaever F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	ja	
Limburg Oost-Vlaanderen	Dewael P.	VLD-Vivant	lijstduwer	vks =	neen
	Verhofstadt G.	VLD-Vivant	lijstduwer	vks =	neen
	De Loor K.	SP.A-Spirit	6de	halvering	ja
	Schouppe E. *	CD&V-N-VA	3de	vks =	ja maar
	Van Kerrebroeck M.	CD&V-N-VA	lijstduwer	halvering	ja
	Van den Eynde F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	neen
Vlaams Brabant	Dehaene T. *	CD&V-N-VA	2de	vks =	ja
	Demesmaeker M.*	CD&V-N-VA	5de	vks =	ja
	De Man F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	neen
W-Vlaanderen	Dedecker J.-M.	VLD-Vivant	lijstduwer	halvering	ja maar
	Bossuyt G.	SP.A-Spirit	lijstduwer	halvering	ja
	Martens L.*	CD&V-N-VA	4de	vks =	ja
	Bogaert H.	CD&V-N-VA	20ste	vks =	ja maar
Charleroi	Calet P.	PS	7de	halvering	ja
Doornik-Aat-Moeskr	Senesael D.	PS	6de	halvering	ja
Luik	Demeyer W.	PS	lijstduwer	halvering	ja
Nijvel	Defalque B.	MR	5de	halvering	ja
Europees Parlement	Bourgeois G.	CD&V-N-VA	lijstduwer	halvering	neen
	Dewinter F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	neen
	Daerden M.	PS	lijstduwer	halvering	neen

* strikt genomen niet buiten nuttige volgorde: Van Brempst, Peeters en Schouppe stonden als 3de op de lijst en werden als 2de verkozen omdat hun voorkeurstemmenaantal groter is dan het cijfer van verkiesbaarheid en groter dan datgene van de kandidaat op de 2de plaats. Om dezelfde reden springt Dehaene als 2de op de lijst over lijsttrekker Van Rompuy, springt Demesmaeker van de 5de plaats tot de 3de en springt Martens van de 4de plaats tot de 3de verkozen. Er springen drie kandidaten over Van Den Eynde, maar zijzelf springt daarna nog eens over de 6de op de lijst. Terwijl ze als 7de op de lijst staat, wordt ze maar als 9de verkozen. Ook zonder dit springen zouden al deze kandidaten evenwel verkozen geweest zijn.

45. Volgende afkortingen werden gebruikt bij redenen:

- (1) halvering: verkozen dankzij halvering;
 - (2) vks >: zonder halvering zou het aantal voorkeurstemmen ook groter geweest zijn dan aantal voorkeurstemmen + voorraad lijststemmen van andere kandidaat;
 - (3) vks =: aantal voorkeurstemmen is groter dan cijfer van verkiesbaarheid.
- Zowel (2) als (3) zouden ook zonder halvering verkozen geweest zijn.

Vlaams Parlement slechts in 11 en 12 van de resp. 17 en 24 gevallen doorslaggevend. In de andere gevallen zouden de lijstbrekers ook zonder de halvering verkozen zijn. Voor het Waals Parlement en het Europees Parlement kan echter het doorbreken van de lijstvolgorde volledig op het conto geschreven worden van de halvering van de voorraad lijststemmen.

Daarnaast speelt natuurlijk ook het feit dat er steeds minder lijststemmen worden uitgebracht. Daar waar in 1991 voor de Kamer nog maar 48% van de kiezers een voorkeurstem uitbracht, is dit nu gestegen tot meer dan 60%. Het is evident dat als er meer per voorkeur wordt gestemd, er ook minder lijststemmen worden uitgebracht. De voorraad lijststemmen wordt dus steeds kleiner en kleiner, waardoor er minder stemmen te verdelen zijn in volgorde van de lijst en waardoor er meer verkozenen buiten de nuttige volgorde zijn. Een mogelijk voorbeeld hiervan kan gevonden worden op de CD&V-N-VA-lijst in Oost-Vlaanderen waar Marius Meremans (N-VA, 7de plaats) slechts 18 stemmen uit de voorraad lijststemmen te kort komt om verkozen te zijn in plaats van 'lijstbreker' Monica Van Kerrebroeck (CD&V, lijstduwer). Als er meer lijststemmen uitgebracht waren, dan zou de volgorde hier niet doorbroken geweest zijn.

Een tweede reden voor de stijging is het feit dat er nu veel meer bekende figuren als steunende lijstduwer opkwamen, terwijl vroeger de partijkopstukken meestal bovenaan de lijst stonden. Het gaat ondermeer om partijvoorzitter Geert Bourgeois (N-VA), Vlaams Blok-voorman Filip Dewinter, partijvoorzitter Dirk Sterckx (VLD), oud-minister Mieke Vogels (Groen!) en de uittredende ministers Gilbert Bossuyt (SP.A-Spirit) en Michel Daerden (PS). De lijstbreker is niet meer iemand die van de partij een slechte plaats heeft gekregen en toch verkozen raakt. Men houdt nu doelbewust rekening met het feit dat men buiten de nuttige volgorde kan verkozen worden en calculeert die mogelijkheid duidelijk in bij de opstelling van de lijsten. Ook de kartels spelen hierin een rol: Bert Anciaux (Spirit) hoopte als lijstduwer op de Europese SP.A-Spirit-lijst verkozen te raken om dan zijn mandaat te kunnen doorgeven aan Fauzaya Talhaoui (Spirit). Zo zou de zetel binnen dezelfde partij van het kartel gebleven zijn. Anciaux raakte echter niet verkozen. Dezelfde strategie werkte wel bij Geert Bourgeois (N-VA) die als lijstduwer op de Europese lijst van CD&V-N-VA een zetel binnenhaalde voor eerste opvolger Frieda Brepoels (N-VA).

Voor het Waals Parlement dient rekening te worden gehouden met de populariteit van de burgemeesters in de kleine kieskringen. De vier verkozenen buiten de nuttige volgorde zijn allemaal burgemeesters (Calet in Fleurus, Senesael in Estaimpuis, Demeyer in Luik en Defalque in Lasne).

Door die bekende lijstduwers, bekend hetzij door de nationale politiek hetzij door de lokale politiek, neemt de kans dat een goedscorende kandidaat de lijstvolgorde doorbreekt toe.

Het is vooral in de grote kieskringen dat de nuttige volgorde wordt doorbroken. De grootte van de kieskring speelt daarbij een rol. Die grootte wordt niet uitge-

drukt in grondgebied of aantal inwoners, maar in een aantal te verdelen zetels.⁴⁶ Verkiezingen waarbij de districtgrootte aanzienlijk is, gaan meer verkozenen buiten de nuttige volgorde hebben dan verkiezingen met kleine districtgrootte. Het is zo dat de eerste verkozenen voor elke partij meestal degenen zijn bovenaan de lijst. In kleine kieskringen houdt het daarmee ook op, terwijl in grotere kieskringen er nog verschillende andere verkozenen komen die dan makkelijker buiten de nuttige volgorde verkozen raken. Bij de verkiezingen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, waar de gemiddelde districtgrootte erg groot is, zijn er niet minder dan 40 verkozenen buiten de nuttige volgorde.⁴⁷

Voor het Vlaams Parlement zijn de kieskringen aanzienlijk vergroot, vandaar de toename in verkozenen buiten de nuttige volgorde, terwijl de kieskringen voor het Waals Parlement dezelfde gebleven zijn met als gevolg dat ook het aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde ongeveer hetzelfde gebleven is. De invoering van de kiesdrempel heeft kartelvorming in de hand gewerkt en het aantal partijen doen afnemen, waardoor het aantal zetels per partij vergroot werd. Het is niet toevallig dat in de kieskring Antwerpen, waar de meeste zetels verdeeld worden, de nuttige volgorde zo vaak doorbroken wordt. In kieskringen waar een partij slechts één of twee verkozenen heeft, wordt de nuttige volgorde hoogst uitzonderlijk doorbroken; in kieskringen waar een partij veel zetels haalt, gebeurt dit vaker. We zien dat de lijstbrekers voor het Waals Parlement allemaal verkozen zijn op lijsten die binnen één kieskring drie zetels of meer konden binnenrijven, wat gelet op de kleine kieskringen eerder uitzonderlijk was.

Het was de bedoeling van de paars-groene regering-Verhofstadt I om door de halvering van het gewicht van de lijststem de kiezer meer inspraak te geven in wie verkozen wordt. Op het eerste gezicht lijkt dat gelukt, maar bij nader inzien moet het sterk worden gerelativeerd. Diverse politici die de lijstvolgorde doorbraken, hadden immers niet de intentie om hun mandaat op te nemen omdat ze hun lopende mandaten van federaal minister of federaal, regionaal of Europees parlamentslid wilden behouden. Andere verkozenen namen hun mandaat op, maar lieten daardoor een mandaat dat ze nog maar een jaar eerder van de kiezer hadden gekregen staan. Alles samen hebben 11 van de 24 lijstbrekers hun mandaat niet opgenomen, wat toch neerkomt op bijna de helft van de verkozenen buiten de nuttige volgorde. Zij werden opgevolgd door verkozen opvolgers, bij wie de nuttige volgorde ook weer speelde. Tellen we de 5 lijstbrekers die vorig jaar verkozen waren, maar hun mandaat na amper een jaar al opgaven voor een nieuw mandaat, hier nog bij op, dan komen we aan 16 op 24 verkozenen buiten de nuttige volgorde die op één of andere wijze de wil van de kiezer niet respecte-

46. In de wetenschappelijke literatuur is er sprake van de gemiddelde districtgrootte, die gelijk is aan het aantal te begeven zetels gedeeld door het aantal kieskringen, zie: D. RAE, *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, Yale University Press, 1971, pp. 19-20.

47. Voor de Franstalige partijen worden er voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest maar liefst 72 zetels verdeeld in één kieskring, wat een gemiddelde districts-grootte betekent van $72/1 = 72$.

ren. De vaststelling dat de kiezer door de halvering meer inspraak kan hebben, moet derhalve dan ook op zijn minst genuanceerd worden.

Opvallend is wel dat voor het Waals Parlement *alle* verkozenen buiten de nuttige volgorde hun mandaat wel opnamen en dat voor het Europees Parlement niemand dat doet. Verder is het nog opmerkelijk dat van de 7 Vlaams Blok-verkozenen buiten de nuttige volgorde slechts twee hun mandaat hebben opgenomen en dat van de 4 lijstbrekers bij de VLD slechts één zijn mandaat heeft opgenomen, maar daarvoor wel (tijdelijk) ontslag moest nemen uit een assemblée waarvoor hij vorig jaar verkozen was. Bij CD&V-N-VA en SP.A-Spirit ziet men het omgekeerde beeld: hier neemt slechts één iemand van de lijstbrekers zijn mandaat niet op, van de respectievelijk 9 en 5 verkozenen buiten de nuttige volgorde. Al dienen we op te merken dat een aantal onder hen daarvoor wel een federaal mandaat waar ze nog maar een jaar geleden voor verkozen werden, lieten staan.

V. De (gecorrigeerde) 500-schaal

De eerste dagen na de verkiezingen barst er steevast een discussie los over welke kandidaat nu best heeft gescoord qua voorkeurstemmen en wie er op vooruit is gegaan ten opzichte van de vorige verkiezingen en wie achteruit.

W. Dewachter heeft in 1967 een formule ontwikkeld die ervoor zorgt dat kan vergeleken worden over de grenzen van partijen en kieskringen heen, de zgn. 500-schaal.⁴⁸ Daarnaast heeft de formule als voordeel dat ze een combinatie is van zowel relatieve als absolute cijfers. De formule gaat als volgt:

$$\frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen kandidaat}}{500} + \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen kandidaat} \times 100}{\text{Stemcijfer van de partij in de kieskring}}$$

Daarnaast kan ook met de 1000-schaal gewerkt worden, waarbij gedeeld wordt door 1000 i.p.v. door 500. Voor het Europees Parlement wordt omwille van de grootte van de kieskringen sinds 1995 met een gecorrigeerde 500-schaal gewerkt waarbij wordt gedeeld door 5 x 500 in plaats van door 500.⁴⁹ Mogelijks dringt er zich door de vergroting van de kieskringen ook een herziening van de formule voor het Vlaams Parlement op, maar hierop kan binnen het bestek van dit artikel niet verder worden ingegaan. Een mogelijke nieuwe formule zou dan ook rekening kunnen houden met andere factoren die het voorkeurstemmenaantal beïnvloeden.

48. W. DEWACHTER, Over het rekenen met de voorkeurstemmen in de wetgevende verkiezingen, *Politica*, 1967, 3, pp. 205-217.

49. J. SMITS en I. THOMAS, Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlamentsverkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, 1998, 1, pp. 151-154.

vloeden zoals bijvoorbeeld de plaats op de lijst.⁵⁰ In de tabel in bijlage worden voor het Vlaams en Waals Parlement zowel de 500- als de 1000-schaal gebruikt.

Voor het Vlaams Parlement scoort Filip Dewinter (Vlaams Blok) het best zowel op de 500- als voor de 1000-schaal. Voor de rest wordt de top-10 bevolkt door jonge vrouwen, (oud-)partijleiders en ministers. Heel opvallend is de goede score van jonge vrouwen die nog maar relatief recent hun intrede deden in de politiek. Het gaat hier om Inge Vervotte (CD&V-N-VA), Freya Van Den Bossche (SP.A-Spirit) en Joke Schauvliege (CD&V-N-VA). Net als vorig jaar staan er veel kandidaten van SP.A-Spirit in de top-10: zij maken met 5 kandidaten zelfs de helft daarvan uit.⁵¹ De eerste kandidaat van de VLD, Karel De Gucht, staat op de zesde plaats. Geert Bourgeois (11de) scoort het hoogst voor de N-VA, terwijl Vera Dua (18de) dit doet voor Groen!. De eerste kandidaat van Spirit (Bert Anciaux) vinden we pas terug op de 64ste plaats. Eveneens opmerkelijk is de hoge score van nieuwkomer Tom Dehaene (CD&V-N-VA), die we als vierde voor zijn partij CD&V op de 13de plaats aantreffen.

Onderaan de rangorde voor de Kamer staan opmerkelijk veel Vlaams Blok-kandidaten. Bij de laatste 25 kandidaten vinden we niet minder dan 14 Vlaams Blok-kers. Ondanks het feit dat ze relatief weinig voorkeurstemmen behaalden, raakten ze toch verkozen.

Voor het Waals Parlement is er een duidelijk minister-effect: in de top-10 staan 7 uitredende ministers. De drie anderen zijn oud-minister (Michel Lebrun), fractie-leider in de Kamer (Claude Eerdekens) en burgeemeester van de grootste stad (Marche) in zijn kieskring (André Bouchat). De uitredende minister-president Jean-Claude Van Cauwenberghe staat bovenaan. Bij de eerste 25 vinden we slechts één kandidaat die geen lijsttrekker was voor zijn partij (Jean-Charles Luperto op plaats 16).

Hoewel de CDH electoraal afgezakt is naar ongeveer 18% en zich daardoor op een respectabele afstand van PS en MR bevindt, slagen ze er toch in om nog 10 kandidaten in de top-30 te behalen. De eerste politicus van het FN is Charles Pire op de 30ste plaats. Ecolo doet het nog slechter met de eerste kandidaat pas op de 57ste plaats (Monika Dieter-Neumann).

Voor het Europees Parlement scoort Jean-Luc Dehaene duidelijk het beste volgens de gecorrigeerde 500-schaal. Hij wordt gevolgd door Elio Di Rupo (PS), Guy Verhofstadt (VLD) en Louis Michel (MR).

50. B. MADDENS, B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, *Do individual campaign expenses matter? The case of the May 2003 general election in Belgium*, Paper gepresenteerd op het Politicologen-etmaal 2004 te Antwerpen, 27-28 mei 2004 en B. GEYS en B. HEYNDELS, *Influence of "Cognitive Sophistication" on Ballot Layout Effects*, *Acta Politica*, 2003, 4, pp. 295-311.

51. Eigenlijk gaat het zelfs over vijf kandidaten van de SP.A.

VI. Besluit

Het gebruik van de voorkeurstem bij de regionale en Europese verkiezingen van 2004 levert een gemengd beeld op. Als de vergelijking wordt gemaakt met de vorige regionale en Europese parlementsverkiezingen in 1999, dan is er sprake van een duidelijke vooruitgang. Als evenwel wordt vergeleken met de federale parlementsverkiezingen van 2003, dan is er meestal een achteruitgang waar te nemen.

Ten opzichte van 1999 is er een sterke stijging van het aantal voorkeurstembiljetten. De kieswethervorming vormt ten dele een verklaring; er is de vergroting van de kieskringen tot op provinciaal niveau, waardoor partijen nu in elke kieskring een nationaal gekende kandidaat naar voren konden schuiven. Er is evenwel meer aan de hand: voor het Waals Parlement en het Europees Parlement werden de kieskringen niet aangepast en valt er toch een toename van het gebruik van de voorkeurstem te noteren.

Door de halvering van de overdraagbare lijststemmen nam het belang van de voorkeurstem toe. Verder hebben een aantal maatschappelijke trends zich verder doorgezet, waardoor de stijgende lijn van het voorkeurstemgebruik werd doorgetrokken. Er is ten eerste de individualisering, die zorgt voor een minder vaste band met een specifieke politieke partij, nog versterkt door een verminderd vertrouwen in politieke partijen in het algemeen. In plaats daarvan zijn de verkiezingen, mede onder invloed van de toegenomen mediatisering, meer gepersonaliseerd geworden dan ooit tevoren.

Als wordt vergeleken met 2003 is er echter sprake van een achteruitgang. De electorale vooruitgang van twee partijen die traditioneel weinig voorkeurstemmers aantrekken, Vlaams Blok en Groen!, is hiervoor een verklaring. Daarnaast speelt ook nog mee dat dit de tweede verkiezingen op korte tijd waren, wat als gevolg had dat de campagnebudgetten beperkt waren. Een aanzienlijk aantal personen was ook al in 2003 kandidaat geweest. Het beperktere campagnevoeren heeft ervoor gezorgd dat kandidaten zich minder dan vorig jaar bekend hebben gemaakt, waardoor er minder voorkeurstemmen uitgebracht werden. Er stonden tot slot in vergelijking met vorig jaar ook minder lokale mandatarissen op de lijsten.

Er is, ten tweede, ook een toename van het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet ten opzichte van 1999 en voor het Vlaams Parlement ten opzichte van 2003.

Deze maatregel was voor het eerst van toepassing bij de verkiezingen van 1995, maar kende zowel in 1995 als in 1999 een eerder beperkt succes.

De eerste verklaring voor de sterke toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem is de vergroting van de kieskringen, waardoor er meer kandidaten op de lijsten stonden. Daardoor kan de kiezer potentieel sowieso al voor meer kandidaten stemmen. We zien dat de toename zich vooral voordoet in kieskringen die vergroot zijn. Een ander effect van het organiseren van de verkiezingen in provinciale kieskringen is het feit dat partijen hun boegbeelden nu overal konden uitspelen. Het lijkt er sterk op dat een kiezer in de grotere kieskringen een voor-

keurstem uitbrengt voor een nationaal bekende kandidaat, die meestal de lijsttrekker is, maar dat hij daarnaast ook kijkt naar de lokaal gekende kandidaten op de lijst en ook aan hen een voorkeurstem geeft.

Een bijkomende verklaring kan de verhoogde bekendheid zijn van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen. Naar aanleiding van de kies hervorming werd er uitgelegd hoe men geldig kon stemmen. Zo ging ook meer aandacht dan anders naar de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen per stembiljet uit te brengen. Daarbij komt dat de meervoudige voorkeurstem intussen al een aantal keren van toepassing is geweest bij verkiezingen, waardoor de kiezer er als vanzelf al meer mee vertrouwd geraakt is. Het is bovendien een uniforme regel die geldt bij alle verkiezingen in België.

Er is ten derde het groot aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde. Daar waar dit in het verleden zelden of nooit gebeurde, zijn er nu voor het Vlaams Parlement 23 (of 17, afhankelijk van de werkwijze), voor het Waals Parlement 4 en voor het Europees Parlement 3 verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde. De sterke stijging heeft vanzelfsprekend in de eerste plaats te maken met de beslissing om het gewicht van de lijststem te halveren. Daardoor is de voorraad lijststemmen waar kandidaten volgens de volgorde van de lijst uit kunnen putten, sneller opgebruikt. Dit is echter geenszins de enige reden.

Een tweede reden voor de stijging is het feit dat er nu veel meer bekende figuren als lijstduwer opkwamen, terwijl vroeger de partijkopstukken meestal bovenaan de lijst stonden. De toename van het aantal zetels per partij, door de vergrote kieskringen en kartelvorming, is een andere factor die zorgt voor meer verkozenen buiten de lijstvolgorde. Doordat een aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde hun mandaat niet heeft opgenomen, moet de grotere greep van de kiezer op wie hem vertegenwoordigt in het parlement toch enigszins genuanceerd worden.

SUMMARY

The use of the preferential vote at the regional and European elections of 2004 in Belgium

On 13 June 2003, elections for both the regional parliaments and the European Parliament were held in Belgium.

The percentage of voters casting a preferential vote increased when compared with the previous regional and European elections of 1999, reaching scores clearly higher than 60%. The new electoral laws are one explanation for this increase, together with societal evolutions, such as individualism, anti-party feelings, personalization of politics and the appearance of cartels. In comparison with the federal elections of 2003 however, there was a decrease in preferential voting, due to lower campaign expenditures and to the success of parties that traditionally do not attract many preferential votes.

Voters can also cast a vote for several candidates figuring on the same party list, which is contrary to the past done quite frequently now. Finally, more candidates than ever succeeded in becoming elected out of the order of the party list.

Bijlage: de verkozen parlamentsleden en hun voorkeurstemmen

Vlaams Parlement

	Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
1	Dewinter Filip	148.503	Vlaams Blok	antwerpen	342,69	194,18
2	Vervotte Inge	134.540	CD&V-N-VA	antwerpen	318,69	184,15
3	Leterme Yves	118.434	CD&V-N-VA	west-vl	282,67	164,24
4	Stevaert Steve	86.806	SP.A-Spirit	limburg	236,50	149,69
5	Van den Bossche Freya	86.068	SP.A-Spirit	oost-vl	219,84	133,77
6	De Gucht Karel	70.884	VLD-Vivant	oost-vl	173,16	102,28
7	Vande Lanotte Johan	61.556	SP.A-Spirit	west-vl	161,56	100,01
8	Janssens Patrick	64.200	SP.A-Spirit	antwerpen	161,28	97,08
9	Schauvliege Joke	61.491	CD&V-N-VA	oost-vl	150,65	89,16
10	Vandenbroucke Frank	47.407	SP.A-Spirit	vl brabant	136,11	88,70
11	Bourgeois Geert	56.729	CD&V-N-VA	west-vl	135,40	78,67
12	Vanhecke Frank	45.368	Vlaams Blok	west-vl	119,39	74,02
13	Dehaene Tom	44.317	CD&V-N-VA	vl brabant	116,96	72,64
14	Somers Bart	45.913	VLD-Vivant	antwerpen	116,71	70,80
15	Verhofstadt Guy	47.754	VLD-Vivant	oost-vl	116,66	68,90
16	Sauwens Johan	42.723	CD&V-N-VA	limburg	115,38	72,66
17	Schouppe Etienne	44.373	CD&V-N-VA	oost-vl	108,71	64,34
18	Dua Vera	32.772	Groen!	oost-vl	103,56	70,79
19	Van Quickenborne Vincent	37.699	VLD-Vivant	west-vl	101,24	63,54
20	Ceysens Patricia	35.155	VLD-Vivant	vl brabant	95,41	60,25
21	Landuyt Renaat	36.036	SP.A-Spirit	west-vl	94,58	58,55
22	Van Rompuy Eric	35.649	CD&V-N-VA	vl brabant	94,08	58,43
23	Martens Luc	38.755	CD&V-N-VA	west-vl	92,50	53,74
24	Smet Miet	37.105	CD&V-N-VA	oost-vl	90,90	53,80
25	Gabriels Jaak	29.517	VLD-Vivant	limburg	89,99	60,36
26	Heeren Veerle	29.938	CD&V-N-VA	limburg	80,85	50,92
27	Dewael Patrik	25.871	VLD-Vivant	limburg	78,78	52,91
28	Demesmaeker Mark	29.248	CD&V-N-VA	vl brabant	77,19	47,94
29	Keulen Marino	25.095	VLD-Vivant	limburg	76,42	51,32
30	Demol Johan	10.604	Vlaams Blok	blvr	71,93	61,33
31	Peeters Frans	30.325	CD&V-N-VA	antwerpen	71,83	41,51
32	Bogaert Hendrik	30.030	CD&V-N-VA	west-vl	71,67	41,64
33	Van Overmeire Karim	29.053	Vlaams Blok	oost-vl	71,53	42,48
34	Geraerts Jean	24.842	Vlaams Blok	limburg	70,84	46,00
35	Van Brempt Kathleen	28.071	SP.A-Spirit	antwerpen	70,52	42,45
36	Verfaillie Jan	28.405	CD&V-N-VA	west-vl	67,79	39,39
37	Brouns Hubert	24.325	CD&V-N-VA	limburg	65,69	41,37
38	Van dermeersch Anke	28.369	Vlaams Blok	antwerpen	65,42	37,10
39	Van Mechelen Dirk	25.593	VLD-Vivant	antwerpen	65,06	39,46
40	Annemans Gerolf	28.003	Vlaams Blok	antwerpen	64,62	36,62
41	Van Hauthem Joris	23.685	Vlaams Blok	vl brabant	63,88	40,20
42	Crevits Hilde	26.131	CD&V-N-VA	west-vl	62,37	36,24
43	Denys André	24.885	VLD-Vivant	oost-vl	60,79	35,91
44	De Batselier Norbert	23.718	SP.A-Spirit	oost-vl	60,58	36,86
45	Decaluwe Carl	25.374	CD&V-N-VA	west-vl	60,56	35,19
46	Claes Hilde	21.901	SP.A-Spirit	limburg	59,67	37,77

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
47 Sterckx Dirk	23.042	VLD-Vivant	antwerpen	58,57	35,53
48 Vanderpoorten Marleen	22.965	VLD-Vivant	antwerpen	58,38	35,41
49 Tobback Bruno	20.245	SP.A-Spirit	vl brabant	58,12	37,88
50 Van den Brande Luc	24.456	CD&V-N-VA	antwerpen	57,93	33,47
51 Dedecker Jean-Marie	21.276	VLD-Vivant	west-vl	57,14	35,86
52 Jans Vera	20.481	CD&V-N-VA	limburg	55,31	34,83
53 Merckx-Van Goey Trees	19.084	CD&V-N-VA	vl brabant	50,36	31,28
54 Schueremans Herman	18.357	VLD-Vivant	vl brabant	49,82	31,46
55 Mahassine Chokri	17.955	SP.A-Spirit	limburg	48,92	30,96
56 Morel Marie-Rose	21.122	Vlaams Blok	antwerpen	48,74	27,62
57 Van Kerrebroeck Monica	19.843	CD&V-N-VA	oost-vl	48,61	28,77
58 Helsen Kathleen	19.134	CD&V-N-VA	antwerpen	45,32	26,19
59 Stevens Helga	17.870	CD&V-N-VA	oost-vl	43,78	25,91
60 De Meyer Jos	17.500	CD&V-N-VA	oost-vl	42,87	25,37
61 Van Eyken Christian	9.951	UF	vl brabant	42,84	32,88
62 Vissers Linda	14.877	Vlaams Blok	limburg	42,42	27,55
63 De Wever Bart	17.665	CD&V-N-VA	antwerpen	41,84	24,18
64 Anciaux Bert	3.676	SP.A-Spirit	blvr	41,73	38,02
65 Matthijs Erik	16.908	CD&V-N-VA	oost-vl	41,42	24,51
66 Vogels Mieke	12.864	Groen!	antwerpen	40,81	27,95
67 Bril Louis	14.970	VLD-Vivant	west-vl	40,20	25,23
68 Vermeiren Francis	14.773	VLD-Vivant	vl brabant	40,09	25,32
69 Vanackere Steven	3.116	CD&V-N-VA	blvr	39,65	36,53
70 Gatz Sven	3.926	VLD-Vivant	blvr	39,00	35,07
71 Rombouts Tinne	16.168	CD&V-N-VA	antwerpen	38,30	22,13
72 Tavernier Jef	9.827	Groen!	west-vl	38,29	28,46
73 Peumans Jan	14.157	CD&V-N-VA	limburg	38,23	24,08
74 Bossuyt Gilbert	14.361	SP.A-Spirit	west-vl	37,69	23,33
75 Poleyn Sabine	15.272	CD&V-N-VA	west-vl	36,45	21,18
76 Dillen Marijke	15.519	Vlaams Blok	antwerpen	35,81	20,29
77 Van Dijk Kris	15.075	CD&V-N-VA	antwerpen	35,71	20,63
78 Van Weert Els	13.816	SP.A-Spirit	antwerpen	34,71	20,89
79 Hermans Margriet	13.427	VLD-Vivant	antwerpen	34,13	20,70
80 Sannen Ludo	12.347	SP.A-Spirit	limburg	33,64	21,29
81 Vrancken John	11.617	Vlaams Blok	limburg	33,13	21,51
82 Van Steenberge Gerda	13.186	Vlaams Blok	oost-vl	32,47	19,28
83 Laurys Jan	12.281	CD&V-N-VA	vl brabant	32,41	20,13
84 Wymeersch Frans	13.008	Vlaams Blok	oost-vl	32,03	19,02
85 Caluwé Ludwig	13.459	CD&V-N-VA	antwerpen	31,88	18,42
86 Van den Heuvel Koen	12.987	CD&V-N-VA	antwerpen	30,76	17,78
87 De Loor Kurt	11.901	SP.A-Spirit	oost-vl	30,40	18,50
88 Hostekint Michèle	11.524	SP.A-Spirit	west-vl	30,25	18,72
89 Detiège Maya	11.785	SP.A-Spirit	antwerpen	29,61	17,82
90 De Meulmeester Marnic	12.067	VLD-Vivant	oost-vl	29,48	17,41
91 De Man Filip	10.923	Vlaams Blok	vl brabant	29,46	18,54
92 Boutsen Thieu	10.068	Vlaams Blok	limburg	28,71	18,64
93 Logist Marcel	9.929	SP.A-Spirit	vl brabant	28,51	18,58
94 Guns Dominique	10.438	VLD-Vivant	vl brabant	28,33	17,89
95 Michiels An	10.464	Vlaams Blok	vl brabant	28,22	17,76
96 Tack Erik	11.156	Vlaams Blok	oost-vl	27,47	16,31
97 Demeulenaere Stern	10.026	VLD-Vivant	west-vl	26,92	16,90

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
98 Van Der Borght Vera	10.786	VLD-Vivant	oost-vl	26,35	15,56
99 Maes Jacky	9.750	SP.A-Spirit	west-vl	25,59	15,84
100 De Ridder Annick	9.925	VLD-Vivant	antwerpen	25,23	15,30
101 Daems Rudi	7.908	Groen!	antwerpen	25,09	17,18
102 Van Nieuwenborgh Gracienne	9.466	SP.A-Spirit	oost-vl	24,18	14,71
103 Van den Eynde Francis	9.731	Vlaams Blok	oost-vl	23,96	14,23
104 Van Gaever Freddy	10.085	Vlaams Blok	antwerpen	23,27	13,19
105 Tamsamani Anissa	8.921	SP.A-Spirit	antwerpen	22,41	13,49
106 De Wachter Else	7.476	SP.A-Spirit	vl brabant	21,46	13,99
107 De Reuse Herman	7.872	Vlaams Blok	west-vl	20,72	12,84
108 Lachaert Patrick	8.472	VLD-Vivant	oost-vl	20,70	12,22
109 Hoebeke Anne Marie	8.277	VLD-Vivant	oost-vl	20,22	11,94
110 Strackx Felix	7.330	Vlaams Blok	vl brabant	19,77	12,44
111 Van den Eynde Marleen	8.127	Vlaams Blok	antwerpen	18,75	10,63
112 Bruyninckx-Vandenhoudt Agnes	7.114	Vlaams Blok	west-vl	18,72	11,61
113 Van Nieuwenhuysen Luk	8.103	Vlaams Blok	antwerpen	18,70	10,60
114 Marginet Werner	7.382	Vlaams Blok	oost-vl	18,18	10,79
115 Sintobin Stefaan	6.515	Vlaams Blok	west-vl	17,15	10,63
116 Huybrechts Pieter	7.190	Vlaams Blok	antwerpen	16,59	9,40
117 Verreycken Rob	6.947	Vlaams Blok	antwerpen	16,03	9,08
118 Glorieux Eloi	3.803	Groen!	vl brabant	14,59	10,79
119 Martens Bart	5.720	SP.A-Spirit	antwerpen	14,37	8,65
120 Van Goethem Roland	5.250	Vlaams Blok	vl brabant	14,16	8,91
121 Roegijs Jan	5.453	SP.A-Spirit	oost-vl	13,93	8,48
122 Stassen Jos	4.158	Groen!	oost-vl	13,14	8,89
123 Moens Monique	1.441	Vlaams Blok	blvr	9,77	8,33
124 Arckens Erik	1.276	Vlaams Blok	blvr	8,66	7,38

Waals Parlement

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
1 Van Cauwenberghe Jean-Claude	41.436	PS	charleroi	125,44	84,00
2 Dermotte Rudy	28.293	PS	doornik-aat-moeskroen	98,17	69,87
3 Foret Michel	28.145	MR	luik	94,38	66,24
4 Kubla Serge	29.256	MR	nijvel	93,44	64,18
5 Courard Philippe	15.578	PS	aarlen-marche-bast	87,20	71,62
6 Happart José	29.514	PS	luik	80,38	50,87
7 Eerdekens Claude	22.059	PS	namen	77,85	55,80
8 Lebrun Michel	11.254	CDH	dinant-philippeville	72,94	61,69
9 Jamar Hervé	13.509	MR	hoei-borgworm	71,90	58,39
10 Bouchat André	11.976	CDH	aarlen-marche-bast	69,83	57,85
11 Antoine André	13.934	CDH	nijvel	67,20	53,27
12 Borsus Willy	12.625	MR	dinant-philippeville	66,71	54,09
13 Arens Josy	8.515	CDH	neufchâteau-virton	65,05	56,53
14 Taminiaux Willy	14.503	PS	zinnik	64,79	50,28
15 Ledent Daniel-Henri	8.739	PS	neufchâteau-virton	60,90	52,16
16 Luperto Jean-Charles	17.091	PS	namen	60,32	43,23

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
17 Jeholet Pierre-Yves	13.039	MR	verviërs	60,02	46,98
18 Bayenet Maurice	11.820	PS	dinant-philippeville	59,40	47,58
19 Bertouille Chantal	12.280	MR	doornik-aat-moeskroen	56,23	43,95
20 Dardenne Jean-Pierre	8.535	MR	aarlen-marche-bast	56,00	47,46
21 Furlan Paul	11.068	PS	thuin	54,33	43,27
22 Etienne Jacques	10.708	CDH	namen	52,50	41,79
23 Collignon Christophe	12.438	PS	hoei-borgworm	52,48	40,04
24 Thissen René	10.881	CDH	verviërs	51,62	40,74
25 Procureur Jean-Paul	6.262	CDH	zinnik	49,80	43,54
26 Smal Louis	12.281	CDH	luik	49,11	36,83
27 Corbisier-Hagon Anne-Marie	8.679	CDH	charleroi	48,79	40,11
28 Demeyer Willy	17.479	PS	luik	47,61	30,13
29 Detremmerie Jean-Pierre	8.809	CDH	doornik-aat-moeskroen	45,69	36,88
30 Pire Charles	7.356	FN	luik	44,72	37,36
31 Severin Jean-Marie	9.615	MR	namen	43,64	34,03
32 Walry Léon	11.104	PS	nijvel	43,46	32,36
33 Crucke Jean-Luc	9.484	MR	doornik-aat-moeskroen	43,43	33,94
34 Cornet Véronique	9.165	MR	charleroi	43,25	34,08
35 Daerden Frédéric	15.673	PS	luik	42,69	27,01
36 Istasse Jean-François	9.682	PS	verviërs	42,02	32,34
37 Di Antonio Carlo	5.574	CDH	bergen	41,54	35,97
38 Donfut Didier	11.452	PS	bergen	41,12	29,67
39 De Lamotte Michel	10.205	CDH	luik	40,81	30,61
40 Petitjen Charles	7.965	FN	charleroi	40,09	32,12
41 Defraigne Christine	11.751	MR	luik	39,41	27,65
42 Simonis Isabelle	14.408	PS	luik	39,24	24,83
43 Milcamps Guy	7.442	PS	dinant-philippeville	37,40	29,96
44 Miller Richard	5.828	MR	bergen	34,83	29,00
45 Janssens Charles	12.500	PS	luik	34,05	21,55
46 Brotcorne Christian	6.547	CDH	doornik-aat-moeskroen	33,95	27,41
47 Devin Laurent	6.843	PS	thuin	33,59	26,75
48 Stoffels Edmund	7.257	PS	verviërs	31,49	24,24
49 Meureau Robert	7.395	PS	hoei-borgworm	31,20	23,80
50 Pary-Mille Florinne	4.529	MR	zinnik	30,03	25,50
51 Dupont Christian	9.826	PS	charleroi	29,75	19,92
52 Tillieux Eliane	8.184	PS	namen	28,88	20,70
53 de Saint Moulin Marc	6.394	PS	zinnik	28,56	22,17
54 Dehu Maurice	7.257	PS	nijvel	28,40	21,15
55 Boucher Pierre	8.172	MR	nijvel	26,10	17,93
56 Mathen Denis	5.279	MR	namen	23,96	18,68
57 Dieter-Neumann Monika	2.405	Ecolo	verviërs	22,98	20,57
58 Grommes Herbert	4.839	CDH	verviërs	22,96	18,12
59 Senesael Daniel	6.454	PS	doornik-aat-moeskroen	22,39	15,94
60 Deghilage Freddy	5.975	PS	bergen	21,45	15,48
61 Avril Patrick	7.827	PS	luik	21,32	13,49
62 Cassart Caroline	3.956	MR	hoei-borgworm	21,06	17,10
63 Delacroix Michel	2.415	FN	doornik-aat-moeskroen	21,03	18,61
64 Delannois Paul-Olivier	5.573	PS	doornik-aat-moeskroen	19,34	13,76
65 Neven Marcel	5.531	MR	luik	18,55	13,02
66 Defalque Brigitte	5.489	MR	nijvel	17,53	12,04
67 Cheron Marcel	2.792	Ecolo	nijvel	17,29	14,50

	Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
68	Kapompole Joëlle	4.799	PS	bergen	17,23	12,43
69	Wesphael Bernard	3.074	Ecolo	luik	17,13	14,06
70	Fassiaux-Looten Françoise	3.051	PS	thuin	14,98	11,93
71	Fontaine Philippe	2.888	MR	charleroi	13,63	10,74
72	Bidoul Véronique	3.862	MR	nijvel	12,33	8,47
73	Calet Pol	3.938	PS	charleroi	11,92	7,98
74	Colicis Ingrid	3.196	PS	charleroi	9,68	6,48
75	Huygens Daniel	1.055	FN	charleroi	5,31	4,25

Europees Parlement

	Naam	vks	Partij	Kiescollege	2500
1	Dehaene Jean-Luc	651.345	CD&V-N-VA	nederlands	318,1
2	Di Rupo Elio	483.644	PS	frans	248,5
3	Verhofstadt Guy	388.011	VLD-Vivant	nederlands	199,3
4	Michel Louis	327.374	MR	frans	179,7
5	Vanhecke Frank	260.430	Vlaams Blok	nederlands	132,2
6	Milquet Joëlle	191.900	CDH	frans	128,8
7	De Vits Mia	202.082	SP.A-Spirit	nederlands	109,0
8	Dewinter Filip	193.525	Vlaams Blok	nederlands	98,2
9	De Gucht Karel	159.332	VLD-Vivant	nederlands	81,8
10	Belet Ivo	142.554	CD&V-N-VA	nederlands	69,6
11	Ries Frédérique	123.000	MR	frans	67,5
12	Bourgeois Geert	133.430	CD&V-N-VA	nederlands	65,2
13	Grosch Mathieu	9.211	CSP	duits	62,3
14	Thyssen Marianne	116.418	CD&V-N-VA	nederlands	56,9
15	Staes Bart	79.508	Groen!	nederlands	56,6
16	Neyts Annemie	104.218	VLD-Vivant	nederlands	53,5
17	El Khadraoui Saïd	60.712	SP.A-Spirit	nederlands	32,8
18	Daerden Michel	63.565	PS	frans	32,7
19	Van Lancker Anne	60.483	SP.A-Spirit	nederlands	32,6
20	De Keyser Véronique	46.832	PS	frans	24,1
21	Claeys Philip	43.036	Vlaams Blok	nederlands	21,8
22	Jonckheer Pierre	23.236	Ecolo	frans	19,0
23	Deprez Gérard	34.024	MR	frans	18,7
24	Hutchinson Alain	28.672	PS	frans	14,7

Voor een gelijkaardige analyse van het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, zie in het *Politiek Jaarboek 2002*:

B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 401-428.

Basic information on Belgian political parties

Series: Morphology of Belgian Political Parties

List of entries

1. *Party Congress*, see: Congrès
Place – Date – Theme – Number of participants
2. *General Council*, see: Conseil Général
2.1. Composition – 2.2. Frequency of meeting – 2.3. Areas of authority
3. *Party Bureau*, see: Bureau du Parti
3.1. Composition – 3.2. Frequency of meeting – 3.3. Areas of authority
4. *Executive Board*, see: Exécutive
4.1. Composition – 4.2. Frequency of meeting – 4.3. Areas of authority
5. *Arbitration Board*, see: Conseil d'Arbitrage
5.1. Composition – 5.2. Frequency of meeting – 5.3. Areas of authority
6. *Internal Elections*, see: Elections internes
Date – Number of candidates – Elections of party president or other important officers
7. *Mandates*, see: Cadres
7.1. External executives – 7.2. Internal executives
8. *Number of Staff*, see: Personnel
Cabinet of the party president – Study service – Press and communication services – Pressure groups – Number of staff in parliament – Number of employees
9. *Number of Members*, see: Membres
Itemized for federation, gender and age if available
10. *Publications*, see: Publications
11. *Party Finances*, see: Comptes du parti

Parties discussed:

- PS: Parti Socialiste – francophone socialist party 413
- MR: Mouvement Réformateur – francophone liberal party 421
- CDH: Centre Démocrate Humaniste – francophone christian-democratic party 429
- Ecolo: Ecologistes confédérés pour l'organisation de luttes originales – francophone green party 438

Overview in this issue:

- Evolution of the membership in the francophone parties 1980-2003 451

Morphologie des partis politiques francophones en 2002 et 2003

Jo NOPPE

Aspirant du Fonds de la Recherche Scientifique – Flandre (F.W.O. – Vlaanderen)
à la Section de Politologie de la Katholieke Universiteit Leuven,
en collaboration avec les secrétariats des partis politiques¹

Le Parti Socialiste (PS)²

1. Le Congrès

- 9 mars 2002, Bruxelles, ULB – Campus Erasme. Congrès administratif: rapports du secrétaire général, du président de la Commission de Vigilance, du président de la Commission de Déontologie, du Directeur financier. Participants: 500 personnes, votants sur les rapports: 390 (unanimité).
- 8 septembre 2002, Charleroi, Centre Temps Choisi. « Congrès de Rentrée »: bilan de l'action gouvernementale par les différents chefs de file des gouvernements. Participants: 700 personnes, votants sur les rapports: 390 (unanimité moins une abstention).
- 12 janvier 2003, Bruxelles, ULB – Auditoire P.E. Janson. Réforme de l'article 68 des statuts concernant la limite d'âge, adoption de la liste du Sénat. Participants: 900 personnes, votants: 341; vote sur la réforme statutaire: 340 votes valables (316 oui, 17 non, 7 abstentions); vote sur la liste du Sénat: unanimité.
- 9 mars 2003, Louvain-la-Neuve, UCL – Auditoire Socrate 10. Adoption du programme du PS en vue de l'élection des Chambres fédérales. Participants: 750 personnes, votants: 366 (unanimité).

1. En particulier, nous tenons à remercier les personnes suivantes: Laurent Wimlot (PS), Pascale Toussaint et Roald Wyckmans (Ecolo), Benoît Lutgen et Maxime Prévot (CDH) et Lucien Vandermeulen et Sandy Kalmar (MR).
2. Les modifications les plus récentes aux statuts ont été adoptées par le congrès de Liège du 10 mai 1997 et par les congrès de Bruxelles du 2 décembre 2000 et du 12 janvier 2003. Dans les statuts du PS on ne trouve ni un 'Conseil Général', ni un 'Exécutif'.

- 11 juillet 2003, Bruxelles, ULB – Auditoire Lameere. « Congrès de participation »: examen du projet d'accord de Gouvernement. Participants: 800 personnes, votants: 366 (unanimité).
- 12 octobre 2003, Bruxelles, Cirque Royal. « Congrès de Rentrée »: Bilan de l'action gouvernementale par les différents chefs de file des gouvernements, présentation du programme pour la présidence du PS par le président nouvellement élu. Participants: 950 personnes, votants: 366 (unanimité).

3. Le Bureau

3.1. Composition

Art. 38 des statuts, voir: P. BIONDI, Morphologie des partis politiques francophones en 1998 et 1999, *Res Publica*, 2000, 2-3, pp. 335-336.

Changements à l'art. 38, adoptés par le congrès du 2 décembre 2000:

§ 1, b: Complété avec: « Par tranche de cinq représentants au Bureau, une fédération ne peut pas désigner plus de quatre représentants du même sexe. »³

§ 3, b: Complété avec: « Sont invités aux réunions du Bureau avec voix consultative: (...), un représentant du Conseil Socialiste de l'Associatif, (...). »⁴

Pour la composition en 2002, voir:

J. NOPPE, Morphologie des partis politiques francophones en 2000 et 2001, *Res Publica*, 2002, 2-3, pp. 474-476.

La composition du Bureau depuis le 12 octobre 2003:

Membres avec voix délibérative:

Le Président Di Rupo Elio

Le Secrétaire général Baras Jean-Pol

Les Vice-Président(e)s Bayenet Maurice, Morréale Christie, Moureaux Philippe

3. Art. 7, § 1 des statuts: « (...) les instances statutaires du PS ne peuvent pas compter plus de deux tiers de représentants de même sexe. Cependant, la composition des instances doit progressivement tendre vers la parité. »

4. Le Conseil Socialiste de l'Associatif (C.S.A.) assure la coordination générale de l'ensemble des organisations socialistes relevant du champ associatif (art. 59, § 2). Le C.S.A. est composé d'au moins un représentant de l'Action Commune Culturelle Socialiste (A.C.C.S.), du Réseau Socialiste des Organisations de Jeunesse (Ré.S.O.-J) et de chacune des organisations et personnalités adhérentes (art. 59, § 1). Le Ré.S.O.-J coordonne les activités des organisations de jeunesse du parti.

*Les Représentants
des Fédérations*

Anselme Bernard, Bayet Hugues, Biefnot Richard, Bucella Fabrizio, Burgeon Colette, Coërme Guy, Collignon Robert, Corda Giovanna, De Galan Magda, Degré Jean, De Groeve Edmée, De Keyser Véronique, Delizée Jean-Marc, Demeyer Willy, Demotte Rudy, De Wolf Kim, Dieu Camille, Dupont Christian, Dupuis Françoise, Durieux Claude, Eerdeken Claude, Fauconnier Jacques, Fiszman Julie, Frédéric André, Furlan Paul, Giet Thierry, Gilles André, Goetynck Sandrine, Ikazban Jamal, Incannella José, Istasse Jean-François, Janssens Charles, Kapompole Joëlle, Laloy Marie-José, Lambert Marie-Claire, Lambertz Karl-Heinz, Ledent Daniel, Leprince Julie, Lizin Anne-Marie, Luperto Jean-Charles, Mahoux Philippe, Mathot Guy, Mayeur Yvan, Mettens Philippe, Moriau Patrick, Mossoux Natacha, Pecriaux Sophie, Perpète André, Philippin Grégory, Picqué Charles, Pollet Raphaël, Saudoyer Annick, Shaban Fatima, Soil Christophe, Stoffels Edmund, Susskind Simone, Tomas Eric, Toussaint-Richardeau Micheline, Van Cauwenberghe Jean-Claude, Vandervecken Christel, Van Gompel Jacques, Vienne Christiane, Walry Léon, Ylieff Yvan, Zrihen Olga

Sont invités avec voix consultative:

Les Ministres et les Secrétaires d'Etat

Arena Marie, Daerden Michel, Happart José, Hutchinson Alain, Onkelinx Laurette

*Les Présidents d'Assemblée et les Chefs de
groupe parlementaire*

Dehousse Jean-Maurice, Vervoort Rudi, Servaty Charles, Romdhani Mahfoudh

Un représentant:

- de la FGTB⁵
- de l'Union Nationale des Mutualités Socialistes (UNMS)
- de Febecoop
- de l'Association des Enseignants Socialistes
- des Comités Interentreprises
- du Conseil des Représentants des Socialistes européens
- de la section des Belges francophones et germanophones à l'Étranger
- du Collège des Secrétaires fédéraux

Mordant André
De Backer Bernard
Hoffelt Jean-François
Brzakala Pierre
Doyen Odette
Colombo Anna
Michel Raymond
Dorsimont Daniel

5. Fédération Générale du Travail de Belgique.

- de la Confédération des Pensionnés Socialistes	Gousset Camille, Onkelinx Gason
- du Mouvement des Jeunes Socialistes	Goldstein Yves, Minsier Isabelle
Le directeur de l'Institut Emile Vandervelde	Delcor Frédéric
Un représentant du Conseil Socialiste de l'Associatif	Hustache Serge

3.2. Fréquence des réunions

Art. 37 des statuts: « Le Bureau se réunit au moins deux fois par mois, à l'exception du mois d'août, et aussi souvent que nécessaire sur convocation du Président, des deux Vice-Présidents ou à la demande d'au moins trois membres à voix délibérative. »

3.3. Compétences

Art. 36 des statuts: P. BIONDI, *l.c.*, p. 337.

Changements à l'art. 36, adoptés par le congrès du 2 décembre 2000:

§ 6: Complété avec: « Le Bureau peut déléguer de pouvoir à l'un de ses membres. Dans ce cas, la délégation de pouvoir doit être renouvelée au moins chaque mois. »

Insertion de:

« § 8: Le Bureau élit les sénateurs cooptés au scrutin secret selon les modalités du règlement annexé aux présents statuts. § 9: Le Bureau définit les conditions d'adhésion des membres associés visés à l'article 5, § 4. § 10: Le Bureau fixe le montant de la cotisation des membres. »

5. La Commission de Vigilance

5.1. Composition

Art. 79 des statuts: J. NOPPE, *l.c.*, p. 477.

Composition en 2002 et 2003 (depuis le 25 mars 2000):

Président de la Commission de Vigilance	Deworme Elie
Membres effectifs	Bodson Jules, Detry Dominique, Gosset Paul, Guillaume François, Henry Emile, Leroy Jacky, Pauwels Pascal, Wintgens Léon
Membres suppléants	Cornart Yves, Degroeve André, Kabergs Aimé, Quinet Marcel, Seijkens Pierre, Toussaint Théo

5.3. Compétences

Art. 79 des statuts: J. NOPPE, *l.c.*, p. 477.

6. Elections internes

Election du *président du PS* (26 et 27 septembre 2003):

- Suffrage universel des membres
- Un seul candidat: Elio Di Rupo
- Nombres de participants: 29.103
- Votes valables: 28.953
- Oui: 27.174 (93,9%)
- Non: 1.779 (6,1%)

Désignation des *représentants des fédérations au Bureau* du PS installé le 12 octobre 2003: voir ci-dessus

Election des *vice-présidents du PS* par le Bureau réuni le 12 octobre 2003: Maurice Bayenet et Philippe Moureaux (à l'unanimité)

Election de la *vice-présidente du PS* par le Bureau réuni le 20 octobre 2003: Christie Morreale (à l'unanimité)

7. Les Cadres

Chambre des Représentants ⁶	25
Sénat ⁷	12
Conseil Régional Wallon	24
Conseil de la Communauté française	29
Conseil Régional de Bruxelles-Capitale	14
Parlement européen	3
Rat der deutschsprachigen Gemeinschaft	4
Conseillers provinciaux	98
Députés permanents	18
Conseillers communaux	1.226
Echevins	504
Bourgmestres	108 + 4ff ⁸
Présidents du CPAS	112
Conseillers du CPAS	691

6. Après les élections législatives fédérales du 18 mai 2003.

7. Idem.

8. ff = bourgmestre faisant fonctions.

8. Le Personnel

8.1. Fonctions principales

- Secrétaire général du parti	Baras Jean-Pol
- Directeur financier	Liétart Jean-Marc
- Administrateur délégué	Liétart Jean-Marc
- Directeur de l'Institut Emile Vandervelde	Delcor Frédéric
- Presse	Coppenolle Florence
- Adjoint de la présidence	Braggaar Jacques
- Mouvement des Jeunes Socialistes	Doutrelepont Gilles
- Commission interfédérale pour l'égalité entre les hommes et les femmes	Morreale Christie

8.2. Nombre des collaborateurs parlementaires

- Parlement fédéral:	
- Chambre	14,6
- Sénat	6,5
- Parlement wallon:	10
- Parlement de la Communauté française:	9
- Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale:	9
- Conseil de la Communauté germanophone:	1
- Parlement européen	8

8.3. Nombre des collaborateurs au siège du parti

Le nombre des collaborateurs avec un contrat de travail permanent: 52,6

- PS (asbl Fonsoc): 17,8
- Institut Emile Vandervelde: 29,8
- Fondation Louis Debrouckère: 5

9. Les Membres

9.1. Nombre par Fédération

	2001	2002	+/-
<i>Brabant wallon</i>	2.341	2.174	- 167
<i>Bruxelles</i>	5.143	5.052	- 91
<i>Charleroi</i>	12.630	11.230	- 1.400
<i>Dinant-Philippeville</i>	2.508	2.513	+ 5
<i>Hainaut Occidental</i>	7.598	7.040	- 558
<i>Huy-Waremme</i>	6.075	5.794	- 281

	2001	2002	+/-
Liège	22.228	21.744	- 484
Luxembourg	3.044	3.059	+ 15
Mons	10.081	9.092	- 989
Namur	5.033	5.009	- 24
Soignies	5.261	4.265	- 996
Thuin	3.665	1.678	- 1.987
Verviers	3.612	3.357	- 255
Fédération germanophone	408	392	- 16
Belges à l'étranger	67	71	+ 4
Total	89.694	82.470	- 7.224

Renseignements pour 2003 non disponibles

9.2. Distribution par sexe⁹

	Hommes	Femmes	Total
2002	48.418	42.919	91.337

Renseignements pour 2003 non disponibles

9.3. Distribution par âge

Renseignements non disponibles

10. Publications

Périodiques

- *Première à gauche*: trimestriel adressé à tous les membres du PS

Brochures

- *Hémisphère gauche* (n° 1): L'axe du mal: vues d'Europe, septembre 2002

Site internet: www.ps.be

9. Pour le nombre par fédération en 2002, il s'agit des chiffres des membres en ordre de cotisation (82.470). Mais le seul moyen d'obtenir la distribution par sexe est de prendre les membres contenus dans le fichier (91.337).

11. Comptes du Parti (en euro)¹⁰

	2000	2001	2002	2003
Produits courants	7.987.671	8.997.066	9.464.390	10.571.172
- Contributions publiques belges	5.833.113	6.161.693	6.322.046	7.087.412
- Autres contributions	937.570	1.515.226	1.846.979	1.774.186
- Entités liées non consolidées	17.353	-	-	-
- Mandataires	919.102	1.464.223	1.776.716	1.717.936
- Autres	1.116	51.004	70.263	56.250
- Cotisations des membres	987.084	1.045.508	1.044.434	1.054.941
- Revenus du patrimoine immobilier	29.834	14.070	20.720	27.017
- Recettes de manifestations, de publications et de publicité	27.926	66.289	33.458	50.681
- Dons, donations ou legs de personnes physiques	-	-	106	293.899
- Produits divers	172.145	194.280	196.645	283.036
Charges courantes	8.870.444	10.073.306	10.010.143	11.396.762
- Approvisionnements et travaux en cours	4.701	54.588	4.707	21.497
- Achats	4.701	54.588	4.707	70.430
- Variation de stock et de travaux en cours	-	-	-	- 48.933
- Dotations	289.523	400.708	380.831	393.397
- Entités liées non consolidées	256.018	334.554	366.338	383.197
- Mandataires	-	-	-	-
- Autres	33.505	66.154	14.493	10.200
- Services et biens divers	3.964.886	3.395.058	6.129.758	7.322.638
- Charges relatives aux bâtiments	518.693	507.479	2.309.611	593.487
- Charges de fonctionnement administratif	2.011.203	2.074.777	2.483.483	2.816.989
- Charges de publications	102.660	126.158	76.145	60.855
- Charges de publicité, de propagande, d'assemblées, y compris les charges électorales	1.130.762	378.120	837.800	3.502.556
- Charges diverses	201.567	308.524	422.718	348.752
- Charges de personnel	3.360.726	3.267.151	3.425.764	3.544.337
- Amortissements et réductions de valeur sur frais d'établissement, sur immobilisations incorporelles et corporelles	410.766	374.772	549.630	627.010
- Réductions de valeurs sur stocks et sur créances sur activités courantes	- 2.479	12.582	84.159	61.768
- Provisions pour risques et charges	815.199	2.522.226	- 642.425	- 637.753
- Autres charges sur activités courantes	27.123	46.220	77.719	63.869
- Charges portées à l'actif	-	-	-	-
Résultat courant avant résultat financier	- 882.773	- 1.076.240	- 545.753	- 825.590
Résultat financier	306.473	182.038	80.708	238.522
Résultat exceptionnel	- 1.641	1.151.540	35.678	36.404
Impôts sur le résultat	- 16.572	- 22.055	- 23.330	- 13.028
Résultat de l'exercice	- 594.513	235.283	- 452.697	- 563.692

10. Source: Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques, *Documents Parlementaires*, 1246/001-002 (SO 2000-2001) (Chambre), 1785/001-002 (SO 2001-2002) (Chambre), 21/001-002 (SE 2003) (Chambre) et 1117/001-002 (SO 2003-2004) (Chambre).

Le Mouvement Réformateur (MR)¹¹

1. Le Congrès

- 10 mars 2002, Etterbeek, Théâtre Saint-Michel. Congrès statutaire: évolution du Mouvement Réformateur, propositions de modifications de statuts. Participants et votants: environ 1.200 personnes.
- 24 mars 2002, Bruxelles, Heysel – Auditorium 2000. Congrès statutaire: congrès de fondation du Mouvement Réformateur. Participants et votants: environ 1.200 personnes.
- 22 septembre 2002, Bruxelles, ULB – Auditorio Chavane. Congrès thématique: « L'Engagement des francophones ». Participants et votants: environ 900 personnes.
- 9 et 10 novembre 2002, Liège, Domaine du Sart-Tilman. Congrès thématique: « Economie, Finances et Fiscalité ». Travaux des commissions, discussions générales, discours de clôture. Participants et votants: environ 1.200 personnes.
- 7 et 8 décembre 2002, Charleroi, Expo. Congrès thématique: « Congrès social ». Travaux des commissions, discussions générales, discours de clôture. Participants et votants: environ 1.300 personnes.
- 22 et 23 février 2003, Louvain-la-Neuve, UCL. Congrès thématique: « L'Engagement citoyen ». Travaux des commissions, discussions générales, présentation des candidats aux élections du 18 mai 2003, discours de clôture. Participants et votants: environ 1.300 personnes.
- 22 mars 2003, Bruxelles, ULB. Congrès thématique: « Bruxelles et sa région ». Ateliers de travail, discussions générales, discours de clôture. Participants et votants: environ 1.200 personnes.
- 5 avril 2003, Bruxelles, Palais des Congrès. Congrès thématique: présentation officielle du Programme des Réformateurs. Participants et votants: environ 900 personnes.
- 10 juillet 2003, Wavre, Salle des Fêtes de l'Hôtel de ville. Congrès statutaire: participation du MR au gouvernement fédéral. Participants et votants: environ 1.000 personnes.

2. Le Comité général

2.1. Composition

Art. 9, § 1 des statuts: « *Le Comité général se compose:*

11. Le 24 mars 2002, le Parti Réformateur Libéral (PRL), le Partei für Freiheit und Fortschritt (PFF), le Front Démocratique des Francophones (FDF) et le Mouvement des Citoyens pour le Changement (MCC) se sont alliés dans le Mouvement Réformateur (MR). Ce jour, les quatre composantes du MR ont approuvé les statuts cités ici.
Pour la situation avant le 24 mars 2002, voir: J. NOPPE, *Morphologie des partis politiques francophones en 2000 et 2001*, *Res Publica*, 2002, 2-3, pp. 484-493.

- du/de la Président(e) du Mouvement Réformateur;
- du/de la Chef de file gouvernemental(e);
- des membres du Comité permanent du PRL, du Comité du PFF, du Conseil général du FDF et du Parlement du MCC;
- des représentants des adhérents directs, à raison d'un représentant par tranche de cinquante adhérents directs. Toute fraction de cinquante adhérents directs supérieure à vingt-cinq donne droit à un représentant supplémentaire. »

Il s'agit d'environ 410 personnes.

2.2. Fréquence des réunions

Art. 9, § 3 des statuts: « Le Comité général se réunit au moins quatre fois par an. »

En 2002: 1 réunion

En 2003: 3 réunions

2.3. Compétences

Art. 9, § 2 des statuts: « Le Comité général est chargé du travail de réflexion et de proposition sur les grands enjeux de société et les orientations politiques majeures du Mouvement Réformateur. »

3. Le Conseil

3.1. Composition

Art. 10, § 1 des statuts: « Le Conseil se compose:

- du président du MR Ducarme Daniel (remplacé le 27 mai 2003 par Duquesne Antoine)
- du Chef de file gouvernementale Michel Louis
- des Vice-présidents du MR Simonet Jacques (PRL), Maingain Olivier (FDF), Deprez Gérard (MCC), Schröder Ferdel (PFF)
- 29 membres du PRL André Eric, Bacquelaine Daniel, Barzin Anne, Boucher Pierre, Chastel Olivier, Cornet Véronique, Dardenne Jean-Pierre, De Decker Armand, de Donnea François-Xavier, D'Hondt Denis, Didier Reynders, Draps Willem, Duquesne Antoine, Fontaine Philippe, Forêt Michel, Gilson Nathalie, Hasquin Hervé, Hazette Pierre, Jamar Hervé, Kubla Serge, Michel Charles, Miller Richard, Monfils Philippe, Ouezekthi Mostafa, Schepmans Françoise, Séverin Jean-Marie, Van Weddingen Eric, Wahl Jean-Paul, Zenner Alain

- 3 membres du PFF Collas Berni, Evers Fred, Gentges Bernd
- 17 membres du FDF Boelpaep Jean-Jacques, Caron Danielle, Clerfayt Bernard, Clerfayt Georges, Cornelissen Jean-Pierre, de Patoul Serge, Désir Georges, Gosuin Didier, Libert Eric, Payfa Martine, Peffer Michel, Persoons Caroline, Riquet Marie-Jeanne, Roelants du Vivier François, Spaak Antoinette, Van Eycken Christian, Van Eyll Didier
- 11 membres du MCC Cahay Pierrette, Collard Philippe, Dallemagne Charles, de t'Serclaes Nathalie, Flahaux Jean-Jacques, Foncoux Jean, Humblet Antoine, Lebeau Vincent, Marghem Marie-Christine, Van Campenhoudt Marc

3.2. Fréquence des réunions

Le Conseil se réunit 3 fois par mois.

3.3. Compétences

Art. 10, § 2 des statuts: « *Le Conseil est l'organe souverain du MR entre les Congrès. Par ailleurs, il gère les ateliers citoyens prévus à l'article 25.* »

4. Le Bureau exécutif

4.1. Composition

Art. 11, § 1 des statuts: « *Le Bureau exécutif se compose:*

- *du président du MR* Ducarme Daniel (remplacé le 27 mai 2003 par Duquesne Antoine)
- *du Chef de file gouvernementale* Michel Louis
- *des Vice-présidents du MR* Simonet Jacques (PRL), Maingain Olivier (FDF), Deprez Gérard (MCC), Schröder Ferdel (PFF)

4.2. Fréquence des réunions

Le Bureau exécutif se réunit 1 fois par semaine.

4.3. Compétences

Art. 11 des statuts: « § 2. Le Bureau exécutif prépare les travaux du Mouvement Réformateur, gère l'agenda et coordonne l'action politique du Mouvement Réformateur. Il prépare et suit toute négociation politique. § 3. Il statue selon la règle du consensus. »

5. Le Conseil de conciliation et d'arbitrage

5.1. Composition

Art. 27, § 1 des statuts: « Le Conseil est composé:

- du président du MR;
- du Chef de file gouvernementale;
- des Vice-présidents du MR;
- des Ministres d'Etat;
- des Ministres, secrétaires d'Etat et commissaires du gouvernement en fonction ainsi que des anciens Ministres, secrétaires d'Etat et commissaires du gouvernement;
- du président de l'Intergroupe parlementaire;
- des chefs de groupe parlementaire;
- des présidents et des anciens Présidents des assemblées législatives s'ils sont membres du Parlement.

Le Conseil de conciliation et d'arbitrage est présidé par une personnalité élue parmi ses membres. Il procède également à la désignation de son/sa secrétaire. Les membres du Conseil de conciliation et d'arbitrage sont renouvelés en même temps que les membres du Conseil du Mouvement Réformateur. »

5.2. Fréquence des réunions

En 2002: 6 réunions

En 2003: 4 réunions

5.3. Compétences

Art. 27 des statuts: « § 2. Le Conseil de conciliation et d'arbitrage élabore un code de bonne conduite pour tous les mandataires. § 3. En ce qui concerne les adhérents directs, le Conseil de conciliation et d'arbitrage est chargé de débattre et d'arbitrer toute plainte ou tout conflit. Toutes les parties concernées doivent être entendues. En particulier, il:

- se prononce sur toute question de discipline qui lui est soumise et peut prendre une sanction;
- peut être saisi de toute inconduite notoire ou manquement à ses obligations qui serait commis par un membre ou un mandataire;
- constate les démissions.

§ 4. En ce qui concerne les membres des composantes, le Conseil de conciliation et d'arbitrage peut soumettre tout dossier aux instances correspondantes des formations constitutives. Il sera statué dans un délai raisonnable à dater de la réception de la demande. Toute décision rendue dans ce cadre par le Conseil de conciliation et d'arbitrage est dûment motivée. § 5. Le Conseil de conciliation et d'arbitrage ne peut prendre de décision conformément aux présents statuts qu'à la condition que la moitié au moins de ses membres soient présents. Si le quorum n'est pas atteint, le Conseil de conciliation et d'arbitrage est à nouveau convoqué dans les 48 heures et peut délibérer quel que soit le nombre de membres présents. »

6. Elections internes

Election du *président du MR* (26-29 juin 2003):

- Suffrage universel des membres
- Un seul candidat: Antoine Duquesne (président du parti depuis 27 mai 2003)
- Nombres de participants: 10.706
- Votes valables: 10.632
- Oui: 10.024 (94,3%)
- Non: 608 (5,7%)

7. Les Cadres

Chambre des Représentants ¹²	24
Sénat ¹³	10
Conseil Régional Wallon	20
Conseil de la Communauté française	27
Conseil Régional de Bruxelles-Capitale	25
Parlement européen	3
Rat der deutschsprachigen Gemeinschaft	6
Conseillers provinciaux	102
Députés permanents	12
Conseillers communaux	1.363
Echevins	317
Bourgmestres	83
Conseillers CPAS	550
Présidents CPAS	33

12. Après les élections législatives fédérales du 18 mai 2003.

13. Idem.

8. Le Personnel

8.1. Fonctions principales

- Le secrétaire général	Dardenne Jean-Pierre
- Le secrétaire général adjoint	Jamar Hervé
- Le trésorier	Boucher Pierre
- Le trésorier adjoint	Robert Claude
- Le chef de cabinet	Iker Laura (depuis juillet 2003 remplacée par Rutten Benoît)
- L'attachée de presse	Delaunoy Johanna (depuis juillet 2003 remplacée par Grandjean Anne)
- Le secrétaire général administratif	Vandermeulen Lucien
- La présidente des Femmes Réformatrices	Gilson Nathalie
- Le président de la Fédération PRL des Aînés	Rousseau Georges
- Le président des Jeunes Réformateurs libéraux	Pinte Pierre

8.2. Nombre des collaborateurs parlementaires et nombre global des collaborateurs au siège du parti

Renseignements non disponibles

9. Les Membres

9.1. Nombre par région

	2002	2003	+/-
<i>Régionale de Bruxelles</i>	4.000	4.000	-
<i>Province de Brabant wallon</i>	5.720	5.775	+ 55
<i>Province de Liège</i>	8.360	8.450	+ 90
<i>Province de Namur</i>	4.885	3.900	- 985
<i>Province de Hainaut</i>	9.800	9.500	- 300
<i>Province de Luxembourg</i>	2.920	2.700	- 220
<i>Outre-Mer</i>	185	160	- 25
Total	35.870	34.485	- 1.385

9.2. Distribution par sexe

	<i>Hommes</i>	<i>Femmes</i>
2002	23.914	11.956
2003	22.990	11.495

9.3. Distribution par âge

Renseignements non disponibles

10. Publications

Périodiques

- *Liberté*: 50.000 exemplaires par trimestre en 2002
- *Actu*: 50.000 exemplaires par trimestre en 2003

Brochures

- *Le Manifeste des Réformateurs*, 2002
- *Le Sport, tout le monde en parle. Maintenant, il faut agir*, 2003

Publications thématiques

- *Du Cœur à l'ouvrage*, le programme des réformateurs, 2003

Site internet: www.mr.be

11. Comptes du Parti (en euro)¹⁴

	2000	2001	2002	2003
Produits courants	6.577.124	7.074.949	7.361.604	8.113.197
- Contributions publiques belges	5.456.574	5.847.194	5.981.999	6.514.595
- Autres contributions	504.015	491.558	551.083	609.442
- Entités liées consolidées	-	-	-	-
- Entités liées non consolidées	55.323	43.241	121.861	129.058
- Mandataires	437.983	433.136	428.726	480.384
- Autres	10.709	15.182	496	-
- Cotisations des membres	396.579	392.188	384.653	455.236
- Revenus du patrimoine immobilier	22.259	33.602	48.030	17.427
- Recettes de manifestations, de publications et de publicité	79.175	120.561	143.931	225.335
- Dons, donations ou legs de personnes physiques	2.546	1.471	1.733	837
- Produits divers	116.473	188.374	250.175	290.325
Charges courantes	5.438.583	5.408.699	7.464.636	8.580.143
- Approvisionnements et commandes en cours	895	676	-	-
- Achats	895	676	-	-
- Variation de stock et de travaux en cours	-	-	-	-
- Dotations	297.445	216.717	224.742	356.760
- Entités liées consolidées	-	-	-	-
- Entités liées non consolidées	270.608	176.314	205.318	284.529
- Mandataires	2.341	2.082	7.487	12.050
- Autres	24.496	38.321	11.937	60.181
- Services et biens divers	3.378.272	2.966.802	4.171.413	7.910.631
- Charges relatives aux bâtiments	169.473	212.504	278.404	295.038
- Charges de fonctionnement administratif	1.992.824	1.917.491	2.298.084	2.743.115
- Charges de publications	170.575	114.955	268.643	352.383
- Charges de publicité, de propagande, d'assemblées, y compris les charges électorales	938.604	471.911	1.072.657	4.196.862
- Charges diverses	106.793	249.941	253.625	323.233
- Charges de personnel	1.008.054	1.054.252	1.327.905	1.592.359
- Amortissements et réductions de valeur sur frais d'établissement, sur immobilisations incorporelles et corporelles	515.977	491.457	480.072	595.154
- Réductions de valeurs sur stocks et sur créances sur activités courantes	-	615	6.789	-
- Provisions pour risques et charges	199.059	622.585	1.202.067	- 1.925.245
- Autres charges sur activités courantes	38.882	55.594	51.648	50.484
- Charges portées à l'actif	-	-	-	-
Résultat courant avant résultat financier	1.138.541	1.666.250	- 103.032	- 466.945
Résultat financier	- 107.476	- 76.153	- 3.049	- 70.332
Résultat exceptionnel	- 34.911	58.374	7.030	284.353
Impôts sur le résultat	- 2.425	- 6.010	- 8.578	- 792
Résultat de l'exercice	993.730	1.642.461	- 107.629	- 253.716

14. Source: Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques. *Documents Parlementaires*, 1246/001-002 (SO 2000-2001) (Chambre), 1785/001-002 (SO 2001-2002) (Chambre), 21/001-002 (SE 2003) (Chambre) et 1117/001-002 (SO 2003-2004) (Chambre).

Le Centre Démocrate Humaniste (CDH)¹⁵

1. Le Congrès

- 2 mars 2002, Louvain-la-Neuve. Congrès thématique: « Pour une autre mondialisation ».
- 18 mai 2002, Bruxelles. Congrès statutaire: le Parti Social Chrétien (PSC) devient le Centre Démocrate Humaniste (CDH).
- 1 septembre 2002, Cambron-Casteau. Congrès thématique: « La vie des familles: besoins nouveaux, réponses nouvelles ».
- 30 novembre 2002, Mons. Congrès électoral: l'alternative humaniste pour les élections fédérales du 18 mai 2003.
- 18 janvier 2003, Liège. Congrès thématique: « Oser entreprendre; parier sur le développement économique francophone ».
- 15 février 2003, Charleroi. Congrès thématique: « Justice et Police; et si on en faisait vraiment une priorité! ».
- 29 mars 2003, Louvain-la-Neuve. Congrès électoral: les élections fédérales du 18 mai 2003.
- 21 novembre 2003, Louvain-la-Neuve. Congrès électoral: les élections régionales et européennes du 13 juin 2004.
- 13 décembre 2003, Bruxelles. Congrès thématique: « Ce n'est pas parce que l'associatif est sans but lucratif qu'il doit être le parent pauvre du politique ».

2. Le Conseil Général

2.1. Composition

Art. 63 des statuts: « *La composition du conseil général est celle de l'assemblée générale des mandataires et présidents locaux¹⁶ élargie à des délégués des arrondissements à raison d'un délégué par tranche entamée de 50 membres inscrits.* »

Il s'agit d'environ 390 personnes.

15. Le 18 mai 2002, le Parti Social Chrétien (PSC) est devenu le Centre Démocrate Humaniste (CDH). Ce jour, on a adopté les statuts cités ici.
Pour la situation avant le 18 mai 2002, voir: J. NOPPE, Morphologie des partis politiques francophones en 2000 et 2001, *Res Publica*, 2002, 2-3, pp. 505-515.
16. Art. 64 des statuts: « *L'assemblée générale des mandataires et présidents locaux est composée du bureau politique, de tous les mandataires communaux et provinciaux ainsi que des présidents des sections locales ou de leur représentant.* »

2.2. Fréquence des réunions et compétences

Art. 63 des statuts: « Le bureau politique peut convoquer un conseil général pour le consulter sur toute question politique qu'il juge opportun de lui soumettre. En cas d'urgence constatée par le bureau politique, un conseil général peut remplacer le congrès pour une mission déterminée. »

Dans les années 2002 et 2003 le Conseil Général ne s'est pas réuni.

3. Le Bureau politique

3.1. Composition

Art. 67 des statuts: « Le Bureau politique est composé:

- des membres du comité restreint Voir ci-dessous
- des tous les parlementaires:
 - Europe Grosch Mathieu, Hansenne Michel
 - Chambre¹⁷ Wathelet Melchior jr., Arens Josy, Dreze Benoît, Milquet Joëlle, Viseur Jean-Jacques, Wiaux Brigitte, Yzerbyt Damien
 - Sénat¹⁸ Brotcorne Christian, Delpérée Francis, Nysens Clotilde
 - Région Wallonne Antoine André, Bouchat André, Charlier Philippe, Corbisier Anne-Marie, de Lamotte Michel, Etienne Jacques, Hollogne Guy, Keutgen Elmar, Lebrun Michel, Liénard Albert, Namotte André, Scharff Pierre, Seneca Georges, Thissen René
 - Région Bruxelloise Cerexhe Benoît, De Grootte Julie, Fraiteur Béatrice, Grimberghs Denis, Lemaire Michel, Riguelle Joël
 - Communauté française De Grootte Julie, Elsen Marc, Grimberghs Denis et les CDH-membres du Parlement Wallon (voir ci-dessus)
 - Communauté germanophone Gehlen Albert, Chantraine Hubert, Heinen-Knaus Moni, Hilligsmann Marie-Louise, Maraite Joseph, Meyer Patrick, Schröder Wilfred, Schunck Manfred, Thiemann Gabriele

17. Après les élections législatives fédérales du 18 mai 2003. Pour la situation avant 18 mai 2003, voir: J. NOPPE, *l.c.*, p. 506.

18. Idem.

- *des présidents d'arrondissement ou de leur représentants désignés par le comité d'arrondissement* Bernard André, Bintein Patrick, Buxant Damien, Chantraine Hubert, Colin Jean-Pol, De Liedekerke Bertrand, Delitte Jean-Pierre, Deschietere Guy, Di Antonio Carlo, Drion Dominique, Du Bus André, Goddaert Denis, Goes Benjamin, Guisset Catherine, Hanin Philippe, Henry-Rimbaut Josette, Lemaire Pierre, Mager Alain, Massart Jean-Benoît, Peremans Vincent, Remy Dominique, Salembier Fabrice, Van Den Steen Yvan
- *d'un représentant des associations des aînés, des femmes et des jeunes du parti* Houtart Edouard, Fraiteur Béatrice, Bastin Jean-Paul (depuis novembre 2003 remplacé par Fassi-Fihri Hamza)
- *du secrétaire politique* Viseur Jean-Jacques
- *du secrétaire général* Lutgen Benoît
- *de l'administrateur délégué de l'asbl de gestion* Crohain Clément

Le bureau est également composé du bureau de l'assemblée générale des mandataires et présidents locaux et de 10 membres élus directement par le premier congrès suit l'élection de la présidence nationale, selon les modalités établies par le bureau politique. Le bureau politique peut désigner également en raison de leurs qualifications ou de leurs compétences, pour la durée du mandat présidentiel, des membres cooptés. Il en est de même pour les invités. Le secrétaire général, l'administrateur délégué et les invités ont voix consultative. »

3.2. Fréquence des réunions

Art. 69 des statuts: « *Le bureau politique se réunit toutes les semaines. »*

3.3. Compétences

Art. 68 des statuts: « *Le bureau politique est l'organe de décision hebdomadaire du parti. Ses pouvoirs émanent du congrès qui lui donne mandat et le décharge de son action. Il établit, sur proposition du président, des directives précises relatives à la constitution des listes électorales, et décide des positions politiques, initiatives et de la stratégie du parti. Il statue, comme instance de recours, pour arbitrer les conflits internes, sur la base des avis motivés du comité de déontologie, d'éthique et d'arbitrage. »*

4. Le Comité restreint

4.1. Composition

Art. 70 des statuts: « *Le comité restreint est composé du président, des vice-présidents, des membres des exécutifs fédéraux, communautaires et régionaux et des chefs de groupe fédéraux, communautaires et régionaux, du secrétaire politique et du secrétaire général qui n'y a pas voix délibérative.* »

Composition en 2002 et 2003:

Milquet Joëlle, Antoine André, Cerexhe Benoît (depuis septembre 2003 remplacé par Wathélet Melchior jr.), Langendries Raymond, Brotcorne Christian, Delamotte Michel, Grimberghs Denis, Corbisier Anne-Marie, Viseur Jean-Jacques, Poncin Eric

4.2. Fréquence des réunions

Art. 72 des statuts: « *Le comité restreint se réunit chaque fois que la situation politique le nécessite.* »

4.3. Compétences

Art. 71 des statuts: « *Il assure la coordination de l'action parlementaire et ministérielle quotidienne. Il agit comme organe d'évocation lors de la constitution des listes en vue des élections selon les dispositions des articles 141 et 142. Il propose des administrateurs dépendant des niveaux fédéral, communautaires et régionaux pour lesquels une désignation par le parti est officiellement demandée.* »

5. Le Comité de déontologie, d'éthique et d'arbitrage

5.1. Composition

Art. 85 des statuts: « *Le comité de déontologie, d'éthique et d'arbitrage comprend:*

- le président national
 - sept membres qui ne sont ni mandataires ni candidats aux élections européennes, législatives et régionales suivantes, dont au moins un juriste et un expert en finances. Ces membres ne peuvent exercer aucune fonction au sein du parti. »
- Milquet Joëlle
Drion Dominique, Bribosia Michelle, Cerexhe Etienne, de Calatay Etienne, Delcourt André, Hallet Jean, Lefèvre Jacques, Nichoul Pierre

5.2. Fréquence des réunions

Renseignements non disponibles

5.3. Compétences

Art. 86 des statuts: « A l'exception de l'exercice du droit d'évocation visé à l'article 142, le comité de déontologie, d'éthique et d'arbitrage statue sur tous les litiges internes survenant lors de la composition des listes, lors de la période pré-électorale, lors des élections ou sur tout autre type de litige interne concernant des membres du parti. Il fait respecter le Code de déontologie et d'éthique défini à l'article 143 par l'ensemble des mandataires du parti, sanctionne les violations selon la procédure et les modalités définies par le bureau. Les sanctions sont: le rappel à l'ordre, le blâme, la suspension et l'exclusion. Il est compétent pour régler, en interne, toute question judiciaire ou d'éthique relative à un mandataire du parti. Pour trancher un litige, il applique, notamment, les règles déontologiques édictées par les instances du parti. »

6. Elections internes

Election du / de la *président(e)* du CDH (15 septembre 2003):

- Suffrage universel des membres
- Votes valables: 13.403
- Milquet Joëlle: 8.392 (62,6%)
- Fournaux Richard: 3.795 (28,3%)
- Grimberghs Denis: 941 (7,0%)
- Salembier Fabrice: 275 (2,1%)

7. Les Cadres

Chambre des Représentants ¹⁹	7
Sénat ²⁰	3
Conseil Régional Wallon	14
Conseil de la Communauté française	17
Conseil Régional de Bruxelles-Capitale	6
Parlement européen	2
Rat der deutschsprachigen Gemeinschaft	9
Conseillers provinciaux	63
Députés permanents	-
Conseillers communaux	870
Echevins	231
Bourgmestres	60
Conseillers CPAS	288
Présidents CPAS	55

19. Après les élections législatives fédérales du 18 mai 2003.

20. Idem.

8. Le Personnel

8.1. Fonctions principales

- La Présidente du parti Milquet Joëlle
- Les Vice-présidents du parti Antoine André, Cerexhe Benoît (depuis septembre 2003 remplacé par Wathelet Melchior jr.)
- Le Secrétaire politique Viseur Jean-Jacques
- Le Secrétaire général Lutgen Benoît
- Le staff national:
 - Directeur département politique Frippiat Gaëtan
 - Directeur département animation Poncin Eric
 - Directeur département structures internes Brouillard Jean-François (remplacé en 2003 par De Bast Christain)
 - Directeur département membres, internet Mernier Jean
 - Administrateur général Crohain Clément
- Centre d'études (CEPESS)²¹:
 - Secrétaire général Michel Etienne (depuis septembre 2003 remplacé par Poncelet André-Marie)
 - Secrétaire administratif Servais André
- Centre de formation (CPCP)²²:
 - Président Bertrand Marc (depuis octobre 2003 remplacé par Namotte André)
 - Administrateur délégué Di Antonio Carlo (depuis octobre 2003 remplacé par Lutgen Benoît)
- Les associations:
 - Aînés du CDH Houtart Edouard
 - Les jeunes CDH Bastin Jean-Paul (depuis novembre 2003 remplacé par Hamza Fassi-Fihri)
 - Les femmes CDH Fraiteur Béatrice

8.2. Nombre des collaborateurs parlementaires et nombre global des collaborateurs au siège du parti

Renseignements non disponibles

21. Centre d'études politiques, économiques et sociales.

22. Centre Permanent pour la Citoyenneté et la Participation.

9. Les Membres

9.1. Nombre par arrondissement

	2002	2003	+/-
<i>Arlon</i>	369	384	+ 15
<i>Ath</i>	354	367	+ 13
<i>Bastogne</i>	325	342	+ 17
<i>Bruxelles</i>	1.934	1.917	- 17
<i>Charleroi</i>	1.124	1.163	+ 39
<i>Dinant</i>	730	788	+ 58
<i>Huy</i>	523	566	+ 43
<i>Liège</i>	2.767	2.813	+ 46
<i>Marche</i>	476	504	+ 28
<i>Mons</i>	1.018	1.117	+ 99
<i>Mouscron</i>	294	312	+ 18
<i>Namur</i>	1.552	1.627	+ 75
<i>Neufchâteau</i>	516	544	+ 28
<i>Nivelles</i>	1.499	1.520	+ 21
<i>Philippeville</i>	573	589	+ 16
<i>Soignies</i>	930	967	+ 37
<i>Thuin</i>	941	992	+ 51
<i>Tournai</i>	544	553	+ 9
<i>Verviers</i>	1.610	1.697	+ 87
<i>Virton</i>	366	372	+ 6
<i>Waremmé</i>	599	613	+ 14
<i>Flandres</i>	50	49	- 1
<i>Belges résidant à l'étranger</i>	21	27	+ 6
Total	19.115	19.823	+ 708

Depuis le congrès du 18 mai 2002, une catégorie intitulée « Citoyens intéressés » a été créée. Celle-ci compte en juillet 2004 4.085 personnes.

9.2. Distribution par sexe

	Hommes	Femmes
2002	11.452	7.663
2003	11.894	7.929

9.3. Distribution par âge

Renseignements non disponibles

10. Publications

Périodiques

- *La Cyber-Lettre*: journal électronique du CDH
- *Vous et Nous*: mensuel thématique du CDH sur des thèmes d'actualité
- *L'Oranger*: trimestriel d'information du CDH, adressé à tous les membres
- *En Direct*: mensuel d'information pour les responsables et mandataires locaux du CDH
- *La Revue Politique*: bimestriel du Centre d'études (CEPESS)
- *Le PAF*: bulletin trimestriel d'information du Centre pour la Citoyenneté et la Participation (CPCP)

Brochures et livres

- *Place à l'humain!*, résumé du Programme électoral du CDH pour les élections fédérales, 2003
- J. Milquet, *L'humanisme: une nouvelle offre politique*, Editions Luc Pire, 2003

Site internet: www.lecdh.be

11. Comptes du Parti (en euro)²³

	2000	2001	2002	2003
Produits courants	3.827.266	4.124.912	4.229.526	4.445.291
- Contributions publiques belges	3.382.469	3.697.575	3.710.370	3.916.751
- Autres contributions	132.752	128.671	154.068	223.758
- Entités liées non consolidées	36.844	7.484	22.588	-
- Mandataires	95.908	121.187	129.828	130.379
- Autres	-	-	1.653	93.379
- Cotisations des membres	162.257	182.819	187.112	154.350
- Revenus du patrimoine immobilier	-	-	-	-
- Recettes de manifestations, de publications et de publicité	65.336	57.358	47.773	33.175
- Dons, donations ou legs de personnes physiques	21.532	13.202	13.738	26.023
- Produits divers	62.921	45.287	116.465	91.234
Charges courantes	3.674.566	3.929.744	4.819.875	4.559.991
- Approvisionnements et travaux en cours	104.337	125.308	137.378	172.057
- Achats	104.337	125.308	137.378	172.057
- Variation de stock et de travaux en cours	-	-	-	-
- Dotations	95.566	55.727	54.239	182.511
- Entités liées non consolidées	79.801	36.820	36.506	182.511
- Mandataires	-	1.073	-	-
- Autres	15.765	17.834	17.733	-
- Services et biens divers	1.707.689	1.890.201	2.790.838	3.829.366
- Charges relatives aux bâtiments	158.466	149.408	129.927	135.464
- Charges de fonctionnement administratif	1.022.011	1.226.720	1.399.092	1.436.367
- Charges de publications	185.507	231.456	354.578	295.299
- Charges de publicité, de propagande, d'assemblées, y compris les charges électorales	332.184	267.253	888.917	1.941.905
- Charges diverses	9.521	15.364	18.324	20.331
- Charges de personnel	956.430	835.952	874.841	991.469
- Amortissements et réductions de valeur sur frais d'établissement, sur immobilisations incorporelles et corporelles	212.070	222.815	209.599	210.372
- Réductions de valeurs sur stocks et sur créances sur activités courantes	-	-	-	-
- Provisions pour risques et charges	571.980	764.097	720.863	- 865.750
- Autres charges sur activités courantes	26.493	35.645	32.115	39.965
- Charges portées à l'actif	-	-	-	-
Résultat courant avant résultat financier	152.701	195.168	- 590.348	- 114.699
Résultat financier	22.915	41.116	53.768	39.485
Résultat exceptionnel	- 3.261	- 8.085	4.409	- 24.062
Impôts sur le résultat	-	-	-	-
Résultat de l'exercice	172.354	228.199	- 532.171	- 99.277

23. Source: Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques. *Documents Parlementaires*, 1246/001-002 (SO 2000-2001) (Chambre), 1785/001-002 (SO 2001-2002) (Chambre), 21/001-002 (SE 2003) (Chambre) et 1117/001-002 (SO 2003-2004) (Chambre).

Ecolo²⁴

1. L'Assemblée Générale (AG)

- 20 janvier 2002, Namur. AG statutaire et thématique: modifications statutaires (entre autres l'AG, le CF, le SFE et le MPM, élections et mandats) et évaluation des participations gouvernementales (1ère étape). Nombre de votants: 180 personnes.
- 10 mars 2002, Louvain-la-Neuve. AG thématique: résultats des outils « Ecolo-baromètre » et « Survey and Action », évaluations transversales et motions. Nombre de votants: 820 personnes.
- 16 juin 2002, Welkenraedt. AG statutaire et thématique: approbation des comptes, désignation des commissaires aux comptes, désignation pour le comité d'arbitrage, modifications statutaires (désignation des ministres, qualité des membres, candidats sur les listes électorales, accords préélectoraux, listes de cartel), débat thématique (Cap 2003: en mouvement vert!... et pour gagner). Nombre de votants: environ 120 personnes.
- 7 juillet 2002, Louvain-la-Neuve. AG élection interne: élection d'un nouveau Secrétariat Fédéral. Nombre de votants: 692 personnes.
- 23 et 24 novembre 2002, Liège. AG statutaire et thématique: révision du programme électoral. Nombre de votants: 110 le 1er jour, 86 le 2ème jour.
- 6 juillet 2003, Louvain-la-Neuve. AG élection interne: élection d'un nouveau Secrétariat Fédéral. Nombre de votants: 974 personnes.
- 7 novembre 2003, Louvain-la-Neuve. AG de poll sur la liste européenne. Nombre de votants: 388 personnes.

2. Le Conseil de Fédération (CF)

2.1. Composition

Art. V.2.1 des statuts: « §1. Le Conseil de fédération est composé de membres d'Ecolo. Toutes les régionales sont fédérés au sein du Conseil de Fédération. Le nombre de délégués issus des régionales est fixé à 60. Ils sont choisis par les assemblées régionales. §2. Chaque régionale dispose d'au moins deux délégués. Les trente autres délégués sont répartis entre les régionales en fonction de leur nombre de membres, tel qu'arrêté au 31 décembre de l'année qui précède le renouvellement des délégués régionaux. (...) Chaque régionale élit des délégués régionaux suppléants. Leur nombre est au minimum de trois et au maximum égal au nombre de délégués régionaux si ce dernier est supérieur à trois. En cas d'absence ou de démission d'un délégué régional, il est remplacé par un des délégués régionaux

24. Ecolo = Ecologistes Confédérés pour l'organisation de luttes originales.

Les modifications les plus récentes aux statuts ont été adoptées par l'AG du 24 juin 2001 (Liège), par l'AG du 20 janvier 2002 (Namur) et par l'AG du 16 juin 2002 (Welkenraedt).

suppléants. §3. Outre les délégués issus des régionales, le Conseil de fédération est composé d'un nombre d'autres membres, cooptés par le Conseil de Fédération. Le nombre maximum de délégués cooptés est fixé à 6. (...) §4. En vue d'atteindre l'objectif de la parité, les délégations régionales, le groupe des délégués cooptés compteront chacun en leur sein un tiers au moins de représentants de chaque sexe. §5. Le mandat de tous les délégués est fixé à deux ans, renouvelable. §6. (...) De plus, le Conseil de Fédération comprend aussi des délégués des groupes parlementaires. (...) Le nombre de délégués parlementaires est de un par groupe parlementaire. Les délégués parlementaires sont élus au sein de leur groupe. (...) §8. Seuls les délégués régionaux, parlementaires et les membres cooptés ont le droit de vote au Conseil de Fédération. »

Les délégués régionaux

Arlon-Marche-Bastogne	Pétre Brigitte, Crepin Jean-Claude, Petit Jérôme
Brabant Wallon	Duez Alexandrine, Ronce Catherine, Saenen Marianne, Schlessler Katalin (remplacée en 2003 par Meunier Thierry), Spirlet Michel, Vanlierde Françoise, Dacamara David
Bruxelles	Adriaen Claude, Lesne Philippe, Beni Jos, Van Eeckhout Denis (remplacé en 2003 par Van Halewijn Vincent), Winkel Xavier, Servais Marie-Lou, Schweitzer Anne, Van Huffel Véronique
Charleroi	Cornet Philippe, Piérard André, Capron Michel (les deux derniers remplacés en 2003 par Lemaître Catherine et Harmegnies Lucien)
Dinant-Philippeville	Dupuis Xavier (remplacé en 2003 par Soroge René), Swinnen Anne, Stordeur Adrien
Huy-Waremme	Bollingh Sébastien (remplacé en 2003 par Binon Robert), Sivitsky Chantal, Godin Marie-Céline, Gerienne Hermès
Liège	Pawlak Jeanine, Jadot Eric, Delcourt Christian, Frenay Murielle, Verjans André
Mons	Boitquin Jean, Kabamba Bob, Dubois Lise
Namur	Sevenants Pierre, Vanden Heede Didier, Tinant Fabienne, Brusselmans Denis, Sinte Michel (remplacé en 2003 par Bauvain Geneviève)
Neufchâteau-Virton	Thibaut Cécile, Mirkes Laurence (remplacé en 2003 par Berguet Jean-Claude)
Ostbelgien	Dethier-Neumann Monika, Dethier Dominique
Picardie	Van De Velde Vincent, Languy Jean-François, Courtoy Bernard, Colombier Régis (les deux derniers remplacés en 2003 par Triffin Anne-Marie et Ledru Anne)
Soignies	Blondiau Jean-François, Bruyndonckx Dominique, Vanhoof Nicole

Thuin	Revelard Raymond, Vlaminck Michel, Comble Patrick (les deux derniers remplacé en 2003 par Declercq Patrick et Ghoos Marie-Thérèse)
Verviers	Gerard André, Laschet Yves, Thonnart Jean, Sedyn-Boulegier Renée, Reul-Minguet Geneviève

Les délégués des groupes parlementaires

Chambre	Gobert Gérard
Sénat	Nagy Marie (remplacée en 2003 par Durant Isabelle)
Conseil Régional Wallon	Smeets Danny
Conseil de la Communauté française	Pieters Alain
Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale	Theunissen Anne-Françoise
Parlement européen	Lannoye Paul
Rat der deutschsprachigen Gemeinschaft	Benker-Schaus Christa

<i>Les membres cooptés</i>	Coeurnelle Didier, Delbascourt Cécile, Delforge Yves, Hurchon Joëlle, Lamberts Philippe, Noiret Christian
----------------------------	---

Sont également présents lors des réunions du CF: le secrétariat fédéral, le Comité d'arbitrage, les parlementaires, les ministres, le personnel des cabinets ministériels, les permanents du parti et tous les membres qui le désirent.

En plus de délégués, il faut compter sur la présence de 50 à 100 personnes. Lors de CF à gros enjeux, le nombre de présents peut aller jusqu'à 650 personnes voire plus.

2.2. Fréquence des réunions

Art. V.2.4 des statuts: « § 3. *Autant que possible, les réunions ordinaires du CF se déroulent une fois par mois, à date fixe, de manière à faciliter les réunions des régionales.* (...) § 5. *Une réunion extraordinaire du CF peut être convoquée par le Bureau du CF: 1° Sur l'initiative du Bureau du CF; 2° A la demande du Secrétariat fédéral; 3° A la demande d'au moins huit délégués cooptés et/ou issus de trois régionales au moins.* »

En 2002: 13 réunions

En 2003: 18 réunions

2.3. Compétences

Art. V.2.2 des statuts: « §1. *Le CF est l'organe politique du Mouvement. Il assume la responsabilité politique du Mouvement entre deux Assemblées. Dans cette optique et dans le respect des sphères d'autonomie prévues par le chapitre IV, il a pour missions:*

- *de contrôler la gestion du Secrétariat fédéral (SF).* (...);

- de prendre position et de s'exprimer au nom du Mouvement sur les problèmes politiques, sur base des décisions et options de l'assemblée;
 - d'anticiper les enjeux politiques à moyen terme, afin notamment de redéfinir ou de préciser la position qui devra être adoptée par les ministres et/ou les parlementaires;
 - d'examiner les décisions envisagées et/ou prises par un exécutif auquel Ecolo participe lorsque celles-ci sont simultanément en contradiction avec le programme du parti et l'accord de gouvernement;
 - d'organiser et de coordonner les campagnes d'action et les prises de position décidées au niveau fédéral, national et international;
 - de régler l'organisation interne du Mouvement, et de définir l'organigramme du personnel;
 - de décider annuellement le budget fédéral et d'en vérifier l'exécution par le SF.
- §2. Un certain nombre de tâches spécifiques sont attribuées explicitement au CF, à savoir:
- l'approbation des PV des AG (...);
 - l'approbation de la plate-forme électorale en cas d'élection partielle pour la Chambre ou le Sénat, et en cas d'élection séparée des Conseils régionaux et communautaires;
 - l'approbation du Règlement d'ordre intérieur;
 - l'approbation de la procédure de constitution de la liste des candidats pour l'élection du Parlement européen;
 - l'approbation des listes électorales dans le cas prévu à l'art. VII.3.2;
 - l'arrêt de la procédure relative à la désignation des candidats et à l'établissement des listes électorales comme prévue à l'art. VII.3.3;
 - l'appréciation du respect de leurs engagements à l'égard du Mouvement de la part des membres des Assemblées parlementaires et de leurs Exécutifs aux niveaux fédéral, régional, communautaire ou européen (...);
 - l'approbation des modifications du règlement de procédure ayant trait au Comité d'arbitrage;
 - l'approbation du règlement d'ordre intérieur, des modalités d'organisation (y compris la désignation du ou des présidents de séance) et du contenu de l'AG. En ce qui concerne ce contenu, le CF décide, pour chaque AG, sur avis du SF, s'il y a lieu de soumettre les statuts à révision, et, dans l'affirmative, quels articles ou parties d'articles. La procédure de révision fait partie du Règlement d'ordre intérieur;
 - la nomination et la révocation des secrétaires de commissions.
- Le CF assume également les compétences qui ne sont explicitement attribuées à aucun organe du Mouvement. »

2.4. Le Bureau du Conseil de Fédération

Composition

Art. V.2.3 des statuts: « § 1. Le CF élit, à la majorité des membres présents, le double quorum suivant étant atteint: la moitié du nombre total des délégués et des régionales, une équipe d'au moins trois personnes provenant d'au moins trois Régionales différentes, qui constitue le Bureau du Conseil de Fédération. § 2. Les membres du Bureau n'ont pas

voix délibérative au Conseil. (...) § 5. Le nouveau Bureau propose à l'unanimité au Conseil un coordinateur choisi en son sein.»

En 2002-2003:

Coordinateur du Bureau Trussart Alain (en septembre 2002 remplacé par De Boe Alexis)

Membres du Bureau De Boe Alexis, Geuten Marie-Rose (jusqu'à juillet 2002), Le Bussy Gauthier, Lessire Maryline, Quenon Michel, Vanderstraeten Michèle (depuis juillet 2002)

Depuis le 24 octobre 2003:

Coordinateur du Bureau Wyckmans Roald

Membres du Bureau Gailly Anne-Françoise, Junne Dominique, Klee Renaud

Compétences

Art. V.2.5 des statuts: *«Le Bureau du Conseil a pour mission, outre l'animation et le secrétariat du CF, de favoriser la circulation des informations internes entre les Régionales pour tout débat utile au Conseil, et, en collaboration avec le Secrétariat fédéral, la préparation et le suivi des décisions du Conseil. Un au moins des membres du Bureau du Conseil participe aux réunions du Secrétariat fédéral avec voix consultative.»*

3. Le Secrétariat Fédéral Elargi (SFE), l'organe MPM et le Bureau Politique

Art. V.3.4.bis concernant le Secrétariat fédéral élargi (SFE):

« §1. Sauf décision à chaque fois motivée, le SFE se réunit en principe chaque semaine. Lors de cette réunion, le SF procède à une large consultation sur les questions politiques les plus importantes et informe les participants sur les décisions prises ou envisagées. Lors d'une participation au pouvoir, le SFE abordera plus particulièrement les questions de stratégie en vue de renforcer les positions du mouvement à partir des différents pôles (Ministres, Parlementaires et Parti), d'analyser le paysage politique et l'évolution du positionnement des différents acteurs de la coalition et de l'opposition et envisager les initiatives à prendre par le parti, d'analyser les réactions internes et externes du mouvement.

Le SFE est ouvert à tous les membres d'ECOLO. La présence (ou, en cas d'empêchement, la représentation) de chacun des ministres et chefs des groupes parlementaires, européen, fédéraux, communautaires et régionaux, est requise. Les ministres, les chefs de groupes et le Bureau du CF y disposent d'une voix consultative.

§ 2. En principe, tous les mandataires assistent au moins à la discussion des points politiques inscrits à son ordre du jour.

§ 3. En cas de décision politique urgente et importante en dehors de cette réunion, les ministres et les chefs des groupes concernés par cette décision, ainsi que le Bureau du CF

doivent être consultés par le SF, qui convoque à cet effet un MPM (voir article V.3.4.ter). Le SF fait rapport à la réunion suivante du SFE. »

Art. V.3.4.ter des statuts concernant le MPM (Mouvement-Parlementaires-Ministres):

« § 1. En cas de participation à un Exécutif fédéral, régional, communautaire ou européen, le SF se réunit en principe chaque semaine en comité restreint (MPM) avec les chefs des groupes parlementaires et les membres des Exécutifs concernés, ainsi que le Bureau du CF. Le SF peut inviter, en tout ou en partie au MPM, des parlementaires, des délégués du CF, des secrétaires régionaux, des secrétaires de commissions des membres, des permanents. (...)

§ 2. Le MPM a un pouvoir de décision dans les matières suivantes:

- le suivi des participations aux Exécutifs fédéral, régionaux, communautaires ou européen;
- l'articulation de l'action des groupes parlementaires, des Exécutifs et du mouvement;
- de manière générale, l'opérationnalisation et la concrétisation des orientations politiques décidées dans les instances d'Ecolo (AG, CF, CG, SF).

§3. La présence à cette réunion (ou, en cas d'empêchement, la représentation) des ministres et des chefs des groupes parlementaires, européen, fédéraux, communautaires et régionaux, est requise.

§4. Le SF informe des décisions prises par le MPM à la réunion suivante du SFE.

§5. Les décisions sont prises par les trois secrétaires fédéraux. Les Ministres et les chefs de groupes disposent chacun d'une voix consultative. »

Le Bureau Politique est une nouvelle instance qui a été mise en place à titre expérimental par le Secrétariat fédéral élu en juillet 2003 en lieu et place du SFE et du MPM, pour la durée de 1 an jusqu'à la prochaine AG statutaire prévue pour l'automne de 2004. Cette décision a été avalisée par le Conseil de Fédération.

La composition du SFE, du MPM et du Bureau Politique en 2002 et 2003:

2002 (SFE et MPM)	jusqu'à juillet 2003 (SFE et MPM)	depuis juillet 2003 (Bureau Politique)
<i>Les trois secrétaires fédéraux</i>		
Bauduin Jacques	Hordies Marc	Javaux Jean-Michel
Defeyt Philippe	Defeyt Philippe	Huytebroeck Evelyne
Ernst Brigitte	Huytebroeck Evelyne	Brouir Claude
<i>Le Bureau du Conseil de fédération</i>		
Trussart Alain	Deboe Alexis	Roald Wyckmans
Roland Jean-Luc		
Quénon Michel		
Geuten Marie-Rose		
Lefèbre Marie		
Deboe Alexis		

2002 (SFE et MPM)	jusqu'à juillet 2003 (SFE et MPM)	depuis juillet 2003 (Bureau Politique)
<i>Les Ministres</i>		
Detienne Thierry	Detienne Thierry	Detienne Thierry
Daras José	Daras José	Daras José
Maréchal Nicole	Maréchal Nicole	Maréchal Nicole
Nollet Jean-Marc	Nollet Jean-Marc	Nollet Jean-Marc
Niessen Hans	Niessen Hans	Niessen Hans
Deleuze Olivier	Deleuze Olivier	
Durant Isabelle	Durant Isabelle	
<i>Les chefs des groupes parlementaires</i>		
Jaegers Lambert	Jaegers Lambert	Jaegers Lambert
Nagy Marie	Nagy Marie	Nagy Marie
Chéron Marcel	Chéron Marcel	Chéron Marcel
Jonckheer Pierre	Jonckheer Pierre	Jonckheer Pierre
Desgain Xavier	Desgain Xavier	Desgain Xavier
Huytebroeck Evelyne	Braeckman Dominique	Braeckman Dominique
Dardenne Martine	Gerkens Muriel	Doulkeridis Christos
	Doulkeridis Christos	Durant Isabelle
<i>Les permanents désignés par le SF (pas dans le SFE, ouvert pour tous les membres)</i>		
Doulkeridis Christos	Devos Pascal	Simons Henri
Biérin Eric	Dérenne Christophe	Roland Jean-Luc
Dérenne Christophe	Carton Luc	Adriaen Claude
Carton Luc	Lhoest Audrey	Lahssaini Fouad
Antoine François	Lucas Michaël	Wesphael Bernard
Moraël Jacky	Bouchat Thérèse-Marie	Wynants Bernadette
	Moraël Jacky	
<i>Les députés fédéraux (seulement dans le Bureau Politique)</i>		
		Gerkens Muriel
		Genot Zoé
		Gobert Gérard
		Guilbert Michel

4. Le Secrétariat fédéral

4.1. Composition

Art. V.3.1 des statuts: « Le secrétariat fédéral est une équipe de trois membres effectifs élue par l'AG à la majorité absolue des suffrages; chacun des membres de l'équipe ayant recueilli, à titre individuel, la même majorité. Toute équipe doit compter des membres de 3 régionales différentes dont la régionale de Bruxelles ainsi qu'au moins une personne de chaque sexe. »

Les trois Secrétaires fédéraux en 2002-2003:

- jusqu'à juillet 2002 Bauduin Jacques, Defeyt Philippe, Ernst Brigitte
- jusqu'à juillet 2003 Defeyt Philippe, Hordies Marc, Huytebroeck Evelyne
- depuis juillet 2003 Brouir Claude, Huytebroeck Evelyne, Javaux Jean-Michel

4.2. Fréquence des réunions

Art. V.3.4.: « *Le Secrétariat Fédéral est autonome sur le plan de son fonctionnement interne.* »

4.3. Compétences

Art. V.3.3 des statuts: « *Le secrétariat fédéral a une compétence générale d'initiative en matière de politique externe et interne. Il assure la direction politique quotidienne du parti sans préjudice des compétences du Conseil de fédération et prend toute décision à cette fin. Il présente annuellement au Conseil de fédération les priorités politiques et les axes de travail ainsi que le projet de budget. Il a autorité sur l'ensemble de l'administration centrale d'ECOLO. Il est responsable devant le Conseil de fédération et l'Assemblée générale. Le secrétariat, en collaboration avec les chefs de groupe, veille à la coordination et au bon fonctionnement des groupes parlementaires.* »

5. Le Comité d'arbitrage

5.1. Composition

Art. IX.2.2 des statuts: « § 1. *Le Comité d'arbitrage est composé de cinq membres au moins et de sept membres au plus. Il sont nommés par l'AG selon la procédure fixée par règlement adopté par le CF. Le mandat est de 4 ans et est renouvelable à concurrence de la moitié au plus du comité. Le Comité d'arbitrage ne peut comprendre plus de trois membres provenant de la même régionale et doit comprendre des membres des deux sexes.* »

Les membres en 2002-2003:

Cession Christian, Delespesse Jean (depuis juin 2002), Drumel Alain (depuis juin 2002), Lambert Martine (présidente depuis novembre 2003), Liénard Jean, Quai-riat Jean-Marie (président jusqu'à novembre 2003), Wyckmans Louis

5.2. Fréquence des réunions

En 2002-2003: entre 15 et 20 fois par an

5.3. Compétences

Art. IX.1.1 des statuts: « *Le Comité d'arbitrage est compétent pour: trancher tout litige sur base du non respect des statuts ou de toute règle interne; trancher tout litige entre*

instances internes; trancher tout litige entre un membre et une instance; trancher tout conflit de compétence; annuler toute décision d'une instance, à l'exception de l'AG, prise en violation des statuts, des principes généraux de fonctionnement qu'ils sous-tendent et des autres règles internes; décider d'instruire toute anomalie présumée dans le fonctionnement du parti; trancher tout litige survenant suite à l'approbation d'un procès-verbal de l'AG par le CF; toute autre compétence confiées par les statuts ou des règles internes.»

6. Elections internes

Election des membres du *Comité d'arbitrage* par l'AG du 10 mars 2002:

- Christian Cession: 182 oui – 6 non – 31 abst.
- Martine Lambert: 186 oui – 2 non – 31 abst.
- Jean Liénard 183 oui – 6 non – 30 abst.
- Jean-Marie Quairiat: 184 oui – 5 non – 30 abst.
- Louis Wyckmans: 184 oui – 6 non – 29 abst.

Election de 2 membres supplémentaires du *Comité d'arbitrage* par l'AG du 16 juin 2002:

- Jean Delespesse: 49 oui – 2 non – 6 abst
- Alain Drumel: 50 oui – 2 non – 5 abst.

Election du *Secrétariat fédéral* par l'AG du 7 juillet 2002:

- Philippe Defeyt: 534 oui – 64 non – 62 abst.
- Evelyne Huytebroeck: 616 oui – 17 non – 28 abst.
- Marc Hordies: 624 oui – 13 non – 25 abst.

Election du *Secrétariat fédéral* par l'AG du 6 juillet 2003:

- Nombres de participants: 974
- Abstentions: 16
- Equipe Brouir-Javaux-Huytebroeck: 593 voix pour
- Equipe Lannoye-Franken-Wesphael: 365 voix pour
- Votes individuels:
 - Jean-Michel Javaux: 667 oui
 - Evelyne Huytebroeck: 603 oui
 - Claude Brouir: 668 oui

7. Les Cadres

Chambre des Représentants ²⁵	4
Sénat ²⁶	2
Conseil Régional Wallon	14

25. Après les élections législatives fédérales du 18 mai 2003.

26. Idem.

Conseil de la Communauté française	18
Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale	13
Parlement européen	3
Rat der deutschsprachigen Gemeinschaft	3
Conseillers provinciaux	42
Députés permanents	–
Conseillers communaux	475
Echevins	56
Bourgmestres	3
Conseillers CPAS	186
Présidents CPAS	12

8. Le Personnel

8.1. Fonctions principales

– Les secrétaires fédéraux	<i>Voir ci-dessus</i>
– Le Bureau du Conseil de Fédération	<i>Voir ci-dessus</i>
– Le département « Conseil – Etude – Prospective »	Carton Luc, Bouchat Marie-Thérèse
– Le département « Animation Politique »	
– <i>Cellule des Politiques Locales</i>	Lucas Michaël
– <i>Formation des militants</i>	Cosyns Caroline
– <i>Action/Accueil</i>	Pelzer Benoît
– <i>Alliances pour la Développement Durable</i>	Derenne Christophe
– Le département « Communication »	Devos Pascale
– Le département « Ressources »	Brouir Claude

8.2. Nombre des collaborateurs parlementaires

– Parlement fédéral:	
– Chambre	4
– Sénat	4
– Parlement européen	1
– Parlement wallon:	4
– Parlement de la Communauté française:	3
– Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale:	4
– Conseil de la Communauté germanophone:	2

8.3. Le nombre global des collaborateurs au siège du parti

- Le nombre global des collaborateurs: environ 150 personnes (110 Equivalent Temps Plein)

9. Les Membres

9.1. Nombre par Régionale

	2002	2003	+/-
Arlon-Marche-Bastogne	198	150	- 48
Brabant Wallon	680	562	- 118
Bruxelles	752	718	- 34
Charleroi	181	157	- 24
Dinant-Philippeville	183	76	- 107
Huy-Waremme	227	189	- 38
Liège	480	417	- 63
Mons	221	185	- 36
Namur	416	296	- 120
Neufchâteau-Virton	88	75	- 13
Ost-Belgien	81	76	- 5
Picardie	282	243	- 39
Soignies	182	159	- 23
Thuin	125	88	- 37
Verviers	329	283	- 46
Autres	6	77	+ 71
Total	4.431	3.751	- 680

9.2. Distribution par sexe

	Hommes	Femmes
2002	2.650	1.781
2003	2.219	1.532

9.3. Distribution par âge

Renseignements non disponibles

10. Publications

Périodiques

- *La Quinzaine*: bimensuel adressé à tous les membres et sympathisants (environ 4.700 exemplaires)

- *DD*: mensuel entre mars 2002 et mars 2003 (13 numéros) vers tout public (40.000 exemplaires)
- *Le Réseau*: trimestriel à l'attention des élus locaux

Brochures

Nombreuses brochures thématiques (OGM, ...)

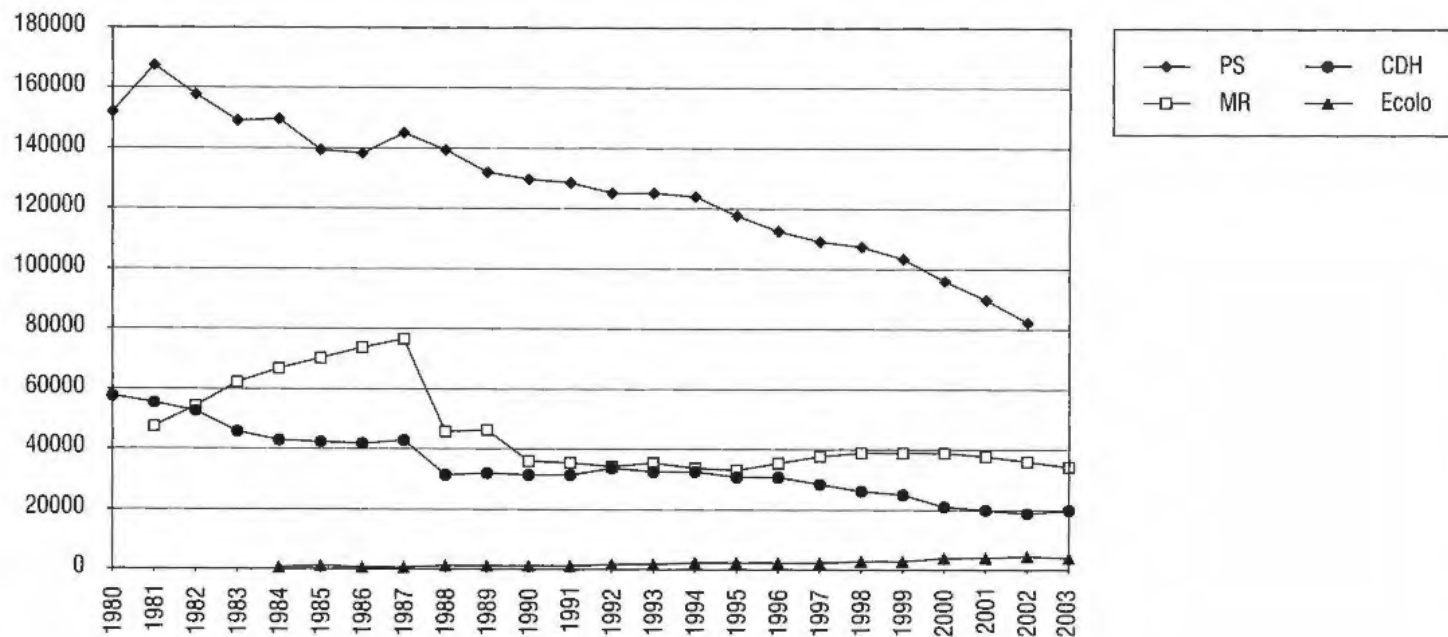
Site internet: www.ecolo.be

11. Comptes du Parti (en euro)²⁷

	2000	2001	2002	2003
Produits courants	5.539.110	6.281.407	6.298.261	5.500.384
- Contributions publiques belges	3.523.101	4.050.638	3.934.077	3.410.514
- Autres contributions	1.754.271	1.683.895	1.746.349	1.376.703
- Entités liées non consolidées	43.727	-	-	-
- Mandataires	1.710.544	1.683.895	1.711.107	1.353.443
- Autres	-	-	35.242	23.260
- Cotisations des membres	37.041	37.341	43.955	32.912
- Revenus du patrimoine immobilier	24.235	35.144	28.025	51.810
- Recettes de manifestations, de publications et de publicité	199.411	474.388	540.022	620.007
- Dons, donations ou legs de personnes physiques	1.052	-	4.334	5.220
- Produits divers	-	-	1.500	3.218
Charges courantes	5.799.926	5.679.755	3.849.390	6.079.786
- Approvisionnements et travaux en cours	-	-	-	-
- Dotations	483.755	769.969	652.405	243.458
- Entités liées non consolidées	291.021	537.464	467.896	83.717
- Mandataires	-	-	-	-
- Autres	192.735	232.505	184.509	159.741
- Services et biens divers	3.193.001	1.925.640	2.405.982	3.288.267
- Charges relatives aux bâtiments	319.784	353.418	316.542	348.332
- Charges de fonctionnement administratif	1.231.795	1.257.639	1.417.683	1.327.764
- Charges de publications	-	21.050	4.159	1.381
- Charges de publicité, de propagande, d'assemblées, y compris les charges électorales	1.641.423	271.247	651.646	1.576.677
- Charges diverses	-	22.286	15.952	34.113
- Charges de personnel	1.480.628	1.602.433	1.714.083	1.819.564
- Amortissements et réductions de valeur sur frais d'établissement, sur immobilisations incorporelles et corporelles	465.718	548.739	491.361	531.511
- Réductions de valeurs sur stocks et sur créances sur activités courantes	-	-	-	-
- Provisions pour risques et charges	166.228	797.144	- 1.460.297	149.993
- Autres charges sur activités courantes	10.596	49.509	45.855	46.992
- Charges portées à l'actif	-	- 13.680	-	-
Résultat courant avant résultat financier	- 260.816	601.652	2.448.870	- 579.402
Résultat financier	1.816	- 21.541	- 14.879	- 52.417
Résultat exceptionnel	- 52.716	5.127	- 34.625	153.327
Impôts sur le résultat	-	-	-	-
Résultat de l'exercice	- 311.716	585.239	2.399.367	- 478.492

27. Source: Rapport de la Commission de contrôle des dépenses électorales et de la comptabilité des partis politiques. *Documents Parlementaires*, 1246/001-002 (SO 2000-2001) (Chambre), 1785/001-002 (SO 2001-2002) (Chambre), 21/001-002 (SE 2003) (Chambre) et 1117/001-002 (SO 2003-2004) (Chambre).

Evolution du nombre des membres des partis politiques francophones 1980-2003

Sources: M. MAES, *De ledenaantallen van de politieke partijen in België*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 1988, 171 p.; S. FIERS, *Partijvoorzitters in België, of 'Le parti, c'est moi'?*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 1998, p. 40; P. DELWIT & J.M. DEWAELE (éd.), *Les partis politiques en Belgique*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1996, 279 p.; I. VANPOL, M. VERMINCK, M. VOS, P. JANSSENS, P. BIONDI, J. NOPPE, *Morphologie des partis politiques francophones*, Res Publica – Année Politique 1985-2001.

Survey of the Belgian political parties since 1970

Morphology of the Flemish political parties Morfologie van de Vlaamse politieke partijen Morphologie des partis politiques flamandes		
<i>Years</i> <i>Jaren</i> <i>Années</i>	<i>Authors</i> <i>Auteurs</i>	<i>Res Publica</i>
1970-1983	W. Dewachter, M. Verminck, M. Maes, E. Das, I. Vanhoren	1988/4
1983-1984	I. Vanpol	1985/2-3
1985-1986	M. Verminck	1987/3
1987-1988	M. Verminck	1989/3
1989-1990	M. Verminck	1991/3-4
1991-1992	M. Vos, P. Janssens, S. Fiers	1993/3-4
1993-1994	P. Janssens	1995/3-4
1995-1996	P. Biondi	1997/4
1997-1998	P. Biondi	1999/2-3
1999-2000	J. Noppe	2001/2-3
2001-2002	J. Noppe	2003/2-3

Morphology of the Francophone political parties Morphologie des partis politiques francophones Morfologie van de Franstalige politieke partijen		
<i>Years</i> <i>Jaren</i> <i>Années</i>	<i>Authors</i> <i>Auteurs</i>	<i>Res Publica</i>
1970-1983	W. Dewachter, M. Verminck, M. Maes, E. Das, I. Vanhoren	1988/4
1983	I. Vanpol	1984/4
1984-1985	I. Vanpol	1986/3
1986-1987	M. Verminck	1988/2-3
1988-1989	M. Verminck	1990/2-3
1990-1991	M. Vos	1992/3-4
1992-1993	P. Janssens	1994/3-4
1994-1995	P. Janssens	1996/3-4
1996-1997	P. Biondi	1998/3-4
1998-1999	P. Biondi	2000/2-3
2000-2001	J. Noppe	2002/2-3
2002-2003	J. Noppe	2004/2-3

Recente ontwikkelingen in het Belgische partijstelsel

1992

15 november De PVV vormt zich om tot de VLD (Vlaamse Liberalen en Democraten)

1993

14 september Voorstelling van de federatie tussen de PRL en het FDF

2001

15 september Einde van de **Volksunie**: bekendmaking uitslag ledenreferendum

29 september De CVP wordt omgevormd tot CD&V (Christen-democratisch en Vlaams)

13 oktober Oprichting van de N-VA (Nieuw-Vlaamse Alliantie)
De naam van de SP wordt gewijzigd in SP.A (Socialistische Partij Anders)

10 november Oprichting van **Spirit**

2002

24 maart De federatie tussen de PRL, het FDF, de MCC en de PFF vormt zich om tot de MR (Mouvement Réformateur)

18 mei De PSC wijzigt haar naam in CDH (Centre Démocrate Humaniste)

23 oktober Voorstelling van het kartelakkoord tussen de SP.A en **Spirit**

2003

15 november Agalev wordt **Groen!**

13 december **Vivant** keurt het kartel met de VLD goed

2004

14 februari Voorstelling van het kartelakkoord tussen CD&V en de N-VA

16 februari De VLD keurt het kartel met **Vivant** goed

INTERNATIONALE

Spectator

maandblad van het Nederlands Instituut
voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'

**IEDERE MAAND ACHTERGRONDEN
EN ANALYSES**

THEMA'S 2004

De toekomst van het multilateralisme; De publieke
opinie in Japan inzake de oorlog in Irak; De NAVO-
top in Istanboel; Grondwetsherziening in China; Het
Afrikabeleid van de regering-Bush; De Amerikaanse
presidentsverkiezingen; Het Nederlandse voorzit-
terschap van de Europese Unie; Draagvlak en draag-
kracht van de Europese Unie; Het Europees
Constitutioneel Verdrag; Stand van zaken in de nieu-
we lidstaten van de Europese Unie: Polen, Tsjechië
en Slowakije.

WIE ZICH NU ABONNEERT ONTVANGT DE SPECIALE
KENNISMAKINGSKORTING!

€ 44,50 (voor 1 jaar)

Startersabonnement voor studenten

€ 22,50 (voor 1 jaar)

Fax of stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar:
Uitgeverij Van Gorcum, Antwoordnummer 3, 9400 VB Assen
telefoon 0592-379555 fax 0592-379552 e-mail: internationalespectator@vangorcum.nl
www.vangorcum.nl

naam _____

adres _____

postcode _____ woonplaats _____

datum _____ handtekening _____

collegetaartnr. _____

abonneert zich tot wederopzegging op de INTERNATIONALE Spectator en ontvangt in 2004
de kennismakingskorting

Bestelbon

Res Publica

POLITIEK JAARBOEK
ANNÉE POLITIQUE
POLITICAL YEARBOOK OF BELGIUM

<http://www.respublica.be>

Hoofredacteur – Rédacteur en chef – Editor
Wilfried DEWACHTER

Redactiesecretaris – Secrétaire de rédaction – Assistant editor
Jo NOPPE

Redactieadres – Adresse de la rédaction – Editor
E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven
res.publica@soc.kuleuven.ac.be

Uitgever – Publié par – Publisher
Uitgeverij Acco, Brusselsstraat 153, B-3000 Leuven
www.uitgeverij.acco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:
Kemper Conseil, Dr. Beguinlaan 72, 2272 AL Voorburg
tel. +31 70 386 80 31
fax +31 70 386 14 98
e-mail: kemperconseil@dataweb.nl

Abonnementsprijzen – Prix d'abonnement – Subscription rates

	Individu Individual	Instelling Institution	Student
België – Belgique & Nederland	€ 35	€ 80	€ 25
Abroad (EC members)	€ 65	€ 80	/
Abroad (non EC members)	€ 95	€ 95	/

Los nummer – numéro simple – single issue € 15
Dubbel nummer – numéro double – double issue € 30

Rekening – Compte – Bank account

België – Belgique & Abroad

Postrekening 000-0964500-29, Acco-Boekbestellingen, Brusselsstraat 153, B-3000 Leuven
IBAN-code: BE26000096450029
SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148, Acco-Boekbestellingen, Brusselsstraat 153, B-3000 Leuven

Het politiek jaar 2003 hield veel meer in dan de verrassende parlementsverkiezingen van 18 mei en de vorming van de nieuwe regering-Verhofstadt. Er was de crisis over de nachtvluchten en het ontslag van de Ecolo-regeringsleden. België nam een uitgesproken standpunt inzake de oorlog in Irak in. Er was de herziening van de genocidewet, de veelbesproken wet op de verkeersveiligheid, de verklaring tot herziening van de grondwet en de moeizame wijziging van de kieswetgeving.

Het spreekt voor zich dat in dit *Jaarboek* ook indringend wordt ingegaan op de verkiezingen en de regeringsvorming. Daarna wordt het eerste halfjaar van de nieuwe regering-Verhofstadt grondig onder de loep genomen met onder meer de groots opgezette werkgelegenheidsconferentie, het in de steigers zetten van de 'fiscale amnestie' en de aanvang van de turbulente parlementaire behandeling van het migrantenstemrecht.

Maar België leeft niet op een eiland: het voert zijn politiek binnen het kader en de richtlijnen opgelegd door de Europese Unie. Ook dat komt uitvoerig aan bod.

En Vlaanderen moet onder die twee sturingen zijn eigen beleid trachten te maken. Maar de gevolgen van de federale politieke gebeurtenissen waren in 2003 nooit ver weg. Men voelt dat sterk in het uitgebreide overzicht van het Vlaamse politiek gebeuren.

Ten slotte wordt de werking van de Franstalige politieke partijen van naderbij bekeken.

Het *Jaarboek* vormt zo een ideaal naslagwerk voor iedereen die een bijzondere interesse heeft voor het politieke gebeuren.

Jaaroverzichten opstellen is een moeilijk vak. Daar heb je doorgewinterde auteurs voor nodig! Mark Deweerdt, Bart Kerremans, Edith Drieskens, William Fraeys, Sam Depauw, Bram Wauters en Jo Noppe, naast nog enkele andere auteurs, staan borg voor grondigheid en objectiviteit.

ISBN 90-334-5620-6

9 789033 456206